

ตำนานบุจคำสนา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พิมพ์พระราชทาน

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

294.3092
พ359ตด
ฉ.2

หลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘

ตำนานมูลศาสนา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พิมพ์พระราชทาน

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘

เลขหมู่
ล๙๖.๓๐๙๒
พ ๓๕๗ ๗๗
ฉ.๒
เลขทะเบียน
๐๐๗๒๖๖

คำนำ

ตำนานมูลศาสนานี้ เป็นประวัติพระพุทธศาสนา และการประดิษฐานพุทธศาสนาในแหลมสุวรรณภูมิ ฉบับเดิมเป็นภาษาไทยเหนือ และเขียนด้วยตัวอักษรไทยเหนือ มีความยาว ๑๐ ผูกใบลาน กรมศิลปากรได้ให้ นายสุด ศรีสมวงศ์ และ นายพรหม ขมาลา เปรียญ ข้าราชการในกองวรรณคดี เป็นผู้แปล และได้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒

เนื่องจากตำนานนี้ มีความสำคัญในด้านศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ของประเทศไทยสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๐ อยู่มาก กรมศิลปากรจึงได้ขอร้องให้ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ที่ปรึกษาด้านหนังสือภาษาโบราณของกรมศิลปากร ช่วยตรวจสอบข้อความ และทำเชิงอรรถอธิบายข้อความ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ก็ได้จัดทำให้ด้วยความเต็มใจอย่างยิ่ง

เนื่องในงานพระราชทานเพลิง ม.ล. เดช สนิทวงศ์ ประธานองคมนตรี พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามมินทราธิราช ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานเป็นการบำเพ็ญพระกุศล ทำให้หนังสือตำนานมูลศาสนาได้เป็นที่รู้จักแพร่หลายยิ่งขึ้น นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม.

กรมศิลปากร

๒๗ มกราคม ๒๕๑๙

ประกาศสำนักพระราชวัง
เรื่อง หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ประธานองคมนตรี ถึงอสัญกรรม

หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. ประธานองคมนตรี ถึงอสัญกรรมด้วยโรคมะเร็งในปอด ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อวันจันทร์ ที่ ๘ กันยายน ๒๕๑๘ เวลา ๒๒.๓๓ น. ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วยความสลดพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศกุดั่นน้อยประกอบศพ ประดิษฐาน ณ พระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

วันอังคาร ที่ ๙ กันยายน ๒๕๑๘ เวลา ๑๗.๐๐ น. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ไปพระราชทานน้ำอาบศพ แล้วเจ้าพนักงานเชิญศพลงสู่โกศกุดั่นน้อย และเชิญขึ้นประดิษฐานเหนือชั้นแว่นฟ้า แวดล้อมด้วยเครื่องประกอบเกียรติยศ เสร็จแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานผ้าไตรพระสงฆ์ ๒๐ รูปปังสุกุล พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมทั้งกลางวันกลางคืน รับพระราชทานฉันเช้าวันละ ๘ รูป เพลวันละ ๔ รูป กำหนด ๑๕ วัน

วันพระราชทานน้ำอาบศพ แต่งเครื่องแบบเต็มยศจุลจอมเกล้าหรือมงกุฎไทย ไว้ทุกข์.

สำนักพระราชวัง
วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๑๘

ประกาศสำนักพระราชวัง
เรื่อง ไว้ทุกข์ในพระราชสำนัก

ตามที่หม่อมหลวง เดช สนิทวงศ์ ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. กราบถวายบังคมลาถึงอสัญกรรม เมื่อวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ.๒๕๑๘ นั้น

บัดนี้ ทรงพระราชอนุสรณ์คำนึงว่า หม่อมหลวง เดช สนิทวงศ์ ได้เคยดำรงตำแหน่งหน้าที่ที่สำคัญในราชการแผ่นดินมาแล้วหลายตำแหน่ง และตำแหน่งสุดท้าย เป็นประธานองคมนตรี ซึ่งอยู่ในฐานะที่จะปฏิบัติหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และเป็นที่ปรากฏเด่นชัดว่า หม่อมหลวง เดช สนิทวงศ์ มีประวัติทั้งส่วนตัวและทางราชการขาวสอาดเป็นที่นับถือทั่วไปทั้งในวงราชการและประชาชนทั่วประเทศ เพราะประพฤติปฏิบัติด้วยหลักวิชาที่เฉียบแหลมเคร่งครัด และด้วยคุณธรรมอันดีงามเป็นแบบอย่างของบุคคลที่มุ่งกระทำแต่ความดีตลอดชีวิต อนึ่ง หม่อมหลวง เดช สนิทวงศ์ เป็นพระมาตุลาในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และเป็นกุลเชษฐแห่งราชสกุลสนิทวงศ์ด้วย

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ไว้ทุกข์ในพระราชสำนัก มีกำหนด ๑๕ วัน ตั้งแต่วันจันทร์ ที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๘ ถึงวันจันทร์ที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๘

สำนักพระราชวัง
วันที่ ๑๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๑๘

สอบวิชา พ.ม. หมวดที่ ๑๑ หลักการ

๑. ๒. ๓.

หมวดที่ ๑๑ ว่าด้วยเรื่องอะไร มีความสำคัญอย่างไร

๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐.

หมวดที่ ๑๑ มีกี่มาตรา อะไรบ้าง

หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

ชาตะ ๑๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๑

มรณะ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๙

ประวัติ

หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

ชาติวงศ์ตระกูล

หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ (หลวงเดชสหกรณ์) เป็นบุตรชายคนที่ ๓ ของพลเอกเจ้าพระยาวงษานุประพันธ์ (หม่อมราชวงศ์สท้านกลาง สนิทวงศ์) กับท่านผู้หญิงวงษานุประพันธ์ (ตาด สิงหเสนี) ในสายเจ้าพระยามุขมนตรี (เกด สิงหเสนี) เกิดที่วังพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ตำบลบ้อมปราบศัตรูพ่าย อำเภอบ้อมปราบศัตรูพ่าย เมื่อวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๑ ขณะที่ท่านบิดามียศและบรรดาศักดิ์เป็นพันตรี หม่อมชาติเดชอุดม (หม่อมราชินิกุล) มีพี่น้องทั้งหมด คือ

๑. หม่อมหลวงหญิงชื่น สนิทวงศ์ (ถึงแก่กรรม)
๒. หลวงจรูญสนิทวงศ์ (หม่อมหลวงจรูญ สนิทวงศ์ ถึงแก่กรรม)
๓. หลวงจรัญสนิทวงศ์ (หม่อมหลวงจรัญ สนิทวงศ์ ถึงแก่กรรม)
๔. หม่อมหลวงอุดม สนิทวงศ์
๕. หม่อมหลวงหญิงแส กฤดากร
๖. หม่อมหลวงสงบ สนิทวงศ์ (ถึงแก่กรรมแต่เยาว์วัย)
๗. หม่อมหลวงเกษตร สนิทวงศ์
๘. หม่อมหลวงหญิงบัว กิติยากร
๙. พลตรี หม่อมหลวงจินดา สนิทวงศ์

๑๐. หม่อมหลวงทัยเกษม สนิทวงศ์

๑๑. หม่อมหลวงหญิงมณีรัตน์ บุนนาค

๑๒. หม่อมหลวงกมล สนิทวงศ์

๑๓. หม่อมหลวงหญิงสารภี มิ่งเมือง

การศึกษา

ก) ในประเทศ

ได้เข้าศึกษาชั้นต้นที่โรงเรียนบ้านคุณหญิงหงษ์ ภรรยาพลตรีพระยาสิงหเสนีศรีสยามเมนทร์สวามิภักดิ์ ผู้มีศักดิ์เป็นป้า ใน พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้เข้าเรียนที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ เป็นเวลา ๕ ปี สอบไล่ได้ชั้น ๒ ต่อมาเมื่อทางราชการได้ย้ายโรงเรียนราชวิทยาลัยจากโรงเลี้ยงเด็กไปเปิดใหม่เป็นโรงเรียนกินนอน โดยเฉพาะ (แบบ Public School ของอังกฤษ) สังกัดกระทรวงยุติธรรม ที่ตำบลบางขวาง จังหวัดนนทบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ท่านบิดาจึงให้หม่อมหลวงเดช ฯ พร้อมกับพี่และน้องชายอีก ๓ คนเข้าเรียนในโรงเรียนนี้ตั้งแต่เริ่มแรก จนสอบไล่ได้ชั้น ๖

ข) ต่างประเทศ

ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้า ฯ ให้ออกไปศึกษาวิชา ณ ประเทศเยอรมันนีด้วยทุนของรัฐบาลพร้อมกับหม่อมหลวงอุดม สนิทวงศ์ ได้ออกเดินทางจากประเทศสยาม เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ เพื่อให้ได้รับการฝึกอบรมให้คุ้นเคยกับขนบธรรมเนียมชีวิตในครอบครัวของชาวเยอรมัน และเรียนภาษาเยอรมันและฝรั่งเศสเป็น

การเตรียมตัวเข้าโรงเรียนมัธยมของรัฐบาลประเภท Oberrealschule ในชั้น ๔ (มีทั้งหมด ๙ ชั้น) ให้ทันปีการศึกษา ๒๔๕๘ สถานทูตไทยที่กรุงเบอร์ลินจึงได้จัดให้เข้าอยู่กับครอบครัวของ Prof. A. Schaeffer ที่เมือง Halberstadt ในแคว้น Saxony ในครอบครัวและโรงเรียนมัธยมของรัฐบาลนี้ ได้มีคนไทยคือ นายจรัญและนายประจวบ บุนนาค (บุตรพระยาสุริยานุวัตร) อาศัยและเรียนอยู่ก่อนแล้ว

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๑ ได้อุบัติขึ้นเมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ และประเทศสยามยังมิได้ประกาศสงครามกับประเทศเยอรมันนีนั้น การศึกษาของหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ มิได้รับความกระทบกระเทือนแต่ประการใด ได้เข้าเรียนในชั้น ๔ ของโรงเรียนมัธยมใน พ.ศ. ๒๔๕๘ ตามที่กำหนดไว้เดิม และได้เรียนจบชั้น ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ แต่เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ประเทศสยามได้ประกาศสงครามกับประเทศเยอรมันนี และประเทศออสเตรีย-ฮังการี โดยเข้าเป็นฝ่ายสัมพันธมิตร รัฐบาลเยอรมันจึงได้จับกุมนักเรียนไทยที่กำลังศึกษาอยู่ในประเทศเยอรมันนีทั้งหมดรวม ๙ คน (ยกเว้นนายบุ่น ชูเทศะ ซึ่งยังเป็นเด็กมีอายุเพียง ๑๒ หรือ ๑๓ ปี) ไว้เป็นเชลยและเป็นตัวประกันสำหรับชาวเยอรมันทั้งหมดที่อยู่ในประเทศสยามและถูกทางรัฐบาลจับกุมคุมขังไว้ ณ ค่ายกักกันในวันที่ประเทศสยามประกาศสงคราม หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ถูกจับกุมที่กรุงเบอร์ลินเมื่อต้นเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ พร้อมกับนักเรียนไทยอีก ๔ คน คือ นายเติม บุนนาค นายตั้ว ลพานุกรม นายประจวบ บุนนาค และหม่อมหลวงอุดม สนิทวงศ์ และทางราชการทหารได้นำตัวไปฝากขังไว้ในคุกแห่งหนึ่งของกรุงเบอร์ลิน

เป็นเวลา ๑๕ วัน แล้วจึงย้ายไปคุมขังไว้ที่ค่ายกักกันนายทหารกองหนุน ชื่อ Celle-Schloss ที่เมือง Celle ใกล้เมือง Hannover ตั้งแต่กลางเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ จนถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑ เมื่อได้ย้ายมาอยู่ค่ายนี้ไม่ต้องทำงานแต่ประการใด และเมื่อได้ทราบว่าคนไทย ๓ คน คือ หม่อมหลวงไพจิตร สุทัศน์ นายกระจ่าง และนายจรัญ บุนนาค ซึ่งถูกคุมขังอยู่ที่เมือง Holzminden ต้องทำงานหนักตลอดวัน จึงได้ร้องขอให้ย้ายมาขังรวมกันที่ Celle-Schloss และก็ได้รับความสำเร็จตามที่ร้องขอนั้น

ต่อมาเมื่อเกิดปฏิวัติขึ้นในประเทศเยอรมันนีต้นเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑ บรรดาเชลยศึกในค่ายกักกันต่าง ๆ ได้ถูกปลดปล่อยให้กลับบ้านเมืองของตนได้ คณะนักเรียนไทยซึ่งยังมีเหลืออยู่เพียง ๗ คน เพราะนายจรัญ บุนนาค ได้ป่วยเป็นวัณโรค และเสียชีวิตระหว่างถูกคุมขัง ต่อมาได้มีนายบุ่น ชูเทศะ ได้เข้ามาสมทบอีกจึงมีเป็น ๘ คน ได้เดินทางโดยรถไฟผ่านประเทศเบลเยี่ยมไปกรุงปารีส เพื่อรายงานตัวต่อท่านอัครราชทูตไทย

เมื่อเสร็จสงครามโลกแล้ว นักเรียนไทยคนอื่น ๆ ได้เดินทางกลับมาเยี่ยมบ้านพร้อมกับกองทหารอาสา แต่หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ นั้นท่านบิดาเห็นว่าได้เสียเวลามาแล้วถึง ๓ ปี ไม่ควรเดินทางกลับไปเยี่ยมบ้านพร้อมกับกองทหารอาสาสงคราม หากแต่ควรรีบศึกษาต่อโดยไม่ชักช้า ทางราชการจึงจัดให้เรียนวิชาสามัญ (ต่อจากโรงเรียนในประเทศเยอรมันนี) ที่กรุงเบอร์น ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เมื่อเดือนตุลาคม ๒๔๖๒ โดยให้อยู่ในความปกครองดูแลของท่านอัครราชทูตไทย ประจำกรุงปารีส พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า

จรูญศักดิ์กฤดากร เมื่อได้ใช้เวลาเตรียมตัวประมาณ ๑๘ เดือนแล้ว หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ได้เข้าสอบไล่เข้ามหาวิทยาลัย (Contonal Matriculation) ได้ในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ ต่อจากนั้นก็ได้เข้าศึกษา ณ มหาวิทยาลัยกรุงเบอร์น ในวิชาเศรษฐศาสตร์จนจบชั้นดุษฎีบัณฑิต (Doktor rerum Politicarum) ขั้นเกียรตินิยม (Cum Laude) ในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ หลังจากนั้นได้เดินทางไปประเทศอังกฤษเพื่อเรียนภาษาและศึกษาค้นคว้าประวัติเศรษฐศาสตร์และการค้าระหว่างประเทศไทยกับสหราชอาณาจักรอีกประมาณ ๖ เดือน แล้วจึงลงเรือเดินทางกลับประเทศไทยเมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ถึงประเทศไทยเมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม ศกเดียวกัน และได้รายงานตัวที่กระทรวงพาณิชย์ในวันรุ่งขึ้น

ปริญญากิตติมศักดิ์

เศรษฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๑๘

การเป็นทหารอาสาสงคราม

หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ กับคณะเมื่อได้รับการปลดปล่อยจากประเทศเยอรมันนีและเดินทางโดยรถไฟผ่านประเทศเบลเยี่ยมไปกรุงปารีส รายงานตัวต่อท่านอัครราชทูตไทยดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ได้มีโอกาสพักฟื้นประมาณ ๒ สัปดาห์ ต่อจากนั้นคณะทั้ง ๗ คนได้สมัครเข้ารับราชการเป็นทหารอาสาสงคราม ทั้งนี้ เพราะได้ทราบว่าทางราชการประเทศสยามกำลังส่งกองทหารบกรถยนต์ออกจากประเทศ

ฝรั่งเศสเข้าสู่ยุทธบริเวณเพื่อร่วมยึดครองดินแดนประเทศเยอรมันนี พร้อมกับกองทัพฝ่ายสัมพันธมิตรจึงมีความจำเป็นต้องใช้ล่ามภาษาเยอรมันและฝรั่งเศสจำนวนหนึ่ง หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ได้เข้าประจำการอยู่ที่กองร้อยย่อยที่ ๓ หมู่บ้าน Geinsheim สังกัดกองทหารบกรถยนต์ อันมีกองบังคับการอยู่ที่เมือง Neustadt ตั้งแต่วันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ ถึง วันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ อันเป็นวันที่กองทหารอาสาสงครามออกเดินทางจากประเทศฝรั่งเศสกลับประเทศสยาม ในการเป็นทหารอาสาสงครามนี้ เมื่อหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ได้เข้าประจำการเป็นพลทหารได้ครบ ๓ เดือนแล้ว (ขึ้นทะเบียนเลขที่ ๑๔๑๑) หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ได้เลื่อนยศเป็นจ่านายสิบชั่วคราว (ประจำถิ่น) จนถึงวันออกจากราชการทหาร โดยได้รับพระราชทานเหรียญทองช้างเผือกและเหรียญที่ระลึกในงานพระราชสงครามยุโรป และต่อมาได้รับพระราชทานเหรียญชัยเป็นบำเหน็จความชอบ

การอุปสมบท

เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงผนวช เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ พร้อมกับ ม.จ. วิมวาทิตย์ ระพีพัฒน์ ม.จ. ฐิติพันธ์ ยุคล นายสุรเทิน บุนนาค และ ร.อ. ประถม บุรณศิริ ได้โดยเสด็จพระราชกุศลเป็นนาคหลวง อุปสมบท ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีเจ้าคุณพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) เป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่ออุปสมบทแล้วได้มาจำพรรษา ณ วัดบวรนิเวศวิหาร และลาสิกขาบทเมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙

การสมรส

หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ได้ทำการสมรสกับท่านผู้หญิงประยงค์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ท.จ.ว. บุตรีพระยาอุเทนเทพโกสินทร์ (ประสาน บุรณศิริ) กับ คุณหญิงเยื้อน อุเทนเทพโกสินทร์ (เยื้อน สโรบล) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ มีธิดาและบุตรรวม ๔ คน คือ

๑. คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
๒. นายพิสิษฐ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา สมรสกับคุณหญิงกรัณฑ์ (สุจริตกุล) สนิทวงศ์ ณ อยุธยา มีธิดาชื่อ ด.ญ. อังศุมาลี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
๓. นายมนูเสรี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (ถึงแก่กรรม) สมรสกับนางคำพลอย (ทวีสิน) สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
๔. นายเกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา สมรสกับคุณหญิงจามรี (เสนีวงศ์ ณ อยุธยา) สนิทวงศ์ ณ อยุธยา มีธิดาชื่อ ด.ญ. ดาลิน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา

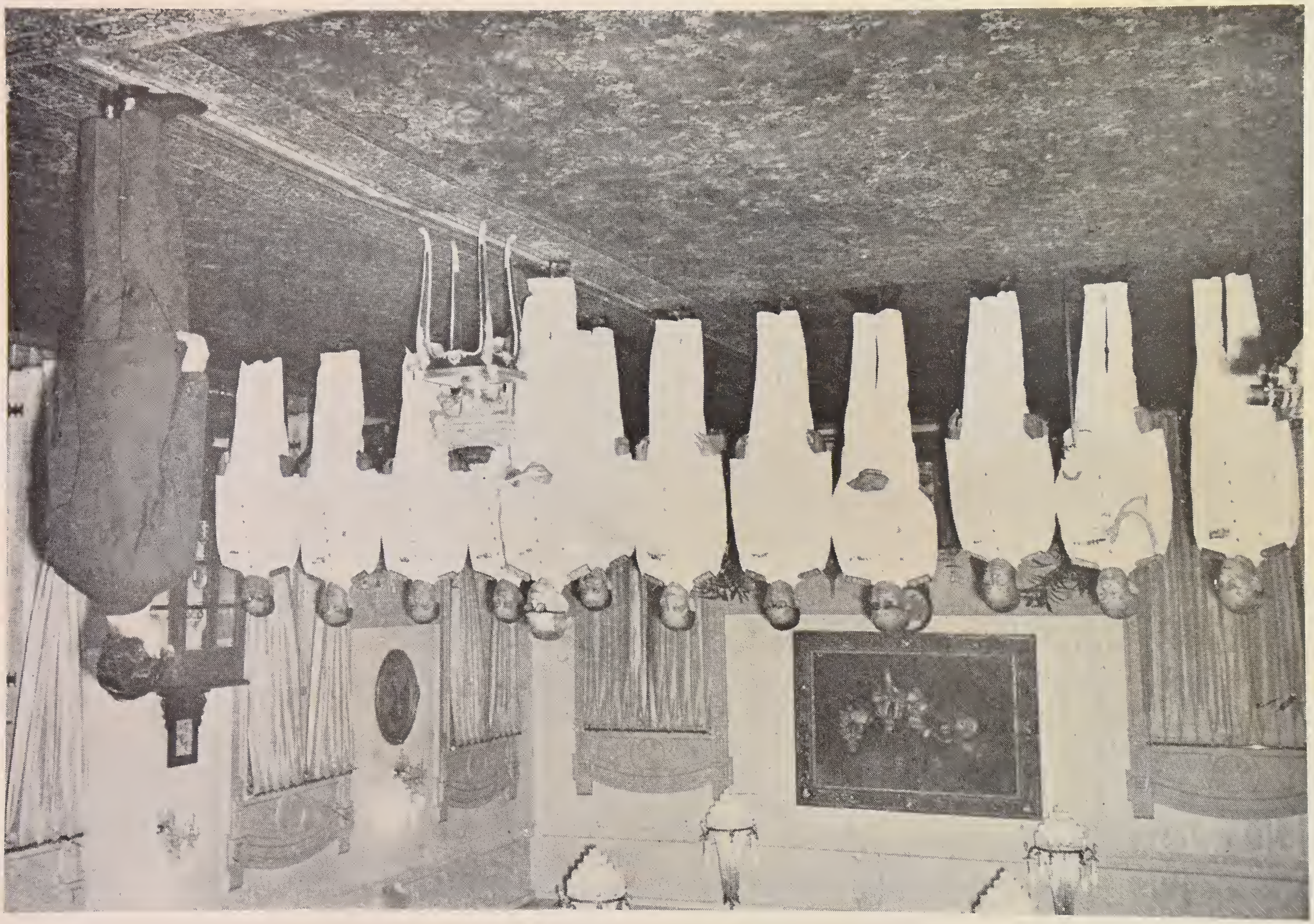
การรับราชการ

๒๘ มกราคม	๒๔๖๙	นายเวร กรมบัญชาการ กระทรวงพาณิชย์
๑ เมษายน	๒๔๗๒	สารวัตรสหกรณ์
๑๖ สิงหาคม	๒๔๗๕	อธิบดีกรมสหกรณ์และนายทะเบียนสหกรณ์ กระทรวงเกษตรพาณิชยการ
๒๑ ธันวาคม	๒๔๗๗	ปลัดทบวงเกษตราธิการ
๑ เมษายน	๒๔๗๘	ปลัดกระทรวงเกษตราธิการ
๑ กันยายน	๒๔๘๑	รักษาการตำแหน่งอธิบดีกรมที่ดินและโลหกิจ
๖ กุมภาพันธ์	๒๔๘๕	ปลัดกระทรวงเศรษฐกิจ
๘ สิงหาคม	๒๔๘๕	รักษาการในตำแหน่งปลัดกระทรวงพาณิชย์

ราชการการเมือง

เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ พระบาทสมเด็จพระ-ปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ปวงชนชาวไทย ต่อมาในวันรุ่งขึ้นได้มีประกาศแต่งตั้งคณะกรรมการราษฎร (คณะรัฐมนตรี) ขึ้นบริหารประเทศเป็นคณะที่ ๑ ม.ล. เดช สนิทวงศ์ ได้รับเชิญให้เป็นกรรมการราษฎร (รัฐมนตรี) ด้วยผู้หนึ่ง (ระหว่างวันที่ ๒๘ มิถุนายน ถึง วันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕) ทั้งที่มิได้ร่วมอยู่ในคณะราษฎร์ที่ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ แต่ประการใด

๑๐ ธันวาคม	๒๔๗๕	รัฐมนตรีในคณะรัฐมนตรีคณะที่ ๒
๑๖ ธันวาคม	๒๔๘๑	รัฐมนตรีในคณะรัฐมนตรีคณะที่ ๙ และในระยะหลังประมาณปีเศษได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตราธิการ
๗ มีนาคม	๒๔๘๕	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ ในคณะรัฐมนตรีคณะที่ ๑๐
๑ สิงหาคม	๒๔๘๗	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ ในคณะรัฐมนตรีคณะที่ ๑๑
๑๐ พฤศจิกายน	๒๔๙๐	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ ในคณะรัฐมนตรีคณะที่ ๒๐
๒๑ กุมภาพันธ์	๒๔๙๑	รัฐมนตรีสังราชการสำนักนายกรัฐมนตรี ในคณะรัฐมนตรีคณะที่ ๒๑

ราชการองคมนตรี

๒๔ เมษายน	๒๔๙๐	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นองคมนตรี
๒๔ กุมภาพันธ์	๒๕๑๘	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นประธานองคมนตรี และดำรงตำแหน่งนี้จนถึงอสัญกรรม

ราชการอื่น ๆ

๑. ผู้อำนวยการ

พ.ศ. ๒๔๘๘	ผู้อำนวยการองค์การข้าว
พ.ศ. ๒๔๙๘	ผู้อำนวยการองค์การอุตสาหกรรมห้องเย็น

๒. งานธนาคาร

พ.ศ. ๒๔๙๐	ผู้จัดการธนาคารเพื่อการสหกรณ์
พ.ศ. ๒๔๙๒	ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย

๓. ประธานและรองประธานกรรมการ

พ.ศ. ๒๔๙๖	รองประธานคณะกรรมการดำเนินการทำผังเศรษฐกิจของประเทศ
พ.ศ. ๒๔๙๖	ประธานคณะกรรมการร่วมมือทางเศรษฐกิจและวิชาการกับต่างประเทศ (ก.ศ.ว.)
พ.ศ. ๒๔๙๙	ประธานคณะกรรมการร่วมมือกับคณะสำรวจเศรษฐกิจของธนาคารโลก (ก.ส.ธ.) และเป็นประธานคณะกรรมการบริหาร ก.ส.ธ. ด้วย

๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ ประธานที่ปรึกษาหัวหน้าคณะปฏิวัติทางด้านเศรษฐกิจ

พ.ศ. ๒๕๐๒ ประธานกรรมการบริหาร สภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ

๗ กันยายน ๒๕๐๓ ประธานกรรมการบรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย

พ.ศ. ๒๕๐๔ ประธานคณะอนุกรรมการวางแผนพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๔. กรรมการ

๗ กรกฎาคม ๒๔๙๑ กรรมการข้าราชการพลเรือน (ก.พ.) สองสมัย

พ.ศ. ๒๔๙๓ กรรมการสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ

๕. ที่ปรึกษา

พ.ศ. ๒๕๑๐ ที่ปรึกษาพิเศษของคณะกรรมการธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร

๖. ราชการพิเศษเกี่ยวกับต่างประเทศ

ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย รัฐบาลได้แต่งตั้งให้เป็นรองหัวหน้าคณะผู้แทนไทย (พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตันในขณะนั้น ทรงเป็นหัวหน้าคณะ) เดินทางไปเจรจาขอกู้เงินจากธนาคารโลกในวงเงิน ๒๕ ล้านเหรียญอเมริกัน ซึ่งเป็นการขอกู้เงินจากธนาคารนี้เป็นครั้งแรกของประเทศไทย เพื่อนำมาดำเนินงานด้าน

ชลประทาน ได้แก่ การสร้างเขื่อนเจ้าพระยาและคลองส่งน้ำ ด้านพัฒนากิจการรถไฟได้แก่ ซื้ออุปกรณ์และเครื่องมือซ่อมรถจักรและรถโดยสารและเครื่องสัญญาณ และด้านกิจการท่าเรือได้แก่ค่าใช้จ่ายในการขุดลอกสันดอน

งานพระราชประสงค์

พ.ศ. ๒๕๐๘	ผู้ประสานงานโครงการพัฒนาชนบทไทย–อิสราเอล ที่หุบกะพง อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี
พ.ศ. ๒๕๑๓	ประธานกรรมการบริหาร บริษัท ผลิตภัณฑ์นม หนองโพ จำกัด
	ผู้ประสานงานช่วยเหลือชาวเขาของ ต.ช.ด.
พ.ศ. ๒๕๑๔	ประธานกรรมการบริหาร โครงการจัดพัฒนาที่ดินฯ ตามพระราชประสงค์ที่หนองพลับ บ่าถ่าน และดอนขุนห้วย

งานสังคม

พ.ศ. ๒๕๐๔	อุปนายกสมาคมวัฒนธรรมไทย–เยอรมัน
พ.ศ. ๒๕๐๖	นายกสมาคมเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย
พ.ศ. ๒๕๐๗	นายกสมาคมวัฒนธรรมไทย–เยอรมัน
พ.ศ. ๒๕๑๐	นายกสมาคมนักเรียนเก่าเยอรมัน
พ.ศ. ๒๕๑๒	กรรมการราชวิทยาลัยมูลนิธิเพื่อการศึกษา
	กรรมการผู้แทนราชวิทยาลัยมูลนิธิเพื่อการศึกษาใน กรรมการอำนวยการ ภปร. ราชวิทยาลัย
	อุปนายกสมาคมราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๑๕ ประธานกรรมการราชวิทยาลัยมูลนิธิเพื่อการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๑๗ นายกสมาคมราชวิทยาลัย

งานกุศล

พ.ศ. ๒๔๙๖ กรรมการสภากาชาดไทย

๒๐ มีนาคม ๒๕๐๔ กรรมการที่ปรึกษามูลนิธิมหามกุฎราชวิทยาลัย

๓ เมษายน ๒๕๐๕ กรรมการบริหาร และ เหรัญญิก มูลนิธิอานันทมหิดล

๒๑ พฤษภาคม ๒๕๑๓ กรรมการผู้จัดการ มูลนิธิมหามกุฎราชวิทยาลัย

๑๘ กันยายน ๒๕๑๓ ผู้จัดการ มูลนิธิมหามกุฎราชวิทยาลัย

๑๘ กันยายน ๒๕๑๓ ไวยาวัจกร วัดบวรนิเวศวิหาร

๖ ตุลาคม ๒๕๑๓ ประธานกรรมการผู้จัดการ มูลนิธิมหามกุฎราชวิทยาลัย

งานแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ

แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ

๓๑ มกราคม ๒๕๑๓ วันปิดการแข่งขันกีฬาต่อสู้ป้องกันตัวระหว่าง ๕ มหาวิทยาลัยและมอบถ้วยรางวัลแก่นักกีฬาที่ชนะเลิศ และรองชนะเลิศ ณ ยิมเนเซี่ยม ๑ กรีฑาสถานแห่งชาติ

๒๓ มกราคม ๒๕๑๔	เนื่องในงานฉายภาพยนตร์การกุศลรอบปฐมทัศน์ เรื่อง “จงอางผยอง” ณ โรงภาพยนตร์เฉลิมไทย
๑๐ กรกฎาคม ๒๕๑๔	การแข่งขันบาสเกตบอลชิงชนะเลิศประจำปี ๒๕๑๔ และมอบถ้วยพระราชทาน ณ สนามบาสเกตบอลยิมเนเซี่ยม ๑
๗ มีนาคม ๒๕๑๕	การแข่งขันฟุตบอลระดับโลก ระหว่างชุด “ครูเซโร” บราซิล กับชุด “เดนมาร์ค” ณ สนามศุภชลาศัย ฯ
๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๕	การแข่งขันฟุตบอลชิงถ้วยพระราชทานระหว่างประเทศ “คิงส์คัพ” ครั้งที่ ๕ และมอบถ้วยพระราชทานแก่ทีมชนะเลิศการแข่งขัน ณ สนามศุภชลาศัย ฯ
๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๖	การประกอบพิธีตัดลูกนิมิตอุโบสถวัดผ่องพลอยวิริยาราม ซอย ๑๐๕ ถนนสุขุมวิท บางนา พระโขนง
๑๗ มีนาคม ๒๕๑๖	การแข่งขันฟุตบอลชิงถ้วยพระราชทาน “ประเภท ก.” ระหว่างชุดสโมสรราชวิถี กับชุดสโมสรราชประชานุเคราะห์ ณ สนามศุภชลาศัย ฯ
๑๘ พฤษภาคม ๒๕๑๖	พิธียกช่อฟ้าอุโบสถหลังใหม่ วัดแคใน ตำบลกร่าง อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี

๖ มกราคม ๒๕๑๗ การแข่งม้าไทยลูกผสมในประเทศ ชิงถ้วยพระราชทาน "ดาร์บี้" ณ สนามราชตฤณมัยสมาคม

๑ สิงหาคม ๒๕๑๗ การแข่งขันบาสเกตบอลชิงชนะเลิศ และมอบถ้วยรางวัลประจำปี ๒๕๑๗ ณ ยิมเนเซี่ยม ๑ กรีฑาสถานแห่งชาติ

๒๗ ธันวาคม ๒๕๑๗ ประธานพิธีเปิดการแข่งขันกีฬามหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย ครั้งที่ ๓ ณ สนามศุภชลาศัย ฯ

๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒ การแข่งขันฟุตบอลชิงถ้วยพระราชทาน "ประเภท ก." และมอบถ้วยรางวัลแก่ทีมชนะเลิศ ณ สนามศุภชลาศัย ฯ

๒๘ มีนาคม ๒๕๑๘ การแข่งขันเทนนิส ประจำปี ๒๕๑๘ และมอบถ้วยรางวัลแก่ผู้ชนะเลิศและรองชนะเลิศ ณ สนามเทนนิส ราชกรีฑาสโมสร แทนพระองค์สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ

๑๖ เมษายน ๒๕๑๘ การพิธีปลุกเสกและจุดเทียนชัยหล่อพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ วัดบวรนิเวศวิหาร

รับพระราชทานยศ

เป็นรองอำมาตย์เอก เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐

รับพระราชทานบรรดาศักดิ์

เป็นหลวงเดชสหกรณ์เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๑ แต่ต่อมาได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตคืนบรรดาศักดิ์ในปี ๒๔๘๔

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเหรียญที่ได้รับพระราชทาน

๒๑ กันยายน	๒๔๖๒	เหรียญทองช้างเผือกและเหรียญงานพระราชสงครามยุโรป
พ.ศ. ๒๔๖๔		เหรียญชัย
๘ พฤศจิกายน	๒๔๗๔	เบญจมาภรณ์ช้างเผือก
๑๙ กันยายน	๒๔๘๒	ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก
พ.ศ. ๒๔๘๔		เหรียญช่วยราชการภายใน
๑๙ กันยายน	๒๔๘๔	ประถมาภรณ์มงกุฎไทย
๑๙ กันยายน	๒๔๘๖	ประถมาภรณ์ช้างเผือก
๒๖ เมษายน	๒๔๙๓	ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ
๕ ธันวาคม	๒๔๙๔	มหาวชิรมงกุฎ
๑๖ กรกฎาคม	๒๔๙๖	เหรียญรัตนาภรณ์ ภ. ปร. ชั้น ๑
๕ ธันวาคม	๒๔๙๗	มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก
๕ พฤษภาคม	๒๕๐๐	ปฐมจุลจอมเกล้า
พ.ศ. ๒๕๐๐		เหรียญกาชาดสมนาคุณ ชั้น ๑

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ได้รับจากต่างประเทศ

๑๕ มิถุนายน	๒๕๐๑	Grand Croix de l'Ordre du Dannebrog เดนมาร์ค
๑๐ พฤศจิกายน	๒๕๐๕	Grosses Verdienstkreuz mit Stern und Schulterband สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน
๒๒ ตุลาคม	๒๕๐๗	Grosse Goldene Ehrenzeichen am Bande ออสเตรีย

งานด้านเอกชน

งานด้านเอกชนนี้เป็นงานที่หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ เข้าไปเกี่ยวข้องในฐานะผู้ถือหุ้นของบริษัทต่าง ๆ แล้วภายหลังได้รับเลือกจากผู้ถือหุ้นให้เป็นประธานกรรมการบริษัทบ้าง เป็นกรรมการบริษัทบ้าง ซึ่งผู้ถือหุ้นหวังว่าบริษัทจะได้รับประโยชน์จากความรู้ความสามารถของหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ จึงได้มีมติเลือกเช่นนั้น

พ.ศ. ๒๔๘๘	กรรมการบริษัท ไทยเศรษฐกิจประกันภัย จำกัด
๑๔ พฤษภาคม ๒๔๙๐	ประธานกรรมการบริษัท สหเกียรติ จำกัด
พ.ศ. ๒๔๙๒	ประธานกรรมการบริษัท ธนบุรีพานิช จำกัด
พ.ศ. ๒๔๙๘	กรรมการธนาคารไทยทนุ จำกัด

๑๘ กุมภาพันธ์	๒๕๐๓	ประธานกรรมการบริษัท ธนบุรีประกอบรถยนต์ จำกัด
๓ มิถุนายน	๒๕๐๓	ประธานกรรมการบริษัท ดูเมกซ์ จำกัด
๑๘ เมษายน	๒๕๐๕	ประธานกรรมการบริษัท ไฟร์สโตน (ประเทศไทย) จำกัด
๒๑ กรกฎาคม	๒๕๐๕	กรรมการบริษัท ปูนซีเมนต์ไทย จำกัด
๑๕ ธันวาคม	๒๕๐๘	ประธานกรรมการบริษัท สินอุตสาหกรรมไทย จำกัด
๒๐ พฤศจิกายน	๒๕๑๓	ประธานกรรมการบริษัท ปูนซีเมนต์ไทย จำกัด
๑๐ พฤษภาคม	๒๕๑๕	รองประธานกรรมการบริษัท ปูนซีเมนต์ไทย จำกัด
๑ กันยายน	๒๕๑๕	ประธานกรรมการบริษัท เมืองโบราณ จำกัด
เมษายน	๒๕๑๗	รองประธานธนาคารไทยทนุ จำกัด
ตุลาคม	๒๕๑๗	ประธานธนาคารไทยทนุ จำกัด

หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ แม้จะเป็นผู้ที่ชอบทำงานหนักจนไม่มีเวลาพักผ่อนหย่อนใจหรือบริหารร่างกายเลยก็ตาม แต่ก็ไม่เคยปรากฏอาการเจ็บป่วยที่รุนแรงแต่ประการใด การเจ็บป่วยเล็กน้อยมีบ้าง เช่น เป็นหวัด แต่ก็ไม่มีอาการรุนแรงจนเป็นไข้หวัดถึงขนาดต้องหยุดพักการทำงาน จนกระทั่งในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ขณะดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวง

พาณิชย์ได้ป่วยหนักเป็นครั้งแรกในชีวิตด้วยโรคนิ่วในถุงน้ำดีอุดตันท่อน้ำดี ทำให้มีอาการตัวเหลืองจนเกือบจะเข้าใจกันว่า หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ได้ป่วยเป็นโรคมะเร็งบริเวณตับอ่อน แต่ด้วยความสามารถของแพทย์ในการวิเคราะห์โรคและการรักษาโดยการผ่าตัด หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ก็พ้นจากพิษภัยของโรคนั้น กลับเป็นผู้มีสุขภาพอันสมบูรณ์ และสามารถตรากตรำทำงานหนักได้อีกตลอดมา จนถึงวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๑๘ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ มีอาการไข้และอ่อนเพลีย แพทย์ได้ตรวจพบว่ามีน้ำในช่องปอดด้านซ้าย จึงได้เชิญเข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๑๘ ผลของการตรวจอย่างละเอียดปรากฏว่า หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ได้ป่วยเป็นมะเร็งในปอดข้างซ้ายส่วนบน และโรคนี้ได้แผ่กระจายไปแล้ว แพทย์ได้ให้การรักษาตามที่เห็นสมควร อาการก็ค่อยดีขึ้นบ้าง ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๑๘ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ มีอาการไข้อ่อนเพลียมาก และมีอาการบวมของปอดข้างขวาส่วนบน จึงได้เข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์อีกวาระหนึ่ง แพทย์ได้ให้การรักษาจนสุดความสามารถ แต่อาการของหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ มีแต่ทรงกับทรุด และต่อมามีอาการแทรกซ้อนทางไต จนในที่สุด หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ก็ได้ถึงแก่อสัญกรรมด้วยอาการสงบ เมื่อวันที่ ๘ กันยายน ๒๕๑๘ เวลา ๒๒.๓๓ น. ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สิริรวมอายุได้ ๗๗ ปี ๖ เดือนเศษ.

ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕

ตำนานมูลศาสนา

สารบาญ

พระพุทธเจ้าของเราเมื่อแรกปรารถนาพุทธภูมิ	หน้า	๑
ความเป็นมาก่อนภัททกัลป์	,,	๒
ตั้งต้นภัททกัลป์	,,	๓๓
กำเนิดคน	,,	๓๕
กำเนิดประมุขแห่งชุมชน	,,	๔๐
ลำดับราชวงศ์พระยามหาสมมติ	,,	๔๑
พระกกุสนธพุทธเจ้า	,,	๔๕
พระโกนาคมน์พุทธเจ้า	,,	๔๕
พระกัสสปพุทธเจ้า	,,	๔๖
สมัยพระสมณโคดมโพธิสัตว์	,,	๔๖
โกลาหล ๓	,,	๔๗
บุพพนิมิตร ๕	,,	๔๙
อาการ ๕	,,	๕๐
เริ่มต้นพุทธประวัติ	,,	๕๓
ชุมคำทั้ง ๔	,,	๕๖
สังเขปตำนานศาสนวงศ์ภายหลังพุทธกาล	,,	๕๗
มูลเหตุสังคายนา	,,	๕๙
ปฐมสังคายนา	,,	๕๙
ทุติยสังคายนา	,,	๗๐

ราชประวัติพระเจ้าอโสกมหาราช หน้า ๘๑
พระพุทธศาสนามารุ่งเรืองในสมัยเมืองพิง ,, ๑๑๓
กาเผือกได้ยินพุทธพยากรณ์ ,, ๑๑๕
ฤษี ๕ ตน ,, ๑๑๖
วาสุเทวฤษีเนรมิตรมิคสังครนคร ,, ๑๑๗
พระยากุนาลรสีสร้างอมรปุรนคร ,, ๑๑๗
วาสุเทวฤษีสร้างปุรนคร ,, ๑๑๘
วาสุเทวฤษีและสุกกทันตฤษีสร้างเมืองลพุน ,, ๑๑๙
พระยาจักรวัตติครองเมืองละโว้ ,, ๑๒๔
วาสุเทวฤษีขอให้นางจามเทวีราชธิดาพระยาจักรวัตติ
ไปครองเมืองลพุน ,, ๑๒๕
สวามีนางจามเทวีเป็นเจ้าเมืองราหรือราม ,, ๑๒๘
นางจามเทวีไปครองเมืองลพุน ,, ๑๓๐
นางจามเทวีตั้งเมืองรายทาง ,, ๑๓๑
นางจามเทวีครองเมืองลพุนคือเมืองหริภุญไชย ,, ๑๔๐
นางจามเทวีประสูติ ๒ โอรส คือเจ้ามหันตยศ และเจ้าอินทวร ,, ๑๔๐
ทศพิธราชธรรม ,, ๑๔๔
ขุนวิลังคราช เจ้าแห่งลัวะ ขอนางจามเทวี ,, ๑๔๔
ขุนวิลังคราชรบแพ้เจ้ามหันตยศและเจ้าอินทวร ,, ๑๔๖
เจ้ามหันตยศครองนครหริภุญไชย ,, ๑๔๖

เจ้าอินทวรครองเขลางคนคร	หน้า	๑๕๐
นางจามเทวีทิวงคต	,,	๑๕๓
ลำดับราชวงศ์นางจามเทวี	,,	๑๕๔
เจ้าเมืองหริภุญไชยทำศึกกับเจ้าเมืองละโว้	,,	๑๕๕
พระยาวรราช ศรีธรรมราช ปราบศึก ๒ เมือง	,,	๑๕๖
พระยากัมโพชรบเมืองหริภุญไชย	,,	๑๕๖
ไข้ลงเมืองหริภุญไชย ชาวเมืองอพยพไปอยู่สุธรรมนคร	,,	๑๕๖
เจ้าเมืองอภิยยนครครองเมืองหริภุญไชย	,,	๑๕๖
หริภุญไชยรบกับเมืองละโว้โดยธรรมยุทธ์	,,	๑๕๗
พระยาอทิตตราชกับมเหษีสร้างสุวรรณเจดีย์	,,	๑๗๐
พระยาธรรมิกราชสร้างพระอัฏฐารส	,,	๑๘๐
ลำดับราชวงศ์พระยาธรรมิกราช	,,	๑๘๒
ไทยอำมาตย์เจ้าเมืองเขลางค์รบเมืองหริภุญไชย	,,	๑๘๓
พระยามังราย เมืองเชียงราย วางไส้ศึกในหริภุญไชย	,,	๑๘๔
พระยาญีบาครองหริภุญไชย	,,	๑๘๖
พระยามังรายได้เมืองหริภุญไชย	,,	๑๘๖
พระยามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่	,,	๑๘๘
ลำดับราชวงศ์พระยามังราย	,,	๑๘๘
รับลัทธิลังกาวงศ์มายังเมืองพัน	,,	๑๙๑
สำนักสงฆ์สุโขทัยรับลัทธิลังกาวงศ์	,,	๑๙๒
พระบิยทัสสีนำลัทธิลังกาวงศ์ไปเผยแพร่ในอยุธยา	,,	๑๙๔

เชียงใหม่รับลัทธิลังกาวงศ์	หน้า	๑๙๙
พยากรณ์ศาสนวงศ์	,,	๒๒๒
อันตรธาน ๕	,,	๒๒๓
อธิคมอันตรธาน	,,	๒๒๔
ปฏิบัติอันตรธาน	,,	๒๒๕
ปริยัติอันตรธาน	,,	๒๒๖
ลิงคอันตรธาน	,,	๒๓๐
ธาตุอันตรธาน	,,	๒๓๑
สารบาญค้นเรื่อง	,,	๒๘๗

ตำนานมูลศาสนา

ครั้งเมื่อพระโคดมเจ้าของเรา สร้างสมภารปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า เป็นเวลานานถึง ๒๐ อสงไขย[๑] ปลายแสนมหากัลป์ พระองค์ปรารถนาแต่ในใจ ๗ อสงไขยมหากัลป์ ปรารถนาด้วยพระวาจา ๙ อสงไขยมหากัลป์ ปรารถนาด้วยออกพระวาจาและด้วยใจ ๔ อสงไขยมหากัลป์

พระองค์ปรารถนาแต่ในใจ ๗ อสงไขยนั้นดังนี้ อสงไขยทั้งหลาย ๗ ที่กล่าวเบื้องต้นนั้น คือ นันทะอสงไขย ๑ สุนันทะอสงไขย ๑ ปฐวีอสงไขย ๑ มัณฑะอสงไขย ๑ ธรณีอสงไขย ๑ สาครอสงไขย ๑ ปุณฑริกอสงไขย ๑ ทั้ง ๗ นี้นักปราชญ์แสดงว่าในนันทะอสงไขยนั้น มีพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พรหมเทโว

มีมูลอธิบายว่า ต่อแต่นั้นมาก็มีพระพุทธเจ้าตลอดมามิได้ขาด เหตุนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าของเรา จึงได้ปรารถนาแต่ในใจแท้ไซร้ แต่ศาสนาพระพุทธเจ้าตนชื่อว่าทีปังกรเป็นต้นมา ตราบเท่าถึงศาสนาพระพุทธเจ้าตนชื่อว่าปทุมุตตร พระโพธิสัตว์เจ้าของเรา ได้ปรารถนาด้วยปากด้วยกาย และในระหว่างนี้อสงไขยสูญเสีย ๔ อสงไขย แต่ศาสนาพระพุทธเจ้าตนชื่อว่าปทุมุตตรมา ตราบเท่าถึงศาสนาพระพุทธเจ้าตนชื่อว่ากุกกุสันธ์ ได้แสนมหากัลป์ อสงไขยทั้งหลายอันบ่ศูนย์นั้น ๑๖ อสงไขย อันศูนย์นั้น ๔ อสงไขย รวมทั้งมวลได้ ๒๐ อสงไขย ปลายแสนมหากัลป์ นักปราชญ์จึงกฎหมายถ้อยคำ

---

(๑) ฉบับ มช. ๑๖ อสงไขย

อันนี้ อาศัยเป็นมูลมา เหตุดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงเทศนาว่า พระโพธิสัตว์เจ้ากระทำปรารถนาด้วยปาก ๙ อสงไขย แต่พระพุทธเจ้าตนชื่อว่าโบราณ-สากยมุนี ให้พึงรู้ดังนี้ สัพพภัททะอสงไขย ๑ สัพพผุลละอสงไขย ๑ สัพพรัตนะอสงไขย ๑ อุสภขันธะอสงไขย ๑ มณีภัททะอสงไขย ๑ ปทุมอสงไขย ๑ อุสภะอสงไขย ๑ ขธุตตะอสงไขย ๑ อสงไขยทั้งมวลนี้บ่ศูนย์สักอัน พระโพธิสัตว์เจ้าของเรา จึงได้กระทำปรารถนาด้วยปาก เพื่ออันสิ้นกัล์ปอันมีภายหน้า แต่นั้นชื่อว่าสาครมัณฑะกัล์ป พระพุทธเจ้าทั้งหลายเกิดมา ๔ พระองค์ คือ ตัณหังกร ๑ เมธังกร ๑ สรณังกร ๑ ทีปังกร ๑ ทั้ง ๔ พระองค์นี้แท้ไซร้

แต่นี้ไปจักกล่าวลำดับมูลที่มาเพื่อให้รู้อสงไขย แต่ครั้งพระโพธิสัตว์เจ้าของเรา ได้ตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ครั้งนั้นเป็นศูนย์อสงไขย พระพุทธเจ้า พระปัจเจกโพธิเจ้า และพระยาจักกวัตติมิได้มาบังเกิด เพราะเหตุว่าอสงไขยศูนย์ เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นฉกามาวจร ได้ฟังธรรมในสำนักของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ในกัล์ปทั้งหลายก่อนศูนย์อสงไขย วันนั้นเขาทั้งหลายได้ถึงอนาคามิผล ครั้นจุติได้ไปบังเกิดในชั้นสุทธาวาสพรหมโลกโพ้น บำเพ็ญภาวนาก็ได้ถึงอรหัตตผล สิ้นอายุนิพพานในชั้นนั้นเป็นอันมากต่อมากนัก พรหมทั้งหลายที่ถึงอนาคามี บำเพ็ญภาวนาได้เป็นพระอรหันต์ ที่ยังเหลืออยู่นั้น เห็นพรหมที่ภาวนาน้อยเบาบางนัก เหตุอสงไขยศูนย์จากบุคคลทั้งหลายอันจักได้ถึงอนาคามี อันจักบังเกิดใหม่นั้นบ่มีเท่าหมู่เก่า เขาทั้งหลายจึงเจรจากันว่า ดูกรท่านทั้งหลาย สุทธาวาสพรหมนี้ เป็นไฉน พรหมจึงน้อยเบาบางไปฉะนี้ จึงพร้อมกันเล็งดูมนุษยโลกก็รู้ว่า พระพุทธเจ้ามิได้บังเกิด เขาทั้งหลายจึงบังเกิดความสังเวชยิ่งนัก จึงเจรจากันว่า ดูราชาวเราทั้งหลาย

ความพินาศบังเกิดมากนัก เพราะเหตุพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่บังเกิดแก่ชาวเรา

ในกาลบัดนี้บุคคลชายผู้ใดมีเพียรมากและมีใจอันมั่น อาจจะกระทำปณิธาน เพื่อเป็นพระพุทธเจ้า ควรมีในมนุษยโลก จึงเจรจากันว่า เราควรจะขวนขวายหาผู้อันเป็นหน่อพุทธางกูรในจักรวาล ก็บ่อาจเห็นสักแห่ง ภายลุนเขาทั้งหลายจึงเล็งดู ในมงคลจักรวาลของเรานี้ จึงได้เห็นยังพระโพธิสัตว์เจ้าของเรานี้ ควรเป็นพระพุทธเจ้าแท้จริง

เพราะเหตุว่า ในปางก่อนนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าของเรา ได้เกิดในตระกูลคนเข็ญใจตระกูลหนึ่ง ในเมืองคันธาร ครั้นถึงวัยอันควรแก่ฆราวาส ท่านจึงเจรจากับด้วยพ่อแม่ว่า ดูราพ่อแม่ทั้งสอง ในเรือนของเรานี้หาข้าวของเงินคำก็บ่มี เหตุดังนั้นข้าบ่อาจกระทำฆราวาสได้ เท่าว่าจักอุปัฏฐากเขือพ่อแม่ทั้ง ๒ ตราบเท่าชีวิตฆราวาสกิจนั้นข้าบ่คำนึง แต่มาบ่นานเท่าใดพ่อท่านก็กระทำกาลกิริยาตาย

ครั้นอยู่มาบ่ช้าบ่นานเท่าใด แม่ท่านก็เจรจาว่ากล่าวอยากจะใคร่ให้มีฆราวาสแก่ลูก แม้เช่นนั้นท่านก็บ่มักมีฆราวาส ต่อแต่นั้นมาท่านก็ไม่ประมาทเที่ยวขวนขวายหาใบตองและหลัวฟืนมาขายเลี้ยงแม่ทุก ๆ วัน อยู่มาเช้าวันหนึ่งท่านก็เข้าไปสู่ป่าเพื่อแสวงหาหลัวและฟืน ครั้นเวลากลับมาตามทางแดดร้อนได้ความลำบาก จึงแวะเข้าไปอาศัยอยู่ใต้ต้นไม้นิโครธต้นหนึ่ง ที่นั้นเป็นที่สำราญยิ่งนัก ก็ปลงยังหาบหลัวลงไว้ แล้วก็นอนหลับอยู่ ณ ที่นั้น ครั้นตื่นนอนขึ้นท่านก็มาคำนึงแต่ในใจว่า บัดนี้กูยังหนุ่มแน่นและแข็งแรงอยู่ ยังอาจอดทนต่อความทุกข์ได้ ต่อเมื่อกูถึงวัยเฒ่าแก่ชราพยาธิเบียดเบียน กูจักกระทำอย่างไรหนอ ก็มาคำนึงแต่ในใจว่า ควรกูจักไปเมืองสุวรรณภูมิกับด้วยหมู่

พ่อค้าทั้งหลาย เพื่อแสวงหาเงินคำมาเลี้ยงแม่กูจึงจะควร คิดดังนี้แล้วก็ทิ้งหาบหลังไว้ในที่นั้น แล้วท่านก็ไปหานายพ่อค้าสำเภา เจรจากับด้วยนายพ่อค้าสำเภา ๆ เห็นพระโพธิสัตว์ใหญ่สูงล่ำสันบริสุทธิ์ นายพ่อค้าสำเภาจึงมาคำนึงแต่ในใจว่า มาณพผู้นี้ใหญ่โตแข็งแรงนัก เห็นจะกระทำกิจการรวดเร็วดีควรเราจะรับเอาไว้ นายสำเภาคำนึงฉะนี้แล้วก็รับเอาไว้ แล้วจึงพูดกับมาณพว่า เจ้าจงไปกับด้วยกู ๆ จักให้ข้าวของเงินคำแก่มึง มาณพได้ฟังดังนั้นก็กลับมาบอกแก่แม่ ๆ กล่าวว่า กูบ่ละเจ้าไปผู้เดียวได้ เราแม่ลูกจงไปด้วยกันเถิด ครั้นแล้วแม่ลูกทั้ง ๒ ก็พากันไปสู่สำเภานายพ่อค้า แต่นั้นมานายสำเภาก็ให้รางวัลแก่มาณพทุก ๆ วัน วันหนึ่งสำเภาออกเดินไปในมหาสมุทร ในทันใดนั้นก็บังเกิดคลื่นและลมเป็นกำลัง สำเภาก็แตกอยู่ในกลางมหาสมุทร มาณพก็จมลงไปเสมอเอว แล้วก็คว้าเอายังไม้กระดานแผ่นหนึ่งได้แล้ว จึงอุ้มเอาแม่ขึ้นไว้เหนือบ่าแห่งตน ปรารถนาเพื่อจักว่ายไปให้พ้นจากอันตราย

ขณะนั้น ท้าวมหาพรหมอันอยู่ในชั้นอกนิฏฐ์ เล็งทิพยเนตรเห็นพระโพธิสัตว์กับแม่ว่ายน้ำอยู่ในมหาสมุทรนั้น จึงมาคำนึงแต่ในใจว่า มหาบุรุษผู้มีความเพียรพยายามมากนัก อาจจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าตนหนึ่งเป็นแท้บ่สงสัย ครั้นมาคำนึงดังนี้แล้วก็บันดาลหัวใจพระโพธิสัตว์ ให้พระโพธิสัตว์บังเกิดความปรารถนา เป็นพระพุทธเจ้าตนหนึ่งในภายหน้า

ในทันใดนั้น พระโพธิสัตว์เจ้า จึงกระทำสัจจอธิษฐานขึ้นในใจเสร็จแล้ว ก็พาแม่ว่ายข้ามมหาสมุทรไปได้สองสามวัน ก็ถึงซึ่งฝั่งมหาสมุทรด้วยอานุภาพแห่งท้าวมหาพรหม พาแม่ขึ้นไปอาศัยอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง ทำมาหาเลี้ยงชีวิตแม่ด้วยความทุกข์ยากอยู่ในป่าที่นั้น ครั้นจุติจากชาตินั้นก็ได้ไปบังเกิด

ในเทวโลก ด้วยบุญกุศลอันได้กระทำคุณแก่แม่แห่งตนในครั้งนั้น ฝ่ายแม่ครั้นจุติจากชาตินั้น ก็ได้ไปบังเกิดในปรโลกตามกรรมแห่งตน สำแดงปฐมเจตนาอันกระทำความปรารถนาครั้งแรก แห่งพระโคดมโพธิสัตว์เจ้าของเรา ก็ยุติแต่เท่านี้

อยู่มาครั้งหนึ่ง พระโพธิสัตว์เจ้าของเราจุติจากเทวโลก มาถือเอาปฏิสนธิในท้องนางอัครมเหสี แห่งพระยาในเมืองสิริมติ คือว่าเมืองพาราณสี ครั้นสิ้นอายุพระยาตนพ่อแล้ว พระองค์ก็ได้เสวยราชย์เป็นพระยาแทนพ่อ พระองค์มีเดชานุภาพเป็นที่ครั่นคร้าม แก่พระยาทั้งหลายในชมพูทวีป พระยาทั้งหลายเห็นดังนั้นต่างเมืองต่างก็ให้อำมาตย์ นำเครื่องราชบรรณาการของฝากเข้ามาถวายเป็นอันมาก บางครั้งพระยาทั้งหลายก็เข้ามาอุปัฏฐากด้วยตนก็มี เพราะเหตุนั้น จึงได้นามชื่อว่าพระยาสัตตาปถนาทีโปๆ ตั้งแต่เกิดมาพระองค์ประสงค์อยากจะได้ช้างเป็นกำลัง

อยู่มาวันหนึ่ง พรานบ่าเข้าไปเที่ยวแสวงหาเนื้อในบ่า วันนั้นมาตรว่ากระต่ายตัวหนึ่งก็บ่มีในบ่านั้น มันก็บ่อาจมาสู่เรือนได้ มันจึงเดินต่อไปก็เห็นยังรอยเนื้อตัวหนึ่ง มันก็ตามรอยเนื้อนั้นไปในบ่าจนดึกดื่น จึงไปพบช้างตัวหนึ่ง มีสีเขียวประดุจดังสีดอกอัญชัน มีงาประดุจดังงอนไถ มีหัวประดุจดังดอย มีงวงประดุจดังงวงช้างเอราวัณ มีขนหางประดุจดังมัดหางทรายจามรี อยู่ที่ใกล้สระใหญ่แห่งหนึ่ง มันก็มาคำนึงแต่ในใจว่า กูจรเดินบ่ามาหลายปีแล้ว ช้างตัวนี้แต่ก่อนก็บ่ห่อนว่าจักเคยเห็นสักครั้ง ผิว่ากูฆ่าช้างตัวนี้เอาไปขาย กูก็จักได้ค่าน้อย ผิกูจักไปสู่เรือนมือเปล่าแท้ไซร้ ลูกเมียกูก็จักด่าด้วยถ้อยคำอันหยาบช้านัก กูจักไปบอกความอันนี้เป็นของฝากแก่พระยาเจ้าดังกูได้เห็นทุกประการ กูก็จักได้ข้าวของสมบัติเป็นอันมาก มันคำนึงดังนี้แล้ว

มันก็กดหมายต้นไม้และภูดอยไว้เป็นที่สังเกต แล้วมันก็กลับไปบอกความแก่พระยาดังมันได้เห็นทุกประการ

ครั้นพระยาได้ยินข่าวสาส์นดังนั้นก็ยินดียิ่งนัก จึงบูชาพรานบ่าด้วยข้าวของเงินทองเป็นอันมาก แล้วก็ให้พรานบ่านั้นเป็นผู้นำทาง พระยาเสด็จออกไปกับด้วยหมู่รี้พลเป็นอันมาก พรานบ่าก็นำพระยาเสด็จไปตามทางที่ตนได้กดหมายไว้ ครั้นพระยาไปถึงได้เห็นยังช้างตัวนั้น จึงให้หมอช้างเอาแม่ช้างซึ่งเป็นช้างต่อเข้าไปคล้องเอามาได้ แล้วก็นำช้างกลับเข้าสู่พระนคร แล้วจึงสั่งกับหมอช้างว่า ดูกรท่านอาจารย์ แต่วันนี้ไปอีก ๗ วัน ท่านจงฝึกสอนช้างตัวนี้ให้ชำนิชำนาญเรียบร้อยเร็วพลันเถิด กูจักขี่ช้างตัวนี้ไปเที่ยวเล่นมหรสพ หมอช้างก็รับเอาช้างแล้วพาไปสู่เรือนของตน หมอช้างก็ฝึกสอนช้างตัวนั้นได้ชำนิชำนาญเรียบร้อยดีแต่ในวันคำรบ ๗ ครั้นถึงวันคำรบ ๘ นั้น(๑) หมอช้างก็นำเอาช้างเข้าไปถวาย พระยาจึงให้ช่างกระทำเครื่องประดับประดาช้างตัวนั้น แล้วก็กระทำพิธีอุสาภิเษกให้เป็นพระยาช้างมงคล สำหรับขี่เที่ยวเล่นมหรสพ

ครั้นอยู่มาในคืนวันหนึ่ง พระยาขี่พระยาช้างมงคลไปเที่ยวเล่นมหรสพกับด้วยหมู่เสนาอำมาตย์ทั้งหลาย ในเวลากลางคืนวันนั้นมีหมู่ช้างบ่าเป็นอันมาก มาแต่ทิศต่าง ๆ เข้าไปหักกิ่งไม้เหยียบย่ำทำลาย และถ่ายมูตรคูถไว้ในสวนอุทยาน แล้วก็พากันหลบหนีเข้าป่าไป นายจ่าสวนได้เห็นเหตุการณ์ดังนั้นก็นำความแล่นเข้าไปบอกแก่พระยาว่า ข้าแต่มหาราช บัดนี้ยังมีช้างบ่าโขลงหนึ่งเข้ามาเหยียบย่ำทำลายอุทยานของพระองค์ เมื่อพระยาได้ทราบเหตุการณ์ดังนั้น ก็ส่งให้นายควาญช้างกลับหน้าช้างคืนสู่อุทยาน มองเห็นแต่กิ่งไม้หัก

---

(๑) ฉบับ มช. วันถ้วน ๗

ห้อยย่อยยับอยู่ จึงให้ไสช้างเข้าไปภายในสวนอุทยาน เที่ยวตรวจตราดูก็ไม่เห็นมีช้างแต่สักตัวเดียว

ในทันใดนั้น พระยาช้างมงคลได้กลิ่นนางช้างเข้า มีอาการมัวเมาหลงด้วยกิเลสตัณหา ก็สลัดนายควาญช้างให้ตกลงไปจากคอ แล้วก็พาพระยาวิ่งเข้าป่าไปตามนางช้าง ละทิ้งหมู่เสนาอยู่ในที่นั้น แม้พระยาจะเหนี่ยวรั้งสับพันสักเท่าใด ๆ ก็ไม่อาจจะให้พระยาช้างกลับคืนมาได้ หมู่รี้พลทั้งหลายก็พากันติดตามรอยช้างไป ฝ่ายพระยาเห็นว่าช้างพาพระองค์มาพ้นเขตแดน พระองค์ไม่อาจจะกดหมายทิศได้ จึงมาคำนึงแต่ในใจว่า ผิและกูไม่ปล่อยช้างตัวนี้เสีย มันก็จักพากูเข้าไปในหมู่ช้างทั้งหลาย กูก็จะตายเป็นเที่ยงแท้ กูจะมีประโยชน์อะไรกับด้วยช้างตัวนี้

ในทันใดนั้น พระยาช้างก็วิ่งเข้าไปใกล้ต้นมะเดื่อต้นหนึ่ง กิ่งมะเดื่อกิ่งหนึ่งก็น้อมลงมาต่ำ พระยาเห็นดังนั้นก็ยืนขึ้นบนหลังช้างเกาะเอากิ่งมะเดื่อกิ่งนั้นไว้ แล้วก็ปล่อยพระยาช้างไป พระองค์ก็ปีนป่ายขึ้นไปนั่งอยู่บนกิ่งมะเดื่อต้นนั้น บริโภคผลมะเดื่อเป็นอาหาร

ครั้งนั้นฝ่ายหมู่เสนาทั้งหลาย ที่ตามรอยพระยาช้างไปนั้น เห็นว่าไกลประมาณครึ่งโยชน์ ก็พากันโห่ร้องขึ้นด้วยเสียงอันดังในท่ามกลางป่าที่นั้น พระยาได้ยินเสียงดังนั้น จึงร้องขานตอบขึ้นโดยทันที หมู่รี้พลเมื่อได้ยินเสียงก็พากันเข้าไปหา ณ ที่นั้น ก็เห็นพระยานั่งอยู่บนต้นมะเดื่อ แล้วจึงนำเอาพระยาลงจากต้นมะเดื่อได้แล้ว ก็พากันแห่ห้อมกลับคืนสู่พระนคร

ฝ่ายพระยาเมื่อถึงพระนครแล้ว จึงให้หานายควาญช้างเข้ามาว่า มึงจักฆ่ากูเสียหรือ นายควาญช้างจึงกล่าวว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า เหตุใดมหาราชเจ้าจึงกล่าวดังนี้ พระยาจึงกล่าวว่า อันช้างนั้นมึงฝึกสอนยังไม่เรียบร้อย เหตุใด

มึงบอกว่าผึกสอนได้เรียบร้อยดีแล้ว นายควาญช้างจึงกล่าวตอบว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ช้างตัวนี้ข้าได้ผึกสอนได้เรียบร้อยดีจริง จึงได้นำถวายมาแก่พระองค์ แต่เหตุว่ามาได้กลิ่นนางช้างเข้า มันก็บังเกิดราคตัณหาขึ้น จึงได้พามหาราชเจ้าเข้าไปสู่ป่า เพื่อความใคร่ในนางช้างนั้น เมื่อมันไปได้สำเร็จความใคร่แล้ว มันก็จะกลับคืนมาสู่โรงตามเดิมดอก พระยาจึงว่า ถ้าเช่นนั้นมึงจงคอยท่าอยู่ที่นี่ก่อน ผิว่าช้างหากกลับมาดังมึงว่า กูจักให้ข้าวของสมบัติแก่มึงเป็นอันมาก ผิว่าไม่กลับมาเหมือนคำมึงว่า หนีไปเสียที่อื่น มึงก็จักไม่มีชีวิตอยู่ในโลก ก็ให้จำนายควาญช้างไว้ในที่นั้น ต่อมาได้ ๗ วัน พระยาช้างมงคลก็กลับเข้ามาสู่โรงดังเก่า นายควาญช้างเห็นดังนั้น ก็นำความเข้าไปบอกแก่พระยา เมื่อพระยาได้ทราบความดังนั้นก็ไปสู่โรงช้าง เห็นช้างอยู่ในโรงจึงเข้าไปลูบคลำงวงงา แล้วจึงเจรจากับนายควาญช้างว่า ดูกรนายควาญช้าง ท่านสอนพระยาช้างดีนัก เหตุใดเราสับเกี่ยวเหนี่ยวรั้งสักเท่าใด ๆ พระยาช้างจึงไม่กลับ นายควาญช้างจึงกล่าวตอบว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ขึ้นชื่อว่าตัณหานี้ทารุณยิ่งกว่าไฟ มีพิษยิ่งกว่าพิษพระยานาคราช เหตุดังนี้มหาราชจึงบังคับมันไม่ได้ พระยาจึงกล่าวต่อไปว่า เหตุใดมันจึงได้กลับมาสู่โรงดังเก่าเล่า นายควาญช้างก็มิได้กล่าวตอบแต่อย่างใด

ทันใดนั้นนายควาญช้างจึงเอาแท่งเหล็กใหญ่แท่งหนึ่งมา แล้วให้นายช่างเหล็กเอาเผาไฟให้แดง คีบออกมาด้วยคีมอันใหญ่มาตั้งไว้ จึงเรียกช้างมาว่า ดูกรพระยาช้าง ท่านจงอุ้มเอาแท่งเหล็กอันนี้ ตราบใดเราให้วางท่านจงวางเทอญ พระยาช้างมงคลก็กระทำตามคำสั่งนายควาญช้าง ด้วยอำนาจความกลัว จนถึงแก่ความตายอยู่กับด้วยแท่งเหล็กแดงอันนั้น เมื่อพระยาได้เห็นดังนั้น ก็บังเกิดความสังเวชสลดจิตขึ้นมาว่า โอหนอ กำลังราคตัณหานี้

ทารุณนักหนอ สัตว์ทั้งหลายอาศัยซึ่งราคตัณหาเป็นเหตุ จึงได้จมอยู่ในวัฏฏสงสาร และไปไหม้อยู่ในมหานรกทั้ง ๘ ขุม

ที่นี้จะกล่าวถึงในที่สุดชาติ ของนายควาญช้างและพระยาช้างมงคลแต่สังเขป นายควาญช้างนั้นก็คือองค์พระศรีอริยเมตไตรยเจ้า พระยาช้างมงคลตัวนั้นก็คือพระมหากัสสปเถระ พระมหากัสสปเข้าสู่นิพพานในละแวกภูเขา ๓ ลูก อันมีอยู่ในเมืองห้อ ภูเขา ๓ ลูกก็ประชุมกันเข้าเป็นลูกเดียวปกปิดกำบังศพมิให้ปรากฏแก่คนทั้งหลาย ต่อเมื่อพระศรีอริยเมตไตรยเจ้าลงมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในโลกแล้ว พระองค์จึงเอาศพของพระมหากัสสปเถระขึ้นใส่บนผ่าพระหัตถ์เบื้องขวา ในทันใดนั้นเปลวไฟก็บังเกิดในกายแห่งพระเถระ สังหารศพให้เป็นจุณวิจุณไป บนผ่าพระหัตถ์แห่งพระศรีอริยเมตไตรยจึงจะสิ้นเวรที่พระองค์ได้กระทำแก่พระยาช้าง เมื่อครั้งพระองค์เสวยพระชาติเป็นนายควาญช้างนั้นแล

เมื่อพระยามองเห็นโทษแห่งราคตัณหาดังนี้แล้ว จึงให้สมบัติข้าวของแก่นายควาญช้างเป็นอันมาก พระองค์จึงมาคำนึงแต่ในใจว่า เราจะให้สัตว์ทั้งหลายพ้นจากทุกข์ในสงสารนี้ ด้วยธรรมอันใดหนอ เท่าเว้นไว้แต่พุทธการกธรรมเท่านั้น(๑) ธรรมอันอื่นจะยิ่งไปกว่านี้หามิได้ เราจักปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในภายหน้า ครั้นแล้วพระองค์จึงน้อมจิตลงปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ละราชสมบัติออกไปบวชเป็นฤษี อยู่ในป่าหิมพานต์ตราบเท่าสิ้นอายุ ครั้นจุติจากชาติอันเป็นฤษี ก็ได้ไปเกิดในฉกามาพจรสวรรค์ จุติจากสวรรค์ก็ได้มาบังเกิดในท้องนางพราหมณี ภรรยาของ

---

(๑) ฉบับ มช. เป็นพุทธกรธรรม

สารทีพราหมณ์ในเมืองมคธรัฐ(๑) มีรูปงามเสมอดังพรหม บิดาจึงให้ชื่อว่า พรหมกุมาร พรหมกุมารเรียนศิลปศาสตร์จบบริบูรณ์แต่เมื่อมีอายุได้ ๑๖ ปี

ยังมีพราหมณ์มาณพ ๕๐๐ คน พากันเข้าไปเรียนศิลปศาสตร์ในสำนักพรหมกุมาร ครั้นกาลต่อมาพ่อแม่ของพรหมกุมาร ก็กระทำกาลกิริยาตาย พรหมกุมารก็แจกจ่ายข้าวของสมบัติให้เป็นทาน แล้วก็ออกไปบวชเป็นฤษีอยู่ในป่าหิมพานต์ ฝ่ายกุลบุตรชาวเมืองทั้งหลายต่างก็พากันออกไปบวชอยู่ในสำนักพรหมฤษีเป็นอันมาก พรหมฤษีก็สอนกสิณสมาบัติแก่ศิษย์ ๆ ก็ได้สำเร็จฌานทุกคน ครั้นต่อมาพ่อแม่ของพราหมณ์มาณพ ๕๐๐ คน กระทำกาลกิริยาตายแล้ว เขาก็พากันออกไปบวชในสำนักพรหมฤษี ฝ่ายกุลบุตรทั้งหลายที่บวชก่อนนั้นมีฌานไม่เสื่อมถอย ครั้นจุติจากอัตภาพอันนั้นแล้ว ก็ได้ไปบังเกิดในพรหมโลก ส่วนพราหมณ์มาณพ ๕๐๐ คนซึ่งบวชครั้งหลังนี้ยังอยู่กับด้วยพรหมฤษีต่อไป

อยู่มาวันหนึ่ง พรหมฤษีพร้อมด้วยฤษีศิษย์บริวาร พากันขึ้นไปบนภูเขาลูกหนึ่งชื่อมุณฑ (ภูเขาโล้น) เพื่อแสวงหาลูกไม้ พากันเที่ยวหาอยู่เป็นนาน ก็ไม่ได้พบปะลูกไม้แต่ลูกหนึ่ง พรหมฤษีจึงมองลงไปทางตีนเขา เห็นแม่เสือโคร่งตัวหนึ่งออกลูกอยู่ได้ประมาณ ๓ วัน มีความหิวอาหารยิ่งนัก คิดจะกินลูกของตนเองเป็นอาหาร เมื่อพรหมฤษีได้เห็นอาการดังนั้น จึงมาคำนึงแต่ในใจว่า สงสารนี้หนอหาแก่นสารมิได้ แม้แต่ลูกอันเกิดแต่สายเลือดเนื้อแห่งตนแท้ ๆ ก็ยังปรารถนาเพื่อจะกินเป็นอาหาร เมื่อพรหมฤษีพิจารณาเห็นดังนั้นแล้ว จึงเจรจากับด้วยลูกศิษย์ผู้มีอายุกว่าศิษย์ทั้งหลายว่า ดูกรสหายทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงไปแสวงหาเนื้ออันเป็นซากแห่งราชสีห์มา เพื่อให้

---

(๑) ฉบับ ม.ช. เป็นคันธรัฐ

เป็นทานแก่เสือโคร่งแม่ลูกอ่อนตัวนี้เถิด ฤษีศิษย์ทั้งหลายก็พากันไปเที่ยวแสวงหาตามคำอาจารย์สั่งทุกประการ

ฝ่ายพรหมฤษี เมื่อเห็นศิษย์ทั้งหลายไปหมดแล้ว ก็มารำพึงพิจารณายังอัตภาพแห่งตนว่า ตัวกูนี้มีอาการเฉพาะแต่จะไปสู่ปรโลก ประดุจดังบ้านเล็กเมืองน้อยอันตั้งอยู่ในชนบท สำหรับเป็นสาธารณะแก่หมู่ปุถุชนมิตรและย่อมประกอบไปด้วยภัย เป็นเครื่องสะดุ้งตกใจอยู่ทุกเมื่อ มีชาติชราพยาธิเป็นต้น เหตุนี้กูควรให้ชีวิตร่างกายเป็นทาน แก่เสือโคร่งแม่ลูกอ่อนตัวนี้เพื่อปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า เมื่อมาคำนึงดังนี้แล้ว ก็กระทำพุทธปณิธานขึ้นด้วยเสียงอันดังว่า ขอให้กูนี้จงได้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ในกาลอันจักมาในภายหน้านั้น ครั้นกูได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว กูจักยกเอาหมู่สัตว์ทั้งหลาย ให้ข้ามพ้นจากทุกข์ในสงสาร ให้ถึงซึ่งพระนิพพาน ขอเทพเจ้าทั้งหลายจงช่วยอนุโมทนา ซึ่งกุศลอันกูจักกระทำในเวลานี้ด้วยเถิด กล่าวฉะนี้แล้ว หมู่ศิษย์ทั้งหลายที่พากันไปเที่ยวแสวงหาอาหารที่เป็นซากแห่งราชสีห์เพื่อเอามาให้เป็นทานแก่เสือโคร่งแม่ลูกอ่อนตัวนั้น ยังไม่ทันกลับมาถึง พรหมฤษีก็ปล่อยตัวให้ตกลงไปจากยอดเขา เฉพาะหน้าเสือโคร่งแม่ลูกอ่อนตัวนั้น เมื่อแม่เสือเห็นดังนั้นก็ละลูกไว้แล้ว เข้าไปกินเนื้อพรหมฤษีเป็นอาหาร ฝ่ายพรหมฤษี ตั้งแต่ได้บริจาคร่างกายให้เป็นอาหารแก่เสือโคร่งแม่ลูกอ่อนวันนั้น ก็ได้ไปบังเกิดในเทวโลกเสวยทิพยสมบัติสิ้นกาลนาน ครั้นจุติจากเทวโลกก็มาบังเกิดเป็นน้องหญิงลูกแม่น้ำแห่งพระโบราณทีปังกรพุทธเจ้า ด้วยเหตุที่ได้กระทำชู้กับด้วยเมียท่านแต่ชาติก่อน จึงได้มาเกิดเป็นผู้หญิงในชาตินี้ ญาติทั้งหลายจึงให้ชื่อว่านางวิสุทธาเทวี

พระโปราณทีปังกรพุทธเจ้า พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรสร้างพระบารมีมาถึง ๑๖ อสงไขย[๑] ปลายแสนมหากัลป์ พระองค์จึงได้มาเกิดในตระกูลพระยาจัมปากวัตติ อยู่ในฆราวาสได้ ๑๐,๐๐๐ ปี[๒] แล้วออกบวชกระทำเพียรอยู่ได้ ๗ วัน ก็ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ฝ่ายมนุษย์มีพระยาเป็นประธานได้อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ครั้งนั้นพระทีปังกรพุทธเจ้าพระองค์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์[๓] บริบูรณ์ไปด้วยข้าวของสมบัติเป็นอันมาก อยู่มาวันหนึ่งพระองค์มองเห็นโทษอันอยู่ในฆราวาส พระองค์ละฆราวาสออกไปบวชในสำนักพระโปราณทีปังกรพุทธเจ้า ก็ได้บัญจอภิญญาและอัฏฐสมาบัติ แลเห็นพระพุทธเจ้าโปราณทีปังกร พร้อมด้วยหมู่สาวกทั้งหลายเป็นบริวาร และประกอบไปด้วยพระรัศมีเป็นอันงามยิ่งนัก จึงมาคำนึงแต่ในใจว่า ควรกูจักปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง มีสาวกเป็นบริวารงามประดุจดังพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ เมื่อมาคำนึงฉะนี้แล้วก็จับเอาบาตรแห่งตนมาแล้ว ก็ไปเที่ยวแสวงหาน้ำมันงา เพื่อมาตามประทีปบูชาพระพุทธเจ้า วันนั้นได้น้ำมันและของหอมมาเป็นอันมาก ส่วนของหอมก็เอาทาตามบริเวณคันธกุฎี น้ำมันนั้นสำหรับตามประทีปบูชาพระพุทธเจ้าและอริยสงฆ์สาวกตลอดมาทุก ๆ คืนมิได้ขาด

อยู่มาเช้าวันหนึ่ง ภิกษุองค์นั้นเข้าไปกราบแทบบาทพระพุทธเจ้า ณ ท่ามกลางสงฆ์ทั้งหลาย แล้วก็กระทำปณิธานปรารถนาว่า ข้าแต่พระพุทธเจ้าเจ้ากูชื่อว่าโปราณทีปังกร พระองค์ขนเอายังสัตว์ให้ข้ามพ้นจากสงสารมีฉันใด อันผู้ข้านี้ก็ขอให้ได้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งมีนามชื่อว่าทีปังกร ขนเอายังสัตว์ให้ข้ามพ้นจากสงสาร เสมอดังเจ้ากูนี้เถิด

---

(๑) ฉบับ มช. ๖ อสงไขย (๒) ฉบับ มช. ๖ หมื่นปี (๓) ฉบับ มช. ตระกูลพระยา

เมื่อพระโปราณทีปังกรได้ยินคำปรารถนาแห่งเจ้าภิกษุองค์นั้น พระองค์จึงใช้อนาคตญาณพิจารณาดู ก็เห็นสภาวะอันจักสำเร็จแก่เจ้าภิกษุนั้นเป็นแท้ พระองค์จึงทรงทำนายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความปรารถนาอันภิกษุองค์นี้ได้กล่าวแล้วในเบื้องต้นนั้น จักได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ในกาลอันจักมาภายหน้าโพ้นเป็นเที่ยงแท้ เมื่อภิกษุรูปนั้นได้ยินพุทธทำนายดังนั้นก็มีความปีติยินดีเป็นอันมาก เหมือนดังจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในวันพรุ่งนี้โดยแท้ แต่นั้นมาก็ไปเที่ยวแสวงหาบิณฑบาตน้ำมัน มาตามประทีปบูชาพระพุทธเจ้าทุก ๆ วันมิได้ขาด

วันหนึ่งภิกษุองค์นั้นไปเที่ยวบิณฑบาตทั่วพระนคร ก็ไม่ได้น้ำมันแม้แต่สักหยดหนึ่ง จึงเข้าไปสู่คุ้มของพระยา ในขณะนั้นลูกสาวพระยายืนอยู่ในปราสาทข้างบน มองเห็นพระภิกษุเข้ามาสู่คุ้มน้อยพ่อตน ในอันใช่เวลากาลอันควรเข้ามาบิณฑบาต นางจึงมาคำนึงแต่ในใจว่า เจ้าภิกษุองค์นี้เข้ามาสู่คุ้มพ่อกูนี้ ชะรอยว่าจะมีประโยชน์ด้วยสิ่งอันใดอันหนึ่งเป็นแท้ นางจึงใช้ให้คนไปถามดู ก็ได้ความว่าพระผู้เป็นเจ้าเข้ามาเพื่อประโยชน์ด้วยน้ำมัน เพื่อเอาไปตามประทีปบูชาพระพุทธเจ้า นางจึงให้นิมนต์เข้ามาสู่ปราสาทอันเป็นที่อยู่แล้วกระทำคารวะ นางจึงเอาไตคำ[๑]ใส่น้ำมัน (เมล็ดพรรณผักกาด) แล้วก็ยกขึ้นทูนหัวปรารถนาว่า พี่กูได้เป็นพระพุทธเจ้า ขนเอายังสัตว์ให้ข้ามพ้นจากสงสารมีฉันใด แม้กูนี้ก็ขอให้ได้ขนเอายังสัตว์ข้ามพ้นจากสงสารประดุจดังพี่กูนั้นเถิด และในกาลเมื่อใดกูได้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลใด ขอให้กูมีชื่อประดุจดังชื่อแห่งเมล็ดพรรณผักกาดว่าสิทธัตถะนี้เถิด เมื่อนางได้กระทำสัตยาธิษฐานดังนี้แล้ว จึงหลั่งน้ำมันนั้นใส่ลงในบาตรถวายแก่เจ้าภิกษุองค์นั้น แล้ว

---

(๑) ขันหรือถาดทอง

จึงกล่าวว่า ขอเจ้ากูจงนำเอาน้ำมันนี้ ไปจุดประทีปบูชาพี่ข้าตามความพอใจ เจ้ากูเทอญ เมื่อเจ้ากูจุดบูชาแล้วจงบอกกับพี่ข้าว่าดังนี้

"ข้าแต่พระพุทธเจ้า น้องหญิงของพระองค์ปรารถนาใคร่จักเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ในกาลอันจักมาภายหน้านั้น มีนามชื่อว่าสิทธัตถะ เหตุที่ได้ให้น้ำมันเมล็ดพรรณผักกาดแก่ข้ามาจุดบูชาพระองค์นี้ เมื่อเจ้าภิกษุได้รับคำสั่งของนางดังนั้นแล้ว ก็ลุกจากที่นั่งถือเอายังบาตรน้ำมันแห่งตนมาสู่วิหาร วันนั้นภิกษุองค์นั้นได้จุดประทีปบูชาพระพุทธเจ้า มากกว่าทุก ๆ วันด้วยความปีติยินดี แล้วก็กราบทูลเหตุอันน้องหญิงของพระองค์สั่งมา ให้พระพุทธองค์ทรงทราบทุกประการ พระองค์ได้ทรงทราบเหตุดังนั้น จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุ ในเมื่อชาติอันเป็นผู้หญิงอยู่เดี๋ยวนี้ จักไม่ได้คำทำนายแต่สำนักกู ภิกษุองค์นั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ เหตุใดพระองค์จึงตรัสดังนี้ ดูกรภิกษุ ชื่อว่าธรรมอันพระพุทธเจ้าทั้งหลายกระทำนี้ เป็นธรรมอันบุคคลทั้งหลายในโลกกระทำได้ด้วยยาก บุคคลผู้ใดปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าจะต้องบำเพ็ญบารมีถึง ๑๖ อสงไขยบ้าง ๘ อสงไขย และ ๔ อสงไขย ปลายแสนมหากัลป์บ้าง และเป็นผู้มีความเพียรตั้งอยู่ในความปรารถนามั่นคงบริบูรณ์ด้วยธรรมทั้งหลาย ๘ ประการ จึงจะอาจทำนายได้ ภิกษุนั้นจึงกราบทูลต่อไปว่า ข้าแต่พระพุทธเจ้า ธรรม ๘ ประการนั้นคืออะไรบ้าง

ครั้งนั้น สมเด็จพระโปราณทีปังกรพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ดูกรภิกษุ ธรรม ๘ ประการนั้น คือ ชาติ เกิดเป็นมนุษย์ ๑ เป็นผู้ชาย ๑ เหตุประกอบด้วยตรีเหตุปฏิสนธิ ๑ ได้เห็นพระพุทธเจ้าเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ๑ ได้บวชเป็นภิกษุ ๑ ได้บวชเป็นฤษี ๑ ได้บริจาคชีวิตให้เป็นทานเพื่อประโยชน์แก่พระโพธิญาณ ๑ มีความรักใคร่พอใจในพระโพธิญาณ ๑ ธรรมทั้ง ๘ นี้

เต็มพร้อมบริบูรณ์ในชาติใด พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ จึงจะทรงทำนายได้ว่า ผู้นั้นจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในภายหน้า ผิหากขาดไปแม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี พระองค์ไม่อาจจะทำนายได้ ส่วนน้องหญิงของพระองค์นั้น พระองค์ก็ทรงทราบได้ในพระญาณอยู่แล้วว่า จะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง แต่พระองค์ไม่ทรงทำนาย ด้วยเหตุที่ไม่บริบูรณ์ในธรรมทั้ง ๘

ครั้นแล้วพระองค์จึงตรัสกับด้วยภิกษุองค์นั้นว่า ดูกรภิกษุ ต่อแต่นี้ไปอีก ๑๖ อสงไขย ปลายแสนมหากัลป์ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งมีนามว่าทีปังกร และจักได้ทำนายน้องหญิงของกูในชาติอันเกิดเป็นชาย ได้บวชเป็นฤษี มีนามว่าสุเมธฤษี และจักได้ทำนายว่า ต่อแต่นี้ไปอีก ๔ อสงไขย ปลายแสนมหากัลป์ ท่านฤษีตนนี้จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ชื่อว่าโคตมะ เป็นลูกแห่งพระยาสิริสุทโธทนะ อันเกิดแต่นางอัครมเหสีชื่อว่าศิริมหามายาเทวี เมื่อเจ้าภิกษุองค์นั้นได้ยินคำพระโปราณทีปังกรพุทธเจ้าทรงทำนายว่าตนจักได้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วจักได้ทำนายน้องหญิงของพระองค์เช่นนั้น ก็มีความปีติยินดียิ่งนัก ประดุจดังว่าจักได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในวันพรุ่งนี้ ครั้นแล้วก็กราบทูลลาไปสู่ที่อยู่แห่งตน

ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าของเรา จุติจากชาติอันเป็นลูกสาวพระยา ก็ได้ไปบังเกิดในชั้นดุสิต อยู่ในชั้นนั้นจนสิ้นอายุ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์ นับเป็นปีในมนุษยโลกนี้ได้[๑]ถึง ๕๗ โกฏิ ๖ ล้านปี ครั้นจุติจากชั้นดุสิต มาเวียนว่ายตายเกิดเสวยสุขอยู่ในเทวโลกอีกหลายชาติ จนถึงชาติอันจุติจากเทวโลกได้มาเกิดเป็นพระยาอยู่ในเมืองกรัณฑกะ[๒] ทรงพระนามว่าอติเทโว พระยา

---

(๑) ฉบับ มช. ถึง ๖๐ โกฏิ

(๒) ฉบับ มช. กรัณฑทุกแห่ง

อติเทวเจ้าเมืองกรัณฑกะพระองค์นี้ มีฤทธิ์ศักดานุภาพเสมอด้วยพระยาจักรพรรดิ

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าพรหมเทโว เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าครั้งนั้นพระองค์ได้เสด็จไปสู่เมืองกรัณฑกะ เพื่อจักเทศนาพระธรรมจักร พระองค์จึงเปล่งยังพระรัศมีเสมอด้วยแสงพระอาทิตย์ตั้ง ๑,๐๐๐ ดวง ไปครอบงำหัวเมืองทั้งหลาย ในขณะนั้นพระยาอติเทวนั่งอยู่ในปรางค์ปราสาทชั้นบน เวลานั้นมีศิริคุตต์อำมาตย์นั่งอยู่ในที่นั้นด้วย พระองค์มองเห็นพระรัศมีรุ่งเรืองทั่วทั้งพระนคร แต่พระองค์ไม่ทรงทราบว่าพระพุทธเจ้ามาบังเกิดในโลก ทรงสะดุ้งตกใจกลัวยิ่งนัก มิอาจจะลงจากอาสน์แห่งพระองค์ได้ ศิริคุตต์อำมาตย์เห็นเหตุการณ์ดังนั้น ก็มองดูออกไปตามช่องปราสาท ก็เห็นยังพระพุทธเจ้าอันทรงพระรัศมี และประกอบไปด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ กับทั้งลักษณะน้อยทั้งหลายอีก ๘๐ ทัศ เมื่อได้เห็นดังนั้นก็กราบทูลพระยาว่าข้าแต่พระมหาราชเจ้า มหาบุรุษผู้นี้ใช่ใครอื่น คือพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงพระนามว่า พรหมเทโว มหาราชเจ้าจงรีบไปต้อนรับพระพุทธองค์เถิด ศิริคุตต์อำมาตย์ยังเจรจากับด้วยพระยาอยู่ยังไม่ทันสิ้นเนื้อความ พระพุทธเจ้าก็เสด็จมาถึงในที่นั้น

ในที่นี้กล่าวถึงที่สุดชาติของพระยาอติเทโว และศิริคุตต์อำมาตย์แต่พอสังเขป พระยาอติเทโวเจ้าเมืองกรัณฑกะนั้นก็คือพระสมณโคดมพุทธเจ้า ศิริคุตต์อำมาตย์นั้นก็คือพระอริยเมตไตรยโพธิสัตว์เจ้า อันจักมาตรัสเป็นพระในภายหน้านี้

เมื่อพระยาได้ยินคำแห่งศิริคุตต์อำมาตย์กล่าวดังนั้น มีตนอันเต็มไปด้วยผรณาปีติ บ่อาจจะกดหมายยังบันไดปรางค์ปราสาทได้ พระองค์จึงก้าว

พระบาทลงทางสีหบัญชรปราสาท ในทันใดนั้นดอกบัวหลวงประมาณเท่ากงเกวียน ก็ผุดขึ้นจากพื้นแผ่นดินมารองรับพระองค์ ด้วยอำนาจศรัทธาอันแรงกล้า แล้วพระองค์ก็ก้าวพระบาทลงจากดอกบัวหลวงดอกนั้นก็เข้าไปสู่สำนักของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงพระนามว่าพรหมเทโว ทรงสักการะด้วยดอกไม้ทั้งหลาย ๗ อย่าง มีดอกทายหานเป็นต้น พร้อมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า

ครั้นต่อมาเป็นวันถ้วนสอง พระยาก็เข้าไปสู่สำนักพระพุทธเจ้า แล้วก็ไหว้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ข้าแต่พระพุทธองค์ เจ้ากูได้ตรัสสัพพัญญูเป็นพระพุทธ์เจ้าแล้ว และเป็นผู้นำสัตว์ให้บรรลุมรรคผลพ้นจากสงสารมีฉันใด แม้ผู้ข้านี้ ครั้นว่าได้ตรัสสัพพัญญูเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ขอให้ได้นำสัตว์ทั้งหลายบรรลุมรรคผลพ้นจากสงสารเหมือนดังพระผู้เป็นเจ้านั้นเถิด คำปรารถนาของพระยาทั้งนี้เป็นแต่คำนึงนึกในใจมิได้ออกวาจา ในกาลนั้นพระพุทธเจ้าพรหมเทโว เมื่อพระองค์ทรงกระทำพุทธกิจทั้งมวลเสร็จแล้ว ก็เสด็จเข้าสู่พระนิพพานวันนั้นแล

ครั้นสิ้นนันทะอสงไขยไปแล้ว ในสุนันทะอสงไขยมีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นถึง ๙,๐๐๐ พระองค์, ในปฐวีอสงไขย ๑๐,๐๐๐ พระองค์, ในมัณฑะอสงไขย ๑๑,๐๐๐ พระองค์, ในธรณีอสงไขย ๒๐,๐๐๐ พระองค์, ในสาครอสงไขย ๓๐,๐๐๐ พระองค์, ในปุณฑริกอสงไขย ๔๐,๐๐๐ พระองค์ แต่ในนันทะอสงไขยต้นนั้น ไม่ปรากฏว่ามีพระพุทธเจ้าบังเกิดกี่พระองค์ เป็นแต่มารวมไว้ในตอนท้ายว่า ในอสงไขยทั้งหลาย ๗ มีพระพุทธเจ้าทั้งหลายบังเกิด ๑๒๒,๐๐๐ พระองค์ นัยหนึ่งว่า ๑๒๕,๐๐๐ พระองค์ ในศาสนาของพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ใน ๗ อสงไขยดังที่กล่าวมาแล้วข้างบนนี้

พระสมณโคดมพุทธเจ้า เมื่อพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ให้มหาทานปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าแต่ในใจมิได้ออกพระวาจา

ในที่นี้ จะว่าด้วยพระสมณโคดม ครั้งเมื่อพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าอันออกพระวาจา ๙ อสงไขย ในอสงไขยทั้ง ๙ นั้นมีชื่อดังนี้ สัพพภัททะอสงไขย ๑ สัพพผุลละอสงไขย ๑ สัพพรัตนะอสงไขย ๑ อุสภขันธะอสงไขย ๑ มณีภัททะอสงไขย ๑ ปทุมอสงไขย ๑ อุสภอสงไขย ๑ ขธุตตะอสงไขย ๑ สัพพผละอสงไขย ๑ และในอสงไขยหนึ่งมีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นเป็นอันมาก เช่นในสัพพภัททะอสงไขยนั้น มีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นถึง ๑๔,๐๐๐ พระองค์, สัพพผุลละอสงไขย ๖๐,๐๐๐ พระองค์, สัพพรัตนะอสงไขย ๗๐,๐๐๐ พระองค์, อุสภขันธอสงไขย ๘๐,๐๐๐ พระองค์, มณีภัททะอสงไขย ๙๐,๐๐๐ พระองค์, ปทุมอสงไขย ๒๐,๐๐๐ พระองค์, อุสภอสงไขย ๑๐,๐๐๐ พระองค์ ขธุตตะอสงไขย ๑๐,๐๐๐ พระองค์, สัพพผละอสงไขย ๒,๐๐๐ พระองค์, รวมพระพุทธเจ้าที่บังเกิดขึ้นใน ๙ อสงไขยถึง ๓๕๖,๐๐๐ พระองค์ พระโพธิสัตว์เจ้าของเราได้ให้มหาทาน แล้วพระองค์ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าด้วยอันออกพระวาจาในสำนักพระพุทธเจ้ามีประมาณเท่านั้น พระโพธิสัตว์ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าแต่ในใจ ๗ อสงไขย ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าด้วยอันออกพระวาจา ๙ อสงไขย รวมเวลาที่พระโพธิสัตว์ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้านานถึง ๑๖ อสงไขย

พระโพธิสัตว์ปรารถนาด้วยกายและพระวาจา ๔ อสงไขย คือ เสละอสงไขย ๑ ภาสะอสงไขย ๑ ชัยอสงไขย ๑ รุจิอสงไขย ๑ อสงไขยทั้ง ๔ นี้ต่อกับสัพพผละอสงไขย

ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าเกิดมาในโลกนี้ ๔ พระองค์ มีพระตัณหังกรเป็นต้น เจ้ากูสร้างสมภารนานถึง ๑๖ อสงไขย ปลายแสนมหากัลป์ แล้ว

พระองค์ลงมาถือเอาปฏิสนธิในท้องแห่งนางสุนันทาเทวีอัครมเหสีพระยาสุนันทราช เจ้าเมืองปุฏวัตตินคร เมื่ออายุสัตว์ได้แสนปี ครั้งนั้นพระองค์อยู่ในฆราวาสได้หมื่นปี แล้วทรงละราชสมบัติออกบวชทรงกระทำเพียร ๗ วัน ก็ได้ตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าแทบเค้าไม้ตีนเป็ด ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าของเรา พระองค์ทรงกระทำสักการบูชาเป็นอันมาก พระองค์ก็ไม่ได้ทรงพยากรณ์ว่าจักได้เป็นพระ ครั้นจุติจากชาตินั้นก็ได้ไปบังเกิดในเทวโลก พระตัณหังกรพุทธเจ้าพระองค์ทรงกระทำพุทธกิจอยู่จนสิ้นอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระองค์ก็เสด็จเข้าสู่พระนิพพานแต่อายุสัตว์ได้แสนปี

ตั้งแต่นั้นมาอายุสัตว์ก็ลดน้อยถอยลงมาถึง ๑๐ ปี แล้วก็กลับเจริญขึ้นไปถึงอสงไขย แล้วก็กลับลดน้อยถอยลงมาถึง ๙๐,๐๐๐ ปี ครั้งนั้นพระเมธังกรพุทธเจ้า พระองค์ลงมาถือเอาปฏิสนธิในท้องแห่งนางยโสธราอัครมเหสีแห่งพระยาสุเทวะเมืองเมขลา พระยาสุเทวะอยู่ในราชสมบัติได้ ๗,๐๐๐ ปี แล้วทรงละราชสมบัติออกบวช พระองค์ทรงกระทำเพียรอยู่ ๑๕ วัน ก็ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ เป็นพระพุทธเจ้าแทบเค้าไม้ทองกวาว ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าของเรา พระองค์ก็ทรงกระทำสักการบูชาพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระนามว่าเมธังกรพระองค์นั้นเป็นอันมาก พระองค์ก็ไม่ได้พยากรณ์ว่าจักได้เป็นพระ ครั้นจุติจากชาติอันนั้นก็ได้ไปบังเกิดในเทวโลก พระเมธังกรพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ทรงกระทำพุทธกิจสิ้นเสร็จแล้ว พระองค์ก็เสด็จเข้าสู่พระปรินิพพาน เวลานั้นสัตว์มีอายุ ๙๐,๐๐๐ ปี

ต่อแต่นั้นมาอายุสัตว์ก็ลดน้อยถอยลงมาถึง ๑๐ ปี แล้วก็กลับเจริญขึ้นไปถึงอสงไขย แล้วก็ถอยลงมาถึง ๘๐,๐๐๐ ปี พระสรณังกรพุทธเจ้าลงมาถือเอาปฏิสนธิในท้องแห่งนางยศวดี พระอัครมเหสีแห่งพระยาสุมังคละ

เมืองวิบุลนคร พระองค์อยู่ในราชสมบัติ ๗,๐๐๐ ปี แล้วก็ละราชสมบัติออกบวช ทรงกระทำเพียรเดือนหนึ่ง ก็ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญูแทบเค้าไม้แคฝอย ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าของเราพระองค์ก็ได้ทรงกระทำสักการบูชาเป็นอันมาก พระสรณังกรพุทธเจ้าพระองค์ก็มิได้ทรงพยากรณ์ พระองค์ทรงกระทำพุทธกิจสิ้นเสร็จแล้ว ก็เสด็จดับขันธ์เข้าสู่พระนิพพาน ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ครั้นพระองค์จุติจากชาตินั้น ก็ได้ไปบังเกิดในเทวโลก ในครั้งนั้นสัตว์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี แล้วก็ลดน้อยถอยลงมาถึง ๑๐ ปี อายุของสัตว์ก็กลับเจริญขึ้นไปถึงอสงไขย แล้วกลับลดลงเพียง ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระทีปังกรพุทธเจ้า มาถือเอาปฏิสนธิในท้องแห่งนางสุเมธา-เทวี อัครมเหสีแห่งพระยาเทวราชเมืองอมรวดี พระทีปังกรพุทธเจ้าสูง ๘๐ ศอก ไม้ลิ้นหมาเป็นไม้มหาโพธิ พระชนมายุพระองค์ ๑๐๐,๐๐๐ ปีเท่าอายุสัตว์ และว่าพระชนมายุโดยแท้ ๘๐,๐๐๐ ปี อัครสาวกแขนขวามีนามว่าสุมังคละ อัครสาวกแขนซ้ายมีนามว่าติสสะ ภิกษุผู้อุปัฏฐากมีนามว่าสาครภิกษุณีแขนขวามีนามว่านางนันทา ภิกษุณีแขนซ้ายมีนามว่านางสุนันทา

ครั้งนั้นพระสมณโคดมเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ได้มาบังเกิดในตระกูลพราหมณ์มีนามว่าสุเมธ ครั้นสิ้นอายุบิดามารดาแล้วก็ออกบวชเป็นฤษี กระทำสมณธรรมได้บรรลุฌานสมาบัติ พระองค์ได้รับพยากรณ์ในสำนักพระทีปังกรพุทธเจ้า จุติจากชาติอันเป็นฤษีได้ไปบังเกิดในพรหมโลก ต่อแต่นั้นมาอีกอสงไขยแสนกัลป์ว่าง ไม่มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกโพธิเจ้าและพระยาจักรวรรดิมาบังเกิดในโลก หาแก่นสารแก่ผู้งสัตว์ทั้งหลายมิได้ประมาณกัลป์หนึ่ง และในอสงไขยที่ศูนย์นี้มีนามว่าเสละอสงไขย เมื่อเสละอสงไขยสิ้นไปแล้ว มีกัลป์อันหนึ่งตั้งขึ้นใหม่ ชื่อสารกัลป์ ในกัลป์นี้มีพระพุทธเจ้ามาบังเกิดในโลก

พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าโกณฑัญญะ พระราชบิดาของพระองค์ ทรงพระนามว่า สุนันทะ พระราชมารดาทรงพระนามว่า สุชาตาเทวี อยู่ในเมืองรมติ พระอัครสาวกฝ่ายขวาชื่อภัทรา ฝ่ายซ้ายชื่อสุภัทรา ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่ออนุรุทธ์ ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางติสสะ ฝ่ายซ้ายชื่อนางอุปติสสะ ไม้สาลกัลยาณีเป็นไม้มหาโพธิ สูง ๘๐ ศอก มีพระชนมายุได้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดม เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ได้เกิดเป็นพระยาจักรวรรดิชื่อวิชิตาวี พระยาวิชิตาวีได้ถวายทานแก่พระพุทธเจ้ากับทั้งพระสงฆ์บริวาร ประมาณได้ ๗ วัน เป็นมหาทานอันใหญ่ สิ้นกหาปณะ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ แล้วพระโกณฑัญญะพุทธเจ้าพระองค์ซ้ำทรงทำนายว่า พระองค์จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ครั้นพระยาวิชิตาวีจุติจากชาตินั้นแล้ว ได้ไปบังเกิดในเทวโลก เสวยทิพสมบัติอยู่สิ้นกาลนาน ครั้นสิ้นสารกัลป์ไปแล้ว ในตอนนี้สูญไม่มีพระพุทธเจ้า และพระปัจเจกโพธิเจ้ากับทั้งพระยาจักรวรรดิมาบังเกิดในโลก เรียกชื่อว่าภาสะอสงไขย

ครั้นสิ้นภาสะอสงไขยนี้ไปแล้ว ในตอนนี้เรียกชื่อว่าสารมัณฑกัลป์ ในสารมัณฑกัลป์นี้มีพระพุทธเจ้ามาบังเกิด ๔ พระองค์ มีพระสุมังคละ พระสุมนะ พระเรวตะและพระโสภิตะ ล้ำพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์นี้ พระสุมังคลพุทธเจ้า เมื่อพระองค์เสวยพระชาติเป็นโพธิสัตว์เกิดในเมืองอุตตระ เป็นพระราชโอรสพระยาอุตตระ นางอุตตราเป็นพระราชมารดา พระองค์มีพระอัครมเหสีทรงพระนามนางยสวดี มีพระราชโอรสพระองค์หนึ่งทรงนามว่าสีลโว เมื่อพระองค์จะออกบรรพชาทรงม้าอาชาไนยออกบรรพชา ไม้นาวากาน[๑]เป็นไม้มหาโพธิ อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อสุเทวะ ฝ่ายซ้ายชื่อธรรมเสนะ

---

(๑) ในอรรถกถาชาดก ปฐมภาคว่า นาครุกฺโข แปลกันมาว่า ไม้กากะทิง

ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่อปาลิตะ ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางสิมพลี ฝ่ายซ้ายชื่อนางอโสกา พระองค์สูง ๘๘ ศอก มีพระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ ปี มีพระรัศมีแผ่ไปทั่วจักรวาลทั้งมวลเป็นอันเดียวกัน

ครั้งนั้นพระสมณโคดมเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ มีนามว่าสุรุจิพราหมณ์ สุรุจิพราหมณ์ได้จ่ายกหาปณะสิ้น ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ เป็นมหาทานอันใหญ่ ถวายแก่พระพุทธเจ้ากับทั้งพระสงฆ์สาวกบริวารสิ้น ๗ วัน พระสุมังคละพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า แต่นี้ไป ๔ อสงไขยปลายแสนมหากัลป์ สุรุจิพราหมณ์จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง เมื่อสิ้นศาสนาพระพุทธเจ้าสุมังคละไปแล้ว พระสุมโนพุทธเจ้าพระองค์เกิดในเมืองเมขลา เป็นพระราชโอรสของพระยาสุทัสน์ นางศิริมาเป็นพระราชมารดา พระองค์อยู่ในฆราวาสได้ ๙,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงช้างออกบวช ทรงกระทำเพียรอยู่ ๑๐ เดือน ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ไม้นาวกานเป็นไม้มหาโพธิ พระองค์สูง ๙๐ ศอก อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อสรณะ ฝ่ายซ้ายชื่อภาวิตัตตะ ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่ออุเทนะ ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางโสณา ฝ่ายซ้ายชื่อนางอุปโสณา พระชนมายุของพระองค์ ๙๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดมเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์ มาเกิดเป็นพระยานาคมีนามว่าอตุล พระยาอตุลนาคออกมากระทำสักการบูชาพระพุทธเจ้ากับทั้งพระสงฆ์บริวาร ด้วยเสียงดุริยดนตรีทั้งหลาย พร้อมด้วยหมู่ญาติแห่งตน ในวันนั้นพระยาอตุลนาคก็ได้ถึงพระไตรสรณาคมน์ พระสุมโนพุทธเจ้าพระองค์ซ้ำพยากรณ์ว่า แต่นี้ไป ๔ อสงไขยปลายแสนมหากัลป์ พระยาอตุลนาคจักได้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ครั้นสิ้นศาสนาพระสุมโนพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธเจ้าผู้ทรงพระนามว่าเรวโต พระองค์มาบังเกิดในโลก พระองค์เป็น

พระราชโอรสของพระยาวิปุละ นางวิมาลาเป็นพระราชมารดา อยู่ในเมืองสุธัญญวดี อัครสาวกฝ่ายขวาของพระองค์ชื่อว่าวรุณะ ฝ่ายซ้ายชื่อว่าพรหมเทวะ ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่อว่าสัมภวะ ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางภัททา ฝ่ายซ้ายชื่อนางสุภัททา ไม้บุนนาคเป็นไม้มหาโพธิ พระองค์สูง ๘๐ ศอก พระชนมายุยืนนานถึง ๖๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดม พระองค์ยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ไปบังเกิดในตระกูลพราหมณ์มีนามว่า อติเทวพราหมณ์ วันหนึ่งอติเทว-พราหมณ์ได้ไปฟังธรรมในสำนักของพระเรวโตพุทธเจ้า ได้ถึงในคำสอนแล้วก็แก้ผ้าสไบของตนออกบูชา ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าพลอยกระทำพยากรณ์ว่าแต่นี้ไป ๔ อสงไขย ปลายแสนมหากัลป์ อติเทวพราหมณ์จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง เมื่อสิ้นศาสนาพระเรวตะพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธเจ้าผู้ทรงนามว่าโสภิตะ พระองค์มาบังเกิดขึ้นในโลก พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยาสุธรรม นางสุธรรมาเป็นพระราชมารดา เกิดในเมืองสุธรรม อัครสาวกฝ่ายขวาชื่ออุสมะ ฝ่ายซ้ายชื่อสุเนตตะ ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่ออโนมะ ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางนกุลา ฝ่ายซ้ายชื่อนางสุชาตา ไม้บุนนาคเป็นไม้มหาโพธิ พระองค์สูง ๕๘ ศอก พระชนมายุยืน ๙๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดม พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ เกิดในตระกูลพราหมณ์ชื่ออชิตพราหมณ์ ๆ ได้ฟังธรรมในสำนักพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระนามว่า โสภิตะ ซาบซึ้งถึงในคำสอนจึงได้ให้มหาทานแก่พระพุทธเจ้า พลอยได้พยากรณ์จากพระโสภิตพุทธเจ้าว่า ตั้งแต่นี้ไปอีก ๔ อสงไขย ปลายแสนกัลป์ จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งแท้ ครั้นสิ้นกัลป์ของพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์นี้ไปแล้ว ในตอนนี้เป็นอสงไขยสูญ ว่างจาก

พระพุทธเจ้าและพระปัจเจกโพธิเจ้า กับทั้งพระยาจักรวรรดิก็บ่มิได้มาบังเกิดในโลก ในอสงไขยสูญนี้ เรียกว่าชัยยอสงไขย ครั้นสิ้นชัยยอสงไขยนี้ไปแล้ว กัลป์อันต่อจากนั้นมา มีพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระนามว่าอโนมทัสสีบังเกิดขึ้นในโลก พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยายศวะ นางยโสธราเป็นพระราชมารดา บังเกิดในเมืองจันทวตี พระอัครสาวกฝ่ายขวาชื่อนิสภ ฝ่ายซ้ายชื่ออโนม ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่อวรุณ ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางสุนทรี ฝ่ายซ้ายชื่อนางสุมนา ไม้ชะลอ[๑]เป็นไม้มหาโพธิ พระองค์สูง ๕๘ ศอก มีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดมเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ได้เกิดมาเป็นยักษ์ชื่อว่า ยักขเสนาปติ ได้ให้มหาทานแก่พระพุทธเจ้ากับทั้งพระสงฆ์ที่เป็นบริวาร แล้วพระพุทธองค์จึงพยากรณ์ว่า ตั้งแต่นี้ไปอสงไขยปลายแสนมหากัลป์ ยักขเสนาปตินี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ครั้นเมื่อสิ้นศาสนาพระพุทธเจ้าตนชื่อว่าอโนมทัสสีแล้ว ครั้งนั้นพระปทุมพุทธเจ้าก็บังเกิดขึ้นในโลก พระปทุมพุทธเจ้าพระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยาปทุม เจ้าเมืองจัมปาก นางอสมาเป็นพระราชมารดา พระองค์อยู่ในฆราวาสได้ ๑๐,๐๐๐ ปี แล้วสละราชสมบัติออกบวช ทรงกระทำความเพียรประมาณ ๙ เดือน ได้ตรัสพระสัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทธเจ้า ไม้หมากเดื่อ[๒]เป็นไม้มหาโพธิ พระอัครสาวกฝ่ายขวาชื่อสาละ ฝ่ายซ้ายชื่ออุปสาละ ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่อวรุณ ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางรามา ฝ่ายซ้ายชื่อนางสุรามา พระพุทธองค์สูง ๕๘ ศอก มีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

---

(๑) ในอรรถกถาชาดก ปฐมภาคว่า อชฺชุนรุกฺโข ซึ่งแปลกันมาว่า ไม้รกฟ้า

(๒) ในอรรถกถาชาดก ปฐมภาคว่า โรณรุกฺโข ซึ่งแปลกันมาว่า ไม้อ้อยช้างน้อย

ครั้งนั้นพระสมณโคดม เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ได้มาบังเกิดเป็นพระยาราชสีห์ ๆ เห็นพระพุทธเจ้าเข้านิโรธสมาบัติ อยู่ในราวป่าที่นั้น ก็มีความปีติยินดีในพระพุทธเจ้ายิ่งนัก จึงกระทำปทักษิณสิ้นวาระสามรอบ ตั้งแต่วันนั้นมาพระยาราชสีห์ก็มิได้ไปเที่ยวแสวงหาอาหาร ยึดเอาพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์อยู่ได้ถึง ๗ วัน เมื่อพระองค์ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วพลอยเล็งเห็นพระองค์จึงมาคำนึงนึกถึงภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงมาเถิด เจ้าภิกษุทั้งหลายก็มาตามคำคำนึงนึกของพระองค์ แล้วพระองค์จึงเจรจากับด้วยภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย แต่นี้ไปอสงไขยปลายแสนมหากัลป์ พระยาราชสีห์ตัวนี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในภายหน้า เมื่อสิ้นศาสนาพระพุทธเจ้าตนชื่อว่าปทุมไปแล้ว

ครั้งนั้นพระนารทพุทธเจ้าก็มาบังเกิดขึ้นในโลก พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยาสุเมธ นางอโนมาเทวีเป็นพระราชมารดา เกิดในเมืองธัญญวดี พระองค์อยู่ในฆราวาสได้ ๙,๐๐๐ ปี แล้วออกบวชทรงกระทำเพียร ๗ วัน ก็ได้ตรัสแก่พระสัพพัญญูแทบเค้าไม้เดืองกา[๑] พระอัครสาวกฝ่ายขวาชื่อภัทท-ปาละ ฝ่ายซ้ายชื่อชิตมิตตะ ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่อวาเสฏฐะ ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางอุตตรา ฝ่ายซ้ายชื่อนางผัคคุณี พระพุทธองค์สูง ๙๘ ศอก พระชนมายุของพระองค์ ๙๐,๐๐๐ ปี

ในสมัยนั้นพระสมณโคดม ยังเป็นพระโพธิสัตว์บวชเป็นฤษี ได้ให้มหาทานแก่พระพุทธเจ้า กับทั้งพระสงฆ์ที่เป็นบริวาร ต่อจากนั้นมาก็บูชาแก่นจันทน์แก่พระพุทธเจ้า ครั้งนั้นพระพุทธองค์ก็ทรงพยากรณ์ว่า แต่นี้ต่อไปอสงไขยปลายแสนมหากัลป์ ฤษีตนนี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ครั้นสิ้นศาสนาพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระนามว่านารทพระองค์นี้ไปแล้ว

---

(๑) ในอรรถกถาชาดก ปฐมภาคว่า มหาโสณรุกฺโข ซึ่งแปลกันมาว่า ไม้อ้อยช้างใหญ่

ในตอนนี้เรียกว่าอสงไขยสูญ เพราะเหตุว่าไม่มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกโพธิเจ้า และพระยาจักรวรรดิมาบังเกิดในโลก ต่อจากอสงไขยนี้ไปเรียกชื่อว่าสารกัลป์ ในสารกัลป์นี้มีพระพุทธเจ้าเกิดมาพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าปทุมุตตระ ๆ พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยาอานนท์ นางสุชาตาเทวีเป็นพระราชมารดา เกิดในเมืองหงสวดี อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อเทวละ ฝ่ายซ้ายชื่อสุชาต ภิกษุตนผู้เป็นอุปัฏฐากชื่อสุมน ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางอมิตตา ฝ่ายซ้ายชื่อนางอสมา ไม้จวง[๑]เป็นไม้มหาโพธิ พระพุทธองค์สูง ๙๘ ศอก พระชนมายุของพระองค์ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดมโพธิสัตว์ ได้เกิดมาเป็นอำมาตย์มีชื่อว่าชฏิล อำมาตย์ ๆ ได้ให้ผ้าจีวรเป็นทานแก่พระพุทธเจ้า กับทั้งพระสงฆ์บริวาร แล้วพระพุทธองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า แต่นี้ไปแสนมหากัลป์ ชฏิลอำมาตย์ผู้นี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ครั้นเมื่อสิ้นศาสนาพระพุทธเจ้าปทุมุตตรไปแล้ว ในตอนนี้เรียกว่าสูญกัลป์ ไม่มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกโพธิเจ้า และพระยาจักรวรรดิมาบังเกิดในโลก ว่างอยู่ถึง ๖๙,๙๙๙ กัลป์

ในกัลป์ที่ต่อไปนี้มีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น ๒ พระองค์ คือ พระสุเมโธพระองค์หนึ่ง พระสุชาโตพระองค์หนึ่ง บังเกิดขึ้นในกัลป์นี้ ล้ำพระพุทธเจ้าทั้ง ๒ พระองค์นี้ พระสุเมโธพระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยาสุทัต นางสุทัตตาเป็นพระราชมารดา เกิดในเมืองสุทัสน์ อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อว่าสุมน ฝ่ายซ้ายชื่อว่าสัพพกาม ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่อว่าสาคร ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางรามา ฝ่ายซ้ายชื่อนางสุรามา ไม้เสลียม[๒]เป็นไม้มหาโพธิ พระองค์สูง ๙๘ ศอก พระชนมายุของพระองค์ ๙๐,๐๐๐ ปี

---

(๑) ในอรรถกถาชาดก ปฐมภาคว่า สาลรุกฺโข ซึ่งแปลกันมาว่า ไม้รัง

(๒) ในอรรถกถาชาดก ปฐมภาคว่า มหานิมฺพรุกฺโข ซึ่งแปลกันมาว่า ไม้สะเดาใหญ่

ครั้งนั้นพระสมณโคดมโพธิสัตว์ พระองค์บังเกิดเป็นมาณพมีชื่อว่า อุตตรมาณพ ๆ เอาสมบัติในแผ่นดิน ๘๐ โกฏิ ให้เป็นมหาทานแก่พระพุทธเจ้ากับทั้งพระสงฆ์ที่เป็นบริวารทั้งมวล ครั้งนั้นพระสุเมธพุทธเจ้าพระองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า อุตตรมาณพผู้นี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในภายหน้า เมื่อสิ้นศาสนาของพระองค์ไปแล้ว พระสุชาโตพุทธเจ้าพระองค์ก็มาบังเกิดขึ้นในกัลป์อันเดียวกันนั้น พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยาอุคคตะ นางปภาวดีเป็นพระราชมารดา เกิดในเมืองสุมังคล อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อสุทัสน์ ฝ่ายซ้ายชื่อสุเทว ภิกษุฒนเป็นอุปัฏฐากชื่อนารท ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางนาคา ฝ่ายซ้ายชื่อนางนาคสมาลา ไม้ซางคำ(๑)เป็นไม้มหาโพธิ พระองค์สูง ๕๐ ศอก พระชนมายุของพระองค์ ๙๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดมโพธิสัตว์ พระองค์เกิดเป็นพระยาจักรวรรดิ์ ได้ยินข่าวสาส์นว่า พระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นในโลก พระองค์มีความปีติยินดีเป็นอันมาก จึงเสด็จไปฟังพระสัทธรรมเทศนาในสำนักของพระพุทธเจ้า แล้วพระองค์จึงเอาแก้ว ๗ จำพวก แต่ทวีปทั้ง ๔ ออกจ่ายเป็นมหาทานแก่พระพุทธเจ้า กับทั้งพระสงฆ์ที่เป็นบริวาร พระองค์ก็ออกบวชในสำนักพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น แล้วก็ได้รับพุทธพยากรณ์ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในภายหน้า ครั้นสิ้นศาสนาพระสุชาโตไปแล้วนั้น ในตอนนี้ก็ว่างเปล่าอยู่สิ้นกาลนานถึง ๑๒,๐๐๐ กัลป์ เรียกว่าสูญกัลป์

ต่อนี้ไปเรียกว่าจารกัลป์ ในจารกัลป์นี้มีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น ๓ พระองค์ คือ ปิยทัสสีพระองค์หนึ่ง อัตถทัสสีพระองค์หนึ่ง ธัมมทัสสีพระองค์หนึ่ง ล้ำพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นั้น พระพุทธเจ้าปิยทัสสี พระองค์เป็น

---

(๑) ในอรรถกถาชาดก ปฐมภาคว่า มหาเวพุรุกโข ซึ่งแปลกันมาว่า ไม้ไผ่ใหญ่

พระราชโอรสของพระยาสุทินน์ นางจันทาเป็นพระราชมารดา พระองค์เกิดในเมืองอโนปมะ อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อปาลิต ฝ่ายซ้ายชื่อสัพพทัสสี ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่อโสภิต ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางสุชาตา ฝ่ายซ้ายชื่อนางธรรม-ทินนา ไม้เหียง(๑)เป็นไม้มหาโพธิ พระพุทธองค์สูง ๘๐ ศอก พระชนมายุถึง ๙๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดมโพธิสัตว์ บังเกิดเป็นพราหมณ์ชื่อกัสสป พราหมณ์ ๆ มีทรัพย์สมบัติทั้งหลายถึงโกฏิ และเรียนรู้จบไตรเพท ได้เข้าไปฟังพระสัทธรรมเทศนาในสำนักพระพุทธเจ้า ก็บังเกิดความปีติยินดีขึ้นในสันดานยิ่งนัก แล้วก็จ่ายทรัพย์สมบัติทั้งมวลออกสร้างพระอาราม ถวายแก่พระพุทธเจ้ากับทั้งพระสงฆ์ที่เป็นบริวาร ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าปิยทัสสีพระองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า กัสสปพราหมณ์ผู้นี้ต่อไปภายหน้าจักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ครั้นเมื่อสิ้นศาสนาพระพุทธเจ้าปิยทัสสีไปแล้ว

ต่อจากนี้ไปเป็นศาสนาของพระพุทธเจ้าอัตถทัสสี ๆ พระองค์เป็นพระ-ราชโอรสของพระยาสาคร นางสุทัสสนาเป็นพระราชมารดา พระองค์บังเกิดในเมืองโสภิต อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อสันตะ ฝ่ายซ้ายชื่ออุปสันตะ ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่ออภย ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางธรรมา ฝ่ายซ้ายชื่อนางสุธรรมา ไม้จัมปาเป็นไม้มหาโพธิ พระพุทธองค์สูง ๘๘ ศอก พระชนมายุของพระองค์ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดมโพธิสัตว์ พระองค์บังเกิดเป็นฤษีชื่อสุสิโมฤษี ๆ มีเดชานุภาพมาก ปรากฏในมนุษยโลกและเทวโลก วันหนึ่งสุสิโมฤษีเหาะขึ้นไปเอาดอกมณฑาในชั้นดาวดึงส์ ด้วยอานุภาพแห่งตน เพื่อเอามาบูชาพระพุทธ

---

(๑) ในอรรถกถาชาดก ปฐมภาคว่า กุกุธรุกฺโข แปลกันมาว่า ไม้กุ่มบก

เจ้า กับทั้งพระสงฆ์ที่เป็นบริวาร ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าอัตถทัสสีพระองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า สุสิโมฤษีตนนี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในภายหน้า ครั้นสิ้นศาสนาของพระองค์ไปแล้ว พระธัมมทัสสีพุทธเจ้าก็บังเกิดขึ้นในโลก พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยาสรณะ นางสุนันทาเป็นพระราชมารดา พระองค์เกิดในเมืองสรณะ อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อปทุม ฝ่ายซ้ายชื่อปุสสเทวะ ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่อสุเนตตะ ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางเขมา ฝ่ายซ้ายชื่อนางสัพพนามา ไม้ตาล(๑)เป็นไม้มหาโพธิ พระองค์สูง ๘๐ ศอก พระชนมายุของพระองค์ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดมโพธิสัตว์ พระองค์บังเกิดเป็นพระอินทร์ ได้นำเอาดอกไม้ทิพย์และเครื่องดุริยดนตรีทิพย์ ลงมาประโคมถวายสักการบูชาพระพุทธเจ้า แล้วพระองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า พระอินทร์องค์นี้ต่อไปภายหน้าจักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ครั้นเมื่อสิ้นศาสนาของพระพุทธเจ้าธัมมทัสสีไปแล้ว ในตอนนี้เรียกว่าสูญกัลป์ว่างเปล่าจากพระพุทธเจ้า พระปัจเจกโพธิเจ้าและพระยาจักรวรรดิไม่มาบังเกิดในโลกถึง ๑๗,๐๐๐ โกฏิ ปลาย ๔๐๐ กัลป์ ต่อจากนี้ไปเรียกว่าสารกัลป์ ในกัลป์นี้มีพระพุทธเจ้าสิทธัตถะลงมาบังเกิดแต่พระองค์เดียว พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยาชัยเสน นางสุผัสสาเป็นพระราชมารดา พระองค์เกิดในเมืองเวภารนคร อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อสัมพล ฝ่ายซ้ายชื่อสุมิตตะ ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่อเรวัต ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อสิวลา ฝ่ายซ้ายชื่อสุรามา ไม้กัณณิกาเป็นไม้มหาโพธิ พระพุทธองค์สูง ๖๐ ศอก พระชนมายุของพระองค์ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดมโพธิสัตว์ พระองค์บังเกิดเป็นฤษีชื่อมังคลฤษีๆ ประกอบไปด้วยฤทธิ์ ไปเอาดอกไม้และลูกไม้ชมพูแต่ป่าหิมวันต์มาอังคาสพระ

---

(๑) ในอรรถกถาชาดก ปฐมภาคว่า กุรวกรุกฺโข ซึ่งแปลกันมาว่า ไม้ซองแมว

พุทธเจ้า พระองค์รู้อัธยาศัยของมังคลฤษี จึงทรงพยากรณ์ว่า มังคลฤษีตนนี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในภายหน้า เมื่อสิ้นศาสนาของพระองค์ไปแล้ว ในตอนนี้ก็เรียกว่าสูญกัลป์ ว่างเปล่าอยู่ถึง ๙๒ กัลป์ ครั้นสิ้น ๙๒ กัลป์นี้ไปแล้ว

ในตอนนี้เรียกว่ามัณฑกัลป์ ในมัณฑกัลป์นี้มีพระพุทธเจ้ามาบังเกิดขึ้นในโลก ๒ พระองค์ มีพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าติสสะพระองค์หนึ่ง และพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าปุสสะพระองค์หนึ่ง ล้ำพระพุทธเจ้าทั้ง ๒ พระองค์นี้ พระติสสะพุทธเจ้า พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยาชนสนธิ นางปทุมาเป็นพระราชมารดา พระองค์เกิดในเมืองเขมนคร อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อพรหมเทวะ ฝ่ายซ้ายชื่ออุทัย ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่อสัมภวะ ภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อนางปุสสา ฝ่ายซ้ายชื่อนางสุทัตตา ไม้ประดู่ลายเป็นไม้มหาโพธิ พระพุทธองค์สูง ๖๐ ศอก พระชนมายุของพระองค์ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดมโพธิสัตว์ พระองค์บังเกิดเป็นพระยาองค์หนึ่งมีนามว่าพระยาสุชาต ๆ พระองค์ละราชสมบัติออกทรงผนวชเป็นฤษีมีอานุภาพเที่ยวเดินไปในเมืองคนและเมืองฟ้า วันหนึ่งสุชาตฤษีรู้ข่าวว่าพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นในโลก ก็มีความปีติยินดียิ่งนัก จึงกลับไปเอาดอกมณฑารพปาริฉัตรมาบูชาพระพุทธเจ้า แล้วก็กระทำพิดานกางกั้งภายบนเศียรแห่งพระพุทธเจ้า ครั้งนั้นพระติสสะพุทธเจ้า พระองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า สุชาตฤษีตนนี้ต่อไปภายหน้า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ครั้นเมื่อสิ้นศาสนาของพระองค์ไปแล้วนั้น พระปุสสะพุทธเจ้าพระองค์ก็มาบังเกิดในโลก พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยาไชยเสน นางศิริมาเป็นพระราชมารดา เกิดในเมืองกาสิกนคร อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อสุรักขิต ฝ่ายซ้ายชื่อธรรมเสน ภิกษุตนเป็นอุปัฏฐากชื่อ

โสภิยะ นางภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อจาลา ฝ่ายซ้ายชื่อนางอุจาลา ไม้หมากขามป้อมเป็นไม้มหาโพธิ พระพุทธองค์สูง ๕๘ ศอก พระชนมายุของพระองค์ ๙๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดมโพธิสัตว์ บังเกิดเป็นพระยาชื่อวิชิตาวี ทรงสละราชสมบัติออกผนวช ในสำนักพระปุสสะพุทธเจ้า พระองค์จึงทรงพุทธพยากรณ์ว่า วิชิตาวีภิกษุองค์นี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในภายหน้า ครั้นสิ้นศาสนาของพระองค์ไปแล้วนั้น

ในตอนนี้ว่างศาสนาอยู่ถึง ๙๑ กัลป์ เรียกว่าสูญกัลป์ ต่อจากสูญกัลป์นี้ไปเรียกว่าสารกัลป์ ในสารกัลป์มีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระพุทธวิปัสสี พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยาพันธุมา นางพันธุมดีเป็นพระราชมารดา พระองค์เกิดในเมืองพันธุมดีนคร อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อขันธะ ฝ่ายซ้ายชื่อติสสะ ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่ออโสก นางภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อจันทา ฝ่ายซ้ายชื่อนางจันทมิตตา ไม้แคฝอยเป็นไม้มหาโพธิ พระพุทธองค์สูง ๘๐ ศอก พระชนมายุของพระองค์ ๘๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดมโพธิสัตว์ บังเกิดเป็นพระยานาคชื่ออตุลนาค ๆ ได้เอาตั่งคำอันขจิตไปด้วยแก้ว ๗ สิ่งมาบูชาพระพุทธเจ้า ในกาลนั้นพระพุทธองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า พระยาอตุลนาคตัวนี้จักได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในภายหน้า ครั้นสิ้นศาสนาพระพุทธวิปัสสีไปแล้ว

ต่อแต่นี้ไปก็เป็นกัลป์อีกกัลป์หนึ่ง เรียกว่ามัณฑกัลป์ ในมัณฑกัลป์นี้มีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น ๒ พระองค์ มีพระพุทธสิขีและพระเวสสภูพุทธเจ้า

ล้ำพระพุทธเจ้าทั้ง ๒ พระองค์นี้ พระพุทธสิขิ พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยาอรุณ นางปภาวดีเป็นพระราชมารดา พระองค์เกิดในเมืองอรุณวดีนคร พระอัครสาวกฝ่ายขวาชื่ออภิภู ฝ่ายซ้ายชื่อสัมภวะ ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่อเขมังกร นางภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อเขมา ฝ่ายซ้ายชื่อนางปทุมา ไม้ม่วงขาว(๑)เป็นไม้มหาโพธิ พระพุทธองค์สูง ๗๐ ศอก พระชนมายุของพระองค์ ๗๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดมโพธิสัตว์ บังเกิดเป็นพระยาอรินทมะ ได้ให้ไตรจีวรเป็นทานแก่พระพุทธเจ้า กับทั้งพระสงฆ์ที่เป็นบริวาร ต่อจากนั้นมาก็กระทำรูปช้างทองคำเท่าตัวช้าง ประดับด้วยแก้ว ๗ ประการ และรูปของตนถวายบูชาพระพุทธเจ้า ครั้งนั้นพระพุทธองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า พระยาอรินทมะพระองค์นี้ จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในภายหน้า ครั้นสิ้นศาสนาพระพุทธสิขินี้ไปแล้ว พระพุทธเจ้าเวสสภูพระองค์ก็มาบังเกิดขึ้นในโลก พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยาสุปติฏฐะ นางยศวดีเป็นพระราชมารดา พระองค์เกิดในเมืองอโนมนคร อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อโสณ ฝ่ายซ้ายชื่ออุตตร ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่ออุปสันตะ นางภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อรามา ฝ่ายซ้ายชื่อนางสุมาลา ไม้รังเป็นไม้มหาโพธิ พระองค์สูง ๖๐ ศอก พระชนมายุของพระองค์ ๖๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระสมณโคดมโพธิสัตว์ บังเกิดเป็นพระยาตนหนึ่ง มีนามว่าสุทัศนะ พระยาสุทัศนะพระองค์ประกอบไปด้วยศรัทธา ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ได้ให้มหาทานแก่พระพุทธเจ้ากับทั้งพระสงฆ์ที่เป็นบริวาร แล้วก็ออกบวชในสำนักพระเวสสภู พระองค์ประกอบไปด้วยจารีตอันดี แล้วเรียนเอาปิฎกทั้ง ๓ เพื่อปฏิบัติให้งามในศาสนา ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าเวสสภู พระ

---

(๑) ในอรรถกถาชาดก ปฐมภาคว่า กกุธรุกฺโข แปลกันมาว่า ไม้กุ่มบก

องค์จึงทรงพยากรณ์ว่า ภิกษุสุทัศนะองค์นี้จักได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในภายหน้า

แต่นี้ไปจักกล่าวด้วยเรื่องตั้งภัททกัลป์ เป็นกาลอันบังเกิดแห่งพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ มีพระกกุสนธ์เป็นต้น และมีพระศรีอริยเมตไตรยเป็นที่สุด ในพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์นี้ นักปราชญ์ผู้ประกอบไปด้วยคัมภีรปัญญาจึงกดหมายว่า ตั้งแต่ไฟไหม้กัลป์ก่อนกัลป์นี้ไป ตั้งแต่ชั้นอาภัสสราลงมาภายต่ำว่างเปล่าเป็นอากาศอยู่หาที่สุดมิได้ แล้วก็มีมหาเมฆตั้งขึ้น ฝนก็ตกลงมาเพื่อจักให้บริบูรณ์นี้ไซร้ ตกลงมาทีแรกเป็นเม็ดละเอียดประดุจน้ำค้าง แล้วโตขึ้นๆ เท่าปลายข้าวเท่าเม็ดข้าวสาร และเม็ดถั่วเขียว เท่าลูกพุทราและมะขามป้อม โตเท่าลูกน้ำเต้าและลูกฟักเขียว ทวีขึ้นไปทุกทีๆ โตถึงครึ่งโยชน์สองโยชน์ ตลอดถึงพันโยชน์ ตกเต็มทั่วไปในแสนโกฏิจักรวาล ตามเขตที่ไฟไหม้นั้น น้ำก็ท่วมขึ้นไปถึงชั้นอาภัสสราโพ้น ฝนนั้นจึงหาย ส่วนใต้น้ำนั้นลมพัดดันไว้ทางด้านขวาง ครั้นลมหายแล้วน้ำก็เป็นแท่งประดุจดังเอาใบบัวห่อน้ำไว้ฉะนั้น เมื่อลมกระทำให้เป็นก้อนเป็นแท่งแล้วก็แตกลงโดยลำดับกัน ถึงที่พรหมอยู่เมื่อก่อนก็บังเกิดเป็นภูมิขึ้น เพื่อให้เป็นที่เกิดแห่งพรหมทั้งหลายที่เกิดมาภายหลัง เป็นชั้นๆ ลงมาถึงชั้นกามาวจรภูมิ

แต่ก่อนนั้นลมมีกำลังยิ่งนัก พัดน้ำให้แขวนอยู่เหมือนดังบีดปากธรรมกรกนั้นแล ผิว่าน้ำภายบนนั้นเกิดเป็นรสหวานแล้วก็แห้งเกิดเป็นแผ่นดินลอยอยู่ภายบนน้ำ ประดุจดังดอกบัวอันลอยอยู่เหนือผิวน้ำ จึงได้เรียกว่าแผ่นดิน และแผ่นดินนั้นมีวรรณและมีรสหอมยิ่งนัก เป็นแผ่นประดุจดังน้ำข้าวต้มอันอยู่ภายบนฉะนั้น

ในที่ประดิษฐานแห่งไม้มหาโพธิแต่ก่อนนั้น ครั้นมาถึงกาลสมัยที่ไฟไหม้ล้างกัลป์นี้ ในที่นั้นก็ฉิบหายภายหลังที่สุด เมื่อจะตั้งกัลป์ก็ตั้งขึ้น ณ ที่นั้นก่อนไซร้

ในที่นี้จักกล่าวด้วยนิมิตอันพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จักมาบังเกิดและบ่มิได้มาบังเกิดในกัลป์ทั้งหลาย ให้พึงรู้ดังนี้ว่า ยังมีกอบัวกอหนึ่งบังเกิดขึ้นในที่โพธิบัลลังก์ แห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีเที่ยงแท้ ผิว่าพระพุทธเจ้าบ่มิได้มาบังเกิดในกัลป์นั้น กอบัวกอนั้นก็หาดอกบ่มิได้ ผิว่าพระพุทธเจ้าจักมาบังเกิดในกัลป์นั้น พระองค์หนึ่งหรือสอง สาม สี่ ห้า พระองค์ก็ดี บัวกอนั้นก็มีดอก ๆ หนึ่งหรือสอง สาม สี่ ห้า ดอกตามพระพุทธเจ้า ที่จะลงมาบังเกิดน้อยและมาก อันนี้เป็นธรรมดา และในกัลป์หนึ่งจะมากกว่า ๕ พระองค์ไปก็ยังไม่ปรากฏ ดอกบัวนั้นแม้ว่าจะมีดอกหนึ่ง หรือสอง สาม สี่ ห้า ดอกก็ตาม ย่อมมีก้าน ๆ เดียวเท่านั้น จะมีหลาย ๆ ก้านอย่างดอกบัวธรรมดานี้หามิได้แล เหตุว่าพรหมทั้งหลายที่อยู่ในชั้นสุทธาวาสโพ้น เขาเจรจากันว่า ดูราชาวเราทั้งหลาย ในกัลป์นี้จะมีพระพุทธเจ้ามาบังเกิดกี่พระองค์ หรือว่าไม่มีมาบังเกิดแม้แต่พระองค์เดียวประการใด มาเราทั้งหลายจงพากันลงไปดูนิมิตแห่งดอกประทุมนั้นก่อน ว่าแล้วก็พากันลงมาสู่ที่อันพระพุทธเจ้าทั้งหลายจักได้มาตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ถ้าในกัลป์ใดไม่มีพระพุทธเจ้าลงมาบังเกิด ก็เห็นแต่กอบัวเปล่ามิได้เห็นดอกบัว เมื่อเป็นเช่นนั้นพรหมทั้งหลายก็บังเกิดความน้อยเนื้อต่ำใจยิ่งนัก จึงเจรจากันว่า ดูราชาวเราทั้งหลาย มนุษยโลกทั้งหลายอันเกิดมาในกัลป์นี้ จักมืดมัวหลงจากการทำบุญให้ทาน อันเป็นคลองแห่งพระนิพพาน ครั้นว่าจุติจากชาติอันเป็นมนุษย์นี้แล้ว ก็จักไปจมอยู่ในจตุราบาย ส่วนพรหมโลกนั้นเล่า ก็จักเปล่าเสียจากพรหมทั้งหลาย เมื่อพรหมทั้งหลายมี

ความน้อยเนื้อต่ำใจฉะนี้ แล้วก็ชวนกันไปสู่ที่อยู่แห่งตน ๆ ถ้าในกัลป์ใดเขาเห็นบัวกอนั้นมีดอกหนึ่ง หรือสองดอก พรหมทั้งหลายก็บังเกิดความโสมนัสยิ่งนัก จึงกล่าวด้วยความยินดีซึ่งกันและกันว่า ดูราชาวเราทั้งหลาย ในกัลป์นี้มีพระพุทธเจ้ามาบังเกิดชาวเราทั้งหลายจักได้เห็นพระปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า ในขณะเมื่อพระองค์มาถือเอาปฏิสนธิ ๑ เมื่อประสูติ ๑ เมื่อออกบวช ๑ เมื่อตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ๑ เมื่อเทศนาธรรมจักร ๑ เมื่อทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ ๑ เมื่อเสด็จลงจากดาวดึงส์ ๑ ปลงสังขารเมื่อจะสิ้นพระชนมายุ ๑ และในขณะเมื่อปรินิพพาน ๑ อบายทั้ง ๔ จักเปล่าเสีย ฉกามาพจรและพรหมโลกก็จักเต็มไปด้วยหมู่เทวดาทั้งหลายเป็นเที่ยงแท้ พรหมทั้งหลายมีความยินดีด้วยประการฉะนี้ แล้วก็ชวนกันไปสู่ที่อยู่แห่งตน ๆ ทุก ๆ กัลป์ที่บังเกิดขึ้นใหม่พรหมทั้งหลายย่อมลงมาดูนิมิตอันจักลงมาบังเกิดและไม่ลงมาบังเกิดแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันนี้หากเป็นธรรมดา

ครั้นมาในภัททกัลป์แห่งเรานี้ พรหมทั้งหลายก็ลงมาดูเห็นดอกบัวมีอยู่ในก้านเดียวกันถึง ๕ ดอก ก็รู้ได้ว่าพระพุทธเจ้าจะมาบังเกิดถึง ๕ พระองค์แท้ไซร้ พรหมทั้งหลายที่อยู่ในชั้นอาภัสสราแต่ก่อนนั้น ครั้นจุติด้วยสามารถสิ้นบุญ ก็ได้ลงมาถือเอาปฏิสนธิเป็นอุปปาติก มีร่างกายอันสูงใหญ่ได้ ๑๐๐ โยชน์ และมีรัศมีรุ่งเรืองเช่นเดียวกับเมื่ออยู่ในชั้นอาภัสสรานั้น เมื่อมาได้ลิ้มรสแห่งดินแล้ว แสงสว่างแห่งรัศมีและฌานที่มีอยู่นั้นก็เสื่อมหายไปทั้งสิ้น ภัยแห่งความมืดก็บังเกิดมีขึ้นเป็นที่น่ากลัวยิ่งนัก ครั้งนั้นพระอาทิตย์มีปริมณฑลอันกว้างใหญ่ถึง ๕๐ โยชน์ก็บังเกิดขึ้น กำจัดอากาศอันน่ากลัวไปเสียให้พ้นแล้วก็บังเกิดอากาศอันกล้าหาญปรากฏออกมา เมื่อพรหมทั้งหลายเห็นปริมณฑลแห่งพระอาทิตย์ปรากฏออกมาดังนั้นก็มีความยินดียิ่งนัก จึงกล่าวว่าเราทั้งหลายได้เห็นรัศมีอันแจ้งกราวนี้ ท่านผู้นี้มากำจัดภัยอันน่ากลัวไปเสียแล้ว ให้บังเกิด

ความกล้าหาญแก่เราฉะนี้ เหตุนี้ท่านผู้นี้จงมีชื่อว่าสุริโยนั้นเถิด พรหมทั้งหลายจึงให้ชื่อพระอาทิตย์ว่าสุริยะนั้นแล ครั้นพระรัศมีแห่งพระสุริยอาทิตย์ลับลงไปในทางทิศตะวันตกดังนั้น พรหมทั้งหลายก็บังเกิดความกลัวขึ้น จึงกล่าวแก่กันว่า รัศมีอันเราได้เห็นนี้หายไปเสียจากเราแล้ว ถ้าหากว่ามีรัศมีอันอื่นบังเกิดแก่เราไซร้ เราทั้งหลายจักมีความยินดียิ่งนัก ในขณะเมื่อพรหมเจรจากันอยู่นั้น พระจันทร์มีปริมณฑลอันกว้างใหญ่ถึง ๔๙ โยชน์ก็ปรากฏออกมา พรหมทั้งหลายเมื่อได้เห็นปริมณฑลแห่งพระจันทร์ก็มีความยินดียิ่งนัก จึงกล่าวว่าท่านผู้นี้จงมีชื่อว่าจันทร์นั้นเถิด โวหารคำว่าจันทร์นั้นจึงเรียกกันต่อมาเท่ากาลบัดนี้แล

ในกาลเมื่อพระอาทิตย์และพระจันทร์บังเกิดมาครั้งนั้น หมู่ดาวทั้งหลายก็บังเกิดมาพร้อมกับด้วยพระจันทร์ ส่วนกลางวันและกลางคืนและฤดูทั้ง ๓ ก็บังเกิดมีแต่กาลนั้นมา เขาสิเนรุและเขาสัตตภัณฑ์ จักรวาล น้ำในมหาสมุทร ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีป บ่าหิมพานต์ สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ก็บังเกิดขึ้นพร้อมกัน ไม่มีก่อนมีหลังในวันเดือน ๖ เพ็ญนั้นแล

แผ่นดินนี้มีสัณฐานประดุจข้าวต้มอันข้น เดือดอยู่ในเวลาที่ยกลงมาไว้ให้เย็นนั้น บางแห่งก็สูงกว่าเพื่อน บางแห่งก็ต่ำๆ สูงๆ บางแห่งก็เป็นบ่อลึกลงไป อันนี้มีฉันใด พื้นแห่งแผ่นดินก็มีสัณฐานฉันนั้น ที่สูงกว่าเพื่อนเปรียบเหมือนเขาพระสุเมรุ ที่ต่ำๆ สูงๆ นั้นเปรียบเหมือนภูเขาน้อยใหญ่ทั้งหลาย ที่ลึกเป็นร่องลงไปนั้นเปรียบเหมือนน้ำมหาสมุทร ที่ราบเสมอนั้นเปรียบเหมือนพื้นแผ่นดินธรรมดาฉะนี้แล

ฝ่ายพรหมทั้งหลายที่ได้บริโภครสแห่งแผ่นดินนั้น ก็บังเกิดราคะตัณหาเสื่อมจากฌานและรัศมีแสงสว่างอันนั้น ก็ได้ชื่อว่าคน คำที่ว่าพรหมๆ นั้นก็หายไปจากเขาเหล่านั้นตั้งแต่กาลนั้นมาแล

คนทั้งหลายที่ได้กินรสแห่งแผ่นดินนั้น บ้างก็มีวรรณผุดผ่องสวยงาม บ้างก็มีวรรณอันไม่สวยงามเป็นธรรมดา หมู่ที่มีวรรณอันสวยงามนั้น ก็ดูหมิ่นดูแคลนหมู่ที่มีวรรณอันไม่สวยไม่งามนั้น ด้วยเหตุอันดูหมิ่นดูแคลนกันนั้นแล ทำให้รสแห่งแผ่นดินนั้นกลับหายไปเสียจากเขาเหล่านั้น รสแห่งแผ่นดินที่เหลืออยู่นั้นเสมอแต่เพียงเป็นเกล็ด ๆ ติดอยู่กับแผ่นดินเท่านั้น คนทั้งหลายเหล่านั้นก็บริโภคเกล็ดแห่งแผ่นดินเท่านั้น

ตั้งแต่นั้นมา ผู้ที่มีวรรณผุดผ่องสวยงามก็กลายเป็นคนไม่ดีไม่งาม ผู้ที่มีวรรณอันไม่ดีไม่งามอยู่แล้วก็ซ้ำร้ายหนักยิ่งเข้า คนทั้งหลายเหล่านั้นเขาก็ยิ่งดูหมิ่นดูแคลนกันทวียิ่งขึ้นไป จนเป็นเหตุให้เกล็ดแห่งแผ่นดินนั้นกลับหายไปเสียจากเขาเหล่านั้นเป็นครั้งที่ ๒ ต่อจากนั้นมา ยังมีเครือเขาอันหนึ่งชื่อว่าพทาวลตา เครือเขาอันนั้นเป็นปล้อง ๆ เหมือนดังเถาผักบุ้งก็บังเกิดขึ้นมาอีกเล่า คนทั้งหลายก็บริโภคเครือเขาอันนั้นเป็นอาหารต่อมาจนสิ้นกาลนาน คนทั้งหลายเหล่านั้นก็ยิ่งมีรัศมีเหลือไปกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก มันก็ยิ่งซ้ำดูหมิ่นดูแคลนกันยิ่งไปกว่าแต่ก่อนเป็นหลายเท่า ทำให้เครือเขาอันนั้นกลับหายไปเสียอีกเป็นครั้งที่ ๓

ต่อจากนั้นมาข้าวสาลีอันบริสุทธิ์ยิ่งนัก มีเม็ดอันบ่มิได้หักและหาเปลือกมิได้ เป็นข้าวสารสวยงามบริสุทธิ์ยิ่งนัก มิได้ต้มมิได้หุงด้วยหลัวและฟืนแม้แต่อย่างใด บังเกิดขึ้นสำหรับเป็นอาหารของมนุษย์ เมื่อเขาเอาข้าวใส่ในภาชนะแล้วยกขึ้นตั้งเหนือก้อนเส้าแล้วเปลวไฟหากบังเกิดขึ้นมาเอง ทำให้ข้าวในภาชนะนั้นสุกเป็นอันดียิ่งทีเดียว ข้าวอันนั้นก็สวยบริสุทธิ์งามยิ่งนัก ประดุจดังดอกทายหานกำลังตูมฉะนั้น แม้กิจอันจักควรหาเป็นต้นว่าแกงน้ำพริกและกับสิ่งอื่น ๆ นั้น เป็นอันไม่มีเหมือนคนเราทุกวันนี้ ผู้ใดจักใคร่กินรสอันใด

ก็หากสำเร็จตามความปรารถนาของผู้นั้น ๆ แล เหตุจะบังเกิดมีอาจมขึ้นในสรีระแห่งคนทั้งหลายนี้ ก็เนื่องจากเหตุที่ได้บริโภคอาหารอันหยาบแต่นั้นมา จนเท่าถึงกาลทุกวันนี้แล

คนทั้งหลายในสมัยปฐมกัล์ปโพ้น เขาบริโภคแต่รสแห่งแผ่นดินและเกล็ดแผ่นดิน กับเครือเขาพทาวลตา ทั้ง ๓ สิ่งนี้เหมือนอาหารของเทวดาทีเดียว และวัตถุของอาหารนั้นสุขุมละเอียดยิ่งนัก มิได้มีเป็นอาจมเลยแม้แต่อย่างเดียว ต่อมาบริโภคข้าวสาลีนี้รสก็เจริญวัตถุก็หยาบ จึงบังเกิดเป็นอาจมไปหนักไปเบา เมื่ออาจมจักออกมาคราวแรกนั้น จึงแตกแยกเป็นทวารออกมาทีเดียว และพรหมทั้งหลายเมื่อเขาอยู่ในพรมโลกนั้น มีรูปร่างสัณฐานเป็นผู้ชายทุกคน เมื่อพรหมทั้งหลายลงมาถือเอาอุปปาติกะในมนุษยภูมิ ตลอดมาถึงสมัยบริโภคข้าวสาลีนี้ ก็ยังมีลักษณะและสัณฐานเป็นผู้ชายอยู่ทุกคน แต่ก่อนกิจอันจักไปหนักไปเบานั้นก็ไม่มี ทวารก็ไม่มี มีแต่ปุริสลักษณะสัณฐานอย่างเดียว ต่อได้บริโภคข้าวสาลีนี้ กิจอันไปหนักไปเบาและทวารจึงเกิดมีขึ้น เมื่อจะบังเกิดมีทวารนี้ก็อาศัยเหตุแต่ชาติก่อนเป็นเดิมมา ถ้าผู้ใดเคยเป็นชายมาแต่ชาตินั้น องค์แห่งชายจึงบังเกิดมีแก่ผู้นั้น ถ้าผู้ใดเคยเป็นผู้หญิงมาแต่ชาติก่อนแล้ว องค์แห่งหญิงจึงบังเกิดแก่ผู้นั้น ตลอดมาตราบเท่ากาลบัดนี้แล

กำลังราคะตัณหาจักเกิดมีแก่คนทั้งหลายเหล่านั้น ก็เนื่องมาแต่เหตุอันเสื่อมเสียจากเดชแห่งฌานนั้น และคนทั้งหลายก็เจริญด้วยการบริโภคข้าวสาลีนั้นทุก ๆ วัน กำลังราคะตัณหาก็เจริญขึ้นตามโอกาสทางใจ เป็นต้นว่าผู้ชายเพ่งเล็งมองดูผู้หญิง ฝ่ายผู้หญิงเล่าก็เพ่งเล็งมองดูชาย ทั้งสองนั้นแลเป็นเหตุ จึงให้บังเกิดกามราคะขึ้น เมื่อกามราคะบังเกิดขึ้น คนทั้งหลายเหล่านั้น ไม่สามารถจะต้านทานกำลังกามราคะได้ ก็กระทำเมถุนธรรมกันขึ้น ทีแรกก็เพียงแต่ ๒ คน

เท่านั้น เมื่อคติอันชั่วนั้นบังเกิดขึ้นแก่คนทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว มันก็ไม่อาจอดกลั้นกำลังกามราคะนั้นได้ ก็ประพฤติการเมถุนธรรมทวีมากขึ้น การกระทำของคนเหล่านั้นก็ปราศจากความอายและสิ่งปกปิดกำบัง นักปราชญ์ผู้มีปัญญาจึงว่ากล่าวติเตียนในอันกระทำของเขานั้นเป็นอันมาก ต่อแต่นั้นมา พวกที่กระทำเมถุนธรรมก็เพิ่มจำนวนยิ่งขึ้นโดยลำดับ แล้วคนทั้งหลายเหล่านั้นก็คิดอ่านกระทำเครื่องปกปิดกำบังกิจอันเขาจะกระทำนั้น

ครั้งนั้นข้าวน้ำโภชนสาลีก็บังเกิดมีอยู่ทั่วไปในแผ่นดิน ใครผู้ใดปรารถนาอยากได้เท่าใด ก็ไปเก็บเกี่ยวเอาตามความพอใจแห่งตน ๆ ไม่มีเจ้าของหวงแหน ครั้นอยู่ต่อมาคนทั้งหลายเหล่านั้น ก็คิดอ่านกระทำการปลูกสร้างที่อยู่ที่อาศัย เพื่อปกปิดกำบังความละอายตั้งแต่กาลนั้นเป็นต้นมา

อยู่มาในกาลวันหนึ่ง คนในจำพวกนั้นคนหนึ่ง มันก็มาคำนึงแต่ในใจของมันว่า ในการที่ไปเก็บเกี่ยวข้าวมาบริโภคทุก ๆ วันนั้นเป็นการลำบากนัก เราควรไปเก็บเกี่ยวเอามาไว้ให้มาก ๆ กินได้หลาย ๆ วันเถิด เมื่อมันคิดตกลงแล้วมันก็กระทำตามความคิดของมัน คนทั้งหลายเหล่านั้นก็เอาอย่าง ต่างคนต่างเก็บหอมรอมริบเอาไว้ดังนี้

ในกาลนั้นข้าวสาลีนั้นมีเม็ดโตเท่าลูกน้ำเต้าและลูกฟักเขียวแล้วก็ย่อยลงมาเป็นเม็ดเล็ก ๆ มีเปลือกหุ้มห่อไว้ ครั้นเขาเกี่ยวไปแล้วก็ไม่งอกออกมาเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่ก่อนนั้น เมื่อเขาเกี่ยวเอาไปแล้วย่อมงอกออกมาแทนที่อยู่เสมอไม่รู้สิ้น

ครั้งนั้นคนทั้งหลายเหล่านั้นจึงมาประชุมกันว่า ชาวเราทั้งหลาย บาปธรรมอะไรหนอมาบังเกิดขึ้นแก่เรานี้ แต่ก่อนมาแม้แต่ในอากาศเราก็ไปได้ ข้าวสาลีเราไปเก็บเกี่ยวเอามาคราวใด ข้าวสาลีนั้นก็งอกงามออกมาแทนที่อยู่

เสมอ มิได้สูญสิ้นไปเหมือนอย่างนี้ บัดนี้มาแปรปรวนไปทุกอย่าง อากาศเราก็ไปไม่ได้ ข้าวสาลีก็ไม่งอกออกมาเหมือนแต่ก่อน เราทั้งหลายควรจัดการแบ่งปันเขตแดนกันเถิด ว่าแล้วคนทั้งหลายเหล่านั้นก็แบ่งปันเขตแดนซึ่งกันและกันแต่นั้นมา

ครั้นอยู่มามิช้ามินานเท่าใด คนในจำพวกนั้นคนหนึ่งมีจิตคิดโลภ จึงไปลักเอาข้าวในเขตแดนของท่านผู้อื่นมาไว้เป็นของตน เมื่อเจ้าของรู้ว่ามันผู้นั้นขโมยเอามา เจ้าของก็มาว่ากล่าวสั่งสอนถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง มันก็ไม่เชื่อฟัง เจ้าของมีความโกรธจึงทุบตีมันผู้นั้นด้วยมือและไม้ค้อน มันผู้นั้นก็ไม่เข็ดหลาบยังประพฤติตัวเป็นโจรอยู่เสมอ ๆ บาปธรรมในอทินนาทานนี้ก็บังเกิดมีแต่ปฐมกัล์ปโพ้นแล

อยู่มาวันหนึ่ง บุคคลทั้งหลายเหล่านั้นจึงประชุมปรึกษากัน ถึงเรื่องโจรผู้ร้ายลักเอาวัตถุข้าวของอยู่เสมอ ๆ มิได้ขาด เราทั้งหลายจะคิดหาหนทางป้องกันประการใดดี มีผู้หนึ่งกล่าวขึ้นว่า เราทั้งหลายควรสมมุติบุคคลผู้มีปัญญาขึ้นเป็นหัวหน้าคนหนึ่ง ให้ว่ากล่าวสั่งสอนคนที่ควรสอน อาจข่มบุคคลที่ควรข่ม อาจขับไล่บุคคลที่ควรขับไล่นั้น แล้วเราทั้งหลายก็ควรแบ่งข้าวสาลีของเราให้แก่มันผู้นั้นตามสมควรเถิด เมื่อคนทั้งหลายตกลงเห็นพร้อมกันแล้ว ครั้งนั้นพระสมณโคดมพระองค์ยังเสวยพระชาติเป็นพระบรมโพธิสัตว์ บังเกิดอยู่ในชนบท แต่ครั้งปฐมกัล์ปโพ้น มีรูปร่างลักษณะงดงามยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น และมีเดชานุภาพก็ยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น มีปัญญารอบรู้ในสิ่งทั้งหลายนั้น ๆ ก็ยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น คนทั้งหลายเหล่านั้นก็พากันสู่สำนักของพระองค์ แล้วก็สมมุติพระองค์ให้เป็นใหญ่กว่าเขาทั้งหลายเหล่านั้น เหตุดังนี้พระองค์จึงได้ชื่อว่ามหาสมมุติดังนั้นก่อน ครั้นต่อมาภายหลังจึงได้ชื่อว่าขัตติโยอีกเล่า เหตุว่าพระองค์เป็นเจ้าแก่นาทั้งหลาย ครั้นต่อมาอีกจึงได้ชื่อ

ว่าราชานั้นเล่า เหตุพระองค์ให้คนทั้งหลายกติกาด้วยอันเสวยราชสมบัติด้วยดี และชอบเสมอยิ่งนัก พระนามทั้ง ๓ นี้จึงได้ปรากฏมีในโลกนี้แล ต่อมาภายหลังพราหมณ์ พ่อค้า และพ่อครัวก็บังเกิดมีขึ้น เหตุดังนั้นคนทั้ง ๔ จำพวกนี้ มีกษัตริย์ พราหมณ์ เวส สูทนั้น มีชื่อปรากฏมาแต่ปฐมกัลป์โพ้นแล

พระยามหาสมมติมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาโรชราช พระยาโรชราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาวรโรชราช พระยาวรโรชราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยากัลยาณราช พระยากัลยาณราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาวรกัลยาณราช พระยาวรกัลยาณราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยามันธาตุราช พระยามันธาตุราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาสกมันธาตุราช พระยาสกมันธาตุราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาอุโบสถ[๑] พระยาทั้ง ๗ พระองค์นี้เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ ทุก ๆ พระองค์แล

ส่วนพระยาอุโบสถนั้นมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาวรราช พระยาวรราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาเจติยราช[๒] พระยาเจติยราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยามุจลราช[๓] พระยามุจลราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยามหามุจลราช พระยามหามุจลราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยามุจลินทราช พระยามุจลินทราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาสาครราช พระยาสาครราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาสาครเทวราช พระยาสาครเทวราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระ

---

(๑) ในมหาวงศ์ว่า เป็นพระราชบิดาของพระยามันธาตุราช

(๒) ในปฐมสมโพธิ ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสว่า พระยาอุปวรราช และในมหาวงศ์ว่า พระยาอุปวรราช เป็นพระราชบิดาของพระยาเจติยราช

(๓) พระนามพระยาทั้งหลายต่อแต่นี้ไปไม่มีในปฐมสมโพธิ

ยาภรตราช พระยาภรตราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาภคิรส ราช[๑] พระยาภคิรสราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาโรชราช พระยาโรชราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยามหาโรชราช พระยามหาโรชราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยารุจิราช พระยารุจิราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยามหารุจิราช พระยามหารุจิราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาปตาปราช พระยาปตาปราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยามหาปตาปราช พระยามหาปตาปราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาปนาทราช พระยาปนาทราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยามหาปนาทราช พระยามหาปนาทราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาสุทัศนราช พระยาสุทัศนราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาสุจิราช พระยาสุจิราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยามหาเนรุราช พระยามหาเนรุราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาปตาปรุจิ พระยาทั้งหลาย ๒๘ พระองค์นี้มีพระชนมายุยืนถึงอสงไขยปีทุก ๆ พระองค์ และได้เสวยราชสมบัติสืบเนื่องกันมาในเมืองทั้ง ๓ คือ เมืองกุสาวดี ราชคฤห์ มิถิลาทุก ๆ พระองค์แล

ลำดับแต่นั้น พระราชวงศานุวงศ์ได้เสวยราชสมบัติ เป็นพระยาสืบสันตติวงศ์มา ในเมืองกุสาวดี ๑๐๑ พระองค์ จึงถึงพระยาอรินทมะ ในเมืองกบิลวัตถุ ๕๖ ชั่วพระองค์ จึงถึงพระยาอุปปสโห ในเมืองพาราณสี ๖๐ พระองค์ จึงถึงพระยาอภิตัตตะ ในเมืองกบิลวัตถุ ๘๔,๐๐๐ พระองค์ จึงถึงพระยาพรหมทัต ในเมืองสาวัตถี ๓๖ พระองค์ จึงถึงพระยากัมพลวิสภะ ในเมืองเอกจักร ๓๒ พระองค์ จึงถึงพระยาทหนะ ในเมืองมธุร ๓๒ พระองค์ จึงถึงพระยาธรรมคุตรในเมืองอริฏฐ ๑๖ พระองค์ จึงถึงพระยานรินทร์ ใน

(๑) เข้าใจว่าเป็นภคิรถราช ในมหาวงศ์เป็นภาติรสราช

เมืองอินทปัตต์ ๑๖ พระองค์ จึงถึงพระยาพรหมเทโว ในเมืองเอกจักร ๕๕ พระองค์ จึงถึงพระยาพกทัต ในเมืองโกสัมพี ๑๔ พระองค์ จึงถึงพระยาภัททเทโว ในเมืองกัณฑกัจจิ ๙ พระองค์ จึงถึงพระยานรเทโว ในเมืองจัมปานคร ๑๗ พระองค์ จึงถึงพระยามหินท ในเมืองจัมปานคร ๑๒ พระองค์ จึงถึงพระยานาคเทโว ในเมืองมิถิลา ๒๕ พระองค์ จึงถึงพระยาพุทธทัต ในเมืองราชคฤห์ ๒๕ พระองค์ จึงถึงพระยาพิมพิสาร ในเมืองตักกสิลา ๑๒ พระองค์ จึงถึงพระยาสิริรัสสะ ในเมืองกุสินารา ๑๒ พระองค์ จึงถึงพระยาสุทินน์ ในเมืองตัมพปัณณ ๙ พระองค์ จึงถึงพระยาสาครเทว ๆ มีพระราชบุตรพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระยามัฆเทว สืบพระราชวงศานุวงศ์ตั้งแต่พระยามัฆเทวมาถึงพระยานิมิยจักรวัติ ๘๔,๐๐๐ พระองค์ ได้เสวยราชสมบัติในเมืองมิถิลามาทุก ๆ พระองค์ พระยานิมิยจักรวัติมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยากพาราชน[๑] พระยากพาราชนมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาอโสก และสืบพระราชวงศานุวงศ์ของพระยาอโสกมา จนถึงพระยาวิทาสาโวนั้นได้ ๘๔,๐๐๐ พระองค์ เทียรย่อมได้เสวยราชสมบัติในเมืองพาราณสีทุก ๆ พระองค์มาแล

พระยาวิทาสาโวมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาวิชิตเสนา พระยาวิชิตเสนามีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาอภิโช พระยาอภิโชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาพันธุล พระยาพันธุลมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาธรรมเสนา พระยาธรรมเสนามีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาคมโน พระยาคมโนมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาสมัตโถ พระยาสมัตโถมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาทิพพสมบัติ พระยาทิพพ

---

(๑) ในมหาวงศ์ เป็นกลารชนกราช

สมบัติมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาเรณุกุสะ พระยาเรณุกุสะมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยามหากุล พระยามหากุลมีพระราชโอรสทรงพระนามว่าพระยาฆวราช พระยาฆวราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาทัสสราช พระยาทัสสราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาทีปั่ง พระยาทีปั่งมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาวิธูร พระยาวิธูรมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาสิทธ พระยาสิทธมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาสุชาต พระยาสุชาตมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาโอกกากมุข พระยาโอกกากมุขมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาจันทิมมุข พระยาจันทิมมุขมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาสิวิราช พระยาสิวิราชมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาสญชัย พระยาสญชัยมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาเวสสันตร พระยาเวสสันตรมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาชาลี พระยาชาลีมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาสีหวาหน[๑] พระยาสีหวาหนมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาหัสสร พระยาทั้งหลายสืบสายปรัมปรามาได้ถึง ๘๒,๐๐๐ พระองค์ พระยาทั้งหลายนี้ก็เทียรย่อมได้เสวยราชสมบัติในเมืองกบิลวัตถุเป็นลำดับมา จนถึงพระยาชัยเสน พระยาชัยเสนมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาสีหหนุ พระยาสีหหนุมีพระราชโอรส ๔[๒] พระองค์ คือ สิริสุทโธทโนหนึ่ง โธโตทโนหนึ่ง สุกโกทโนหนึ่ง อมิโตทโนหนึ่ง

ส่วนพระราชโอรสแห่งพระยาสิริสุทโธทนะนั้น ทรงพระนามว่าสิทธัตถราชกุมาร และพระราชโอรสแห่งสิทธัตถราชกุมารนั้นทรงพระนามว่าราหุลกุมาร ตั้งแต่นั้นมาพระองค์ทรงสละราชสมบัติออกผนวช กระทำเพียรอยู่ ๖ วัสสา ก็ได้ตรัสรู้สัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทธเจ้า ท้าวพระยาทั้งหลายอันบังเกิด

---

(๑) ในปฐมสมโพธิ ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสเป็น สีวิวาหนราช

(๒) ในมหาวงศ์ และชินกาลมาลินีว่ามี ๕ พระองค์ มีสุกโขทโนเป็นองค์ที่ ๔

แต่ปฐมกัลป์ นับตั้งแต่เวสสันดรมาถึงเจ้าราหุลกุมารนี้ได้ ๓๓๔,๔๖๔ พระองค์ แม้คนจะมีอายุมั่นยืนสักเท่าใดก็ดี ก็ไม่เกินอสงไขยบีไปได้แล เมื่ออายุคนทั้งหลายถอยจากอสงไขยบีลงมานั้น นับแต่พระยามหาสมมตลงมาเป็นลำดับ จนถึงอายุคนทั้งหลายได้ ๔๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระกกุสนธพุทธเจ้าพระองค์ลงมาบังเกิดในโลก พระองค์เป็นบุตรของอัคคิทัตพราหมณ์ นางวิสาขาพราหมณีเป็นมารดา เกิดในเมืองเขมนคร อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อวิธูร ฝ่ายซ้ายชื่อสัญชีวะ ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่อพุทธิชะ นางภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อสาขา ฝ่ายซ้ายชื่อนางสารัมภา ไม้ศิรีษะ[๑]เป็นไม้มหาโพธิ พระพุทธองค์สูง ๔๐ ศอก พระชนมายุของพระองค์ ๔๐,๐๐๐ ปี ครั้งนั้น พระสมณโคดมโพธิสัตว์ พระองค์บังเกิดเป็นพระยามีนามว่าเขมะ พระยาเขมะได้ถวายเครื่องบริขารต่าง ๆ เป็นทานแก่พระศาสดา เป็นต้นว่าบาตรและผ้ายาห้ามพยาธิ แล้วออกผนวชในสำนักพระศาสดา เรียนเอาปิฎกทั้ง ๓ เพื่อปฏิบัติให้งามในพระศาสนา แล้วพระกกุสันธพุทธเจ้าพระองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า พระเขมะภิกษุองค์นี้จักได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในภัททกัลป์นี้ เมื่อสิ้นศาสนาของพระองค์ไปแล้ว อายุสัตว์ทั้งหลายก็ลดน้อยถอยลงมาถึง ๑๐ ปี แล้วก็เจริญขึ้นไปถึงอสงไขยบี แล้วถอยลงมาถึง ๓๐,๐๐๐ ปี

ครั้งนั้นพระโกนาคมน์พุทธเจ้า พระองค์ก็ลงมาบังเกิดในโลกเป็นบุตรยัญญทัตพราหมณ์ นางอุตตราพราหมณีเป็นมารดา เกิดในเมืองโสภวดีนคร อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อภิยโยสะ ฝ่ายซ้ายชื่ออุตตร ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากชื่อโสตถิช นางภิกษุณีฝ่ายขวาชื่อสมุททา ฝ่ายซ้ายชื่อนางอุตตรา ไม้มะเดื่ออุทุมพรเป็นไม้มหาโพธิ พระพุทธองค์สูง ๒๐ ศอก พระชนมายุ ๓๐,๐๐๐ ปี ครั้งนั้น

---

(๑) ในอรรถกถาชาตก ปฐมภาคว่า มหาสิริสรุกโข แปลกันมาว่า ไม้ซึกใหญ่

พระสมณโคดมโพธิสัตว์ บังเกิดเป็นพระยามีนามว่า พระยาบั่พพตะ พระยาบั่พพตะได้เข้าไปฟังธรรมในสำนักพระศาสดา แล้วได้ให้มหาทานด้วยผ้าต่าง ๆ เป็นต้นว่า ผ้าอันบังเกิดในจัตตาเทสและในชินเทส(๑) ผ้าโกสัย ผ้าทุกูลและผ้ากัมพล แล้วพระองค์ก็ตั้งความปรารถนาต่อพระพักตร์พระศาสดาพร้อมด้วยพระสงฆ์ที่เป็นบริวาร ออกผนวชเรียนเอาปิฎกทั้งสามเพื่อปฏิบัติในพระศาสนา ครั้งนั้นพระโกนาคมน์พุทธเจ้าพระองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า พระภิกษุบั่พพตะองค์นี้จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ในภัททกัลป์นี้แล ครั้นสิ้นศาสนาของพระศาสดาไปแล้ว อายุสัตว์ทั้งหลายก็ลดน้อยถอยลงมาถึง ๑๐ ปี แล้วกลับเจริญขึ้นไปถึงอสงไขยปี แล้วก็ลดถอยลงมาถึง ๒๐,๐๐๐ ปี

ในกาลนั้นพระกัสสปพุทธเจ้าพระองค์ก็ลงมาบังเกิดในมนุษยโลก พรหมทัตพราหมณ์เป็นบิดา นางธนวดีพราหมณีเป็นมารดา พระองค์เกิดในเมืองพาราณสีนคร อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อติสสะ ฝ่ายซ้ายชื่อภารทวาช ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่อสัพพมิตตะ นางภิกษุณีฝ่ายขวาชื่ออนุลา ฝ่ายซ้ายชื่อนางอุรุเวพา ไม้นิโครธเป็นไม้มหาโพธิ พระพุทธองค์สูง ๒๐ ศอก พระชนมายุของพระองค์ ๒๐,๐๐๐ ปี ครั้งนั้นพระสมณโคดมโพธิสัตว์ บังเกิดเป็นมาณพมีนามว่าโชติปาลมาณพ ๆ รู้จบไตรเพท และเป็นสหายกันกับด้วยฆฏิการ ได้ยินข่าวสาส์นจากฆฏิการว่า พระพุทธเจ้าลงมาอุบัติบังเกิดขึ้นในโลก ก็มีความยินดียิ่งนัก จึงเข้าไปสู่สำนักของพระศาสดาเพื่อสดับพระธรรมเทศนา เมื่อได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระศาสดาแล้ว ก็ขอบวชเป็นภิกษุเรียนเอาปิฎกทั้ง ๓ เพื่อปฏิบัติให้ดีให้งามในพระศาสนา ในกาลนั้นพระกัสสปพุทธเจ้าพระองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า พระภิกษุโชติปาลองค์นี้จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในภัททกัลป์นี้แล

---

(๑) ในอรรถกถาชาดก ปฐมภาค ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ บาลีเป็นดังนี้ ปตฺตุณฺณจีนปฏฺฏโกเสยฺย กมฺพล ทุกลานิ เจว สุวณฺณปฏฺฏกญฺจ ทตฺวา

นับตั้งแต่พระสมณโคดมโพธิสัตว์ได้รับพุทธพยากรณ์ ในสำนักพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๒๔ พระองค์ลำดับมา มีพระทีปังกรพุทธเจ้าเป็นต้น มีพระกัสสปพุทธเจ้าเป็นปริโยสาน ตั้งแต่นั้นมาพระองค์มิได้ไปตกอยู่ในมหาอเวจี หรือในโลกันตริกนรก และมิได้ไปบังเกิดเป็นเปรตเป็นต้นว่า นิชฌามตัณหิกะ หรือกาพกัญชิกะเปรต มิได้ไปบังเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานเป็นต้นว่าสัตว์ที่เล็กกว่านกกระจาบ และเมื่อบังเกิดมาเป็นมนุษย์ก็มิได้เป็นสตรี หรือเป็นคนใบ้บ้า วิกลวิการเสียหูเสียตาแม้แต่อย่างหนึ่งอย่างใด และมิได้ไปบังเกิดในสุกข[๑] ประเทศหรือในท้องแห่งนางทาสี ไม่ถึงนิยตมิจฉาทิฏฐิและไม่ทำอนันตริยกรรม ย่อมถือลัทธิว่าสัตว์บังเกิดด้วยกรรมแต่ง และจักไม่ไปบังเกิดในอสัญญีสัตว์ อรูปภพและสุทธาวาสภูมิ ย่อมมีใจน้อมไปในการออกบรรพชา เพื่อกระทำให้เป็นประโยชน์แก่โลกทั้งหลาย เหมือนเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นเวสสันดร พระองค์ได้ให้วัตถุข้าวของเป็นทานสิ่งละ ๗๐๐ พร้อมทั้งพระอัครมเหสีและพระราชบุตรพระราชธิดา ครั้นพระองค์จุติจากชาตินั้นก็ได้ไปบังเกิดในชั้นดุสิตมีนามว่าดุสิตเทวราชเป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งหลายอยู่ตราบเท่าจนสิ้นอายุ ๔๐,๐๐๐ ปีทิพย์ ถ้าจะคิดเป็นปีในมนุษยโลกนี้ถึง ๕๗ โกฏิ ๖,๐๐๐,๐๐๐ ปีในมนุษยโลกเรานี้แล

ในกาลเมื่อพระองค์เสวยทิพยสมบัติอยู่ในชั้นดุสิตนั้น โกลาหลบังเกิดมีขึ้นในโลก ๓[๒] ครั้ง คือ กัลปโกลาหลหนึ่ง พุทธโกลาหลหนึ่ง จักกวัตติโกลาหลหนึ่ง กัลปโกลาหลนั้น คือโลกทั้งหลายบังเกิดโกลาหลปั่นป่วนพูดจากันว่า ตั้งแต่นี้ไปถึง ๑๐๐,๐๐๐ ปีไฟจักไหม้กัลป์แท้ไซร้ ถ้ามิเช่นนั้นยังจักมี

---

(๑) ในปฐมสมโพธิ ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ว่าเป็นมิลักขประเทศ

(๒) ในปฐมสมโพธิ ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ว่า ๕ ครั้ง คือ มีมงคลโกลาหล และโมเนยยโกลาหลอีก ๒ เป็นที่สุด

เทวดาหมู่หนึ่งชื่อว่าโลกะอยู่ในฉกามาวจร จะลงมามีผมอันหลุดลุ่ยคลี่คลายเรี่ยรายลงมา ภายหลังมีหน้าอันเต็มไปด้วยน้ำตา นุ่งผ้าแดงมีรูปร่างเป็นที่น่ากลัวยิ่งนัก เที่ยวเดินไปในท่ามกลางหนทางแห่งคนทั้งหลาย จึงกล่าวว่าดูราท่านทั้งหลาย แต่นี้ไปประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ปีไฟจักไหม้กัลป์ โลกจักฉิบหาย น้ำในมหาสมุทรจักบกแห้งสิ้นไปมิได้เหลือหลอ พื้นแผ่นดินและเขาสิเนรุก็จักไหม้ฉิบหายขึ้นไปถึงพรหมโลกโพ้นทีเดียวแล สูท่านทั้งหลายจงบำเพ็ญเพียรภาวนา มีเมตตากรุณามุทิตาอุเบกขาเป็นต้น จงอุปัฏฐากบิดามารดาและให้มีความสัมมาคารวะผู้เฒ่าผู้แก่ในตระกูลของตน ๆ จงทุกคน อย่าได้มีความเกียจคร้านเทอญ เหตุอันจักเกิดมีดังนี้ จึงได้ชื่อว่ากัลปโกลาหลแล

เมื่อพระพุทธเจ้าจักเกิดมาในปีอันครบถ้วน ๑,๐๐๐ บริบูรณ์นั้น พรหมทั้งหลายที่อยู่ในชั้นสุทธาวาสนั้น จักประดับเนื้อตนไปด้วยเครื่องประดับ โพกหัวไปด้วยผ้าโพก กระทำไปด้วยความปีติยินดีเช่นนี้แล้ว จึงลงมาสรรเสริญพระพุทธคุณแห่งพระพุทธเจ้า เที่ยวเดินไปในท่ามกลางหนทางแห่งคนทั้งหลาย แล้วจึงบอกแก่คนทั้งหลายว่า ดูราท่านทั้งหลาย แต่นี้ไปอีก ๑,๐๐๐ ปี พระพุทธเจ้าจักลงมาบังเกิดในโลกนี้ เหตุดังนี้ใดชื่อว่าพุทธโกลาหลแล

เมื่อว่าพระยาจักรวัตติจักลงมาบังเกิดในปีอันครบถ้วน ๑๐๐ นั้น เทวดาทั้งหลายในฉกามาวจรก็ลงมา เที่ยวเดินไปในท่ามกลางหนทางแห่งคนทั้งหลาย แล้วจึงบอกแก่คนทั้งหลายว่า ดูราท่านทั้งหลาย แต่นี้ไปอีก ๑๐๐ ปี พระยาจักรวัตติจักลงมาบังเกิดในโลกแท้แล อันนี้ได้ชื่อว่าจักรวัตติโกลาหลแล โกลาหลทั้งหลาย ๓ นี้เป็นนิมิตว่า พระพุทธองค์จักจุติจากดุสิตลงมาบังเกิดในโลก สุทธาวาสพรหมทั้งหลายประดับองค์ด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ แล้วลงมาบอกแก่คนทั้งหลายว่า ดูราท่านทั้งหลาย แต่นี้ไป ๑,๐๐๐ ปี พระพุทธเจ้าจักลงมา

บังเกิดในโลกเป็นแน่แท้ เทวดาทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุ เมื่อได้ยินพุทธโกลาหลดังกล่าวมาแล้วนั้น เขาก็มาประชุมพร้อมกันอยู่ในที่แห่งเดียว จึงรู้ว่าดุสิตเทวราชผู้มีบุญสมภารจักได้ลงมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้าดังนั้น เทวดาทั้งหลายจึงพากันเข้าไปสู่สำนักแห่งดุสิตเทวราช เหตุที่จะให้รู้ว่าดุสิตเทวราชจักได้ลงไปบังเกิดเป็นพระพุทธเจ้านั้น ก็เนื่องจากบุพนิมิตทั้ง ๕ ประการบังเกิดขึ้นแก่ดุสิตเทวราชองค์นั้น เมื่อเทวดาทั้งหลายเห็นดังนั้นแล้วก็พร้อมกันเข้าไปเฝ้าเพื่ออาราธนาให้ลงมาบังเกิดในมนุษยโลก

บุพนิมิต ๕ ประการนั้น คือว่าดอกไม้ทิพย์อันบังเกิดสำหรับองค์นั้นก็เหี่ยวแห้งไป ๑ ผ้าสำหรับทรงนั้นก็เศร้าหมองไป ๑ มีเหงื่ออันไหลออกจากรักแร้ ๑ มีวรรณอันไม่ผ่องใสปรากฏออกมา ๑ ไม่มีความชื่นชมยินดีในทิพยอาศน์ ๑

อธิบายว่า ชาติแห่งเทวดานั้นมีรูปร่างลักษณะสัณฐาณสูงใหญ่เท่าใด เมื่อลงมาบังเกิดในมนุษยโลก ก็มีรูปร่างลักษณะสัณฐานสูงใหญ่เท่านั้น อาการอันบังเกิดนั้นก็ได้ชื่อว่าอุปปาติกะ รัศมีกาย รัศมีผ้าที่ทรง รัศมีเครื่องประดับ และรัศมีแห่งดอกไม้ทิพย์อันมีสำหรับองค์ก็ดี สิ่งทั้งหลายเหล่านี้มีรัศมีเปล่งออกไปได้สิ่งละ ๑๐ โยชน์ทุก ๆ สิ่งแล

ก่อนที่จะจุติลงมาบังเกิดในมนุษยโลกนี้ รัศมีสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นก็พลันเหี่ยวแห้งเศร้าหมองไป ถ้าจะประมาณวันคืนในมนุษยโลกเรานี้ก็ไม่ถึง ๗ วัน เมื่อวิการเกิดมีปรากฏขึ้นมาดังนี้ เทวดาอินทร์พรหมทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุ ก็มาประชุมพร้อมกันแล้วจึงเข้าไปอาราธนาด้วยวจีเภทว่า มหาวีร ข้าแต่พระองค์ผู้มีเพียรเป็นอันมาก ถึงกาลแก่มหาปุริสเจ้าแล้ว ขอเจ้ากูผู้มีบุญจงลงไปบังเกิดในท้องแห่งมารดาเจ้ากูเทอญ และเจ้ากูจงได้ตรัสรู้ยังคลองแห่ง

พระนิพพาน เพื่อนำสัตว์ให้ข้ามพ้นจากโลก มีเทวดาและมนุษย์เป็นต้น ทว่า มหาปุริสเจ้าแห่งเรานี้ เทวดาทั้งหลายหากอาราธนาด้วยประการฉะนี้แล

ครั้นเมื่อพระองค์ได้ให้ปฏิญาณขานคำแห่งเทวดาทั้งหลายแล้ว ก็พิจารณาดูอาการทั้ง ๕ คือ กาล เทศ กุล อายุ และนางผู้จักเป็นมารดานั้นก่อน กาลเมื่อใดอายุแห่งสัตว์ทั้งหลายยิ่งกว่า ๑๐๐,๐๐๐ ปี และถอยลงมากว่า ๑๐๐ ปีนั้น ก็หาใช่กาลอันควรจักบังเกิดแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายแท้ไซร้ เหตุใดมนุษย์มีอายุยิ่งกว่า ๑๐๐,๐๐๐ ปีนั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่ลงมาบังเกิด เหตุว่าชาติชรามรณธรรมทั้งหลายไม่ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ก็เทียรย่อมติดอยู่กับด้วยไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น สัตว์ทั้งหลายก็ไป่เข้าใจในธรรมคำสั่งสอนนั้นๆ เหตุที่มนุษย์ทั้งหลายมีอายุยืน เขาก็เข้าใจว่าเป็นของเที่ยง จึงไม่เป็นกาลอันสมควรที่จะลงมาบังเกิดแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ต่อกาลเมื่ออายุสัตว์ทั้งหลายถอยลงมากว่า ๑๐๐ ปีนั้น บาปธรรม คือ ราค โทส โมห มีมากอยู่ในสันดานสัตว์ทั้งหลายแล้ว พุทธโอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็ไม่สามารถจะตั้งอยู่ในสันดานสัตว์ทั้งหลาย ประดุจดังไม้ลอยอยู่บนน้ำนั้นทีเดียว ครั้นพระพุทธโอวาทของพระศาสดาไม่ตั้งอยู่ดังนั้น เขาก็ไม่จักในการปฏิบัตินั้นๆ โลกิยสุขและโลกุตตรสุขเขาก็ไม่สามารถจะถึงได้ เหตุว่าอายุแห่งคนทั้งหลายถอยลงมาน้อยกว่า ๑๐๐ ปีนั้น เรียกว่าไม่ใช่กาลอันจักควรลงมาบังเกิด แห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายเพื่อเหตุนั้น

ในกาลที่พระองค์เห็นเป็นกาลอันควรนั้น คือว่าอายุสัตว์ทั้งหลายถึง ๑๐๐ ปีบริบูรณ์ และต่อแต่นั้นมาพระองค์ก็พิจารณาทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีปเป็นบริวาร ในทวีปทั้ง ๓ คือ อุตตรกุรุทวีปหนึ่ง

บุพพวิเทหทวีปหนึ่ง อมรโคญาณทวีปหนึ่ง พระพุทธเจ้าไม่เคยมาบังเกิดนอกจากในชมพูทวีปนี้พระองค์ก็เห็นแจ้งแล้ว แม้เช่นนั้นก็ดี ชมพูทวีปนี้ก็เป็นอันกว้างใหญ่นัก พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะบังเกิดในทวีปอันใดหนอ

พระองค์พิจารณาจึงเห็นว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายเทียรย่อมบังเกิดในมัชฌิมประเทศ ในปัจจันตประเทศนั้นพระพุทธเจ้าทั้งหลายมิได้ไปบังเกิด เหตุดังนั้น พระองค์จึงเห็นว่าเมืองกบิลวัตถุอันมีอยู่ในมัชฌิมประเทศนี้ ควรกูลงไปบังเกิดในเมืองนี้

ครั้นต่อมาพระองค์ก็พิจารณาดูตระกูล อันจะลงมาบังเกิดด้วยคำว่าชาติพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่เคยบังเกิดในตระกูลพ่อค้าและตระกูลพ่อครัว ย่อมบังเกิดในตระกูลอันโลกทั้งหลายหากสมมุติว่าประเสริฐ คือตระกูลกษัตริย์และตระกูลพราหมณ์นั้นแล กาลบัดนี้โลกทั้งหลายหากสมมติตระกูลพระยานั้นว่าเป็นอุดมประเสริฐ ควรกูไปบังเกิดในตระกูลพระยาสิริสุทโธทนะ ๆ นั้นแลควรเป็นบิดาแห่งกู พระองค์พิจารณาเห็นฉะนี้แล้ว ก็พิจารณาดูหญิงผู้จักเป็นมารดาต่อไป ก็จึงเห็นนางสิริมหามายาพระอัครมเหสีพระยาสิริสุทโธทนะ ซึ่งเป็นผู้บำเพ็ญบารมีมาถึง ๑๐๐,๐๐๐ มหากัลป์ และเป็นผู้มีศีลอันบริสุทธิ์จักควรได้เป็นมารดาแห่งกู แล้วก็พิจารณาดูอายุแห่งนางสิริมหามายาผู้มารดานั้น ด้วยคำว่าอายุแห่งมารดากูนี้จักมีประมาณเท่าใดหนอ พระองค์พิจารณาดูก็รู้ว่ามารดาจักมีอายุได้ประมาณ ๑๐ เดือนกับ ๗ วันเท่านั้น นับตั้งแต่วันที่พระองค์ลงมาถือเอาปฏิสนธิจนถึงวันประสูติออกมาแล้วอีก ๗ วัน เมื่อพระองค์พิจารณาเห็นอาการทั้ง ๕ ประการพร้อมทุกอันแล้ว จึงขานคำปฏิญญารับเอานิมนต์แห่งเทวดาทั้งหลาย แล้วสั่งให้เทวดาทั้งหลายพากันกลับไปสู่ที่อยู่แห่งตนๆ ว่ากูจักลงไปบังเกิดเป็นพระพุทธเจ้าแก่สูทั้งหลายเป็นอันเที่ยงแท้

เทวดาทั้งหลายเมื่อได้ยินคำปฏิญญาของพระองค์ดังนั้น ก็บังเกิดความปีติยินดีเป็นอันมากทุก ๆ องค์ แล้วก็อำลาพากันไปสู่ที่อยู่แห่งตน ๆ วันนั้นแล เมื่อเทวดาทั้งหลายกลับไปแล้ว ดุสิตเทวราชพร้อมด้วยเทวดาที่เป็นบริวาร ก็เสด็จเข้าไปสู่สวนอุทยานนั้นแล สวนอุทยานนั้นมีทุกชั้นฟ้าแท้ไซร้

ครั้นว่าเสด็จเข้าไปถึงแล้ว เทวดาทั้งหลายจึงเสวยโอกาสแห่งบุญกรรมด้วยอันอธิบายว่าดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งข้าทั้งหลายนี้ เมื่อว่าพระองค์จุติจากที่นี่แล้ว ขอจงให้พระองค์ได้ไปสู่ที่สุขเทอญ เทวดาทั้งหลายที่ได้เสวยบุญกรรมว่าฉะนี้ ดูราเจ้ากูตนมีบุญ เจ้ากูได้สร้างสมภารมามากมายทั้งนี้ เทวดาทั้งหลายได้เสวยสุขในพระคุณมิได้ขาด ครั้นแล้วก็เดินตรงไปสู่สวนอุทยาน ณ ที่นั้น แล้วพระองค์ก็จุติในที่นั้น ครั้นจุติจากที่นั้นแล้วก็มาถือเอาปฏิสนธิในท้องแห่งนางสิริมหามายาในปีเต่าสัน (ปีวอก) เดือน ๖ เพ็ญ วันพฤหัสบดี เวลาเที่ยงคืนวันนั้นแล

ในกาลครั้งนั้น หมื่นโลกจักรวาลก็กัมปนาทหวั่นไหว พร้อมด้วยปฏิสนธิวิญญาณแห่งพระองค์ผู้มีบุญในวันนั้น ครั้นพระองค์อยู่ในครรภ์ถ้วนทสมาส ๑๐ เดือนแล้ว ในวันที่พระองค์จักประสูติจากท้องแห่งมารดานั้น พระนางผู้มารดาก็บังเกิดมีความรักใคร่คิดถึงพระญาติ ซึ่งอยู่ในเมืองเทวทหะเป็นกำลัง จึงเข้าไปกราบทูลแก่พระยาสิริสุทโธทนมหาราช ผู้เป็นพระราชสามี เมื่อพระองค์ได้ทรงทราบดังนั้น จึงรับสั่งให้อำมาตย์จัดการตกแต่งถนนหนทางให้เป็นที่เรียบร้อย ตั้งแต่เมืองกบิลวัตถุต่อเท่าถึงเมืองเทวทหะนคร ประดับประดาไปด้วยต้นกล้วยต้นอ้อยและช่อธงตลอดทาง ก็ให้พระนางขึ้นทรงสิวิกาคำ อันกระทำแล้วไปด้วยไหม เสด็จไปกับด้วยหมู่บริวารเป็นอันมาก ครั้นเสด็จไปถึงป่าไม้รังอันชื่อว่าลุมพินีวันนั้น เป็นของควรบริโภคแก่ท้าวพระยาทั้ง ๒ พระนคร อันมีอยู่ในท่ามกลางหนทางแห่งเมืองทั้ง ๒ นั้นแล

ในวันนั้นไม้ทั้งหลายมีไม้รังเป็นต้น ก็บังเกิดมีดอกออกผลตั้งแต่โคนต้นถึงยอด หอมฟุ้งขจรไปทั่วทั้งบริเวณประเทศที่นั้น เมื่อพระนางไปถึงในที่นั้น ทอดพระเนตรเห็นไม้รังมีดอกหอมตลบไป และมีฝูงนกทั้งหลายเป็นต้นว่า นกกาเหว่าและนกแขกเต้าทั้งหลายหากขับหากร้อง ด้วยสัททสำเนียงมีเสียงอันไพเราะ บ้างก็บินบ้างก็ร้องอยู่เหนือยอดไม้ ในป่าที่นั้นเป็นที่สนุกเพลิดเพลินใจยิ่งนัก ประดุจดังพระราชอุทยานอันมีอยู่ในฉกามาวจรสวรรค์นั้นทีเดียว พระนางก็มีพระทัยปรารถนาจะใคร่ประพาสในที่นั้น อำมาตย์ทั้งหลายจึงไปกราบทูลนางพระยาให้ทรงทราบ แล้วพระนางก็เสด็จเข้าไปสู่เค้าไม้รังต้นหนึ่งอันสมมติให้เป็นไม้มงคลนั้นมีลำต้นอันซื่อตรงและงดงามยิ่งนัก พระนางมีพระทัยปรารถนาอยากจะจับกิ่งไม้นั้น ๆ ก็อ่อนน้อมลงมาให้พระนางจับเหมือนดังมีวิญญาณฉะนั้น ในทันใดนั้นลมอันเกิดแต่กรรมของพระนางและพระราชโอรสก็บังเกิดมีขึ้น เมื่อพระนางทรงรู้สึกองค์ดังนั้น จึงรับสั่งให้บริวารทั้งหลายทราบ เมื่อบริวารได้ทราบเหตุดังนั้น จึงเอาผ้ามากั้นกางแวดล้อมให้เรียบร้อยแล้วก็ถอยออกไปเพื่อรอฟังเหตุการณ์อยู่ภายนอก พระนางเจ้าก็ทรงเหนี่ยวกิ่งไม้ยืนอยู่ ณ ที่นั้น กาลนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าก็ประสูติออกมาจากครรภ์แห่งพระราชมารดา ในเดือนวิสาขเพ็ญเวลาเที่ยงวันนั้นแล

ในกาลนั้นมหาพรหมทั้ง ๔ องค์อันมีใจบริสุทธิ์ จึงนำเอาข่ายคำทิพย์อันสุขุมาลมารองรับในขณะนั้น แล้วก็นำเอาไปตั้งไว้ในที่เฉพาะพระพักตร์แห่งพระราชมารดา จึงเจรจากับพระราชมารดานั้นว่า ดูกรมหาเทวี พระราชโอรสแห่งพระองค์นี้มียศศักดิ์และมีบุญสมภารมนัก จะหามนุษย์ในโลกนี้เสมอด้วยพระราชกุมารพระองค์นี้เป็นอันไม่มี หากมาบังเกิดมีแต่พระราชเทวีพระองค์เดียวนี้แล พระองค์จงยินดีในพระราชบุตรให้จงมากเทอญ พระราชกุมารนี้

ใช่โยโสสามานย์เหมือนกุมารทั้งหลายอื่น เป็นต้นว่าไล้ลาทาไปด้วยมลทินแล้วจึงคลอดออกมา แต่ว่าพระโพธิสัตว์เจ้าพระองค์นี้หาเป็นเช่นนั้นไม่ พระองค์มีพระสรีระอันบริสุทธิ์จากมลทินทั้งหลายนั้น ๆ มีพระหัตถ์และพระบาทอันเหยียดแล้วยืนประสูติออกมาทีเดียว ในเมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าประสูติออกมาแล้วนั้น ในกาลนั้นท่อน้ำทั้ง ๒ ก็ไหลลงมาจากอากาศ มีน้ำร้อนและน้ำเย็น เพื่อเป็นของสักการบูชาโสรดสรงพระโพธิสัตว์เจ้ากับทั้งพระราชมารดาให้บริสุทธิ์สะอาดนั้นแล ลำดับนั้น ท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ก็มารับเอาพระโพธิสัตว์เจ้าแต่มือท้าวมหาพรหม ด้วยผ้าอันชื่อว่าเวนิ[๑]มีสัณฐานประดุจดังหนังเสือดาว แล้วนางนมและคนทั้งหลายก็มารับเอาพระโพธิสัตว์เจ้า ด้วยผ้าทุกุล จากมือแห่งท้าวจตุโลกบาล พระองค์ก็เสด็จลงจากมือแห่งเขาทั้งหลายยืนอยู่เหนือแผ่นดิน แล้วทอดพระเนตรดูทิศตะวันออกใน ๑,๐๐๐ จักรวาล เห็นเทวดาเป็นอันมากมาประชุมกันอยู่ในลานอันเดียว เทวดาและมนุษย์กระทำสักการบูชาพระโพธิสัตว์เจ้า ด้วยดอกไม้ธูปเทียนอยู่แต่ไกลแล้วกล่าวว่า ข้าแต่มหาปุริสเจ้า บุคคลใดในโลกนี้จักเสมอด้วยพระองค์นี้เป็นอันไม่มีแล้ว พระองค์จึงทอดพระเนตรเล็งดูไปยังทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทั้ง ๔ ทิศ และทิศเบื้องบนทิศเบื้องล่าง เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรดูทิศทั้ง ๖ แล้ว ไม่เห็นว่าใครผู้ใดผู้หนึ่งจักเสมอด้วยพระองค์หามิได้ แล้วก็เปล่งออกยังพระสุรเสียงอันองอาจบ่มิได้เกรงขามว่า กูนี้ประเสริฐในโลกทั้ง ๓ นี้แล และมีคำโจษนากันว่า พระโพธิสัตว์เจ้าทรงพระดำเนินไปได้ ๗ ก้าวก็มี พระองค์เสด็จไปเหนือแผ่นดินนั้นหรือ ๆ ว่าไปทางอากาศนั้น ทรงพระภูษาไปหรือ ๆ ว่าเปลือยพระวรกายไป พระองค์เป็นเด็กเล็กๆ ทรงดำเนินไปหรือๆ ว่าเป็นผู้ใหญ่มีพระชนมายุประมาณเท่าบุคคล

---

(๑) ในปฐมสมโพธิ ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสว่า เป็นอชินจัมมาชาติ

อายุ ๑๖ ขวบนั้นหรือทรงดำเนินไป แก้ว่า พระองค์เสด็จไปในขณะนั้นปรากฏว่า เท่าบุคคลมีอายุย่างเข้า ๑๖ ขวบ ประดับองค์ด้วยเครื่องประดับ ปรากฏเหมือนดังไปทางอากาศนั้นแล

พระบรมโพธิสัตว์เจ้าแห่งเรานี้ เมื่อประสูติจากครรภ์แห่งพระราชมารดาแล้ว พระองค์ทรงเจรจากับด้วยพระราชมารดาได้นั้นมีอยู่ ๓ ชาติ คือ เมื่อครั้งเป็นมโหสถโพธิสัตว์ เวสสันดรโพธิสัตว์ และในชาติอันเป็นที่สุดนี้ ทรงพระนามว่าสิทธัตถพระราชกุมารนี้ และในชาติเมื่อเป็นเจ้ามโหสถนั้น ในขณะเมื่อประสูติออกจากครรภ์แห่งพระราชมารดานั้น พระอินทร์นำเอาไม้แก่นจันทน์มาใส่ไว้ในพระหัตถ์ แล้วพระอินทร์ก็เสด็จหนีไป เจ้ามโหสถกุมารก็ถือยังไม้แก่นจันทน์ไว้ในพระหัตถ์ ในทันใดนั้น พระมารดาครั้นได้เห็นแก่นจันทน์ในพระหัตถ์ จึงถามว่า เจ้าเอาชื่อนี้หรือ พระองค์จึงเจรจากับด้วยพระมารดาว่านี่ยานะพระแม่เจ้า ด้วยเหตุนี้พระญาติทั้งหลาย จึงตั้งพระนามว่าเจ้ามโหสถกุมารเพื่อเหตุนั้นแล

ในชาติอันเป็นเวสสันดรนั้น เมื่อพระองค์ประสูติออกมานั้นยื่นพระหัตถ์ไปหาพระมารดาแล้วจึงเจรจาว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า ข้าวของสมบัติของเราแม่ลูกยังมีหรือ ๆ ว่าไม่มีประการใด กูจักใคร่ให้ทานหนา พระมารดาจึงขานคำว่าเจ้าเกิดมาในตระกูลที่มีสมบัติดอกหนา ว่าแล้วพระมารดาจึงหยิบเอายังกหาปณะมีประมาณ ๑,๐๐๐ หนึ่ง มาวางไว้ในที่ใกล้พระหัตถ์ของพระองค์ที่ยื่นมานั้นด้วยคำว่า นี่แน่ะเจ้าจงเอาให้เป็นทานเทอญ

ครั้นกาลต่อมาในชาติอันเป็นที่สุดนี้ ทรงพระนามว่าสิทธัตถราชกุมาร เมื่อประสูติออกมาจากครรภ์แห่งพระราชมารดานั้น พระองค์ก็เปล่งออกยังพระสุรเสียงอันองอาจ ด้วยสีหนาทวาจาว่า กูนี้ประเสริฐกว่าโลกทั้ง ๓ นี้แล พระบรมโพธิสัตว์แห่งเราทั้งหลายนี้ เมื่อพระองค์ประสูติออกมาจากครรภ์แห่ง

พระราชมารดา พระองค์ทรงเจรจาได้ อาจารย์เจ้าทั้งหลายท่านหากแสดงเฉพาะใน ๓ ชาติเท่านี้ หรือว่ามากไปกว่านี้ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีในที่แห่งใด

ในขณะเมื่อพระองค์ประสูติในลุมพินีวัน วันนั้น มีนางยโสธรา ๑ พระอานนท์ ๑ นายฉันนามาตย์ ๑ กาฬุทายีอำมาตย์ ๑ กัณฐกอัศวราชา ๑ ไม้มหาโพธิ ๑ ขุมคำทั้งสี่ ๑ ขุมคำทั้ง ๔ นั้นคือ สังโข เอโล อุปโล ปุณฑริโก สิ่งทั้งหลาย ๗ นี้ ก็บังเกิดขึ้นพร้อมในวันที่พระองค์ประสูติแท้ไซร้

ขุมคำที่มีชื่อว่าสังโขนั้น วัดโดยรอบประมาณคาวุตหนึ่ง เท่ากับ ๒,๐๐๐ วา เอโลนั้นวัดโดยรอบประมาณครึ่งโยชน์ เท่ากับ ๔,๐๐๐ วา อุปโลนั้นวัดโดยรอบประมาณ ๓ คาวุต เท่ากับ ๖,๐๐๐ วา ปุณฑริโกนั้นวัดโดยรอบประมาณโยชน์หนึ่ง เท่ากับ ๘,๐๐๐ วา โดยลึกตลอดสุดพื้นแผ่นดินดุจกันทั้ง ๔ ขุม ขุมคำทั้ง ๔ ขุมนี้บังเกิดมีขึ้น ในสวนพระราชอุทยานแห่งพระองค์วันนั้นแล

ฝ่ายอำมาตย์ทั้งหลายก็อาราธนาเชิญชาทั้งแม่ทั้งลูกคืนเข้าสู่พระนคร พระสิทธัตถราชกุมารพระองค์อยู่ในฆราวาส ๒๙ ปี แล้วออกทรงผนวช กระทำเพียรอยู่ได้ ๖ พระวัสสา ก็ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณในวันเดือนวิสาขเพ็ญเวลาจะใกล้รุ่งวันนั้นแล

ครั้นอยู่มาในกาลวันหนึ่ง พระศาสดาเสด็จไปแสดงพระธรรมจักรในเมืองพาราณสี แล้วเสด็จไปเทศนาโปรดสัตว์ในเมืองทั้งหลาย เป็นต้นว่าเมืองราชคฤห์ เมืองกบิลวัตถุ ตั้งแต่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้สัพพัญญุตญาณ พระศาสดาเป็นครูทรมานสั่งสอนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คณนาสังขยาปีเดือนทั้งหลาย ๔๕ พระวัสสา พระพุทธองค์เจ้าของเราก็เสด็จเข้าสู่พระนิพพานในเมืองกุสินารา ในระหว่างไม้รัง ๒ ต้น ณ วันเดือนวิสาขเพ็ญเวลาใกล้รุ่ง แล้วพระศาสดาทรงไว้พระศาสนา ๕,๐๐๐ วัสสา เพื่อจักใคร่บอกยังคลองอันดีแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย สืบสายมาจนถึงกาลบัดนี้ ธรรมทั้งหลายทั้งมวลที่พระศาสดาได้แสดง

แล้วนั้น เป็นอนันตอปริมาณทีเดียว อาการธรรมอันเป็นพระโอวาทของพระศาสดา จะตั้งอยู่ถ้วน ๕,๐๐๐ พระวัสสาให้พึงรู้ดังนี้ นับแต่วันพระนิพพานของพระองค์มา คือ ณ วันเดือนวิสาขแรมค่ำหนึ่งมาประมาณ ๔ เดือน พระมหากัสสปเถรเจ้าทรงเป็นประธานแก่ชาวเจ้าหมู่พระอรหันตเจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ พระองค์ กระทำปฐมสังคายนามีประมาณ ๗ เดือนจึงสำเร็จ

ลำดับแต่นั้นมาอีก ๑๐๐ ปี พระมหายสเถรเจ้าเป็นประธานแก่ชาวเจ้าหมู่พระอรหันต์ทั้งหลาย ๗๐๐ พระองค์ กระทำทุติยสังคายนามีประมาณ ๘ เดือนจึงสำเร็จ ลำดับต่อแต่นั้นมาอีก ๒๑๘ ปี พระมหาโมคคลีบุตรติสสเถรเป็นประธาน แก่ชาวเจ้าหมู่พระอรหันต์ทั้งหลาย ๑,๐๐๐ พระองค์ กระทำตติยสังคายนามีประมาณ ๙ เดือนจึงสำเร็จ

เมื่อเจ้าไท[๑]ทั้งหลายกระทำตติยสังคายนาเสร็จแล้ว พระมหาโมคคลีบุตรติสสเถร จึงมารำพึงดูในอนาคตกาลว่า ศาสนาพระพุทธองค์เจ้าของเรานี้จักไปตั้งรุ่งเรืองอยู่ในมัชฌิมประเทศหรือ ๆ ว่าในปัจจันตประเทศหนอ เจ้าไทก็รู้ได้ว่า ศาสนาของพระศาสดาจักไปตั้งรุ่งเรืองอยู่ในปัจจันตประเทศ เจ้าไทจึงใช้ให้ชาวเจ้าทั้งหลายนำเอาลัทธิศาสนา ไปเผยแผ่และประดิษฐานตั้งไว้ในประเทศต่าง ๆ คือ ให้มหาเถรมัชฌันติก นำเอาศาสนาไปตั้งไว้ในเมืองคันธรัฐ[๒]ทิศหนอีศานแห่งชมพูทวีป ให้มหาเถรเทวานัง นำเอาศาสนาไปตั้งไว้ในเมืองมหิสากัณฑระ[๓] ให้มหารักขิตเถร นำเอาศาสนาไปตั้งไว้ในนวาสีประเทศ ให้มหาโยนกเถร นำเอาศาสนาไปตั้งไว้ในเมืองปรันตกชนบท

---

(๑) คำว่าเจ้าไท ในที่นี้เป็นคำเรียกพระ

(๒) ในมหาวงศ์ เป็นเมืองกัสสมิรนคร

(๓) ในมหาวงศ์ เป็นมหิศมณฑลประเทศ

คือในนพรพุรกาม[๑]นี้แล ให้มหาธรรมรักขิตเถรนำเอาศาสนาไปตั้งไว้ในโยนกประเทศเรานี้แล ให้มหาเถรมัชฌิมกนำเอาพระศาสนาไปตั้งไว้ในหิมวันตประเทศโพ้น ให้พระมหาเถรเจ้า ๒ พระองค์ คือเจ้าโสณและเจ้าอุตตร นำเอาศาสนาไปตั้งไว้ในสุวรรณภูมิ คือเมืองพโคนี้แล ให้มหาเถรมหินทร นำเอาศาสนาไปตั้งไว้ในลังกาทวีปโพ้นแล มูลศาสนาอธิบายให้รู้ฉะนี้

พระศาสดาพระองค์ประสูติออกมามีพระชนมายุได้ ๖ พรรษา พระมหาอุบาลีเถรจึงบังเกิด และได้ออกบวชในศาสนาของพระศาสดาทรงจำพระวินัยปิฎกแต่พระโอษฐแห่งพระศาสดา ๆ ก็ทรงยกย่องเจ้าไทองค์นี้ ให้ตั้งอยู่ในตำแหน่งเอตทัคคะฝ่ายพระวินัยปิฎกสั่งสอนศิษยานุศิษย์ได้เป็นอันมาก นับแต่ที่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ๑,๐๐๐ พระองค์ ที่ได้โสดา สกิทาคา อนาคานั้นไม่อาจคณนานับได้ เจ้าไทพระอุบาลีมหาเถรมีอายุได้ ๗๐ ปี ท่านก็เข้าสู่พระนิพพาน

ลำดับแต่นั้นมา ยังมีเจ้าไทองค์หนึ่งมีนามว่า ทาสก เป็นสัทธิวิหาริกของพระอุบาลีมหาเถร เรียนเอาพระวินัยปิฎกแต่สำนักของพระเถรพระองค์นั้นได้ชำนิชำนาญดี แล้วสั่งสอนศิษยานุศิษย์สืบต่อมา ศิษย์ทั้งหลายย่อมทรงวินัยปิฎกทุก ๆ องค์ แต่ที่ได้สำเร็จพระอรหันต์มีประมาณ ๑,๐๐๐ องค์ ที่ได้โสดา สกิทาคา อนาคานั้นมิอาจคณนานับได้ เจ้าไททาสกมีอายุยืนได้ ๖๐ ปีก็เข้าสู่นิพพาน ลำดับต่อมาเจ้าไทโสณก ซึ่งเป็นสัทธิวิหาริกของเจ้าไททาสกเถร เรียนเอาพระวินัยปิฎกแต่สำนักพระเถรพระองค์นั้น ได้ชำนิชำนาญดีแล้ว ก็สั่งสอนศิษยานุศิษย์สืบต่อมา สานุศิษย์ที่ได้สำเร็จพระอรหันต์มีประมาณ

(๑) ในมูลศาสนาฉบับ ๑๖ ผูก ว่า อนารัฐคาม

๑,๐๐๐ องค์ ที่ได้โสดา สกิทาคา และอนาคานั้น ไม่สามารถจะคณนานับได้ เจ้าไทโสณกเถรมีอายุได้ ๖๖ ปี ท่านก็เข้าสู่นิพพานวันนั้นแล

ลำดับแต่นั้นมา ยังมีเจ้าไทพระองค์หนึ่งมีนามว่า มหาสิคควะ เป็นสัทธิวิหาริกของเจ้าไทโสณกเถร เรียนเอาพระวินัยปิฎกแต่สำนักของพระเถรพระองค์นั้นได้ชำนิชำนาญดีแล้ว ก็สอนสานุศิษย์สืบต่อมา เจ้าไทที่ทรงไว้ยังพระวินัยปิฎก อยู่ในสำนักพระโสณกเถร ๑,๐๐๐ องค์ ล้วนแต่ได้สำเร็จพระอรหันต์ทั้งสิ้น นอกจากนั้นที่เรียนได้ชำนิชำนาญดีแล้ว ก็สอนกันสืบๆ มาเป็นอันมากต่อมาก จะนับว่าเป็นพระอรหันต์เท่านั้น โสดาเท่านั้น สกิทาคาเท่านั้น อนาคาเท่านั้นไซร้ ก็บ่อาจคณนานับได้ทีเดียว หมู่เจ้าไททั้งหลายที่ทรงไว้ยังพระวินัยอันกว้างขวางในชมพูทวีปนี้ ก็บังเกิดมีขึ้นในสมัยมหาสิคควเถรเจ้านั้นแท้จริง อายุเจ้าไทมหาสิคควเถร ๗๖ ปี ท่านก็เข้าสู่นิพพานในวันนั้นแล

ในที่นี้จักกล่าวยังเหตุอันจักให้เจ้าไททั้งหลายกระทำสังคายนาให้พึงรู้ฉะนี้ ในขณะเมื่อพระพุทธองค์จักนิพพานนั้น ก็บังเกิดโกลาหลเป็นที่อัศจรรย์ยิ่งนัก มหากัสสปเถรเจ้าบ่อาจรู้ได้ เหตุเจ้าไทอยู่ในป่าย่อมเข้าผลสมาบัติไม่สามารถจะรู้เพื่อเหตุนั้น พระศาสดาเสด็จเข้าสู่พระนิพพานไปได้ถึง ๗ วันแล้ว เจ้าไทออกจากป่ามากับด้วยชาวเจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ องค์ มาพักอยู่ในราวป่าแห่งหนึ่ง ในทันใดนั้น ยังมีปริพพาชกผู้หนึ่ง ถือดอกมณฑารพอันเทวดาเอามาแต่ชั้นดาวดึงส์ ลงมาบูชาพระบรมศพพระศาสดาที่เสาเชิงตะกอนนั้น มันเอาไม้เสียบเป็นคันถือกางกั้นต่างฉัตร เดินมาในที่มหากัสสปเถรเจ้าพักอยู่นั้น เจ้าไทเห็นดอกไม้อันนั้น จึงมาคำนึงแต่ในใจว่า ดอกมณฑารพันี้ จะบังเกิดมีขึ้นในมนุษยโลก ก็ในเมื่อพระพุทธเจ้าลงมาถือเอาปฏิสนธิ ๑ เมื่อออกทรง

ผนวช ๑ เมื่อได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ๑ เมื่อเทศนาพระธรรมจักร ๑ และเมื่อนิพพาน ๑ บัดนี้พระศาสดาแห่งกูนี้มีวัยอันชราแล้ว มินิพพานไปเสียจากกูแลหรือ เจ้าไทอยากจะใคร่รู้แจ้ง จึงเรียกปริพพาชกผู้นั้นมาแล้วอาราธนาให้นั่งอยู่ในที่อันควร แล้วเจ้าไทจึงอุฏฐาการจากอาศน์ ทรงคลุมซึ่งจีวรไว้เหนือบ่าข้างหนึ่งแล้ว ดำเนินเข้าไปใกล้ปริพพาชก แล้วทรงนั่งยองๆ ประณมมือขึ้นเฉพาะหน้าปริพพาชกเพื่อเคารพต่อพระศาสดาแล้ว จึงถามว่า ท่านยังรู้ข่าวพระพุทธเจ้าแห่งเราแลฤา ปริพพาชกจึงบอกแก่เจ้าไทว่า ข้าแต่เจ้ากู พระพุทธเจ้าพระองค์เสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานไปแล้วได้ ๗ วันนี้แล อันดอกมณฑารพนี้ ข้าหากนำมาแต่ที่เสาเชิงตะกอนพระบรมศพแห่งพระศาสดา อันเทวดาเอามาแต่ชั้นดาวดึงส์ เพื่อสักการบูชาพระบรมศพพระพุทธองค์นั้นแล เมื่อปริพพาชกกล่าวดังนั้น ชาวเจ้าหมู่พระขีณาสพทั้งหลายก็บังเกิดธรรมสังเวชเป็นอันมากนัก ส่วนชาวเจ้าหมู่ที่เป็นปุถุชน หรือผู้ที่ได้โสดา สกิทาคา อนาคา ทั้งหลายเหล่านั้นก็บังเกิดโศกปริเทวทุกข์ร่ำร้องไปด้วยเสียงอันดัง บ้างแก้ผ้าทอดไว้แล้วล้มสลบกลิ้งเกลือกไปมา ประดุจดังคนทั้งหลายเหล่านั้น ถูกตัดตีนสินมือแล้วปล่อยไว้เหนือแผ่นดินนั้นทีเดียว

ในกาลนั้นยังมีชีเฒ่าองค์หนึ่ง ชื่อสุภัททะ มากับด้วยหมู่เจ้าไททั้งหลายในวันนั้น ท่านชีเฒ่าองค์นี้ เดิมอยู่ในฆราวาสนั้นได้เป็นช่างโกนหนวด และมีลูกชายอยู่ ๒ คน ครั้นต่อมาก็เข้ามาบวชในพระศาสนา เมื่อเวลาจะมาบวชนั้นก็นำเอาเครื่องอุปกรณ์สำหรับโกนหนวดนั้นมาเก็บไว้ด้วย และบุตรชายทั้ง ๒ คนก็เอามาบวชเป็นสามเณรอยู่ด้วย บวชอยู่ในเมืองอตุมา(๑)นั้นแล

ในกาลครั้งนั้น พระศาสดาพระองค์เสด็จไปเทศนาโปรดสัตว์ถึงเมืองอตุมา สุภัททะชีเฒ่ารู้ข่าวว่าพระศาสดาเสด็จมาดังนั้น มีใจปรารถนาจักใคร่

(๑) อีกฉบับหนึ่งว่า เมืองปทุม

ให้ทานแก่พระศาสดา สุภัททะชีเฒ่าจึงบังคับสามเณรทั้ง ๒ ที่เป็นบุตรนั้นว่า เขือทั้ง ๒ จงเอาเครื่องโกนหนวดนี้เดินไปทุกบ้านทุกเรือนเทอญ เมื่อคนทั้งหลายเขาจะโกนหนวดนั้น เขาให้เกลือก็ดีข้าวสารก็ดี หรือน้ำผึ้งน้ำมันงาและของเคี้ยวสิ่งอื่น ๆ ก็ดี ให้เอามาเทอญ เราพ่อลูกจะกระทำข้าวยาคูถวายแก่พระศาสดาในเวลาเช้าวันพรุ่งนี้ เจ้าสามเณรน้อยทั้ง ๒ ก็พากันไปตามคำสั่งของสุภัททะชีเฒ่าผู้บิดานั้น ก็ได้วัตถุทั้งหลายมาพร้อมทุกอันนั้นแล ฝ่ายท่านสุภัททะชีเฒ่าครั้นตะวันเย็นก็ไปบอกให้คนทั้งหลายมาช่วยกระทำข้าวยาคู แล้วจ่ายกหาปณะในการทำข้าวยาคู ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะและในคืนวันนั้นสุภัททะชีเฒ่ากระทำอยู่จนตลอดรุ่งทีเดียว โภชนยาคูนั้นระคนไปด้วยรสทั้งหลายหอมตลบฟุ้งขจรไป เป็นต้นว่ารสน้ำสัปปีและน้ำผึ้งน้ำอ้อยและชิ้นปลา และรสแห่งดอกไม้ลูกไม้ทั้งหลายต่าง ๆ และสิ่งที่เป็นอาหารทั้งหลาย ประกอบไปด้วยสุคนธรสหอมอร่อยควรบริโภคยิ่งนัก ในวันรุ่งเช้าวันนั้นพระศาสดาเสด็จเข้ามาบิณฑบาตในเมืองอตุมา พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์บริวาร ๑,๕๐๐ องค์ ชาวเมืองทั้งหลายเมื่อได้เห็นพระศาสดาเสด็จมาดังนั้น จึงนำความไปบอกแก่สุภัททะชีเฒ่า เมื่อสุภัททะได้ทราบความดังนั้น ก็หาได้ชำระสรีรกายและเครื่องนุ่งห่มแม้แต่อย่างใดไม่ เป็นที่น่าเกลียดยิ่งนัก มือข้างหนึ่งถือจะหวักอีกข้างหนึ่งถือไม้ค้ำสำหรับคนข้าว แล้วให้คนหามหม้อข้าวยาคูตามหลังวิ่งออกไปเฉพาะพระพักตร์พระศาสดา ครั้นถึงแล้วก็คุกเข่าข้างขวาลงข้างหนึ่งแล้ว ไหว้ขออาราธนาพระพุทธองค์ว่า ข้าแต่พระศาสดา ขอพระองค์จงรับเอาข้าวยาคูเป็นอันมาก และมีรสอร่อยของข้าพระองค์นี้เทอญ

ในทันใดนั้น พระศาสดาทรงรู้แจ้งในอันกระทำของสุภัททะชีเฒ่านั้นแล้ว แต่พระองค์ทรงแสร้งถามว่า ดูกราสุภัททะ ข้าวยาคูนี้ ท่านได้มาด้วย

ประการใด สุภัททะก็กราบทูลให้พระองค์ทรงทราบทุกประการ ครั้นแล้ว พระองค์ก็ทรงติเตียนในอันกระทำของสุภัททะชีเฆ่าด้วยประการต่าง ๆ แล้ว พระองค์จึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ดูกราสูท่านทั้งหลาย ๆ แสวงหาข้าวบริโภคมาก็นานนักหนาแล้ว ก็หาได้บริโภคข้าวอันไม่ควรและไม่ชอบในคำสอนของตถาคตไม่ อันข้าวยาคูของสุภัททะชีเฆ่านี้ ไม่ควรบริโภคและไม่ชอบในคำสอนของตถาคตเมื่อสูท่านทั้งหลายได้บริโภค ก็ควรจักได้ไปเกิดในอบายทั้ง ๔ มากกว่า ๑,๐๐๐ ชาติแท้จริง สูท่านทั้งหลายจงพากันหลีกหนีไป และอย่าได้รับเอาข้าวอันนั้นเทอญ ภิกษุทั้งหลายก็มิได้รับเอายังข้าวยาคูแห่งสุภัททะแม้แต่องค์เดียวนั้นแล

ฝ่ายสุภัททะชีเฆ่า เมื่อได้ยินพระศาสดารับสั่งดังนั้น ก็มีความเสียใจยิ่งนัก จึงกล่าวว่า พระศาสดานี้เห็นพระองค์จะรู้ทุกอย่างจริงหนา ผิว่าพระองค์ไม่ชอบจริง ก็ควรใช้ให้คนมาบอกแก่กูก่อน อาหารอันกูกระทำสุกแล้วนี้จะเอาไว้ได้ก็เสมอ ๗ วันเท่านั้น และอาหารอันนี้ก็สิ้นเปลืองไปถึง ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ ๆ กูเอาไว้เลี้ยงชีวิตกูก็เห็นจะพอดีทีเดียว พระมหาสมณะนี้ให้ความฉิบหายแก่กูฉะนี้ สุภัททะชีเฆ่าก็อาฆาตพระศาสดาตั้งแต่ครั้งเมื่อพระพุทธองค์ยังทรมานโปรดสัตว์อยู่นั้น แต่ก็ไม่อาจกล่าวยังถ้อยคำอันใดอันหนึ่งได้ เห็นว่าพระศาสดาเป็นเชื้อชัตติยชาติมีบริวารก็มาก เกรงว่าจะถูกกระทำโทษด้วยประการต่าง ๆ จำเป็นต้องนิ่งอยู่นั้นแล

ท่านชีเฆ่าองค์นี้ ได้มากับด้วยหมู่เจ้าไททั้งหลายในราวป่าที่นั้น สุภัททะชีเฆ่าเห็นชาวเจ้าทั้งหลาย ร้องไห้กลิ้งเกลือกอยู่ดังนั้น จึงกล่าวแก่ชาวเจ้าทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายจะร้องไห้ไปทำไม อย่าร้องเลย คราวนี้เราทั้งหลายพ้นจากมหาสมณะแล้ว แต่ก่อนนั้นมหาสมณะย่อมเบียดเบียนเราทั้งหลายด้วย

คำว่า สูท่านทั้งหลายจงกระทำกิจอย่างนี้ สูท่านทั้งหลายอย่าได้กระทำกิจอย่างนี้ กิจอันนี้ควรแก่สูท่านทั้งหลายทำ กิจอันนี้สูท่านทั้งหลายไม่ควรทำ พระมหาสมณะย่อมว่ากล่าวแก่เราทั้งหลายอยู่อย่างนี้เสมอ ๆ ตั้งแต่นี้ไป เราทั้งหลายชอบใจกระทำสิ่งใด เราทั้งหลายจักกระทำสิ่งนั้นได้ตามความพอใจของเรา สิ่งอันใดเราทั้งหลายไม่ชอบใจทำเราก็ไม่ทำ เราทั้งหลายได้รับความสุขสำราญตามความพอใจของเราทุก ๆ อย่าง ด้วยเหตุนี้เราจึงได้ห้ามสูเจ้าทั้งหลายว่า อย่าได้ร้องไห้และคิดถึงพระสมณะโคดม ด้วยประการฉะนี้แล

ในทันใดนั้น เจ้าไทมหากัสสปเถรเมื่อได้ยินชีเฆ่ากล่าวดังนั้น ก็บังเกิดความสังเวชสลดจิต ในถ้อยคำที่สุภัททะกล่าวยิ่งนัก เจ้าไทมหาเถรคำนึงแต่ในใจว่า ชีเฆ่าองค์นี้ประจบคบคิดกับด้วยบุคคลทั้งหลาย เป็นปรปักษ์ทำลายล้างคำสั่งสอนของพระศาสดาเป็นแน่แท้

นัยหนึ่งเจ้าไทระลึกถึงกิจอันพระศาสดา ทรงกระทำพระองค์ให้เป็นสาธารณบริโภค แลกผ้าบังสุกุลกับตนวันนั้น และพระศาสดาทรงนุ่งผ้าของมหาเถร ๆ ก็นุ่งผ้าของพระศาสดา ในวันนั้นก็บังเกิดแผ่นดินไหวครั้งหนึ่ง ลำดับนั้น พระบรมครูเจ้าของเรา ก็วางพระองค์ไว้ในอันเสมอกับด้วยพระมหาเถรว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายตถาคตเข้าฌานก็ดี เข้าผลสมาบัติและเข้านิโรธสมาบัติประการใดก็ดี พระมหากัสสปเถรศิษย์กูตถาคตนี้ ก็อาจกระทำได้เสมอกับด้วยกูตถาคตหนา เจ้าไทก็คำนึงนึกในใจ ในถ้อยคำที่พระศาสดาทรงตรัสไว้นี้ แล้วพระมหาเถรก็พาภิกษุบริษัทออกจากที่ราวป่านั้น ไปสู่ที่ชุมนุมเพื่อส่งสักการพระศาสดา

ในกาลนั้นมีเจ้าไทมหากัสสปเถรเป็นประธาน แก่ชาวเจ้าทั้งหลายที่มาประชุมในวันนั้น มีประมาณ ๗๐๐,๐๐๐ องค์ ครั้นสิ้นกิจส่งสักการพระบรม

ศพพระศาสดาแล้ว เจ้าไทจึงเจรจากับด้วยชาวเจ้าทั้งหลายว่า เราจะเลือกเอาชาวเจ้าประมาณ ๕๐๐ องค์ กระทำสังคายนา ร้อยกรองพระธรรมคำสั่งสอนของพระศาสดาประมาณ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แทบประตูถ้ำอันชื่อว่าสัตตบรรพตคูหาในเมืองราชคฤห์ อันพระยาอชาตสัตรูหากเป็นผู้ทรงอุปถัมภกธรรมทั้งหลายอันพระศาสดาได้ตรัสเทศนามา ตั้งแต่พระองค์ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณมาได้ ๔๕ พระวัสสานั้น เป็นอนันตอปริมาณด้วยดีด้วยชอบเจ้าไทเลือกเอามาขึ้นสู่สังคายนาประมาณ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ที่มิได้เอามานั้นยังเอนกแท้จริง

ในกาลครั้งนั้น พระศาสดาพระองค์เสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานไปแล้ว ๔ เดือน พระมหากัสสปเถรพร้อมด้วยพระขีณาสพ ๕๐๐ พระองค์ กระทำปฐมสังคายนาธรรม แล้วกระทำให้พระอุบาลีมหาเถรเป็นใหญ่ในฝ่ายพระวินัยปิฎก เป็นผู้วิสัชชนาพระวินัย พระมหากัสสปเถรเจ้าเป็นผู้ถาม ครั้นแล้วพระมหาเถรทั้ง ๒ ก็ขึ้นสู่ธรรมาศน์ แล้วพระมหากัสสปเถรเจ้าก็สมมติอาตมาขึ้นเป็นผู้ถาม พระอุบาลีมหาเถรก็สมมติอาตมาขึ้นเป็นผู้แก้ ในทันใดนั้นพระมหากัสสปเถรเจ้าจึงถามขึ้นว่า ดูกรอาวุโสอุบาลี สิกขาบททั้งหลายชื่อนี้ๆ พระศาสดาทรงบัญญัติ ณ ประเทศที่ใด และอาศัยบุคคลผู้ใดให้เป็นเหตุในสิกขาบทนั้นๆ พระอุบาลีมหาเถรก็วิสัชชนาแก้ไขในสิกขาบทนั้นๆ โดยลำดับมา ให้พระมหากัสสปเถรแจ้งทุกประการ แล้วพระอุบาลีมหาเถรจึงจัดปาราชิกสิกขาบททั้ง ๔ นั้นเข้าไว้เป็นกัณฑ์ ๑ ชื่อว่าปาราชิกกัณฑ์, จัดสังฆาทิเสส ๑๓ สิกขาบทนั้นเข้าไว้เป็นกัณฑ์ ๑ ชื่อว่าเตรสกัณฑ์, ตั้งไว้ซึ่งอนิยตสิกขาบททั้ง ๒ นั้นเป็นกัณฑ์ ๑ ชื่อว่าอนิยตกัณฑ์ ตั้งไว้ซึ่งนิสสัคคียสิกขาบท ๓๐ นั้นเป็นกัณฑ์ ๑ ชื่อว่านิสสัคคียกัณฑ์, ตั้งไว้ซึ่งสุทธปาจิตติยสิกขาบท ๙๒ นั้น

เป็นกัณฑ์ ๑ ชื่อว่าปาจิตติยกัณฑ์ ตั้งไว้ซึ่งปาฏิเทสนียสิกขาบททั้ง ๔ นั้นเป็นกัณฑ์ ๑ ชื่อว่าปาฏิเทสนียกัณฑ์, ตั้งไว้ซึ่งทุกกฏสิกขาบททั้ง ๗๕ นั้นเป็นกัณฑ์ ๑ ชื่อว่าเสขิยกัณฑ์, แล้วตั้งไว้ซึ่งอธิกรณสมถ ๗ นั้นเป็นกัณฑ์ ๑ ชื่อว่าอธิกรณสมถกัณฑ์, สิกขาบททั้งหลาย ๒๒๗ นี้ พระศาสดาทรงบัญญัติแก่ชาวเจ้าภิกษุทั้งหลายแล

สิกขาบทแห่งนางภิกษุณีนั้น เจ้าไทก็กฎหมายจัดเป็นปาราชิกสิกขาบทถึง ๘ สิกขาบท จัดเป็นสังฆาทิเสส ๑๗ สิกขาบท จัดเป็นนิสสัคคีย ๓๐ สิกขาบท จัดเป็นสุทธปาจิตตีย์ ๑๖๖ สิกขาบท จัดเป็นปาฏิเทสนีย ๘ สิกขาบท จัดเป็นเสขิยวัตร์ ๗๕ สิกขาบท จัดเป็นอธิกรณสมถ ๗ สิกขาบท สิกขาบทแห่งนางภิกษุณีทั้งสิ้น ๓๑๑ สิกขาบทแล

ลำดับต่อจากนั้นมา เจ้าไทก็ร้อยกรองขันธกะและปริวาร อันพระศาสดาทรงบัญญัติไว้ รวมเข้าเป็นคัมภีร์ คือ ปาราชิกกัณฑ์คัมภีร์ ๑ ปาจิตติยคัมภีร์ ๑ มหาวรรคคัมภีร์ ๑ จุลวรรคคัมภีร์ ๑ ปริวารคัมภีร์ ๑ เป็น ๕ พระคัมภีร์ด้วยกัน ผิว่าจะลำดับเป็นภาณวารนั้นไซร้ ในคัมภีร์ปาราชิกกัณฑ์มี ๓๒ ภาณวาร คัมภีร์ปาจิตติยมี ๓๒ ภาณวาร คัมภีร์มหาวรรคมี ๔๐ ภาณวาร คัมภีร์จุลวรรคมี ๔๐ ภาณวาร คัมภีร์ปริวารมี ๒๔ ภาณวารนั้นแล

อาจารียเจ้าท่านกล่าวว่า ภาณวารแต่ละอัน ๆ นั้น มีอักขระถึง ๘,๐๐๐ ตัวแท้ไซร้ เพราะเหตุปริภาสาจารย์เจ้ากล่าวไว้ว่า ในบาลีคัมภีร์ปาราชิกกัณฑ์นั้นมีอักขระทั้งสิ้น ๒๕๖,๐๐๐ ตัว, ในบาลีคัมภีร์ปาจิตตีย์นั้นมีอักขระทั้งสิ้น ๒๕๖,๐๐๐ ตัว, ในบาลีคัมภีร์มหาวรรคนั้นมีอักขระทั้งสิ้น ๓๒๐,๐๐๐ ตัว, ในบาลีคัมภีร์จุลวรรคนั้นมีอักขระทั้งสิ้น ๓๒๐,๐๐๐ ตัว, ในบาลีคัมภีร์

ปริวารนั้นมีอักขระทั้งสิ้น ๑๙๒,๐๐๐ ตัว, รวมอักขระทั้งสิ้นใน ๕ พระคัมภีร์มี ๑,๓๔๔,๐๐๐ ตัวแท้แล

ลำดับแต่นั้นมา เจ้าไทก็กระทำอรรถกถาปาราชิกกัณฑ์ และอรรถกถาปาจิตตีย์ต่อเท่าถึงอรรถกาถาปริวาร พึงรู้ในอธิบายของพระศาสดาเจ้านั้นแล ในอรรถกถาปาราชิกกัณฑ์นั้นมี ๕๙ ภาณวารเป็นอักขระ ๔๗๒,๐๐๐ ตัว ในอรรถกถาปาจิตตีย์ถึงอรรถกถาปริวารนั้นมี ๕๔ ภาณวาร เป็นอักขระ ๔๓๒,๐๐๐ ตัว แต่หมู่อรรถกถาทั้งหลายนั้นนับเป็นภาณวารได้ ๑๑๓ ภาณวาร มีอักขระทั้งสิ้น ๙๐๔,๐๐๐ ตัวแล

เมื่อมหากัสสปเถรเจ้ากับพระอุบาลีมหาเถรทั้ง ๒ พระองค์ปุจฉาวิสัชชนาพระวินัยปิฎกจบลงแล้ว พระอุบาลีมหาเถรก็วางพัดวาลวิชนีไว้เหนือธรรมาศน์ พระมหาเถรก็ลงจากธรรมาศน์มานมัสการพระเถรผู้ใหญ่ แล้วเข้าไปนั่งในอาศนะแห่งตน ชาวเจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ พระองค์ก็กระทำคณะสาธยายขึ้นพร้อม ๆ กันนั้นแล

ครั้นเมื่อกระทำสังคายนาพระวินัยปิฎกจบลงแล้ว เจ้าไทใคร่จะกระทำสังคายนาพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกสืบต่อไป จึงถามชาวเจ้าทั้งหลายว่า เราทั้งหลายจะกระทำท่านผู้ใดให้เป็นใหญ่ในการกระทำสังคายนาพระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ครั้งนี้ชาวเจ้าทั้งหลายจึงขานว่า เราเจ้าข้าทั้งหลายจงกระทำเจ้าอานนท์ให้เป็นใหญ่ในตำแหน่งนี้ควรแท้ เหตุว่าอานนท์นั้นที่จะไม่ได้ฟังสูตรต่าง ๆ อันพระศาสดาตรัสเทศนานั้นเป็นอันไม่มี เมื่อชาวเจ้าทั้งหลายเห็นพร้อมกันดังนั้น มหากัสสปเถรเจ้าก็สมมติอาตมาเป็นผู้ถาม เจ้าอานนท์ก็สมมติอาตมาเป็นผู้แก้ ฝ่ายพระอานนท์เมื่อสมมติอาตมาแล้ว ก็นมัสการชาวเจ้าผู้มีอายุ แล้วถือเอายังพัดวาลวิชนีขึ้นนั่งเหนือธรรมาศน์

พระมหากัสสปเถรเจ้าจึงถามว่า อานนฺท ดูกรอานนท์ พรหมชาลสูตรนี้ พระศาสดาทรงตรัสเทศนา ณ ที่ใด และเฉพาะซึ่งบุคคลผู้ใดให้เป็นเหตุเล่า มหาอานนท์เถรเจ้าก็วิสัชชนาแก้ไขโดยลำดับ ดังที่ได้สดับมาในสำนักพระศาสดา ให้พระมหากัสสปเถรเจ้าแจ้งด้วยนิกาย รส ปฐมวจน มัชฌิมวจน ปัจฉิมวจน และปิฎก ทุกประการนั้นแล

ในนิกายนั้นแบ่งออกเป็น ๕ พระคัมภีร์ คือ ทีฆนิกายคัมภีร์ ๑ มัชฌิมนิกาย ๑ สังยุตตนิกาย ๑ อังคุตตรนิกาย ๑ ขุททกนิกาย ๑ ทั้ง ๕ พระคัมภีร์นี้ ประกอบด้วยองค์ ๙ คือ สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คาถา อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภูตธมมํ เวทลฺล นี้แล

รสะนั้น ตั้งแต่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ เป็นพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสเทศนาด้วยพระวาจาใจ ตลอดถึงวันที่พระศาสดาเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานนั้น แม้ว่าเป็นอนันตอปริมาณก็ดี ก็เพื่อให้สำเร็จกิจอันจักให้สัตว์พ้นจากทุกข์สิ่งเดียวเท่านั้น ด้วยเหตุว่ารสะนั้นเป็นรสเอกกว่ารสทั้งหลาย มักว่าธรรมทั้งหลายเท่ามีกิจอันเดียว ปฐมวจนนั้นได้แก่ธรรมอันพระศาสดาทรงเทศนาด้วยใจ ทีแรกก่อนธรรมทั้งหลาย ด้วยพระบาลีว่า อเนกชาติสังสารํ เป็นอาทิ อันนี้เป็นปฐมวจนในมโนทวารแห่งพระศาสดานั้น และเป็นธรรมอันพระศาสดาเทศนาด้วยใจแท้ไซร้

ครั้นต่อมาในวันภายหลัง พระศาสดายังทรงนั่งพับพะแนงเชิงอยู่แทบเค้าไม้มหาโพธิได้ประมาณ ๗ วัน แล้วทรงเปล่งออกยังอุทานคาถาด้วยโสมนัสญาณว่า ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา เป็นอาทิ พระบาลีอุทานคาถานี้ พระศาสดาตรัสเทศนาด้วยวาจาใจวันนั้นก็ได้ชื่อว่าปฐมวจน และปฐมวจนทั้งหลายนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายบังเกิดมาในโลกนี้ ย่อมตรัสเทศนาด้วยวาจาใจทุก ๆ พระองค์

ครั้งเมื่อพระศาสดาใกล้จักเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพาน พระองค์ทรงนั่งเหนืออาศนะในระหว่างไม้รัง ๒ ต้นวันนั้น พระศาสดาทรงสั่งกับด้วยชาวเจ้าทั้งหลาย มีพระบาลีว่า หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว เป็นอาทิ อันนี้เป็นปัจฉิมพุทธวจน มักว่าเป็น พุทธวจนคำสุดท้ายของพระศาสดา

และธรรมทั้งหลาย อันพระศาสดาตรัสเทศนาด้วยพระวาจามาได้ ๔๕ พระวัสสานั้น เรียกว่ามัชฌิมพุทธวจนทั้งสิ้น และมักว่าเป็นคำในท่ามกลางแห่งคำอันนั้นแล

ในกาลเมื่อพระมหากัสสปเถรเจ้า เป็นประธานแก่ชาวเจ้าหมู่พระอรหันต์ขีณาสพทั้งหลาย ๕๐๐ พระองค์ กระทำสังคายนาธรรม คือเอาคำสอนของพระศาสดามารวบรวมร้อยกรองไว้ มีประมาณ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ให้บริบูรณ์ครั้งนั้น แผ่นดินอันใหญ่และหนาได้ถึง ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ มีครุวนาประดุจดังจะเจรจากับด้วยเจ้าไทว่า ข้าแต่มหากัสสปเถร ธรรมอันเจ้ากูร้อยกรองนี้จักตั้งอยู่ได้ถึง ๕,๐๐๐ ปีแท้จริง เพื่อให้เป็นไม้ใต้อันใหญ่สำหรับส่องยังหนทาง อันจักไปสู่พระนิพพาน แก่ฝูงสัตว์ทั้งหลายแท้จริง กูข้านี้พลอยกระทำอนุโมทนากับด้วยเจ้ากู และพลอยชะเหม่นสะเทือนไหวยิ่งนักในวันนั้นแล

แต่นี้ไปจักกล่าวด้วยเรื่องพระยสเถร กระทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ก่อนแล ลำดับปีเดือนวันคืนทั้งหลาย ตั้งแต่พระพุทธองค์เสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานมาประมาณได้ ๑๐๐ ปี ภิกษุวัชชีบุตรทั้งหลายชาวเมืองเวสาลีนั้น เขาทั้งหลายสำแดงวัตถุอันไม่ควร ๑๐ ประการ คือ ๑ กำหนดว่า ภิกษุเก็บเกลือไว้ในกลักเขาควายก็ควร ๒ กำหนดว่า ภิกษุฉันเพลตะวันบ่าย ๒ นิ้วมือก็ควร ๓ กำหนดว่า ภิกษุฉันแล้วไม่ทำวินัยกรรมก่อน จะฉันในละแวกบ้านก็ควร

๔ กำหนดว่า ภิกษุอยู่อาวาสใหญ่สีมาเดียว จะแยกอุโบสถต่างกันก็ควร ๕ กำหนดว่า ภิกษุทำอุโบสถไม่รอฉันทานุมัติก็ควร ๖ กำหนดว่า ภิกษุทำตามครูอาจารย์เคยทำมาแล้วผิดถูกก็ควร ๗ กำหนดว่า ภิกษุฉันแล้วไม่ทำวินัยกรรม จะดื่มนมสดก็ควร ๘ ภิกษุดื่มเหล้าเมื่อกลั่นก็ควร ๙ ภิกษุจะใช้ผ้าสันถัดไม่มีชายก็ควร ๑๐ ว่าภิกษุจะรับเงินและทองก็ควรดังนี้

ภิกษุวัชชีบุตรทั้งหลาย สำแดงวัตถุอันผิดคำสอนของพระศาสดาทั้ง ๑๐ ประการนี้ เกิดเป็นเสี้ยนหนามขึ้นในพระศาสนา และเขาทั้งหลายยึดเอาพระยากาลาโศก ผู้เป็นพระโอรสของพระยาสุสูนาลนั้นเป็นสหาย ครั้งนั้น มหาเถรเจ้ามีนามว่ายสะ เป็นบุตรแห่งกากัณฑพราหมณ์ เจ้าไทเที่ยวไปเพื่อสงเคราะห์ยังบริษัททั้งหลาย วันนั้นพลอยได้รับข่าวสาส์นอันภิกษุวัชชีบุตรทั้งหลายสำแดงวัตถุอันผิด ๑๐ ประการนี้ ในทันใดนั้นเจ้าไทก็มาคำนึงแต่ในใจว่า กูบวชในพระศาสนาก็เพราะรสแห่งศาสนาของพระศาสดาดอกหนา บัดนี้กูมาได้ยินความวิบัติแห่งพระศาสนาบังเกิดมีขึ้นฉะนี้ ควรกูจักข่มขี่ยังพวกอธรรมวาทีเสีย แล้วกูควรจักสำแดงธรรมที่แท้จริง เมื่อเจ้าไทคิดตกลงฉะนี้แล้ว จึงเข้าไปสู่เมืองเวสาลี ยังอยู่ในเมืองเวสาลีนั้น แล้วก็เข้าไปสู่กุฏาคารศาลาในป่ามหาวันนั้นแล

ในกาลนั้น ภิกษุชาววัชชีบุตรก็เอาถาดทองเหลืองใส่น้ำให้เต็ม แล้วเอาไปตั้งไว้ที่ท่ามกลางสงฆ์ในวันอุโบสถ แล้วจึงกล่าวแก่อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายอันมาในที่นั้นว่า ดูกรอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย สูท่านทั้งหลายจงให้กหาปณะมากึ่งหนึ่งก็ดีหรือเท่าเม็ดถั่วก็ดี ในการกระทำกิจแห่งสงฆ์นี้เทอญ

ในกาลนั้น พระศาสดาเสด็จดับขันธ์เข้าสู่พระปรินิพพานไปแล้ว ๑๐๐ ปี เสี้ยนหนามหลักตออันตรายก็บังเกิดมีขึ้น ด้วยภิกษุวัชชีบุตรทั้งหลายเป็นผู้กระทำนั้นแล

ครั้งนั้น มหายสเถรบุตรแห่งกากัณฑพราหมณ์ จึงเข้าไปห้ามชาวเจ้าทั้งหลายที่อยู่ในเมืองเวสาลีนั้น มีประมาณ ๗๐๐ องค์ ล้วนแตกฉานในพระปฏิสัมภิทาญาณ ทรงไตรปิฎกทุกพระองค์ มาประชุมอยู่ในวาลุการามในเมืองเวสาลี ชำระอธิกรณ์ที่บังเกิดขึ้นในพระศาสนาให้บริสุทธิ์ เจ้าไทก็นั่งอยู่ ณ ท่ามกลางสงฆ์ กระทำให้พระเรวตเถรเป็นผู้ปุจฉา และกระทำให้พระสัพพกามีเถรเป็นผู้วิสัชชนา กระทำสังคายนาร้อยกรองคำสอนของพระศาสดาพร้อมทุกประการ ประดุจดังมหาเถรกัสสปกระทำปฐมสังคายนาครั้งนั้นแล ในการกระทำทุติยสังคายนาครั้งนี้ ๘ เดือนจึงสำเร็จบริบูรณ์

เจ้าไททั้งหลาย ๗๐๐ องค์ กระทำทุติยสังคายนาสำเร็จแล้วจึงเล็งดูไปยังอนาคตกาลด้วยคำว่า เสี้ยนหนามศัตรูพระศาสนานี้ยังจักบังเกิดมีหรือ ๆ ว่าไม่มีประการใด เมื่อเจ้าไทพิจารณาดูแล้วก็เห็นว่าอันตรายจักบังเกิดมีแก่พระศาสนา ตั้งแต่นี้ไปอีก ๑๐๗ ปี จักมีพระยาองค์หนึ่งมีนามว่า ธรรมาโสก จักบังเกิดมาเป็นพระยาในเมืองปาฏลิบุตร มีเดชานุภาพปราบชมพูทวีป และมีใจศรัทธาในพระพุทธศาสนายิ่งนัก แล้วให้บังเกิดลาภสักการในพระพุทธศาสนามากนัก เมื่อเป็นดังนั้นอัญญติตถีทั้งหลายเขาปรารถนาอยากจะได้ลาภ ก็จักเข้ามาบวชในพระศาสนา แล้วเขาทั้งหลายก็จักสำแดงลัทธิแห่งเขา ศัตรูก็จักบังเกิดมีขึ้นในพระศาสนามากนักแท้แล

ลำดับนั้น เจ้าไททั้งหลายพลอยมารำพึงว่า อายุสังขารแห่งเราทั้งหลายยังจักถึงหรือ ๆ ว่าไม่ถึงนั้นหนอ เจ้าไททั้งหลายก็เห็นสภาพแห่งอายุว่า บ่อาจจักถึงได้นั้น เจ้าไทจึงมารำพึงว่า บุคคลคนใดหนออาจจักชำระได้นั้นหนา แล้วจึงพิจารณาดูในมนุษยโลกและในฉกามาวจรเทวโลกนั้น ก็ไม่เห็นมีว่าบุคคลคนใดอาจชำระได้แม้แต่สักคนแท้จริง ครั้นแล้วเจ้าไทจึงพิจารณาต่อไป

ในพรหมโลกโพ้น ก็เห็นยังพรหมตนหนึ่งชื่อติสสมหาพรหม เป็นผู้มีอายุสังขารใกล้จักสิ้นอยู่แล้ว และเป็นผู้ขวนขวายในการเจริญภาวนา เพื่อจักได้ไปบังเกิดในพรหมชั้นต่อ ๆ ไป เจ้าไททั้งหลายจึงมารำพึงว่าดังนี้ ผิว่าเราทั้งหลายกระทำความอุตสาหะ เพื่อให้ท่านติสสมหาพรหมลงมาเกิดในมนุษยโลกได้แท้นั้น ท่านติสสมหาพรหมก็จักได้ไปถือเอาปฏิสนธิ ในท้องแห่งนางพราหมณี อันเป็นเมียแห่งโมคคลีพราหมณ์เป็นอันเที่ยงแท้บ่สงสัย เมื่อว่าท่านติสสมหาพรหมเกิดมาในมนุษยโลกรู้จักเจรจาได้แล้ว เราจักเล้าโลมเอาด้วยมนต์ไตรเพท ให้ได้บวชในพระพุทธศาสนา เรียนเอายังคำสอนของพระศาสดา ให้ได้ถึงปฏิสัมภิทาญาณแล้วจักได้ย่ำยีเสียยังลัทธิแห่งอัญญติตถี เพื่อจักได้ยกยอพระพุทธศาสนาของพระศาสดาให้รุ่งเรือง เจ้าไททั้งหลายสั่งสนทนากันดังนั้นแล้ว ก็ขึ้นไปสู่พรหมโลกโพ้น เจรจากับด้วยท่านติสสมหาพรหมว่า ดูราท่านผู้มีบุญแต่นี้ไปประมาณ ๒๑๘ ปี มลทินอันเป็นศัตรูจักบังเกิดมีขึ้น ในพระพุทธศาสนาของพระศาสดาเรานี้มากนักแท้แล ตูทั้งหลายเล็งดูบุคคลอันอาจยกยอยังศาสนาพระพุทธเจ้า ในมนุษยโลกและฉกามาวจรนั้น ก็ไม่เห็นมีใครที่ไหนแม้แต่แห่งเดียว ตูข้าทั้งหลายจึงเล็งดูขึ้นมายังพรหมโลก ก็เห็นแต่ท่านนี้แหละมีบุญสมภาร ควรที่จะลงไปบังเกิดในมนุษยโลกโพ้นแล

ดูราติสสมหาพรหม ท่านผู้มีบุญสมภารอันประเสริฐ ตูทั้งหลายขออาราธนาและคอยรับคำปฏิญญาของท่าน เพื่อให้ท่านลงไปบังเกิดในมนุษยโลก แล้วท่านจะได้เลิกยกยอศาสนาของพระศาสดาให้เจริญรุ่งเรือง ท่านติสสมหาพรหม เมื่อได้ยินยังถ้อยคำแห่งมหาเถรเจ้าทั้งหลาย ขออาราธนาดังนั้น ท่านก็บังเกิดมีใจอันชื่นชมยินดียิ่งนัก จึงขานคำปฏิญญาว่าจักลงไปบังเกิดในมนุษยโลก และจักเป็นผู้ยกยอศาสนาของพระพุทธเจ้า ตามคำขอร้องของ

พระผู้เป็นเจ้าทุกประการ มหาเถรเจ้าทั้งหลายเมื่อได้ยินคำปฏิญญาของติสสมหาพรหมดังนั้น ก็มีความปีติยินดีอำลาลงมาสู่มนุษยโลกในวันนั้นแล

ในกาลครั้งนั้น ยังมีเจ้าภิกษุหนุ่ม ๒ องค์ เป็นพระขีณาสพประกอบด้วยปฏิสัมภิทาญาณ องค์หนึ่งชื่อสิคควเถร อีกองค์หนึ่งชื่อจันทวัชชีเถร ท่านทั้ง ๒ พระองค์นี้ เป็นสัทธิงวิหาริกของพระมหาโสณกเถร มหาเถรเจ้าทั้งหลายเป็นต้นว่า พระมหายสเถร อายุแห่งเจ้าไททั้งหลาย บ่อาจอยู่ถึงกาลอันเกิดมีมลทินขึ้นในพระศาสนาได้ มหาเถรเจ้าทั้งหลายจึงเจรจากับด้วยเจ้าภิกษุหนุ่มทั้ง ๒ คือ สิคควภิกษุและจันทวัชชีภิกษุนั้นว่า ดูกรเจ้าทั้ง ๒ เจ้าทั้ง ๒ จงเป็นสหายกับตูทั้งหลาย ในกรรมอันจักเกิดมีขึ้นในพระศาสนานี้เทอญ ตูทั้งหลายจักใส่ทัณฑกรรมแก่เจ้าทั้ง ๒ นี้ แล้วตูทั้งหลายจักไปอาราธนาท่านติสสมหาพรหม ให้ลงมาบังเกิดในมนุษยโลก เพื่อจักยกยอศาสนาพระพุทธเจ้าแห่งเรานี้ และท่านจักลงมาถือเอาปฏิสนธิในตระกูลแห่งโมคคลีพราหมณ์นั้น ล้ำเขือเจ้าทั้ง ๒ นี้ องค์หนึ่งจงพยายามชักชวนพาเอากุมารเข้ามาบวชในพระศาสนาให้จงได้ แล้วอีกองค์หนึ่งผึกสอนให้แตกฉานในพระปริยัติธรรมนั้นเทอญ เมื่อกิจทั้ง ๒ นี้สำเร็จแล้วเมื่อใด ท่านทั้ง ๒ จึงจะพ้นจากทัณฑกรรมแห่งสงฆ์ในกาลเมื่อนั้น เมื่อมหาเถรเจ้าทั้งหลายสั่งเสร็จแล้ว เป็นต้นว่ามหายสเถรนั้น ครั้นถึงกาลอันสิ้นอายุแล้ว ท่านดับขันธ์เข้าสู่นิพพานวันนั้นแล

ฝ่ายว่าพระสิคควเถร ครั้นรู้ว่าติสสมหาพรหมจุติจากพรหมโลกลงมาถือเอาปฏิสนธิในท้องแห่งนางพราหมณี ภรรยาแห่งโมคคลีพราหมณ์ดังนั้น ตั้งแต่นั้นมา พระเถรก็พยายามเข้าไปบิณฑบาตในบ้านแห่งโมคคลีพราหมณ์ทุกวัน ๆ มาตรว่าข้าวหุงหน่อยหนึ่ง หรือข้าวยาคูช้อนหนึ่งก็ไม่ได้ แม้แต่คนในเรือนจะได้กล่าวว่า สมณะ ท่านจงไปโปรดข้างหน้าเถิด ก็เป็นอันไม่มี แต่

พระผู้เป็นเจ้าพยายามอยู่เช่นนี้ถึง ๗ ปี วันนั้นโมคคลีพราหมณ์ไปภายนอกบ้านด้วยกิจธุระอันหนึ่ง พระสิคควเถรก็เดินเข้ามาบิณฑบาต พราหมณ์ในบ้านนั้นจึงกล่าวว่าสมณะ แก่พระผู้เป็นเจ้าวันนั้น นับแต่กรรมอันถือเอาปฏิสนธิของติสสกุมารมาถึงวันนั้น เป็นวันทั้งสิ้น ๒,๕๕๕ วัน จึงได้รับคำว่าสมณะในวันนั้นแล ครั้นมหาเถรเดินกลับออกไป มันเดินสวนทางเข้ามา มันจึงถามว่าท่านสมณะพึงเข้าไปสู่เรือนกูนี้หรือ เจ้าไทขานว่าเออท่านพราหมณ์เฒ่ายังอยู่ที่นั้น แล้วจึงถามขึ้นอีกว่า ท่านได้อะไรหรือ มหาเถรเจ้าจึงกล่าวว่าเราได้แล้วทันใดนั้นพราหมณ์ก็เข้าไปสู่เรือน แล้วจึงถามคนในเรือนนั้นว่า สูได้ให้อันใดแก่ท่านสมณะนั้นหรือประการใด คนในเรือนนั้นจึงกล่าวว่า ตูข้าไม่ได้ให้อะไรแต่สักอย่างเดียวดอก

ครั้นต่อมาวันหลัง โมคคลีพราหมณ์จึงมานั่งอยู่แทบประตูเรือน จึงนึกอยู่ในใจว่า กูจักข่มสมณะด้วยความโกหกของสมณะนี้เทอญ ในวันนั้นมหาเถรเจ้าก็เข้ามายืนอยู่ ณ ที่นั้นอีกเล่า โมคคลีพราหมณ์เมื่อมันได้เห็นมหาเถรเจ้าเข้ามาดังนั้น มันจึงกล่าวว่าท่านสมณะ ท่านเข้าไปสู่เรือนเราในวันวานนี้ท่านบ่ได้อันใดสักอัน ท่านมาบอกแก่เราว่าได้ดังนั้น คำอันโกหกนั้นยังจักควรแก่นักบวชนี้หรือ มหาเถรเจ้าจึงกล่าวว่าเออ เราเข้าไปสู่เรือนของท่านมีประมาณถึง ๗ ปี วันนี้เราจึงได้ถ้อยคำอันคนในเรือนของท่านกล่าวว่า สมณะแก่เราวันนั้นแล เหตุดังนี้ เราอาศัยซึ่งถ้อยคำอันกล่าวปฏิญญาประมาณคำเดียวเท่านั้น เราจึงบอกแก่ท่านว่าได้เพื่อเหตุนั้น เมื่อโมคคลีพราหมณ์ได้ยินคำอันมหาเถรเจ้ากล่าวเช่นนั้น จึงมาคำนึงแต่ในใจว่า นักบวชทั้งหลายได้รับแต่คำปฏิญญาคำเดียวเท่านั้น ก็กล่าวสรรเสริญว่าดีจริงๆ ผิว่าท่านได้รับยังของเคี้ยวของฉันอันใดอันหนึ่ง ท่านมิสรรเสริญว่าดียิ่งขึ้นไปกว่านี้หรือหนอ ตั้งแต่นั้นมา

โมคคลีพราหมณ์ก็บังเกิดมีใจอันเลื่อมใสในมหาเถร มันจึงให้ข้าวอันเขาหาไว้ในสำรับของมันนั้น พร้อมกับด้วยของอันควรฉันกับข้าวนั้นประมาณคาบ(๑) หนึ่งในวันนั้น แล้วมันจึงกล่าวว่า ตั้งแต่นี้ไปท่านจักได้ข้าวประมาณเท่านี้ ๆ ไปทุก ๆ วันแท้แล

ครั้นต่อมาในวันถ้วน ๒ พราหมณ์นั้นเห็นอิริยาบถของมหาเถรเจ้าเรียบร้อยดี ก็มีใจเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปทุก ๆ ที จนถึงกับขออาราธนามหาเถรเจ้า เพื่อให้เข้ามาฉันในเรือนแห่งตนเป็นนิจกาลทุกวันมิได้ขาดนั้นแล

ฝ่ายมหาเถรเจ้าเมื่อได้รับนิมนต์ของโมคคลีพราหมณ์นั้นแล้ว ตั้งแต่นั้นมาพระผู้เป็นเจ้าก็เข้าไปบิณฑบาตและฉันในบ้านนั้นทุก ๆ วัน ครั้นเมื่อพระเป็นเจ้าฉันเสร็จแล้ว เมื่อเวลาจะกลับ เจ้าไทจึงกล่าวพุทธวจนะวันละเล็กละน้อยตลอดทุกวันมิได้ขาด จนอายุเจ้าติสสกุมารนั้นได้ ๑๖ ปี เรียนไตรเพททั้ง ๓ รู้จบบริบูรณ์นั้นแล

ชาติสัตว์อันเกิดแต่ตระกูลพราหมณ์นั้น ผู้ใดผู้หนึ่งจักมานั่งในอาสนที่นั่งที่นอนร่วมไม่ได้ เมื่อกุมารลุกจากอาสนแล้วคนในบ้านนั้นก็เอาไปเก็บไว้ทุกวัน ๆ มิได้ขาด อยู่มาวันหนึ่งพระมหาสิคควเถรจึงมาคำนึงแต่ในใจว่า ติสสกุมารนี้ก็มีอายุถึง ๑๖ ปีแล้ว เราก็ยังไม่เคยพูดจากับด้วยกุมารนี้เลย คราวนี้และจะได้เจรจากับด้วยติสสกุมารและจะได้เอาตัวติสสะออกบรรพชาอาศัยซึ่งอาสนอันนี้แล เมื่อเจ้าไทคำนึงฉะนี้แล้วก็เข้าไปสู่เรือนโมคคลีพรามหณ์ เจ้าไทจึงอธิษฐานบันดาลด้วยฤทธิ์อภิญญา ให้อาสนที่นั่งอันอื่นนั้นหายไป ให้ปรากฏอยู่แต่อาสนที่นั่งของติสสกุมารอันเดียวเท่านั้น และในวันนั้นติสสกุมารไปสู่สำนักอาจารย์ เมื่อคนทั้งหลายเห็นเจ้าไทมาสู่เรือนดังนั้นจึงเอาอาสน

---

(๑) มื้อหนึ่ง เวลาหนึ่ง อึดหนึ่ง

ของกุมารนั้นมาปูให้นั่ง ครั้นกุมารกลับมาเห็นมหาเถรเจ้านั่งอยู่เหนืออาสนแห่งตนดังนั้น ก็มีใจอันโกรธ จึงกล่าวว่าใครผู้ใดเอาอาสนของกูไปปูให้สมณะนั่งนี้นะ พระมหาเถรเจ้ากำลังนั่งฉันข้าวอยู่เห็นกุมารมีความโกรธมาก จึงกล่าวว่า ดูกรมาณพ ท่านรู้มนตรศาสตร์ศิลปอันใดอันหนึ่งบ้างหรือ ๆ ว่าไม่รู้ มาณพจึงกล่าวว่าข้าแต่ท่านสมณะ ใครผู้ใดเล่าจะรู้มนตรศาสตร์ศิลปยิ่งไปกว่าเรานั้นนะ แล้วติสสกุมารจึงถามเจ้าไทว่า ท่านสมณะเล่ารู้มนตรศาสตร์ศิลปบ้างไหม เจ้าไทจึงกล่าวว่า ดูกรมาณพ เรารู้อยู่บ้าง ท่านจะถามสิ่งใดก็จงถามเถิด เรารู้เท่าใดเราก็จะบอกท่านเท่านั้น เจ้าติสสกุมารจึงเลือกหาไตรเพทอันละเอียดลึกซึ้งไม่มีใครผู้ใดที่อาจรู้ไตรเพททั้งมวลนี้ คือ สนิฆัณฑุ, เกตุภะ, สากขรัปปเภทะ, อิติหาสะ ทั้ง ๕ นี้ มาณพประมวลเอามาถามมหาเถรเจ้าวันนั้นแล

ฝ่ายว่าพระสิคควเถรนั้น เมื่อครั้งยังเป็นฆราวาสอยู่นั้นท่านมีความรู้ชำนิชำนาญดีในไตรเพท จะหาคนเสมอได้ด้วยยาก ครั้นเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้สำเร็จพระอรหันต์แตกฉานในพระปฏิสัมภิทาญาณ รู้แจ้งเห็นชัดในสรรพปฤษณาทั้งปวง เหตุดังนั้นเจ้าไทจึงแก้ยังปฤษณาของมาณพนั้นได้ง่ายดายยิ่งนักหนา ในทันใดนั้นเจ้าไทจึงกล่าวแก่มาณพว่า ดูกรมาณพ ท่านถามเราก็มากนักหนาแล้ว ทีนี้เราจักถามท่านบ้าง มาณพจึงขานคำว่า ท่านสมณะจะถามก็ถามเถิด ข้ารู้ก็จะแก้ยังปัญหาของท่าน เมื่อมานพให้คำปฏิญญากับพระเถรดังนั้น เจ้าไทจึงยกเอาปัญหาในจิตตยมกซึ่งพระศาสดาเทศนาไว้ในคัมภีร์พระยมกนั้นมาถามว่า จิตแห่งบุคคลผู้ใดบังเกิดขึ้นในปัจจุบันบัดนี้ ยังบ่มิได้ดับ จิตแห่งบุคคลผู้นั้นจักดับ แต่มักบ่มิได้บังเกิด อนึ่งโสต จิตแห่งบุคคลผู้ใดจักดับ แต่จักบ่มิได้บังเกิด จิตแห่งบุคคลผู้นั้นบังเกิดขึ้นในปัจจุบันบัดนี้ ยังบ่มิได้ดับ ปัญหาอันนี้เป็นพุทธวิสัย พระมหาเถรเจ้าองอาจปราศจากภัย เอามา

ถามติสสมาณพ ๆ นั้น ถึงมีบัญญามากมือภินิหารจะตรัสรู้สาวกบารมีญาณในชาตินั้นก็ดี มิได้สดับตรับฟังร่ำเรียนก่อน และจะล่วงรู้เอาด้วยปัญญาญาณแห่งตนนั้นมิอาจรู้เลย เหตุดังนั้นเมื่อติสสมาณพได้ฟังพุทธปัญหานั้นจึงมืดมนธ์อนธการไป แลดูเบื้องบนและเบื้องต่ำก็ไม่สามารถจะแก้ปัญหาของมหาเถรเจ้าได้ จึงถามมหาเถรเจ้าว่า ข้าแต่สมณะ มนต์อันนี้ชื่อไร เจ้าไทจึงบอกว่ามนต์นี้ชื่อพุทธมนต์ เจ้าติสสมาณพจึงว่า เจ้ากูจงบอกพุทธมนต์ให้แก่ข้าได้หรือไม่ได้จา เจ้าไทจึงกล่าวว่า ผิว่าผู้ใดจักใคร่ได้แท้ผู้นั้นต้องบวชเหมือนดังเรานี้แล้วเราจึงจะบอกให้ เมื่อได้ยินคำดังนั้นติสกุมารก็มีความยินดียิ่งนัก จึงเข้าไปหาพ่อแม่แล้วกล่าวว่า ข้าแต่พ่อแม่ทั้งสอง เจ้าสมณะองค์นี้รู้พุทธมนต์ดีนักหนา ถ้าผู้ใดเข้าไปบวชในสำนักของท่าน ๆ ก็จักให้แก่ผู้นั้น ข้านี้จักขออนุญาตต่อพ่อแม่ทั้งสองออกไปบวช เพื่อเรียนเอาพุทธมนต์นั้น เมื่อว่าได้พุทธมนต์แล้วข้าก็จักกลับคืนมา พ่อแม่ก็เห็นดีด้วยดังมาณพว่านั้น จึงให้อนุญาตว่า ผิแลว่าเจ้าบวชแล้วเจ้าจงเรียนเอาพุทธมนต์นั้นให้สำเร็จเทอญ เมื่อมาณพได้รับคำอนุญาตจากพ่อแม่ทั้งสองแล้วก็กลับมาสู่สำนักมหาเถรเจ้าขอบวช เจ้าไทก็บวชให้เป็นสามเณร แล้วก็บอกพระกรรมฐานให้แก่เจ้าสามเณร ๆ เจริญพระกรรมฐานจนได้สำเร็จพระโสดาบัติผลนั้นแล

ในกาลนั้น พระสิคควเถรจึงมาคำนึงว่า เจ้าสามเณรนี้ก็ตั้งอยู่ในโสดาและสิ้นกิจอันจักกลับคืนไปสู่เรือนแล้ว ผิว่าเราจักสอนวิปัสสนาให้เจ้าสามเณรๆ ก็จะได้ถึงพระอรหัตตผล ควรเราจะส่งไปสู่สำนักพระจันทวัชชีเถร เพื่อให้เรียนเอาพระสูตรและพระอภิธรรมในสำนักพระจันทวัชชีก่อน เจ้าไทจึงกล่าวว่าดูกรท่านสามเณรท่านจงไปสู่สำนักมหาเถรเจ้า ผู้มีนามว่าจันทวัชชี แล้วท่านจงเรียนเอาพระสูตรและพระอภิธรรมในสำนักนั้นเทอญ และท่านจงนำเอาถ้อย

คำของเรานี้ไปบอกแก่พระจันทวัชชีเถรด้วยว่า เราหาพยาธิมิได้ดอก และท่านจงบอกว่าดังนี้ อุปัชฌายะท่านใช้ให้ข้ามาสู่สำนักเจ้ากู ผิว่ามหาเถรเจ้าถามว่าอุปัชฌายะท่านชื่อใด ท่านจงบอกว่าสิคควเถรดังนี้เทอญ ถ้าหากว่ามหาเถรถามว่า เจ้าสามเณรนั้นชื่อใดเล่า ท่านอย่าได้บอกชื่อของท่าน ให้บอกว่า ชื่อข้าอุปัชฌายะ หากรู้ดีแล้ว กิจอันพระสิคควเถรกระทำนี้เพื่อจักให้พ้นจากทัณฑกรรม เมื่อเจ้าติสสสามเณรรับเอาถ้อยคำที่อุปัชฌายะสั่งดังนั้นแล้ว ก็นมัสการลาไปสู่สำนักมหาเถรจันทวัชชี ครั้นไปถึงแล้วก็เข้าไปกระทำสักการมหาเถรแล้วก็ยืนอยู่ในที่อันสมควร

ฝ่ายพระจันทวัชชีเถร เมื่อได้เห็นยังเจ้าสามเณรเข้ามาดังนั้น จึงถามว่าเจ้าสามเณรท่านมาแต่ที่ใด เจ้าสามเณรจึงบอกว่าอุปัชฌายะท่านใช้มาสู่สำนักเจ้ากู แล้วเจ้าติสสสามเณรก็บอกให้มหาเถรแจ้งทุกประการ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้นโพ้น

ในทันใดนั้น พระจันทวัชชีเถรเมื่อได้ทราบความดังนั้น จึงสั่งให้เจ้าติสสสามเณรเก็บผ้าและบาตรไว้ให้เรียบร้อย เจ้าสามเณรก็กระทำตามคำสั่งของพระเถรทุกประการ แล้วก็ถือเอายังไม้กวาดไปกวาดในบริเวณที่นั้นให้เรียบร้อย และจัดหาน้ำใช้และน้ำฉันกับทั้งไม้สีฟันไว้สำหรับพระมหาเถรพร้อมบริบูรณ์

ฝ่ายพระจันทวัชชีมหาเถร ปรารถนาจะใคร่ลองดูใจเจ้าสามเณร จึงไปปัดไปกวาดในบริเวณที่เจ้าสามเณรทำแล้วนั้น และเทยังน้ำที่เจ้าสามเณรจัดหาไว้นั้นเสีย แล้วจัดหามาใช้ด้วยตนเองทุกอย่าง ของสิ่งใดที่เจ้าสามเณรจัดและทำไว้นั้นพระผู้เป็นเจ้าไม่ใช้เลย เจ้าไทกระทำอยู่อย่างนั้นถึง ๗ วัน และในวันที่ ๗ นั้นเจ้าไทจึงถามเจ้าสามเณรอีกเป็นครั้งที่ ๒ ว่า เจ้าสามเณรท่านมา

แต่ที่ใด ติสสสามเณรก็บอกคุจที่กล่าวมาแล้วแต่หนหลังนั้นทุกประการ เจ้าไทเห็นว่าเจ้าสามเณรมั่นคงเรียบร้อยดี จึงถามขึ้นอีกว่า เจ้ามาเพื่อประโยชน์อะไร เจ้าสามเณรบอกว่า มาเพื่อประโยชน์จักเรียนเอายังพุทธวจนะคือพระสูตรและพระอภิธรรมดอก เจ้าไทจึงให้โอกาสว่า ถ้าเช่นนั้นดีแล้ว ตั้งแต่วันพรุ่งนี้ไป ท่านจงเรียนเทอญ

ตั้งแต่วันนั้นมา พระจันทวัชชีเถรก็สอนพระสูตรและพระอภิธรรมแก่เจ้าติสสสามเณรเป็นต้นมา เว้นไว้แต่พระวินัยปิฎกอย่างเดียว ครั้นถึงกาลอันควรอุปสมบทท่านก็อุปสมบท พระมหาสิควเถรเป็นอุปัชฌายะ พระจันทวัชชีเถรเป็นกรรมวาจาจารย์ เจ้าไททั้ง ๒ ครั้นอุปสมบทเจ้าติสสสามเณรเป็นภิกษุภาวะ ในพระพุทธศาสนาแล้วจึงให้เรียนเอาพระวินัยปิฎก พระโมคคลีบุตรติสสเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งปิฎกทั้ง ๓ แต่สำนักเจ้าไททั้ง ๒ องค์ด้วยประการดังที่กล่าวแล้ว เจ้าไททั้ง ๒ ก็พ้นจากทัณฑกรรม ครั้นเจ้าไททั้ง ๒ กระทำกิจพ้นจากทัณฑกรรมไปแล้ว ท่านก็เข้าสู่นิพพานไปวันนั้นแล

ลำดับแต่นั้นมา มหาโมคคลีบุตรติสสก็ปฏิบัติพระกรรมฐานก็ได้สำเร็จพระอภิญญา ๖ เป็นพระอรหันต์ขีณาสพเถร แล้วสอนพระธรรมวินัยปิฎกทั้ง ๓ แก่กุลบุตรทั้งหลายเป็นอันมาก เหมือนดังพุทโธวาทแห่งสมเด็จพระศาสดาในกาลครั้งนั้นแล

ในกาลครั้งนั้น พระยาพินทุสารซึ่งเป็นพระโอรสของพระยาจันทคุตต์ ๆ พระองค์เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองปาตลีบุตร ครั้นพระยาจันทคุตต์สิ้นพระชนม์ไปแล้ว พระยาพินทุสารโอรสก็ได้เสวยราชสมบัติแทนบิดา พระยาพินทุสารมีโอรส ๑๐๑ องค์ พระยาธรรมาโศกฆ่าเสียสิ้น เหลือไว้องค์หนึ่งแต่ที่ร่วมพระมารดากับพระองค์เท่านั้น ได้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ไม่ได้ราชา

ภิเษก ๔ ปี ครั้นล่วง ๔ ปีแล้วพระองค์ได้อภิเษกเป็นเอกราชปราบชมพูทวีปทั้งมวลนั้น นับตั้งแต่ปีที่สมเด็จพระพุทธองค์เจ้าเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานมาได้ ๒๑๘ ปี

อีกนัยหนึ่งว่า พระราชบุตรของพระเจ้าพินทุสารมี ๑๐๑ องค์ ครั้งนั้น พระเจ้าอโศกราชมีบุญมีฤทธิ์มีเดชยิ่งกว่าพระกุมารเหล่านั้น พระเจ้าอโศกราชได้เสวยราชสมบัติ เมื่อปีพระพุทธปรินิพพานแล้วมาได้ ๒๑๘ ปี เป็นพระเจ้าเอกราชในชมพูทวีปทั้งสิ้น ปรากฏพระนามว่า พระเจ้าจัณฑาโศกโดยกาลภายหลังแต่ได้มีบุญกรรมแล้วมา

อานุภาพแห่งราชาภิเษกและอำนาจอาชญาท่านอโศกราชนั้นแผ่ลงไปใต้แผ่นดิน ๑ โยชน์ และแผ่ขึ้นไปบนอากาศ ๑ โยชน์ และจะอ่านนับเป็นวาได้ ๑๒,๒๐๐ วา อันนี้อาศัยวาแห่งคนทั้งหลายสมัยเมื่อพระยาธรรมาโศกนั้นหนา ผิว่าจะนับเป็นวาแห่งวาเราบัดนี้ได้ ๑๔,๐๐๐ วา นับแต่ได้ราชาภิเษกมา ๓ ปี พระองค์ไม่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเลยแม้แต่เล็กน้อย เพราะเหตุว่าพระราชบิดาของพระองค์ อังคาสข้าวแก่พราหมณ์วันละ ๖๐,๐๐๐ คนทุกวัน พระองค์จึงได้ทรงปฏิบัติตามประเพณีเดิมนั้นมาแล

ในปีอันถ้วน ๔ นั้น พระองค์มีพระทัยอันเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอาศัยเหตุที่พระองค์ประกอบไปด้วยเดชานุภาพมาก จนถึงกับเทวดาทั้งหลายนำเอาน้ำแต่สระอโนดาตมาถวายพระองค์ วันละ ๘ หาบทุก ๆ วัน ประมวลได้น้ำวันละ ๑๖ ตุ่มทุก ๆ วันนั้นแล พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจึงได้เอาน้ำนั้นถวายแก่พระสงฆ์ ๘ ตุ่ม ถวายแก่มหาเถรทั้งหลายที่ทรงไตรปิฎกทั้ง ๓ ถึง ๖๔ ตุ่ม ให้แก่นางสันธมิตตาพระอัครมเหสี ๒ ตุ่ม แจกจ่ายพระราชทานแก่นางนักสนมสาวสรรกำนัลใน ในพระราชโรงหลวง ๑๖,๐๐๐ นาง นอกนั้นไว้ให้เป็นน้ำบริโภคสำหรับพระองค์ ด้วยประการฉะนี้ทุกวันแล

ลำดับนั้น เทวดาจึงนำเอาเครือเขานาคลดามีเนื้ออันละเอียดและมีรสอันหอม เอามาแต่ป่าหิมวันต์ถวายให้เป็นไม้สีฟัน พระองค์ก็แบ่งเอาไปถวายแก่ชาวเจ้าสังฆเถร ที่ทรงพระไตรปิฎก ๖๐ พระองค์ แล้วพระราชทานพระอัครมเหสี และนางนักสนมในพระราชเรือนหลวง พระองค์ก็ทรงบริโภคทุก ๆ วันนั้นแล

ยังมีเทวดาอีกจำพวกหนึ่ง นำเอาหมากขามป้อมและหมากสมอหมากม่วง มีรสและวรรณประดุจทองคำ เป็นยาอาจกำจัดเสียซึ่งโทษคือพยาธิในเนื้อตนให้หมดสิ้นไปทุกประการ พระองค์ก็เอาไปถวายแก่ชาวเจ้าสงฆ์และชาวภิกษุหมู่ทรงปิฎก ๖๐ พระองค์ แล้วพระราชทานพระอัครมเหสีและนางนักสนมทั้งหลายในพระราชโรงหลวง และสำหรับพระองค์บริโภคทุก ๆ วันนั้นแล

เทวดาอีกจำพวกหนึ่ง นำเอาผ้านุ่งและผ้าสะไบกับทั้งผ้าเช็ดหน้าอันมีวรรณ ๕ ประการ แต่วิมานและที่ต้นกัลปพฤกษ์ อันมีอยู่ในที่ใกล้ฉัททันตสระในป่าหิมวันต์โพ้นมาถวายแก่พระองค์ ๆ ก็แจกจ่ายให้แก่ข้าราชบริพาร ในราชสำนักของพระองค์อยู่เสมอมิได้ขาด พระยานาคหรือก็นำเอามายังเครื่องลูบไล้เป็นต้นว่าจุณจันทน์และเครื่องหอมต่าง ๆ กับทั้งผ้าอันมิได้ทอด้วยฝ้าย มีสีแดงประดุจดังสีแห่งดอกทองกวาวพร้อมทั้งยาตา แต่เมืองนาคโพ้นนำมาถวายแก่พระองค์ ฝูงนกแขกเต้าทั้งหลายหรือก็ไปเด็ดเอามายังรวงข้าวอันมีอยู่ในฉัททันตสระโพ้นมาถวายวันละ ๙,๐๐๐ เกวียน หนูทั้งหลายเล่าก็เรียกกันมาไม่น้อย ช่วยกันเกร็ดข้าวให้เป็นข้าวสารทุก ๆ วัน เม็ดข้าวทั้งหลายจะได้หักมาตรว่าเม็ดหนึ่งก็หามิได้ ข้าวนี้เป็นข้าวเสวยของพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช และหมู่นางทั้งหลายในพระราชฐานทุกแห่งนั้นแล

ลำดับแต่นั้นมา หมู่แม่ผึ้งทั้งหลายก็ชวนกันมากระทำรังไว้ให้พระยาเสวยยังน้ำผึ้งนั้นทุกวันๆ ฝูงหมีทั้งหลายเล่า ก็ชวนกันขนยังหลัวและฟืนแต่ป่ามาไว้ในฉางหลัวและฉางฟืนมิได้ขาด หมู่นกการเวกทั้งหลายเล่า ก็ชวนกันมาร้องด้วยเสียงอันไพเราะอยู่บนอากาศ ถวายบูชาพระองค์ทุกเช้าค่ำมิได้ขาดสักวันแล

อยู่มาในกาลวันหนึ่ง พระยาศรีธรรมมาโศกราชพระองค์ประกอบไปด้วยฤทธิ์ พระองค์ทรงคำนึงนึกในพระทัยว่า กูได้ยินสืบๆ มาว่าพระรูปพระกายของพระพุทธเจ้านั้น งดงามยิ่งนักหนา ควรกูจักเรียกมายังพระยากาลนาคราชมาถามดูก่อน ว่าแล้วพระองค์ก็ชัดสรวันคำ(๑) ไปในแม่น้ำคงคา สรวันคำนั้นก็ไปตามพระประสงค์ของพระองค์แท้จริง ไปตกอยู่แทบตีนแห่งพระยากาลนาคราช ในเวลาพระยากาลนาคราชกำลังนอนหลับอยู่นั้นแล

พระยากาลนาคราชตนนี้ มีอายุยืนได้ถึงอสงไขยกัลป์ ได้เห็นพระพุทธเจ้าทั้ง๔พระองค์ คือพระพุทธกกุสันธ พระโกนาคมน พระกัสสปและพระสมณโคตมเจ้าแห่งเรานี้ พระยากาลนาคราชก็สะดุ้งตื่น ด้วยได้ยินเสียงแห่งสรวันคำอันพระเจ้าอโศกราชหากใช้ไปนั้นตกอยู่แทบตีนแห่งตนดังนั้น ตนก็มาสู่สำนักของพระองค์ พระเจ้าอโศกก็เชิญให้พระยากาลนาคราช นั่งเหนือแท่นอันใหญ่อยู่ภายใต้เศวตฉัตร บูชาด้วยดอกไม้อันมีอยู่ในน้ำและบนบก กับทั้งดอกไม้ทองเงินเป็นอันมากนัก

พระเจ้าอโศกราชประทับอยู่ ณ ที่นั้น แวดล้อมไปด้วยหมู่นางทั้งหลายมีตนอันประดับไปด้วยเครื่องอลังการทั้งมวล แล้วพระองค์จึงกล่าวแก่พระยากาลนาคราชว่า ดูกรพระยากาลนาคราช ท่านจงกระทำตัวท่านให้เหมือนพระ

---

(๑) คำว่า สรวันคำ ตรงกับโซ่หรือตรวนทองคำ ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ปฐมภาคหน้า ๔๒ ว่า สุวณฺณสงฺขลิกพนฺธนำ

สรีรกายแห่งพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งพระองค์ยังมีพระชนม์อยู่นั้น ในที่เฉพาะหน้าแห่งเราบัดนี้เทอญ เมื่อพระองค์กล่าวดังนั้นแล้ว พระยากาลนาคราชก็เนรมิตรูปกายแห่งตน ให้เหมือนพระวรกายแห่งพระพุทธเจ้าทุกส่วน ใหญ่น้อยต่ำสูงและอิริยาบถก็ให้เหมือนพระศาสดาทุกประการ แล้วเนรมิตร่างกายทุกส่วน อาเกียรเต็มไปด้วยพุทธลักษณะทั้งหลาย ๓๒ และลักษณะน้อยทั้งหลาย ๘๐ ทัศ ประดุจดังสระน้ำอันเต็มไปด้วยดอกบัวและดอกมณฑารพอันบานพร้อมกันฉะนั้น นัยหนึ่งว่าประดุจอากาศอันรุ่งเรืองเต็มไปด้วยหมู่ดาวทั้งหลาย ผิว่ามิดังนั้นประดุจดังยอดดอยคำ อันอาเกียรเต็มไปด้วยสายพ้าและสายรุ้งอันซ่านแผ่ออกไปไกลได้ มีประมาณวา ๑ ครอบงำไปด้วยรังสีนิธิวิจิตรออกไปตามรัศมีทั้งหลาย เป็นต้นว่า เขียวเหลืองแดงนั้นแล พระยาศรีธรรมาโศกราชตนมีบุญปราบสกลชมพูทวีป พระองค์ทอดพระเนตรดูรูปพระพุทเจ้า อันพระยากาลนาคราชหากเนรมิตนั้น รุ่งเรืองไปด้วยอันควรแก่กุศลเจตนา เกตุมาลาก็รุ่งเรืองไปด้วยอันปราศจากมลทิน ผมกลางกระหม่อมรุ่งเรืองดังสายสานอันอาจชักวิสัยตาแห่งหมู่ยักษ์และนาคครุฑ และหมู่เทพดาอินทร์พรหมและมนุษย์ทั้งหลายนั้นแล

ฝ่ายพระยาอโสกราช พระองค์ก็เพ่งพิศเฉพาะพระรูปโฉมของพระศาสดา ซึ่งพระยากาลนาคราชเนรมิตนั้น ไม่สามารถจะพรากจากไปได้มีประมาณ ๗ วัน ครั้นถึงวันถ้วน ๗ จึงสร่าง ให้เหล่าสัตว์ทั้งหลาย เป็นต้นว่าเทพดาอินทร์พรหมนาคครุฑยักษ์ และมนุษย์มีพระยาอโสกราชเป็นต้น เสด็จและกลับไปสู่ที่อยู่แห่งตน ๆ วันนั้นแล

พระยาอโสกราชนั้น นับแต่พระองค์ได้ราชาภิเษกมาถึง ๓ ปีพระองค์ก็ยังให้ทานข้าวแก่พราหมณ์ปริพพาชกทั้งหลาย ๖๐,๐๐๐ คนตามประเพณีที่

พระราชบิดาได้ทรงกระทำมาแล้ว อยู่มาวันหนึ่งพระองค์ใคร่จะทรงพิจารณาดูลีลามารยาท แห่งพราหมณ์ปริพพาชกทั้งหลายที่มานั้น พระองค์จึงทอดพระเนตรออกไปทางสีหบัญชรพระราชโรงหลวงเมื่อเวลาพราหมณ์ปริพพาชกทั้งหลายบริโภคข้าวอยู่นั้น ทรงเห็นอิริยาบถไม่ระงับ มีอินทรีย์บ่สำรวม เป็นลีลาชีนอกศาสนา พระองค์จึงมาทรงคำนึงแต่ในใจว่า กูให้ทานแก่ท่านเหล่านี้เป็นฉะนี้หนอ ชื่อว่าทานนี้เราควรพิจารณาดูก่อนแล้วจึงควรให้แล

อยู่มาในวันหนึ่ง พระองค์จึงรับสั่งกับด้วยอำมาตย์ทั้งหลายว่า ดูกรอำมาตย์ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงนำนักบวชที่ท่านทั้งหลายสมมุติว่าดี เป็นครูแห่งท่านทั้งหลายมาสู่เรือนเรา จักให้ทาน อำมาตย์ทั้งหลายจึงไปนำเอามายังชีนอกศาสนาทั้งหลาย เป็นต้นว่านิกัพพะนั้นมาในพระราชฐาน แล้วก็นำความเข้าไปกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ตูข้าทั้งหลายได้อาราธนาอรหันตาเจ้าทั้งหลาย เข้ามาประชุมอยู่ในพระราชฐานนี้แล้ว พระเจ้าอโสกราช เมื่อพระองค์ได้ยินคำว่าอรหันต์เข้ามาดังนั้น ก็บังเกิดความปีติยินดียิ่งนัก จึงรับสั่งแก่อำมาตย์ทั้งหลายว่า ถ้าเช่นนั้นสูทั้งหลายจงปูอาสนอันใหญ่น้อยให้เรียบร้อยดีแล้ว จงไปอาราธนาเจ้ากูทั้งหลายให้ขึ้นมาเทอญ ปริพพาชกทั้งหลายก็ขึ้นมาโดยลำดับ พระยาจึงตรัสว่า ท่านผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจงรู้รักอาสนแห่งตนเทอญ

ฝ่ายว่าปริพพาชกทั้งหลาย เมื่อได้ยินพระยาอโสกราชตรัสดังนั้น ลางคนก็นั่งเหนือตั่งหวาย ลางคนก็นั่งเหนือตั่งแป้น เมื่อพระองค์ได้ทรงเห็นเหตุการณ์ดังนั้น ก็ทรงรู้อนุมานญาณแห่งพระเนตรว่า แก่นสารในภายในตัวท่านเหล่านี้หาอะไรไม่มีสักอันหนา พระองค์จึงสั่งให้อำมาตย์จัดของเคี้ยวของฉันมาให้ปริพพาชกตามสมควร แล้วก็มีรับสั่งให้กลับไปสู่ที่อยู่ของตน ๆ นั้นแล

จำเนียรแต่กาลนั้นมานาน ในวันหนึ่งพระองค์ทรงยืนอยู่แทบสีหบัญชรในปรางคปราสาท ทอดพระเนตรเห็นเจ้านิโครธสามเณรเข้ามาในข่วงคุ้มแต่องค์เดียว เห็นการสำรวมอินทรีย์ลีลามารยาทงามยิ่งนักแล เจ้านิโครธสามเณร(๑)องค์นี้ หากเป็นโอรสของนางสุมนา เมื่อนางทรงครรภ์แก่ใกล้จะประสูตินั้น นางถือเอาเพศดังคนผู้อื่นแล้วหนีออกไปสู่บ้านจัณฑาลบ้านหนึ่ง มิใกล้มิไกลเวียงเท่าใดนัก ยังมีไม้นิโครธต้นหนึ่ง มีอยู่ในที่ใกล้เรือนแห่งนายบ้านจัณฑาลนั้น นางได้ยินเสียงแห่งเทวดาซึ่งรักษาไม้นิโครธต้นนั้น ว่านางสุมนามานี่ นางก็เข้าไปสู่เค้าไม้นิโครธต้นนั้น เทวดาก็เนรมิตบรรณศาลาให้เป็นที่อยู่แก่นางหลังหนึ่ง นางก็เข้าไปอยู่ในที่นั้น แล้วก็ประสูติโอรสในที่นั้น นางจึงให้ชื่อโอรสนั้นว่านิโครธกุมารนั้นแล

ส่วนนายบ้านจัณฑาลนั้น แรกแต่ได้เห็นยังนางสุมนานั้น มันก็มีความรักในนางเสมอด้วยลูกอันยังเกิดในอุทรแท้จริง เทียรย่อมหาข้าวน้ำให้นางบริโภคทุกวันนั้นแล นางก็อยู่ในที่นั้นมาตลอดกาล

ยังมีพระเถรองค์หนึ่ง มีนามว่าวรุณเถร เห็นความบริบูรณ์แห่งนิโครธกุมารว่า จักได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันต์ มหาเถรเจ้าจึงมาคำนึงว่า กุมารนี้ใหญ่

---

(๑) นิโครธสามเณร ปรากฏใน Asoka: The Buddist Emperor of India ของ Vincent A. Smith ว่า

พระเจ้าพินทุสาร (พระชนกของอโสก) มีพระโอรสเป็นจำนวนร้อยเอ็ด ซึ่งเกิดแต่พระมารดาต่างกัน ๑๖ คน โอรสองค์ใหญ่พระนามว่า สุมน (เป็นเชษฐาต่างมารดากับอโสก) โอรสองค์เล็กพระนามว่า ติสสะ หรือ ติษยะ (เป็นอนุชาร่วมมารดากับอโสก) องค์อโสกเองเป็นพระโอรสองค์ที่ ๓ ของพินทุสาร อโสกได้ปลงพระชนม์ภาดาเสีย ๙๙ องค์ เหลือไว้แต่อนุชาร่วมพระครรภ์คือติสสะองค์เดียว และในขณะที่เชษฐภาดาของอโสก พระนามว่า สุมนะ ถูกปลงพระชนม์นั้น ชายา (ไม่ปรากฏนาม) กำลังทรงครรภ์ ลอบหนีไปอาศัยอยู่ในหมู่บ้านจัณฑาล นอกประตูนครปาตลิบุตรด้านตะวันออก นายบ้านได้ปฏิบัติรักษาไว้ และในขณะที่หนีออกมาจากพระราชวังได้แล้วนั้น คลอดบุตรคนหนึ่ง ซึ่งต่อมาก็คือนิโครธสามเณร เพราะเหตุนี้ ชื่อมารดานิโครธสามเณรควรเป็นสุมนา คู่กับเจ้าชายสุมนะผู้เป็นบิดา

มามีอายุ ๗ ปีแล้วควรจะให้บวช นางผู้มารดาก็ให้อนุญาต เจ้าไทก็บวชให้ นิโครธสามเณรได้สำเร็จพระอรหันต์ในเมื่อเวลาโกนผมจะเข้าไปบวชเป็นสามเณร ด้วยคมแห่งมีดโกนครั้งสุดท้ายนั้นแล

อธิบายว่า เจ้าไทโกนผมนั้น กุมารเอาผมอันขาดตกลงมานั้นมาพิจารณาเป็นกรรมฐานว่า เกศา ดังนั้น ก็ได้สำเร็จโสดา สกิทาคา และอนาคา เป็นลำดับไป จนถึงคมแห่งมีดโกนครั้งสุดท้าย ก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ พระมหาเถรเจ้าก็ให้สรณคมน์และศีล ดังพระศาสดาทรงบัญญัติไว้นั้นแล

เจ้านิโครธสามเณร นุ่งห่มสบงจีวรเรียบร้อย ถือเอายังบาตรแล้วก็ไปสู่สำนักอุปัชฌายะในพระอารามทิศหนใต้แห่งเวียง บ้านจัณฑาลอันเป็นที่อยู่อาศัยของมารดาเจ้าสามเณรนั้น อยู่ทิศตะวันออกเวียง วันหนึ่งเจ้าสามเณรปรารถนาจะไปบิณฑบาตยังบ้านมารดาเจ้าก็ชำระยังสรีระให้หมดจดแล้วถือเอายังบาตร หันหน้าเฉพาะซึ่งประตูเวียงแล้วก็เดินตรงไปวันนั้นแล

ในขณะนั้น พระเจ้าอโสกราชทรงดำเนินอยู่บนปรางคปราสาททอดพระเนตรไปทางทิศตะวันออก จึงเห็นเจ้าสามเณรเดินไปตามหนทางมีอิริยาบถอันระงับ ประกอบด้วยศีลอันหมดจดแห่งอรหันตเจ้านั้น ก็บังเกิดมีพระทัยรักใคร่และเลื่อมใสด้วยดี พระองค์จึงทรงดำนึงว่าธรรมดามนุษย์ปุถุชนนี้เทียรย่อมมีใจอันตื่นเหมือนดังเนื้ออันสะดุ้งนั้นดาย ส่วนเจ้าสามเณรน้อยองค์นี้ไม่เป็นฉันนั้น แม้แต่จะเดินก็แลดูงาม ดูข้างหน้าข้างหลังข้างบนข้างล่างก็งามไปทุกส่วน ชะรอยว่าโลกุตรธรรมจะบังเกิดมีในสันดาน แห่งเจ้าสามเณรน้อยองค์นี้เป็นแน่แท้ พอเห็นก็มีใจรักบังเกิดขึ้นพร้อมทีเดียว

ลำดับนี้จะกล่าวถึงประวัติอดีตชาติ ของพระเจ้าอโสกราชและนิโครธสามเณร แต่พอสังเขป ในอดีตชาติก่อนโพ้น พระองค์เป็นพ่อค้าขายน้ำผึ้ง

มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ล้วนแต่เป็นชายทั้ง ๓ คน พระองค์เป็นคนที่ ๓ เป็นผู้ขายอยู่ทางบ้าน ส่วนพี่ ๒ คนนั้นเข้าไปเที่ยวแสวงหาผึ้งอยู่ในป่าเพื่อเอาน้ำผึ้งมาให้น้องขายทุกวัน ๆ มิได้ขาด ครั้นอยู่มาในกาลวันหนึ่ง ยังมีพระปัจเจกโพธิเจ้าองค์หนึ่ง เข้ามาบิณฑบาตน้ำผึ้งไปประกอบยารักษาพยาธิแก่พระผู้เป็นเจ้าอีกรูปหนึ่ง พระผู้เป็นเจ้าเข้ามาสู่เมืองวันนั้น มีหญิงผู้หนึ่งนำไหน้ำไปสู่ท่าน้ำ ก็เห็นยังพระปัจเจกโพธิเจ้าเข้ามาในเมืองในเวลาใช่กาลเข้ามาบิณฑบาต หญิงนั้นก็ถามดูมันก็รู้ในสัญญาว่า เจ้ากูมาเพื่อประโยชน์บิณฑบาตน้ำผึ้ง มันจึงเหยียดมือชี้ไปว่า ข้าแต่เจ้ากูพ่อค้าน้ำผึ้งอยู่ทางโพ้น เจ้ากูจงเข้าไปเทอญ พระปัจเจกโพธิเจ้าก็เข้าไปตามคำของหญิงชี้บอกนั้น พ่อค้าน้ำผึ้งผู้นั้นครั้นได้เห็นยังพระปัจเจกโพธิเจ้าเข้ามาดังนั้น ก็มีความปีติยินดีมากนัก มันจึงถามว่าเจ้ากูมาเพื่อประโยชน์อันใด พระปัจเจกโพธิเจ้าก็บอกให้แจ้งทุกประการ ท่านพ่อค้านั้นก็รับเอายังบาตรแต่มือพระปัจเจกโพธิเจ้า ไปใส่น้ำผึ้งให้เต็มบาตรแล้วก็นำออกมา น้ำผึ้งนั้นก็เพือด[๑]ตกลงเหนือแผ่นดิน ท่านพ่อค้าเห็นดังนั้นก็บังเกิดความโสมนัสยินดีเป็นอันมาก แล้วก็เอายังบาตรน้ำผึ้งนั้น ถวายใส่มือพระปัจเจกโพธิเจ้าแล้ว จึงกระทำความปรารถนาว่า ข้าแต่เจ้ากู บุญกุศลอันข้าได้กระทำบัดนี้ ขอให้ข้าได้เป็นพระยาองค์หนึ่งในชมพูทวีปนี้ และขอให้ข้าพเจ้ามีอำนาจและอาณาจักรอันกว้างใหญ่ แผ่ลงไปใต้แผ่นดินให้ได้โยชน์ ๑ แผ่ขึ้นไปบนอากาศก็ให้ได้โยชน์ ๑ นั้นเทอญ หญิงคนนั้นเมื่อได้ยินคำปรารถนาแห่งนายพ่อค้าดังนั้น มันก็ปรารถนาตามในเดี๋ยวนั้นว่า ข้าแด่พระปัจเจกโพธิเจ้า ถ้าหากว่าพ่อค้าน้ำผึ้งผู้นี้ ได้เป็นพระยาปราบชมพูทวีปเมื่อใด ขอให้ข้าน้อยนี้จงได้เป็นนางอัครมเหษีของท่านเมื่อนั้นเทอญ

---

(๑) กระฉอก

ในทันใด พระปัจเจกโพธิเจ้าจึงกล่าวว่า คำปรารถนาเขือทั้ง ๒ นี้จง ให้บริบูรณ์ทุกประการเทอญ พระปัจเจกโพธิเจ้ากล่าวเท่านั้นแล้วก็กลับไปสู่ เขาคันธมาทน์ จัดแจงประกอบยาถวายองค์ที่เป็นพยาธินั้นฉัน

ฝ่ายว่าพ่อค้าน้ำผึ้งนั้น ครั้นว่านำเอาบาตรน้ำผึ้งไปถวายเป็นทานแก่ พระปัจเจกโพธิเจ้าแล้ว ก็กลับไปสู่เรือนแห่งตน ในทันใดนั้นพี่ชายทั้ง ๒ ก็ กลับมาแต่ป่า มันจึงบอกกับพี่ชายทั้ง ๒ ว่า ข้าแต่พี่ทั้ง ๒ ขอพี่ทั้ง ๒ จงมี ความเลื่อมใสและมีความปีติยินดีกับด้วยข้าให้จงมากเทอญ วันนี้มีพระปัจเจก โพธิเจ้าองค์หนึ่ง เข้ามาสู่เรือนเพื่อประโยชน์ด้วยน้ำผึ้ง น้องจึงได้เอาน้ำผึ้ง ถวายเป็น ๓ ส่วน พี่ทั้ง ๒ คนละส่วน ข้าส่วน ๑ ให้เป็นทาน แก่พระ ปัจเจกโพธิเจ้า พอเต็มบาตรแท้จริง พี่ทั้ง ๒ ครั้นได้ยินคำน้องบอกดังนั้นก็ มีใจอันโกรธ จึงกล่าวว่า ชาติคนจัณฑาลทั้งหลายนั้นย่อมนุ่งผ้าย้อมฝาดดังกู เข้าใจว่านี้ บุคคลรับเอาน้ำผึ้งแต่มือแห่งมึงแล้วหนีไปนั้น ชะรอยว่าเป็น คนจัณฑาลแท้จริง พี่คนที่ ๒ จึงกล่าวว่า มึงจงเอาพระปัจเจกโพธิของมึงซัด ไปในเกาะสมุทรโพ้นเทอญ

ครั้นน้องชายได้ยินคำพี่ทั้ง ๒ กล่าวคำไม่งามดังนั้น มันเป็นผู้ประกอบ ไปด้วยปัญญา จึงกล่าวว่า ดูราพี่ทั้ง ๒ ทานอันเราพี่น้องได้ให้แล้ว ย่อมเป็น หิตประโยชน์ในอัตตภาพชั่วนี้และชั่วหน้า แก่เราพี่น้องทั้ง ๓ แท้จริงหนา อันจักเปล่าเสียจากประโยชน์เป็นอันไม่มี พี่ทั้ง ๒ จงกระทำใจให้บริสุทธิ์เทอญ พี่ทั้ง ๒ ได้ยินคำน้องกล่าวเล้าโลมอันประกอบไปด้วยอานิสงส์ดังนั้น แล้วจึง กระทำการอนุโมทนาในทานอันนั้นแล

ล้ำเขาพี่น้องทั้ง ๓ คนนั้น คนที่ ๓ นั้น คือพระยาศรีธรรมาโสกนั้น แล ส่วนหญิงผู้ถือไหลงไปตักน้ำ และปรารถนาเป็นอัครมเหษีต่อหน้าพระ

บั่จเจกโพธิในวันนั้น ก็คือนางอสันธมิตราพระอัครมเหษีของพระองค์นั้นแล พี่คนที่ ๒ นั้นก็คือพระยาเทวานังบีย์ดิส เหตุที่พระองค์ได้กล่าวว่า มึงจงเอาพระบั่จเจกโพธิเจ้าของมึง ซัดให้ตกไปในเกาะสมุทรโพ้นแก่น้องชาย จึงได้ไปบังเกิดอยู่ในลังกาทวีปโพ้นแล ฝ่ายว่าพี่ชายคนที่ ๑ นั้นก็คือเจ้านิโครธสามเณร อาศัยเหตุที่ท่านได้กล่าวแก่บั่จเจกโพธิเจ้า ว่าเป็นคนจัณฑาล ครั้นมารดาทรงครรภ์แก่จึงได้พาหนีออกไปอาศัยอยู่ในบ้านแห่งนายบ้านจัณฑาล แล้วประสูติเจ้านิโครธสามเณรในละแวกบ้านที่นั้นด้วย ความปรารถนาก็ดี วาจาที่กล่าวปรามาสก็ดี ย่อมได้รับซึ่งผลโดยแท้ ดังที่ได้มีตัวอย่างปรากฏมาแล้วในข้างต้นนี้ เหตุดังนั้นผู้ประกอบด้วยบัญญา จงรักษาสำรวมวาจาให้ถูกต้องตามคลองธรรมแท้จริง เหตุดังนั้น เมื่อพระเจ้าอโสกราชได้ทอดพระเนตรเห็นเจ้านิโครธสามเณร พระองค์จึงทรงเลื่อมใสศรัทธาและรักใคร่ในเจ้าสามเณรยิ่งนัก ถึงแม้พระยาเทวานังบีย์ดิสลังกาทวีปนั้นก็ดี พระองค์ทรงเป็นมิตรรักใคร่ซึ่งกันและกันนั้น พระองค์ก็ทรงได้รับแต่ข่าวสาส์นเท่านั้น อาการอันเป็นมิตรฉะนี้ เนื่องมาแต่เหตุบุพเพสันนิวาสแห่งบุคคลทั้ง ๓ พี่น้องได้สัมพันธ์เกี่ยวกันมาแล้ว ดังที่กล่าวแล้วในข้างต้นโพ้น เพราะเหตุนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายมีพระบรมศาสดาเป็นต้น พระองค์จึงทรงประพันธ์เป็นคาถาไว้ว่า ปุพฺเพว สนฺนิวาเสน เป็นอาทิ เขาทั้ง ๓ บังเกิดความรักใคร่ซึ่งกันและกัน มาทว่ารู้เพียงแต่ข่าวเท่านั้นให้เป็นเหตุ

เพราะฉะนั้น พระเจ้าอโสกพระองค์ประทับอยู่ในพระราชโรงหลวง ทอดพระเนตรเห็นเจ้านิโครธสามเณร พระองค์มีพระทัยรักใคร่ยิ่งนัก จึงรับสั่งให้อำมาตย์ไปนิมนต์เจ้าสามเณรเข้ามาโดยเร็ว อำมาตย์ก็ไปนิมนต์ตามรับสั่ง ครั้นเจ้าสามเณรขึ้นมาในพระราชโรงหลวงแล้ว พระองค์จึงรับสั่งกับเจ้าสามเณรองค์น้อยนั้นว่า เจ้าจงรู้จักยังอาสนของเจ้าเทอญ

ฝ่ายว่าเจ้านิโครธสามเณร เมื่อได้ยินรับสั่งของพระราชาดังนั้นก็มองดูในที่นั้นไม่มีพระภิกษุสงฆ์แม้แต่สักองค์เดียว เจ้าสามเณรก็เข้าไปสู่แท่นที่ประทับของพระราชา อันมีเศวตฉัตรกางกั้นอยู่ภายบนนั้น เจ้าสามเณรก็ส่งบาตรให้กับพระราชา แล้วก็ขึ้นนั่งอยู่บนราชบัลลังก์ที่นั้น พระยาธรรมาโศกราช เมื่อพระองค์ได้เห็นเจ้าสามเณรขึ้นสู่ราชบัลลังก์ดังนั้น พระองค์จึงทรงคำนึงแต่ในพระทัยว่า เจ้าสามเณรองค์นี้จักได้เป็นเจ้าเรือนอันนี้แท้จริง ในทันใดนั้นพระยาธรรมาโศกราชก็ถวายภัตตาหารอันพ่อครัวหากตกแต่งไว้สำหรับพระองค์นั้น แก่เจ้าสามเณรนั้นแล ครั้นเจ้าสามเณรกระทำภัตตกิจเสร็จแล้ว พระองค์จึงรับสั่งถามเจ้าสามเณรว่า คำสอนอันพระพุทธเจ้าเทศนาไว้แก่ชาวเจ้าทั้งหลายนั้น เจ้าสามเณรยังรู้ในคำสอนนั้นๆบ้างหรือ เจ้าสามเณรขานว่า เออมหาราช คำสอนของพระศาสดานั้น เรายังรู้ด้วยเอกเทศแล พระองค์จึงตรัสว่าถ้าเช่นนั้นเจ้ากูจงเทศนาให้โยมฟังเทอญ เจ้าสามเณรจึงขานว่า เออดีแล้ว

ในกาลครั้งนั้น เจ้านิโครธสามเณร จึงเลือกเอายัง อัปปมาทวรรค มาวิสัชชนา ถวายพระยาธรรมาโศกราช มีพระบาลีว่า อปฺปมาโท อมตปทํ เป็นอาทิดังนี้ เมื่อพระองค์ได้ทรงสดับพระธรรม มีประมาณคำเดียวเท่านั้น พระองค์ก็ทรงซาบซึ้งในพระทัยเป็นอย่างดี จึงตรัสแก่เจ้าสามเณรว่า เจ้ากูเทศนานี้สมควรแท้ ครั้นว่าจบอนุโมทนากิจแห่งเจ้าสามเณรนั้นแล้ว พระองค์ก็ตรัสกับเจ้าสามเณรว่า โยมขอถวายอาหารบิณฑบาตแก่เจ้ากูวันละ ๘ สำรับ เจ้าสามเณรจึงทูลว่าดูรามหาบพิตร ข้าวอันมหาบพิตรถวายแก่อาตมานี้ อาตมาจะเอาไปถวายแก่พระอุปัชฌายะของอาตมา พระยาธรรมาโศกราชจึงตรัสว่าบุคคลเช่นใดได้ชื่อว่าอุปัชฌายะของเจ้ากูเล่า เจ้าสามเณรจึงทูลว่า บุคคลผู้ใด

รำพึงเห็นโทษอันน้อยอันใหญ่แห่งเรานี้ เจ้ากูองค์นั้นแหละได้ชื่อว่าอุปัชฌายะของอาตมา แล้วพระองค์จึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นโยมจะถวายอีก ๘ สำรับแก่เจ้ากูองค์นั้น เจ้าสามเณรจึงทูลว่า อาตมาก็จะเอาไปถวายแก่อาจารย์ พระยาธรรมาโศกราชจึงตรัสถามว่า บุคคลเช่นใดได้ชื่อว่าอาจารย์ของเจ้ากูเล่า เจ้าสามเณรจึงทูลว่า บุคคลผู้ใดสอนให้เราตั้งอยู่ในธรรมอันควรสอนในศาสนาของพระศาสดา บุคคลผู้นั้นได้ชื่อว่า อาจารย์ของอาตมา พระยาธรรมาโศกราชจึงตรัสว่า สาธุ โยมจะถวายอีก ๘ สำรับแก่เจ้ากูพระองค์นั้น เจ้าสามเณรจึงทูลว่าถึงเช่นนั้นอาตมาก็จะนำไปถวายแก่สงฆ์ พระองค์จึงตรัสว่า บุคคลอย่างใดได้ชื่อว่าสงฆ์นั้นเล่า เจ้าสามเณรก็ทูลตอบว่า อาการอันบวชเป็นสามเณรแห่งอาตมาก็ดี หรืออุปัชฌายะอาจารย์ของอาตมาก็ดี อาศัยซึ่งเจ้ากูหมู่ใด เจ้ากูหมู่นั้นได้ชื่อว่าสงฆ์นั้นแล เมื่อพระองค์ได้ยินถ้อยคำเจ้าสามเณรกล่าวดังนั้นก็ทรงปีติยินดีทวีมากขึ้นกว่าแต่ก่อนแท้จริง แล้วพระองค์ก็ตรัสแก่เจ้าสามเณรอีกว่า เอาเถอะโยมจะถวายแก่เจ้ากูอีก ๘ สำรับ ในทันใดนั้นเจ้าสามเณรก็ถวายอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ มหาราช ในวันนั้นแล

ครั้นแล้วพระยาธรรมาโศกราชก็ตรัสกับเจ้าสามเณรอีกว่า ตั้งแต่วันพรุ่งนี้เป็นต้นไป โยมขออาราธนาเจ้ากูเข้ามาฉันในบ้านโยม พร้อมด้วยชาวเจ้าทั้งหลายมีประมาณ ๑๒ องค์เทอญ เจ้าสามเณรจึงนิมนต์เจ้าไททั้งหลาย ๓๒ องค์ เข้าไปฉันในพระราชฐาน เมื่อพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นเจ้าไทเข้ามาดังนั้น ทรงปีติยินดียิ่งนัก จึงตรัสกับเจ้าสามเณรว่า โยมขออาราธนาพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายเข้ามาฉันในบ้านโยม ๓๒ องค์ทุกวันตราบเท่าถึง ๖๐,๐๐๐ องค์แท้จริง

ตั้งแต่นั้นมา พระยาธรรมาโศกราช พระองค์ทรงงดจากการให้ข้าวแก่ชีนอกศาสนาแต่ก่อน ๖๐,๐๐๐ คนนั้นเสีย แล้วพระองค์ทรงตั้งข้าวนิจ-ภัตรแก่เจ้าภิกษุทั้งหลาย ๖๐,๐๐๐ องค์ ในพระราชฐานทุกๆวัน แล้วเจ้านิโครธสามเณรก็เทศนาสั่งสอนพระยาธรรมาโศกราชกับทั้งบริษัททั้งหลาย ให้ตั้งอยู่ในสรณาคมและเบญจศีล กระทำศรัทธาของพระองค์และบริษัทที่ยังเป็นปุถุชน ให้ตั้งอยู่ในพระพุทธศาสนาในกาลครั้งนั้นแล

ตั้งแต่นั้นมา พระยาธรรมาโศกราช พระองค์ทรงสร้างอารามแห่งหนึ่ง ให้ชื่อว่าอโศการาม ให้เป็นที่อยู่แก่ชาวเจ้าภิกษุทั้งหลาย ๖๐,๐๐๐ องค์ ลำดับแต่นั้นมา พระองค์ก็ทรงสร้างพระวิหารและมหาเจดีย์ถึง ๘๔,๐๐๐ เทียรย่อมประกอบชอบธรรมทั้งนั้น สิ่งใดที่ไม่ชอบในธรรมนั้นเป็นอันไม่มีในชมพูทวีปนี้

อยู่มาในกาลวันหนึ่ง พระองค์เสด็จไปถวายมหาทานในอโศการาม พระองค์ประทับอยู่ ณ ท่ามกลางสงฆ์ ทรงปวารณาแก่ชาวเจ้าทั้งหลายด้วยจตุปัจจัยแล้ว จึงตรัสถามแก่ชาวเจ้าทั้งหลายว่า พระธรรมทั้งมวลอันพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นี้มีประมาณเท่าใด มหาเถรถวายพรว่า พระธรรมทั้งหลายอันพระพุทธเจ้าเทศนาไว้นั้นมีถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระธรรมยิ่งนัก มีพระทัยปรารถนาจะบูชาพระธรรมขันธ์แต่ละอันๆนั้น ด้วยการสร้างพระวิหารหลังหนึ่งๆ ในพระนครทั้งหลาย ๘๔,๐๐๐ เมือง ในชมพูทวีปทั่วไป และให้ก่อพระเจดีย์ ๘๔,๐๐๐ องค์อีกด้วย แล้วทรงบริจาคพระราชทรัพย์ในเล่มฉาง(๑) มีประมาณ ๙๖ เล่มฉางให้แก่อำมาตย์

---

(๑) คำว่าเล่มฉาง หมายความถึงท้องพระคลัง เช่น พระองค์ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ มีประมาณ ๙๖ ท้องพระคลัง

ทั้งหลาย แล้วตรัสแก่อำมาตย์ทั้งหลายว่า ดูราท่านทั้งหลาย สูท่านทั้งหลายจงสร้างวิหารหลังหนึ่งในเมืองหนึ่งๆ ให้ครบ ๘๔,๐๐๐ เมือง ในชมพูทวีปนี้เทอญ

ส่วนพระยาธรรมาโศกราชนั้น พระองค์ทรงสร้างพระวิหารในอโศการาม สงฆ์ทั้งหลายก็ไว้ภาระในนวกรรมทั้งมวล แก่พระมหาอินทคุตตเถรเจ้าผู้เป็นพระขีณาสพ อันมีฤทธิ์อานุภาพมากนั้น นวกรรมอันใดยังไม่แล้วนั้น เจ้าไทก็กระทำอธิษฐานด้วยอานุภาพแห่งตนทุกประการ การสร้างวิหารกรรม ๖ ปีจึงสำเร็จนั้นแล

อำมาตย์ทั้งหลายก็ส่งหนังสือข่าวสาส์นนั้นๆ ออกไปให้ท้าวพระยาทั้งหลาย ๘๔,๐๐๐ เมืองนั้น ให้รู้สิ้นทุกๆ เมือง แล้วอำมาตย์ทั้งหลายลงมือก่อสร้างวิหารพร้อมกันทุกเมือง ในวันจันทคราธวันนั้นเขาทั้งหลายกระทำอยู่ถึง ๓ ปีก็พอดีมาบรรจบวันจันทคราธอีกวันหนึ่งในปีอันถ้วน ๓ นั้น อำมาตย์ทั้งหลายจึงได้มีข่าวสาส์นเข้ามาถวายให้ทรงทราบว่า วิหารทั้งหลายกระทำเสร็จแล้วในวันจันทคราธวันนั้น เมื่อพระองค์ทรงทราบในข่าวสาส์นว่ามหาวิหารทั้งหลาย ๘๔,๐๐๐ เมือง สำเร็จแล้วดังนั้น ก็ทรงปีติยินดียิ่งนัก จึงรับสั่งแก่อำมาตย์ทั้งหลายว่า ให้ตีกลองเที่ยวไปป่าวร้องในเมืองทั้งหลายว่า บัดนี้การก่อสร้างมหาวิหารในเมืองทั้งหลาย ๘๔,๐๐๐ เมืองนี้สำเร็จแล้ว ตั้งแต่วันนี้ไป ๗ วัน ให้ชาวเมืองทั้งหลายมาสมาทานศีล ๕ จงทุกคน แล้วให้ตกแต่งเครื่องบูชามหาวิหารของชาวเราทั้งหลายภายในเมืองก็ดี นอกเมืองก็ดี ให้แล้วเสร็จในภายใน ๗ วัน

ครั้นถึงวันถ้วน ๗ พระยาอโศกราช พระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินรอบพระนครปาตลีบุตร พร้อมด้วยหมู่จตุรงคเสนาแวดล้อมเป็นบริวาร ประดับ

ด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพทุกคน ฝ่ายสงฆ์บริษัทเล่าก็มาประชุมพร้อมณ ที่นั้น มีประมาณ ๘๐,๐๐๐ โกฏิองค์ ภิกษุณี ๙,๖๐๐,๐๐๐ แต่ภิกษุขีณาสพแท้ ๑๐๐,๐๐๐ องค์แท้จริง

ในกาลนั้น ความคำนึงก็บังเกิดมีแก่เจ้าภิกษุทั้งหลายว่า ผิว่าพระยาอโศกราช ถ้าพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นยังกิริยาบุญกุศลที่พระองค์ได้ทรงกระทำมาแล้วทั้งสิ้นนั้น เห็นจะทรงปีติยินดีในพระพุทธศาสนาทวีมากขึ้นแท้จริง เมื่อสงฆ์ทั้งหลายเห็นตกลงเช่นนั้นแล้ว จึงมอบภาระไว้แก่มหาโมคคลีบุตรติสสเถร ๆ จึงทำปาฏิหาริย์ไขโลกให้พระยาอโศกราชผ่อเห็นทิศทั้งหลายตลอดถึงมหาสมุทรเบื้นที่สุด ให้พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นเจดีย์ทั้งหลาย ๘๔,๐๐๐ หลัง อันชาวเมืองทั้งหลายหากกระทำสักการบูชาอยู่ในเวลานั้นในเมืองทั้งหลาย ๘๔,๐๐๐ เมือง ดูรุ่งเรืองงามยิ่งนัก เมื่อพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นดังนั้นก็ทรงปีติยินดีทวีมากขึ้น จึงทรงคำนึงนึกในพระทัยว่า ความปีติยินดีบังเกิดขึ้นแก่เราเช่นนี้ ยังจักมีแก่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งบ้างหรือหนอในกาลก่อนโพ้น จึงตรัสถามภิกษุสงฆ์ว่า ข้าแต่เจ้ากูทั้งหลาย ท้าวพระยาองค์ใดในกาลก่อนโพ้น จะบริจาคพระราชทรัพย์บำรุงพระพุทธศาสนามาก เสมอด้วยโยมหรือยิ่งกว่าโยมนี้มีบ้างหรือหนอ มหาโมคคลีบุตรติสสเถรจึงถวายพรว่า เออมหาราช ท้าวพระยาองค์ใดทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แม้ในเมื่อพระพุทธองค์ยังมีพระชนม์อยู่ก็ดี หรือเมื่อพระพุทธองค์เสด็จเข้าสู่พระนิพพานแล้วก็ดี จักทรงบริจาคพระราชทรัพย์บำรุงพระพุทธศาสนามาก เสมอด้วยพระองค์ก็ยังไม่ปรากฏมีมาแต่ก่อนสักครั้งแล

ในกาลนั้น พระยาอโศกราช ได้ทรงทราบในถ้อยคำของมหาเถรทูลดังนั้น มีพระทัยเต็มไปด้วยความปีติมิได้ขาดแท้จริง ทรงคำนึงว่า ดังเรา

ได้ยินมา ปัจจัยทานบริจาคแห่งกูครั้งนี้เป็นมหาบริจาคทานอันใหญ่ในการยกยอศาสนาพระพุทธเจ้าด้วยไทยธรรมโดยแท้ และตัวกูนี้จะเรียกว่าเป็นทายาทในศาสนาพระพุทธเจ้าได้หรือไม่ได้หนอ จึงตรัสถามชาวเจ้าทั้งหลายว่า ข้าแต่เจ้ากูทั้งหลาย โยมนี้จะเรียกว่าเป็นทายาทในศาสนานั้นได้หรือ ๆ ว่ายังเป็นไม่ได้

พระมหาโมคคลีบุตรติสสเถรเจ้า เมื่อได้ยินถ้อยคำพระยาอโศกราชรับสั่งถามดังนั้น จึงพิจารณาดูยังความบริบูรณ์ในบุญสมภารแห่งพระราชบุตรของพระองค์ ที่ทรงนามว่ามหินทกุมารนั้น ก็รู้ได้ว่าพระราชบุตรองค์นี้ถ้าออกบวชในศาสนา ความเจริญในพระศาสนาจักมีมากนัก เมื่อพระเถรเห็นแจ้งดังนั้น จึงถวายพรว่า มหาบพิตรนี้จะได้ชื่อว่าเป็นทายาทในพระศาสนา ด้วยทรงบริจาคปัจจัยทานนี้อย่างเดียวยังไม่ได้ก่อน หากได้เสมอชื่อว่า ทายกหรืออุปัฏฐากเท่านั้น ดูรามหาราช บุคคลผู้ใดแม้ได้ให้จตุปัจจัยเป็นทาน เป็นต้นว่ากองแต่พื้นแผ่นดินสูงขึ้นไปถึงพรหมโลกก็ดี ก็ไม่สามารถจักได้ชื่อว่าเป็นทายาทในพระพุทธศาสนาก็หามิได้

ในทันใดนั้น พระยาอโศกราช จึงตรัสถามมหาเถรเจ้าว่า ข้าแต่เจ้ากู ผู้ที่จักได้ชื่อว่าเป็นทายาทในพระศาสนานั้น จักควรปฏิบัติอย่างไรเล่า เจ้าไท จึงถวายพรว่า ดูรามหาราช บุคคลผู้ใดมีความเลื่อมใสและเชื่อในคำสั่งสอนของพระศาสดา ได้ให้ลูกอันบังเกิดแต่ตนออกบวชในพระศาสนา ไม่เลือกว่าผู้ดีหรือคนเข็ญใจ บุคคลผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าเป็นทายาทในพระพุทธศาสนาอันแท้จริง

ในกาลนั้น พระยาอโศกราช เมื่อพระองค์ได้ทรงสดับในถ้อยคำของพระมหาเถร แสดงในกิจอันจะกระทำให้ได้ชื่อว่าเป็นทายาทในพุทธศาสนา

สมพระประสงค์ของพระองค์ดังนั้น ในทันใดนั้นพระองค์จึงทอดพระเนตรดู ในที่นั้น เห็นเจ้ามหินทกุมารอยู่ในที่นั้น พระองค์ทรงคำนึงแต่ในพระทัยว่า ตั้งแต่เจ้าติสสกุมารน้องกูบวชครั้งนั้น กูก็ปรารถนาจะให้เจ้ามหินทกุมารลูกคนนี้เป็นอุปราชแทนแท้จริง และการบวชในพระศาสนาของลูกกูมหินทนี้เป็นอันอุดมกว่าเป็นอุปราชมากนัก เมื่อทรงพิจารณาเห็นแน่แท้แล้ว ก็ผินพระพักตร์มาตรัสกับพระราชโอรสว่า ดูกรเจ้ามหินท เจ้ายังอาจบวชในพระศาสนาให้พ่อได้เป็นทายาทในพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าจะได้หรือไม่ได้

ฝ่ายว่าเจ้ามหินทกุมารนั้น เธอพอพระทัยในการบวชอยู่แล้ว ตั้งแต่ครั้งเจ้าติสสกุมารอาว์บวชในครั้งก่อนโพ้น เหตุดังนั้น เมื่อพระกุมารได้ยินรับสั่งของพระราชบิดาดังนั้น ก็บังเกิดความปีติโสมนัสยิ่งนัก จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระราชบิดาเป็นเจ้า เมื่อมหาราชเจ้ามีพระทัยปรารถนาจะให้ข้าน้อยบวชในพระศาสนา มหาราชเจ้าจะได้ชื่อว่าเป็นทายาทในพระศาสนาแท้นั้น ขอมหาราชเจ้าจงบวชข้าน้อยตามพระประสงค์เทอญ.

ในขณะนั้น นางสังฆมิตตาอันเป็นพระน้องนางของมหินทกุมารก็ประทับอยู่ในที่นั้นด้วย แต่นางสังฆมิตตานั้นมีพระสวามีแล้ว พระสวามีของนางนั้นมีพระนามว่าอัคคิพรหมกุมาร ๆ ได้ออกบวชกับด้วยเจ้าติสสกุมาร นางนั้นเรียกว่าเป็นผู้ปราศจากพระสวามี เมื่อพระราชบิดาทอดพระเนตรเห็นพระราชธิดา จึงตรัสถามว่า สังฆมิตตา เจ้าอาจบวชได้หรือ ๆ ว่าไม่ได้ นางทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าน้อยนี้อาจบวชได้แล

เมื่อพระยาอโศกราช ได้ทรงทราบในอธิบายของบิยบุตรทั้ง ๒ ดังนั้น ทรงพระโสมนัสยินดียิ่งนัก จึงตรัสแก่พระเถรทั้งหลายว่า ข้าแต่เจ้ากูทั้งหลายๆ

จงอุปสมบทลูกของโยมทั้ง ๒ นี้เทอญ เพื่อจะกระทำให้โยมนี้ได้ชื่อว่าเป็นทายาทในพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในกาลบัดนี้ ชาวเจ้าทั้งหลายก็กระทำการอุปสมบทเจ้ามหินทกุมารให้เป็นภิกษุภาวะ พระโมคคลีบุตรติสสเถรเป็นพระอุปัชฌายะ พระมัชฌันติกเถรเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ฝ่ายนางสังฆมิตตาราชธิดานั้น พระอุบาลีเถรีเป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระธรรมปาลีเถรีเป็นพระอุปัชฌายะ ในบีบียบุตรทั้ง ๒ อุปสมบทนั้น พระยาอโศกราชพระองค์ได้ราชาภิเษกมาได้ ๖ ปี

ในกาลเมื่อพระองค์ได้ราชาภิเษกมาได้ ๑๘ ปีนั้น ยังมีเจ้าไทองค์หนึ่งมีนามว่าโกนตบุตรติสสเถร บังเกิดเป็นพยาธิลมจุกเสียดขึ้นในท้อง ก็ไปเที่ยวแสวงหายังน้ำสัปปี เพื่อเอามาประกอบยารักษาโรค มาตรว่าฟายมือหนึ่งก็ไม่ได้ เหตุว่าอายุสังขารของพระเถรจักสิ้นอยู่แล้ว เจ้าไทก็ยังให้คำสอนแก่ชาวเจ้าทั้งหลายว่า บุคคลเห็นปานดังกูนี้ ไปเที่ยวแสวงหาน้ำสัปปี เพื่อเอามาประกอบยารักษาพยาธิก็ยังไม่ได้ กูจักตายด้วยเหตุพยาธิเบียดเบียนนี้แท้จริง ตั้งแต่นี้ต่อไปท่านทั้งหลายจักให้บริบูรณ์ด้วยจตุปัจจัยจงอย่าประมาท เร่งชักชวนกันกระทำสมณธรรม ให้สำเร็จประโยชน์แห่งตน ๆ เนอ เจ้าไทให้คำสั่งสอนแก่ชาวเจ้าทั้งหลายเท่านั้นแล้ว ก็เสด็จขึ้นไปบนอากาศนั่งพับพะแนงเชิงเข้าเตโชกสิณ ไฟธาตุก็บังเกิดลุกขึ้นไหม้สรีระของพระผู้เป็นเจ้า ๆ ก็นิพพานไปในอากาศวันนั้นแล

อาจารย์ลางจำพวกกล่าวว่า ไม่ใช่เจ้าไทนิพพานด้วยเหตุแห่งพยาธิ และไม่ใช่เจ้าไทตื่นเต้นเที่ยวแสวงหาน้ำสัปปี เพื่อมาประกอบยารักษาพยาธิไม่ได้ จึงเข้าสู่นิพพานดังนั้นดอก ครั้นเมื่อพระยาอโศกราชได้ทรงทราบข่าวสาส์นดังนั้น พระองค์ก็กระทำส่งสักการพระเถรนั้นแล แล้วพระยาอโศกราช

จึงรับสั่งแก่อำมาตย์ให้ขุดสะพังที่ใกล้ประตูพระนครทั้ง ๔ ทิศ ๆ ละ ๔ สะพัง ๆ หนึ่งใส่ไว้ยังน้ำสัปปีให้เต็มบริบูรณ์ อีกสะพังหนึ่ง ให้ใส่ไว้ยังน้ำผึ้งให้เต็มบริบูรณ์ และอีกสะพังหนึ่งให้ใส่ไว้ยังน้ำอ้อยใสให้เต็มบริบูรณ์ ยังอีกสะพังหนึ่งนั้น ให้ใส่ไว้ยังน้ำอ้อยข้นให้เต็มบริบูรณ์ สำหรับเป็นน้ำกระสายผสมยารักษาโรค เหตุดังนั้น สะพังรอบพระนครทั้งสิ้นมีถึง ๑๖ สะพังแท้จริง และการที่พระยาอโศกราชทรงกระทำดังนั้น มีอธิบายว่า พระองค์ยังทรงอยู่ในราชสมบัติตราบใด สิ่งทั้งหลายที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ เมื่อชาวเจ้าภิกษุทั้งหลายมีความประสงค์เมื่อใด ก็จะให้ได้ตามความประสงค์ของเจ้าภูเมื่อนั้นแล

ในสมัยนั้นส่วยสาอากรทั้งหลาย ที่ส่งเข้ามาถวายพระองค์ครั้งนั้นมีจำนวนวันละ ๖๐๐,๐๐๐ กหาปณะ แล้วพระองค์ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ไว้สำหรับเป็นค่าน้ำกระสายรักษาโรค ที่ประตูพระนครประตูละ ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ จ่ายสำหรับในกว้าน[๑]วันละ ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะทุก ๆ วัน จ่ายสำหรับเสนาอำมาตย์รักษาประตูคุ้มใหญ่น้อย ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ แล้วพระองค์ทรงบริจาคให้เป็นค่าจีวรบริขารแก่เจ้านิโครธเถร ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ ทรงบริจาคให้เป็นค่าดอกไม้ธูปเทียนสำหรับบูชาพระเจดีย์ ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ ทรงบริจาคบูชาพระธรรม ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ แล้วทรงบริจาคเป็นค่าบริขารทั้ง ๔ แก่ชาวเจ้าทั้งหลายที่ทรงบิฎกทั้ง ๓ นั้น ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ ทรงบริจาคให้เป็นค่าบริขารทั้ง ๔ แก่สงฆ์ ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ

ส่วนที่ทรงบริจาคให้เป็นค่าจีวรบริขารแก่เจ้านิโครธเถรนั้น คือให้ซื้อผ้ามาตัดให้เป็นสบงจีวรให้ครบ นำมาถวายแก่เจ้านิโครธเถรวันละ ๒ เวลาทุก ๆ วัน แม้เช่นนั้นก็ดี เจ้าไทจะได้เก็บรวบรวมไว้นั้นเป็นอันไม่มี ได้ใหม่

---

(๑) คำที่ว่ากว้านในที่นี้ หมายถึงในพระราชฐาน

มาเปลี่ยนแล้ว ก็ให้อันที่ได้มาก่อนนั้นแก่เจ้าสพรหมจารีของพระเถรทุกวัน เหตุดังนั้น ชาวเจ้าทั้งหลายที่อยู่ในชมพูทวีปนี้ย่อมได้นุ่งผ้าของเจ้านิโครธเถร เป็นส่วนมาก ที่ไม่ได้นุ่งนั้นมีเป็นส่วนน้อย ลาภสักการบังเกิดมีแผ่ไพศาล ในพระพุทธศาสนาสมัยพระยาอโศกราช โดยนัยดังกล่าวมาแล้วนั้น

เหตุที่พระเจ้าอโศก จะได้เป็นเอกราชในชมพูทวีปมีอาณาจักรอันกว้างใหญ่ มีอำนาจแผ่ขึ้นไปบนอากาศได้โยชน์ ๑ ลงไปใต้พื้นพสุธาอีกโยชน์ ๑ นั้น อาศัยผลแห่งบุญกุศลที่พระองค์ได้ถวายน้ำผึ้งให้เป็นทาน แก่พระปัจเจกโพธิเจ้ามีประมาณเต็มบาตรหนึ่ง ในอดีตชาติที่พระองค์ ๓ คนพี่น้องได้เป็นพ่อค้าขายน้ำผึ้ง ดังที่ได้บรรยายมาแล้วโพ้น เมื่อพระองค์ได้เสวยราชสมบัติดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น พระองค์ก็ได้ทรงบริจาคมหาจตุปัจจัยทาน ค้ำชูพระพุทธศาสนาของพระศาสดาเป็นแต่ส่วนภายนอก ส่วนภายในพระพุทธศาสนานั้น เจ้ากูหมู่ภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย เป็นผู้ค้ำชูให้เจริญรุ่งเรืองสืบ ๆ มาต่อเท่ากาลบัดนี้

พระพุทธศาสนาที่ประกอบไปด้วยลาภสักการนั้น ก็อาศัยพระเจ้าอโศก พระองค์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ค้ำชูดอก อัญญติตถีทั้งหลายหาลาภไม่ได้ ก็พากันเข้ามาแอบอิงถือบวชภายในพระพุทธศาสนา แล้วก็สำแดงตามมติของเขา เป็นต้นว่าโกนผมและนุ่งผ้าย้อมด้วยน้ำฝาดด้วยตนเอง ไม่มีอุปัชฌายะอาจารย์ แล้วก็เข้ามาอาศัยอยู่ในอาราม และเข้าไปกระทำอุโบสถสังฆกรรมและปวารณากรรม กับด้วยชาวเจ้าทั้งหลาย ๆ ก็ไม่กระทำกิจนั้น ๆ กับด้วยเขาทั้งหลายนั้น

ในกาลครั้งนั้น พระมหาโมคคลีบุตรติสสเถร ก็มาคำนึงนึกแต่ในใจว่า เสี้ยนหนามศัตรูพระศาสนาจักบังเกิดมีภายหน้าเป็นแน่แท้ กูนี้จะอยู่ในท่ามกลางแห่งเขาทั้งหลายนี้ ก็ไม่อาจจะระงับได้ กูจักหนีออกไปอยู่ในที่อื่นก่อน

เจ้าไทคำนึงเห็นฉะนี้แล้ว จึงมอบคณะสงฆ์ทั้งหลายไว้แก่พระมหินทเถร แล้วพระเถรเจ้าก็ไปอยู่หนขุนน้ำคงคา(๑) เพื่ออยู่สำราญวิเวกแก่ตนนั้นแล

อัญญติตถีทั้งหลายนั้น แม้สงฆ์จะห้ามปรามว่ากล่าวร้องขอด้วยสิ่งที่ชอบตามพระวินัย อันเป็นคำสอนของพระศาสดา เขาทั้งหลายก็หาปฏิบัติตามไม่ เขาก็ให้บังเกิดมลทินนั้นอยู่เป็นเสี้ยนหนามศัตรูแก่พระศาสนาโดยประการต่าง ๆ เป็นต้นว่า ปฏิบัติให้ร้อนแก่ตนคือ จุดไฟให้ร้อน บ้างปฏิบัติให้ร้อนทั้ง ๒ ฝ่าย คือร้อนด้วยไฟและร้อนด้วยพระอาทิตย์ บ้างก็ปฏิบัติกลับตามพระอาทิตย์ ๆ ไปทางไหนเขาก็หันหน้าตามพระอาทิตย์ไปทางนั้น บ้างก็กล่าวว่า ตูทั้งหลายจักล้างวินัยสูเสีย เขากระทำให้เป็นอันตรายแก่พระศาสนาด้วยประการต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วนั้น ชาวเจ้าทั้งหลายไม่ได้กระทำอุโบสถกรรมและปรารถนากรรมกับด้วยเขาทั้งหลาย ขาดการกระทำกิจนั้น ๆ มาถึง ๗ ปี

อยู่มาในกาลวันหนึ่ง นักปราชญ์ทั้งหลายจึงนำความเข้าไปกราบทูลพระเจ้าอโศกราชให้ทรงทราบ ครั้นพระองค์ได้ทรงทราบเหตุการณ์ดังนั้นแล้ว พระองค์ก็ตรัสใช้ให้อำมาตย์ผู้หนึ่งไประงับโทษนั้นว่า มึงจงไปอารามระงับโทษทั้งหลายให้หมดไซร้ แล้วจึงให้ชาวเจ้าทั้งหลายกระทำอุโบสถเถิด อำมาตย์ผู้นั้นไม่รู้เหตุผลในกิจนั้น ๆ และก็ไม่สามารถจะกราบทูลถามให้รู้แจ้งในการกระทำนั้นด้วย จึงเข้าไปหาอำมาตย์ผู้หนึ่ง แล้วจึงถามอำมาตย์ผู้นั้นว่า ดูราท่านพระราชาพระองค์ทรงใช้ให้เราไปสู่พระอาราม ให้ชำระโทษแก่ชาวเจ้าทั้งหลายให้หมดสิ้น แล้วจึงให้ชาวเจ้าทั้งหลายกระทำอุโบสถ พระองค์ตรัสดังนี้ จักให้เราไปกระทำอย่างใดนี่หนอ อำมาตย์ผู้นั้นจึงพูดขึ้นตามทางโลกว่า ดังเรา

---

(๑) คำว่า หนขุนน้ำ หนแปลว่าทาง ขุนแปลว่าต้น ในสมันตปาสาทิกา ปฐมภาค หน้า ๕๗ บรรทัด ๖ เป็นอุปริ คงฺคาย

ได้ชำระและจำมานี้ เช่นพระองค์ตรัสใช้ให้เราไปชำระข้าศึกเบียดเบียนย่ำยีชนบทโพ้นมีฉันใด ในเรื่องนี้ก็ฉันนั้น ชาวเจ้าหมู่ใดไม่เชื่อฟังอาชญาของพระองค์ และไม่กระทำอุโบสถตามรับสั่งนั้น พระองค์ชอบให้ฆ่าเสียจนสิ้น อำมาตย์ผู้นั้นเมื่อได้ยินถ้อยคำของอำมาตย์อีกคนหนึ่งกล่าวดังนั้น ในทันใดนั้น อำมาตย์ผู้นั้นก็เข้าไปสู่พระอาราม แล้วอาราธนาชาวเจ้าทั้งหลายให้มาชุมนุมพร้อม จึงกล่าวแก่ชาวเจ้าทั้งหลายว่า ข้าแต่ชาวเจ้าทั้งหลาย บัดนี้พระราชาตรัสใช้ให้ข้าพเจ้ามา ว่าให้เจ้ากูทั้งหลายกระทำอุโบสถกรรมเสียเถิด ชาวเจ้าทั้งหลายเมื่อได้ยินคำอำมาตย์กล่าวดังนั้น จึงกล่าวว่า ตูทั้งหลายไม่อาจกระทำยังกิจอันนั้นได้ กับด้วยอัญญติตถีทั้งหลายเหล่านั้น ตูไม่กระทำก็เพราะเหตุนั้น

ในกาลนั้น อำมาตย์ผู้หาปัญญามิได้นั้น เมื่อได้ยินถ้อยคำของชาวเจ้าทั้งหลายกล่าวดังนั้น ก็ลุกขึ้นชักดาบออกจากฝักตัดศีรษะชาวเจ้านับตั้งแต่มหาเถรลงไปเป็นลำดับทีเดียว ในทันใดนั้นเจ้าติสสเถรพระอนุชาของพระยาอโศกราชอยู่ในที่นั้นด้วย เมื่อพระผู้เป็นเจ้าได้เห็นการกระทำของอำมาตย์เช่นนั้น พระผู้เป็นเจ้าจึงมาคำนึงนึกอยู่ว่า อำมาตย์คนนี้พระราชาจะใช้มาให้ตัดศีรษะสงฆ์ทั้งหลายฉะนี้จริงหรือ ๆ ว่าอำมาตย์คนนี้เข้าใจผิดในรับสั่งของพระองค์แล้วมากระทำเอาด้วยอำนาจแห่งตนเล่า เจ้าไทรำพึงฉะนี้แล้ว จึงขยับเข้าไปนั่ง ณ ที่ใกล้ เมื่ออำมาตย์นั้นได้เห็นยังเจ้าติสสเถรก็จำได้ทันที และไม่สามารถจะกระทำลงไปเช่นนั้นด้วย

ในทันใดนั้น อำมาตย์ผู้นั้นจึงนำความไปกราบทูลพระยาอโศกราชว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าได้ตัดศีรษะชาวเจ้าหมู่ที่ไม่กระทำอุโบสถกรรมนั้น มีประมาณสองสามองค์แล้ว จึงไปถึงเจ้าติสสเถรพระอนุชาของมหาราชเจ้า ๆ จักให้ข้าพระพุทธเจ้ากระทำประการใด

ฝ่ายว่าพระยาอโศกราช เมื่อพระองค์ทรงได้ยินคำอำมาตย์กราบทูล ดังนั้น มีพระสรีระร้อนไปทั่วทั้งองค์ จึงตรัสว่า ดูราคนพาล กูไม่ได้ใช้ให้มึงไปฆ่าพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายเสียดังนั้นหนา แล้วพระองค์ก็รีบเสด็จไปสู่พระอาราม จึงตรัสถามชาวเจ้าทั้งหลายว่า ดูราเจ้ากูทั้งหลาย อำมาตย์คนนี้โยมไม่ได้บังคับให้มากระทำกิจอันนี้เป็นอย่างนี้ดอก และบาปกรรมอันนี้จะได้แก่ใครผู้ใด ชาวเจ้าทั้งหลายลางองค์ก็ทูลว่า ดูกรมหาบพิตร อำมาตย์ผู้นี้มหาบพิตรทรงใช้ให้เขามา เขาได้กระทำอย่างนี้ตามรับสั่งของมหาบพิตร เหตุดังนั้นบาปกรรมอันนี้ก็ควรได้แก่มหาบพิตร ชาวเจ้าลางองค์ก็ทูลว่า บาปกรรมในการกระทำของอำมาตย์ครั้งนี้ มหาบพิตรก็ควรได้รับ อำมาตย์ผู้กระทำก็ได้รับในบาปกรรมอันนี้ด้วย ลางองค์ก็ทูลถามว่า เมื่อมหาบพิตรตรัสใช้อำมาตย์มานั้น มหาบพิตรมีพระทัยเจตนาจะให้ฆ่าพระสงฆ์หรือ พระราชาตรัสว่า โยมไม่มีเจตนาอย่างนั้นดอก โยมใช้มาก็เพื่อประโยชน์ในพระพุทธศาสนา อยากให้เจ้ากูทั้งหลายสมัครพร้อมเพรียงกัน กระทำอุโบสถกรรมตามอย่างที่เจ้ากูเคยกระทำมาแล้วนั้น โยมใช้มาด้วยกิจอย่างนี้ ชาวเจ้าทั้งหลายจึงถวายพระพรว่า เมื่อมหาบพิตรมีพระทัยเจตนาอันเป็นกุศลดังนั้นแท้ บาปกรรมอันนี้จะได้มีแก่มหาบพิตรเป็นอันไม่มี หากมีแก่อำมาตย์ผู้กระทำคนเดียวเท่านั้น ขอถวายพระพร

เมื่อพระยาอโศกราช ได้ทรงสดับยังถ้อยคำของชาวเจ้าทั้งหลายไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดังนั้น ความสนเท่ห์ในพระทัยก็บังเกิดขึ้น จึงตรัสถามชาวเจ้าทั้งหลายว่า ดูราเจ้ากูทั้งหลาย พระผู้เป็นเจ้าองค์ใดเป็นผู้รู้แตกฉานในพระไตรปิฎก สามารถตัดยังความสนเท่ห์ของโยมให้สิ้นไป และสามารถจะยกยอพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองได้เล่า ชาวเจ้าทั้งหลายจึงกราบทูลว่า

ดูกรามหาราช ยังมีมหาเถรเจ้าองค์หนึ่งมีนามว่าโมคคลีบุตรติสสเถร นั้นแหละอาจสามารถจะตัดยังความสนเท่ห์แห่งมหาบพิตร และสามารถจะยกยอพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองได้แท้จริง พระราชาได้ทรงสดับคำสรรเสริญพระมหาเถรจากชาวเจ้าทั้งหลายดังนั้นก็ทรงยินดี จึงตรัสแก่ชาวเจ้าทั้งหลาย ให้เลือกหาพระภิกษุที่เป็นธรรมถึก ๔ รูป มีบริวารองค์ละ ๑,๐๐๐ รูป พร้อมด้วยอำมาตย์อีก ๔ นาย มีบริวารนายละ ๑,๐๐๐ คน ครั้นแล้วพระองค์จึงตรัสกับสงฆ์และอำมาตย์ทั้ง ๔ นั้นว่า เจ้ากูทั้งหลายพร้อมด้วยอำมาตย์ทั้ง ๔ จงไปอาราธนามหาเถรเจ้าโมคคลีบุตรติสสเถรเข้ามาเทอญ

ชาวเจ้าทั้งหลายพร้อมด้วยอำมาตย์ ก็ไปตามรับสั่งของพระราชา ครั้นไปถึงแล้ว ก็เข้าไปอาราธนาพระผู้เป็นเจ้าว่า มหาราชเจ้าให้อาราธนาพระผู้เป็นเจ้าเข้าไปสู่พระนคร มหาเถรเจ้าก็ไม่กลับมา สงฆ์ทั้งหลายพร้อมด้วยอำมาตย์ทั้ง ๔ และบริวาร ก็กลับคืนมากราบทูลให้พระยาอโศกให้ทรงทราบ ในทันใดนั้น พระยาอโศกราช พระองค์ก็ทรงจัดให้ภิกษุที่เป็นธรรมกถึก ๘ รูป มีบริวารองค์ละ ๑,๐๐๐ รูป พร้อมด้วยอำมาตย์อีก ๘ นาย มีบริวารนายละ ๑,๐๐๐ คน ไปอารธนามหาเถรเจ้าเป็นครั้งที่ ๒ มหาเถรเจ้าก็ไม่มา พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายพร้อมด้วยอำมาตย์ทั้ง ๘ และบริวาร ก็พากันกลับมากราบทูลให้พระราชาทรงทราบ เมื่อพระองค์ได้ทรงทราบเหตุการณ์ดังนั้น จึงตรัสถามพระเถรทั้งหลายว่า ข้าแต่เจ้ากูทั้งหลาย โยมได้ให้พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายพร้อมด้วยอำมาตย์ ไปนิมนต์พระโมคคลีบุตรติสสมหาเถรเจ้าไทก็ไม่มากับตูข้า เหตุใดมหาเถรเจ้าจึงไม่มาเล่า ชาวเจ้าทั้งหลายจึงถวายพระพรว่า เนื่องจากผู้ที่ไปนิมนต์ ไปอาราธนาว่า พระราชาเรียกหา เพราะเหตุนั้นมหาเถรเจ้าท่านจึงไม่มา ผิแลว่ามหาบพิตรตรัสใช้ให้อาราธนาว่า บัดเดี๋ยวนี้ศาสนาพระพุทธเจ้าจมเสียแล้ว

เจ้ากูขอนิมนต์เจ้ากูจงเป็นสหายกับด้วยโยมเทอญ จะได้ยกยอศาสนาพระพุทธเจ้าให้รุ่งเรืองในกาลบัดนี้ ถ้าอาราธนาว่าดังนี้ มหาเถรเจ้าก็จะมาเป็นแน่แท้

ในทันใดนั้น เมื่อพระยาอโศกราชได้ทรงสดับ ในถ้อยคำอันชาวเจ้าทั้งหลายทูลดังนั้น จึงรับสั่งให้จัดพระเถรที่เป็นธรรมถึก ๑๖ รูป อำมาตย์อีก ๑๖ นาย พระเถรแต่ละองค์มีบริวารองค์ละ ๑,๐๐๐ รูป อำมาตย์แต่ละนายมีบริวารนายละ ๑,๐๐๐ คน แล้วพระองค์จึงตรัสถามชาวเจ้าทั้งหลายว่า พระโมคคลีบุตรติสสมหาเถรนั้นหนุ่มหรือแก่ ชาวเจ้าทั้งหลายทูลว่า พระมหาเถรเป็นพระขีณาสพผู้เฒ่า ถ้าเช่นนั้นโยมจะจัดยวดยานและสีวิกาไปรับพระมหาเถร ชาวเจ้าทั้งหลายจะเห็นเป็นประการใด สงฆ์ทั้งหลายจึงทูลว่า พระมหาเถรท่านมิอาจขึ้นยวดยานและสีวิกาได้ ด้วยเหตุท่านชราภาพแล้ว พระราชาจึงตรัสว่า ในเวลานี้ พระมหาเถรท่านอยู่ทิศหนใดเล่าเจ้ากู ชาวเจ้าทั้งหลายจึงทูลว่า เจ้าไทอยู่หนขุนน้ำคงคาโพ้น เมื่อพระราชาได้ทรงทราบว่า พระมหาเถรเจ้าอยู่หนเหนือแห่งแม่น้ำคงคาดังนั้น พระองค์จึงตรัสกับด้วยชาวเจ้าทั้งหลายว่า ถ้าเช่นนั้นโยมจะตกแต่งเรือให้ชาวเจ้าทั้งหลายไปรับพระมหาเถร และให้อำมาตย์พร้อมทั้งบริวารเดินเป็นกระบวนแห่พระมหาเถรทั้ง ๒ ฝั่งแม่น้ำเข้ามาสู่พระนครเทอญ

ฝ่ายพระมหาเถรธรรมถึกพร้อมด้วยอำมาตย์และบริวาร ก็นำเอาข่าวสาส์นของพระราชาไปสู่สำนักพระมหาเถร ครั้นไปถึงแล้วจึงกล่าวว่า ข้าแต่พระมหาเถรองค์ประเสริฐ บัดนี้พระราชาพระองค์ผู้เป็นมหาทายกในพระพุทธศาสนาของพระศาสดานี้ พระองค์ทรงสนเท่ห์และปรารถนาขออาราธนามหาเถรไปสู่พระนคร เพื่อตัดเสียซึ่งความสงสัยให้หมดสิ้นไป เพื่อเป็นสหายกับด้วยพระราชา และในกาลบัดนี้พระพุทธศาสนาหรือก็จักเสื่อมสูญสิ้นไปอยู่แล้ว

ขอนิมนต์เจ้ากูได้ไปช่วยในการยกยอพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อไปด้วยเทอญ

ในกาลนั้น พระมหาโมคคลีบุตรติสสเถร เมื่อได้ยินในข่าวสาส์นด้วยถ้อยคำว่า เป็นสหายกับด้วยพระราชาในการยกยอพระพุทธศาสนาดังนั้น พระมหาเถรเจ้าก็ถือเอาจ้อง(๑)ด้วยมือขวา แล้วก็ลุกขึ้นมาในบัดเดี๋ยวนั้น จึงกล่าวว่า แต่เดิมเราก็ได้ตั้งใจอยู่แล้วว่าเราจักเป็นผู้เลิก(๒)ยกยอศาสนาพระพุทธเจ้าแท้จริง กาลอันจักเลิกยกยอพระพุทธศาสนานั้น บัดนี้ก็มาถึงแก่กูแล้ว สมแล้วที่กูจะไปสู่เมืองปาตลีบุตร แล้วเจ้าไทก็ลงไปสู่เรือพร้อมด้วยชาวเจ้าและหมู่อำมาตย์ทั้งหลาย แห่ห้อมเป็นบริวารทั้ง ๒ ฝั่งแม่น้ำเป็นกระบวนมาโดยลำดับ ตราบเท่าถึงเมืองปาตลีบุตรนั้นแล

ในราตรีวันนั้น พระยาอโศกทรงพระสุบินนิมิตฝันว่า ยังมีช้างเผือกตัวหนึ่งประกอบไปด้วยลักษณะทุกส่วนงดงามยิ่งนัก เข้ามาจับพระหัตถ์ข้างขวาของพระองค์ ครั้นรุ่งเช้าจึงรับสั่งให้หานักปราชญ์ผู้รู้ทำนายนิมิตนั้นเข้ามา แล้วพระองค์จึงตรัสว่า ดูกรท่านนักปราชญ์ทั้งหลาย เมื่อคืนนี้กูฝันเห็นช้างเผือกตัวหนึ่งประกอบไปด้วยลักษณะทุกส่วนงดงามยิ่งนัก เข้ามาจับแขนข้างขวาของเรา ๆ ฝันอย่างนี้จักเป็นอย่างไรแก่ตัวเรานี้หนา

ในทันใดนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายเขาก็ถวายพยากรณ์ว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระสุบินนิมิตนี้ จักให้เจริญพระราชสิริสวัสดีแก่พระองค์ และในข้อซึ่งว่าช้างเผือกได้เอางวงมาจับพระหัตถ์ของพระองค์นั้น ยังจักมีพระมหาเถรองค์หนึ่ง มีกิริยามารยาทพร้อมทั้งคุณสมบัติทั้งหลายจะได้มาเปลื้องเสียยังความสนเท่ห์ของพระองค์ให้สิ้นไป และตั้งแต่กาลบัดนี้ไปพระองค์จะทรงพระเจริญ

---

(๑) จ้อง แปลว่าร่ม

(๒) เลิก ในที่นี้หมายความว่าชำระสะสาง ยก

สุขสวัสดิ์ทวีขึ้นไปโดยแท้ นักปราชญ์ทั้งหลายถวายพยากรณ์พอจบลงเท่านั้น ก็พอดีได้ยินข่าวว่า เรือพระมหาโมคคลีบุตรติสสเถรมาถึงในท่าน้ำที่นั้น พระยาอโศกราช พระองค์ก็รีบเสด็จลงไปรับพระมหาเถรในฝั่งแม่น้ำ หยั่งลงไปน้ำลึกประมาณเพียงพระชานุ แล้วก็ยื่นพระหัตถ์ข้างขวาไปให้พระมหาเถร ก็พอดีพระมหาเถรลุกออกจากเรือคว้าจับพระหัตถ์ของพระราชา

ในขณะนั้น ชาวพวกดาบ(๑) รักษาพระองค์คนหนึ่ง เห็นพระมหาเถรเจ้าคว้ามือจับพระหัตถ์ของพระราชาดังนั้น ก็ถอดดาบออกจากฝัก ว่าจะตัดยังศีรษะพระมหาเถรเจ้า ด้วยเหตุว่า มือท้าวพระยามหากษัตริย์ใครผู้ใดไม่เคยจับต้อง ถ้าหากว่าใครผู้ใดหากจับต้องย่อมได้รับโทษถึงตัดศีรษะเสียทุกคน อันนี้หากเป็นจารีตประเพณีแต่ก่อนนั้นแล ทันใดนั้น พระยาอโศกราชทอดพระเนตรเห็นชาวพวกดาบกระทำอาการดังนั้น พระองค์จึงตรัสห้ามว่าอย่าแต่ก่อนกูยินดี บัดนี้กูไม่พึงปรารถนาเสียแล้ว ด้วยเหตุอำมาตย์ผู้หนึ่งไปกระทำผิดแก่ชาวเจ้าทั้งหลายมาครั้งหนึ่งแล้วนั้น

ดังเราได้ยินคำโจทนากันมาว่า แต่ก่อนมหาเถรเจ้าไม่เคยได้วิสาสะกับด้วยพระราชาแม้แต่สักครั้ง เหตุใดเจ้าไทจึงได้มาจับมือถือแขนของพระราชาเล่า แก้ว่า แท้จริงเจ้าไทตั้งใจว่า พระราชาได้ให้อำมาตย์ไปนิมนต์เจ้าไทมาเพื่อจักถามยังปัญหาที่พระองค์สนเท่ห์อยู่ในพระทัยให้สิ้นไป พระราชาพระองค์นี้ก็นับเป็นอันเตวาสิกของเจ้าไท ๆ จึงได้จับยังพระหัตถ์ของพระราชาเพื่อเหตุนั้นดอกหนา

แล้วพระราชาก็นำเจ้าไทเข้าไปสู่พระราชอุทยาน แล้วรับสั่งให้หมู่โยธาแวดล้อมภายนอกพระอุทยานถึง ๓ ชั้น พระองค์ก็นำเอาน้ำอันสะอาดเข้ามา

---

(๑) คำว่าชาวพวกดาบ ในที่นี้ คือ ตำรวจดาบ

ล้างเท้าของพระมหาเถร แล้วก็เอาน้ำมันยามาทาและนวดคั้นให้พระผู้เป็นเจ้าแล้ว พระองค์ก็ประทับอยู่ในที่นั้นด้วย ในกาลนั้น พระยาอโศกราชมีพระประสงค์จะใคร่ลองดูอานุภาพพระมหาเถรเจ้าด้วย แต่พระองค์ทรงคำนึงนึกในพระทัยอยู่ว่า พระมหาเถรเจ้าองค์นี้อาจตัดยังความสนเท่ห์แห่งกูเสียได้หรือและพระมหาเถรองค์นี้อาจระงับอธิกรณ์อันเกิดขึ้นในคณะสงฆ์นั้นได้หรือ จะเป็นผู้สามารถยกยอพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองได้หรือหนอ เมื่อพระราชาทรงคำนึงฉะนี้แล้ว จึงตรัสกับด้วยพระมหาเถรว่า โยมปรารถนาอยากจะเห็นอัศจรรย์ปาฏิหาริย์สักอย่างหนึ่ง พระผู้เป็นเจ้าจะให้โยมเห็นได้ไหม พระมหาเถรเจ้าจึงถวายพระพรว่า มหาราชเจ้าจะใคร่ทอดพระเนตรปาฏิหาริย์อันใดเล่า พระราชาตรัสว่า โยมอยากจะเห็นแผ่นดินไหว มหาเถรเจ้าจึงทูลว่า มหาบพิตรอยากจะทอดพระเนตรเห็นแผ่นดินไหวทั้งสิ้นหรือ ๆว่าเสมอแต่ส่วนหนึ่งเล่า พระราชาตรัสว่าส่วนใดกระทำได้ยากโยมก็อยากจะเห็นแต่ส่วนนั้นเท่านั้น มหาเถรเจ้าจึงทูลว่า ให้ไหวเสมอแต่ส่วนเดียวนั้นแหละกระทำยาก แล้วพระยาอโศกราชจึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นขอพระผู้เป็นเจ้าจงกระทำให้โยมได้เห็นไหวเสมอแต่ส่วนเดียวเถิด

ในกาลครั้งนั้น พระมหาโมคคลีบุตรติสสเถร จึงถวายพระพรว่าเมื่อมหาบพิตรจะทอดพระเนตรแผ่นดินไหวแต่ส่วนเดียวนั้น ให้มหาบพิตรกำหนดเขตแผ่นดิน เสมอกว้างโยชน์ ๑ ยาวโยชน์ ๑ จงทุกด้าน แล้วให้เอาสิ่งต่าง ๆ ไปไว้ในเขตที่ติดต่อกันนั้นด้วย เป็นต้นว่า ทิศตะวันออกให้เอากงเกวียนไปวางไว้ ข้างหนึ่งให้อยู่ภายในเขตที่กำหนด อีกข้างหนึ่งให้อยู่ภายนอกเขตที่กำหนดไว้ ทิศทักษิณให้เอาม้าตัวหนึ่งไปไว้ สองเท้าข้างหน้าให้อยู่ในเขตที่กำหนด สองเท้าข้างหลังให้อยู่นอกเขตที่กำหนด ทิศปัจฉิมให้เอา

ชายคนหนึ่งไปไว้เท้าหนึ่งให้เหยียบอยู่ภายในเขตที่กำหนด อีกเท้าหนึ่งให้เหยียบอยู่ภายนอกเขตที่กำหนด ทิศอุดรให้เอาถาดใบหนึ่งใส่น้ำให้เต็มไปตั้งไว้ส่วนหนึ่งให้ตั้งอยู่ในภายในเขตที่กำหนด อีกส่วนหนึ่งให้ตั้งอยู่ภายนอกเขตที่กำหนด พระยาอโศกราชก็ทรงกระทำตามคำมหาเถรเจ้าทุกประการ

ในทันใดนั้น พระมหาเถรเจ้า ก็เข้าฌานสมาบัติ แล้วอธิษฐานให้แผ่นดินไหวเฉพาะเขตที่กำหนดโยชน์ ๑ เท่านั้น แผ่นดินก็ไหวเฉพาะเขตเท่านั้น เมื่อพระราชาได้ทอดพระเนตรเห็นสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น มีอาการไหวเฉพาะบางส่วน เช่นส่วนใดที่อยู่ในเขตกำหนดก็ไหวแต่เฉพาะส่วนนั้น ส่วนใดที่อยู่นอกเขตกำหนดส่วนนั้นก็ไม่ไหว เช่นนี้ พระองค์จึงมาคำนึงนึกแต่ในพระทัยว่า พระมหาเถรพระองค์นี้ สามารถจะยกยอพระพุทธศาสนาของพระศาสดาขึ้นได้โดยแท้จริง แล้วพระองค์จึงตรัสถามความกินแหนงที่บังเกิดขึ้นในพระทัยนั้นว่า ข้าแต่เจ้ากู โยมใช้ให้อำมาตย์ผู้หนึ่งไประงับอธิกรณ์อันบังเกิดขึ้นในคณะสงฆ์ ให้ชาวเจ้าทั้งหลายได้กระทำอุโบสถกรรม อำมาตย์ผู้นั้นพลอยไปฆ่าชาวเจ้าเสียสองสามองค์ ดังนี้ บาปกรรมอันนั้นจักได้แก่ใครผู้ใดเล่า พระมหาเถรเจ้าจึงทูลว่า มหาราชเจ้า ทรงตั้งพระทัยให้อำมาตย์ไปกระทำเช่นนั้นหรือ พระราชาตรัสว่า โยมไม่ได้สั่งให้ไปกระทำอย่างนั้นแก่ชาวเจ้าและมหาเถรเจ้าดอก ถ้าเช่นนั้นบาปกรรมอันนั้นจะได้มีแก่มหาราชเจ้าเป็นอันไม่มี แล้วพระมหาเถรเจ้าจึงนำเอายังติตติรชาดก มาเทศนาถวายพระราชาเพื่อให้พระองค์สิ้นวิมุติกังขา จึงทูลว่า ดูรามหาราช ในกาลก่อนอันโพ้นไปแล้วนานนักหนานั้น ยังมีนกกระทาตัวหนึ่งชื่อปักขะ เป็นนกต่อของนายพรานนกผู้หนึ่งซึ่งอยู่ในชนบท ตั้งแต่นายพรานได้นกกระทาตัวนี้มาเลี้ยง ก็สั่งสอนหัดให้ชำนิชำนาญอยู่ทุกวัน วันหนึ่งก็เอาใส่กรงออกไปเที่ยว

หาต่ออยู่ในป่า นกกระทาตัวนั้นครั้นนายพรานเอากรงไปตั้งไว้ในป่าดังนั้น นกตัวนั้นก็ขันขึ้น หมู่นกกระทาทั้งหลายได้ยินเสียงมันก็พากันเข้ามาติดข่ายของนายพราน ๆ ก็เอานกเหล่านั้นฆ่าขายเลี้ยงชีวิตทุก ๆ วัน

อยู่มาวันหนึ่ง นกกระทาตัวนั้นมันก็มาคำนึงแต่ในใจว่า ญาติของกูทั้งหลายอาศัยซึ่งเสียงกู แล้วก็มาฉิบหายด้วยกูดังนี้ บาปกรรมอันนี้ก็จะมาตกอยู่แก่กูแท้ฤา ตั้งแต่นั้นมานกตัวนั้นก็ไม่ขัน นายพรานเห็นนกกระทาไม่ขันดังนั้น มันก็ตีหัวนกตัวนั้นด้วยไม้กีบ(๑) นกตัวนั้นก็ไม่สามารถจะทนทุกข์ทรมานอยู่ได้จำเป็นก็ต้องขันอยู่เอง เมื่อนกทั้งหลายได้ยินเสียงมันก็พากันมาติดข่ายนายพราน ๆ อาศัยซึ่งนกกระทาตัวนั้นกระทำเลี้ยงชีวิตนั้นแล นกกระทาตัวนั้นมันก็มาคำนึงนึกอยู่แต่ในใจว่า ในอาการตายของนกกระทาทั้งหลายเหล่านี้ กูก็ไม่มีเจตนาและกูก็ไม่ได้พูดว่านกทั้งหลายจงมาตายด้วยเสียงแห่งกูนี้ กูก็ยังไม่เคยนึกเลย แม้ถึงเช่นนั้นก็ดีเขาก็ได้อาศัยซึ่งเสียงกูนี้แหละเขาจึงได้ถึงซึ่งความตายเป็นอันมาก ถ้ากูไม่ขันนกทั้งหลายเขาก็ไม่มา ครั้นกูขันขึ้นเขาทั้งหลายจึงเข้ามาติดข่าย พรานผู้นี้จึงได้ฆ่าเขาทั้งหลายเลี้ยงชีวิต มันจักเป็นบาปเป็นกรรมแก่กูหรือ ๆ ว่าไม่เป็นนี่หนอ

ตั้งแต่วันนั้นมา นกกระทาตัวนั้นย่อมรำพึงหาแต่นักปราชญ์ผู้มีปัญญาว่านักปราชญ์คนใดหนอจะสามารถตัดยังความสนเท่ห์แห่งกูได้นี่เล่า อยู่มาในกาลวันหนึ่ง นายพรานผู้นั้นก็นำนกกระทาตัวนั้นไปเที่ยวต่อในป่า ได้นกกระทามาจนเต็มถุงตะเคียว แล้วก็นำกรงนกต่อตัวนั้นพร้อมทั้งถุงตะเคียวนกที่ต่อได้ เข้าไปสู่สระน้ำแห่งหนึ่งอันมีอยู่ในป่าที่นั้น

---

(๑) ไม้กีบ ในที่นี้ หมายถึงไม้ซีก

ในกาลครั้งนั้น พระสมณโคดมพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์บวชเป็นฤษีอาศัยอยู่ในบ่าริมสระน้ำที่นั้น นายพรานผู้นั้นมันก็นำเอากรงนกกระทาตัวนั้น ไปวางไว้ในที่ใกล้พระอาศรมแห่งฤษีตนนั้น แล้วมันก็ลงไปกินน้ำในสระที่นั้นอิ่มหนำสำราญแล้ว มันก็นอนอยู่ริมสระน้ำที่นั้น นกกระทาตัวนั้นเมื่อเห็นว่านายพรานนอนหลับแล้วดังนั้น มันจึงถามฤษีว่า ข้าแต่ท่านฤษีผู้กระทำเพียรให้ร้อนแก่บาป ในเมื่อผู้ข้าไม่กระทำยังเสียงดังนั้น หมู่นกทั้งหลายก็ไม่มา ครั้นเมื่อผู้ข้ากระทำยังเสียงขันดังนั้น หมู่นกทั้งหลายเป็นอันมากก็มาด้วยเสียงแห่งผู้ข้า แล้วเข้าไปติดข่ายของนายพราน ๆ ก็เอาญาติพี่น้องของผู้ข้าให้ถึงสิ้นชีวิต นายพรานผู้นั้นก็อาศัยซึ่งเสียงแห่งผู้ข้านี้ จึงได้ฆ่ายังฝูงนกทั้งหลายเหล่านั้นเลี้ยงชีวิต ผู้ข้ามีความกินแหนงอยู่ในใจเป็นอันมากว่า บาปกรรมอันนี้จะตกอยู่แก่ใครผู้ใดเล่า

เจ้าฤษีเมื่อได้ยินในถ้อยคำของนกกระทาถามดังนั้น ในทันใดนั้น เจ้าฤษีจึงถามนกกระทาตัวนั้นว่า ในเมื่อเวลามึงขันนั้นมึงมีเจตนาหรือเปล่าว่าเมื่อกูขันออกไปนี้นกฝูงใดได้ยินเสียงของกูแล้ว ขอให้นกทั้งหลายฝูงนั้นจงเข้ามาติดข่ายของนายพรานนี้เถิด มึงมีเจตนาอย่างนี้หรือ นกกระทาตัวนั้นจึงกล่าวว่า ข้าน้อยจะได้มีใจเจตนาอย่างนั้นหาบ่มิได้ดอก เจ้าฤษีจึงกล่าวว่าถ้าเช่นนั้นบาปกรรมอันนั้นก็หามีแก่มึงไม่ เมื่อนกกระทาตัวนั้นได้ยินยังถ้อยคำฤษีกล่าวดังนั้น มันก็รู้ว่ามันเป็นผู้บริสุทธิ์พ้นจากบาปกรรมในการกระทำนั้นๆ วันนั้นแล นี้แลมหาบพิตรผู้ประเสริฐ นกกระทาตัวนั้นไม่มีบาปกรรมฉันใด มหาบพิตรนี้ก็ไม่ได้รับในบาปกรรมนั้น ๆ ฉันนั้น เมื่อพระยาอโศกราช ได้ทรงสดับพระสัทธรรมเทศนาดังนั้น ก็มีพระทัยยินดีปรีดาปราโมทย์ เคารพในพระมหาเถรเจ้ายิ่งนัก

ฝ่ายว่า พระโมคคลีบุตรติสสมหาเถรพระผู้เป็นเจ้าก็ยั้งอยู่ในพระราชอุทยานนั้นถึง ๗ วัน เพื่อสั่งสอนพระยาอโศกราชให้ทรงรู้แจ้งในพระพุทธศาสนาของพระศาสดา เมื่อพระองค์ได้ทรงสดับในคำว่าศาสนาของพระศาสดาเท่านั้น พระองค์ทรงเข้าพระทัยดีแล้วจึงรับสั่งให้ชุมนุมชาวเจ้าทั้งหลาย เข้ามาพร้อมกันในวันถ้วน ๗ ณ อโศการาม

ครั้นถึงวันถ้วน ๗ พระยาอโศกราชจึงเสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่อโศการาม พร้อมด้วยหมู่บริวารเป็นอันมาก เสด็จประทับ ณ ภายในม่านพร้อมด้วยพระมหาโมคคลีบุตรติสสเถร แล้วให้เรียกภิกษุที่ถือลัทธิอันเดียวกันเข้าไปนั่งอยู่เป็นหมู่กัน แล้วจึงให้นักปราชญ์ถามว่า ข้าแต่ชาวเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าของเรามีปกติตรัสอย่างใดเล่า ในทันใดนั้นภิกษุหมู่ที่เป็นอัญญติตถีทั้งหลาย เขาจึงกล่าวว่า พระพุทธเจ้ามีปกติย่อมตรัสว่าสัสสตะ

และคำว่า สัสสตะ นี้ย่อมเป็นลัทธิของพวกอัญญติตถีจำพวกนี้ เมื่อทีแรกเขากระทำสมถภาวนาเป็นต้นว่าปฐวีกสิณเท่านั้น เขาก็ได้โลกียฌาน เขาเห็นปฏิสนธิแห่งสัตว์ทั้งหลายอย่างเดียว เขาไม่เห็นแห่งเขาๆ ถือว่าสัตว์ทั้งหลายนี้เกิดมาเป็นอันเที่ยงแท้และไม่รู้จักตายด้วย และลัทธิที่เขาถือนี้เรียกว่า สัสสตทิฏฐิ

พระราชารับสั่งให้นักปราชญ์ถามต่อไปจนถึงทิฏฐิ ๖๒ แล้วเขาทั้งหลายก็อธิบายถวายให้ทรงทราบทุกประการ พระองค์จึงตรัสว่าเขาหมู่นี้เป็นอัญญติตถี เพราะเหตุที่พระองค์ได้ทรงเล่าเรียนลัทธิฝ่ายพระพุทธศาสนา แต่สำนักพระมหาโมคคลีบุตรติสสเถร แล้วก็ประทานผ้าขาวให้นุ่งสึกเสียทีเดียว

ในทันใดนั้น พระยาอโศกราชจึงตรัสถามชาวเจ้าทั้งหลายว่า ข้าแต่ชาวเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าแห่งเราพระองค์มีวาทะฉันใดเล่า ชาวเจ้าทั้ง

หลายจึงถวายพระพรว่า พระศาสดาพระองค์มีวาทะจำแนก ซึ่งธรรมทั้งหลาย เป็นต้นว่า กุศลา อกุศลา และอพยากฤต ดังนี้ เมื่อพระยาอโศกราชได้ทรงสดับชาวเจ้าทั้งหลายทูลดังนั้น พระองค์จึงตรัสถามพระมหาโมคคลีบุตรติสสเถรว่า พระศาสดาพระองค์ทรงจำแนกซึ่งธรรมดังชาวเจ้าทั้งหลายกล่าวนั้นหรือเจ้าไทจึงทูลว่า พระศาสดา พระองค์มีวาทะทรงจำแนกซึ่งธรรม สมดังพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายกราบทูลนั้นทุกประการ ขอถวายพระพร

ในกาลเมื่อ พระยาอโศกราชได้ทรงสดับพระมหาเถรทูลดังนั้น พระองค์ทรงซาบซึ้งในพระทัยว่า พระพุทธศาสนาของพระศาสดาบริสุทธิ์แล้ว พระองค์จึงตรัสกับชาวเจ้าทั้งหลายว่า บัดนี้พระพุทธศาสนาก็เป็นอันบริสุทธิ์แล้ว โยมขออาราธนาชาวเจ้าทั้งหลาย กระทำอุโบสถสังฆกรรมเสียเถิด พระองค์ตรัสดังนั้นแล้วก็นมัสการลาพระมหาเถรเจ้า เสด็จเข้าสู่พระราชฐาน

ทันใดนั้น ชาวเจ้าทั้งหลายก็สมัครพร้อมเพรียงกัน กระทำอุโบสถกรรมในวันนั้น คณนาดูชาวเจ้าทั้งหลายที่มาประชุมในวันนั้น ถึง ๖,๐๐๐,๐๐๐ องค์ พระมหาโมคคลีบุตรติสสเถร ก็ย่ำยียังถ้อยคำของหมู่อัญญติตถีเหล่านั้นเสียในที่ประชุม แล้วเลือกเอาชาวเจ้าหมู่พระอรหันต์ที่ทรงปิฎกทั้ง ๓ และประกอบด้วยปฏิสัมภิทาญาณได้ ๑,๐๐๐ องค์ กระทำสังคายนาธรรมในอโศการาม เหตุแห่งอัญญติตถีทั้งหลายเข้ามารบกวนในพระพุทธศาสนา จึงได้กระทำตติยสังคายนาพระธรรมวินัย เหมือนเมื่อครั้งพระมหากัสสปเถรเจ้ากระทำปฐมสังคายนานั้นทุกประการ มีประมาณ ๙ เดือนจึงสำเร็จ และในวันที่สิ้นแห่งการกระทำตติยสังคายนานั้น แผ่นดินหลวงหนาได้ถึง ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ ก็หวั่นไหวมีประการต่าง ๆ ประดุจหนึ่งว่าจะเจรจากับด้วยพระมหาเถรว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้ามหาโมคคลีบุตรติสสเถร เจ้ากูชำระมลทิน

เสี้ยนหนามที่บังเกิดขึ้น ในพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ดีงามยิ่งนัก ข้าพเจ้าขออนุโมทนากับด้วยเจ้ากูในการกระทำครั้งนี้ด้วยเถิด

ในกาลเมื่อพระมหายสเถร เป็นประธานแก่ชาวเจ้าทั้งหลาย ๗๐๐ พระองค์ กระทำทุติยสังคายนาสำเร็จแล้ว เจ้าไทก็พิจารณาดูไปในอนาคตกาล ก็เห็นว่าเสี้ยนหนามหลักตอจักบังเกิดมีขึ้นในพระพุทธศาสนา คือพวกอัญญติตถี ทั้งหลาย ๖๐,๐๐๐ คนนี้ วันนั้นเจ้าไทก็ขึ้นไปอาราธนาติสสมหาพรหม ให้ลงมาบังเกิดในมนุษย์โลกแล้วบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อจะได้ชำระพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองครั้งนั้น ติสสมหาพรหมนั้นก็คือพระมหาโมคคลี-บุตรติสสเถรพระองค์นี้แล เจ้าไทก็ได้ชำระพระพุทธศาสนาของพระศาสดาแห่งเรานี้ คือได้กระทำตติยสังคายนานี้แท้จริง กิจอันเจ้าไททั้งหลายชวนกันรักษาพระพุทธศาสนา ก็เป็นอันสมควรเสมอต้นเสมอปลายงามทุกประการแท้ อัญญติตถีทั้งหลาย ๖๐,๐๐๐ คนนั้น เรียกว่าเป็นเหตุให้เจ้าไทได้กระทำตติยสังคายนานี้แท้จริง

ในกาลเมื่อพระมหาโมคคลีบุตรติสสเถร กระทำตติยสังคายนาแล้วนั้น เจ้าไทจึงพิจารณาดูพระพุทธศาสนาว่า จักไปตั้ง ณ ที่ไหนหนอ เจ้าไทก็รู้ได้ว่าพระพุทธศาสนาจักไปตั้งอยู่ในปัจจันตประเทศ เจ้าไทจึงให้พระมหินทเถรนำเอาพระพุทธศาสนาไปตั้งไว้ในลังกาทวีปโพ้น ลำดับต่อมาก็ให้มหาเถรเจ้าทั้งหลายเป็นต้นว่ามัชฌันติกเถร(๑) ให้เอาพระพุทธศาสนาไปตั้งไว้ในชนบทนั้นๆ ในชมพูทวีปนี้ดังกล่าวแล้ว ลำดับนั้นศิษย์ทั้งหลายก็ชวนกันรักษาพระพุทธศาสนา สืบปรัมปรามาต่อเท่าถึงอายุพระพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ ปีนั้นแล

เจ้าไททั้ง ๓ พระองค์มีฤทธิ์อานุภาพมากนั้น คือ พระมหากัสสปเถรเจ้าก็ดี พระมหายสเถรเจ้าก็ดี พระมหาโมคคลีบุตรติสสเถรเจ้าก็ดี ซึ่งเป็น

---

(๑) เป็น มัชฌันติก—ก็มี

ประธานในการกระทำ ปฐมสังคายนา ทุติยสังคายนา และตติยสังคายนา สำเร็จแล้ว ท่านก็เข้าสู่นิพพานไปแล้ว สิสสานุศิษย์แห่งเจ้าไทหมู่ที่ประกอบไปด้วยปฏิสัมภิทาญาณก็ดี ฉฬภิญญาก็ดี สูกขวิปัสสกก็ดี เสขบุคคลก็ดี กัลยาณปุถุชนก็ดี ก็ชวนกันรักษาพระพุทธศาสนามาในกาลทั้งหลาย ในชมพูทวีปและลังกาทวีปมาต่อเท่ากาลบัดนี้แล

แต่นี้ต่อไปจักกล่าวถึงศาสนาพระพุทธเจ้า มารุ่งเรืองในสมัยตเมืองพิง(๑)เรานี้ ตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่พระนิพพานแล้วมาคณนานับปีเดือนวันได้ ๑๐๐๘ ปี พระยาอาทิตตราชก็มาบังเกิดในปีนั้น และพระองค์ได้เอาพระบรมธาตุพระพุทธเจ้าแห่งเรา ออกมาให้ปรากฏในเมืองหริภุญไชย นักปราชญ์ผู้มีปัญญาพึงรู้ดังนี้เทอญ

ในกาลครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าอาศัยซึ่งเมืองพาราณสี เป็นที่โคจรคาม ทรงสำราญอิริยาบถทั้ง ๔ ในป่าอิสิปตนะกับด้วยอริยสงฆ์ในราตรีจักใกล้รุ่งวันนั้น พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาดูยังโลกทั้งหลายด้วยอนาคตังสญาณ ก็เห็นยังชาวบ้านหมู่หนึ่งชื่อว่าปาทระคาม(๒) มีสมัยตประเทศคือพิงครัฐนี้ อันพระศาสดาจักควรอนุเคราะห์นั้น ลำดับนั้นพระศาสดาก็ทรงเห็นด้วยทิพยจักษุนั้นว่า กูตถาคตนิพพานไปแล้วนับเป็นปีเดือนวันในโลกได้ ๑๐๐๘ ปี มหานครอันหนึ่งชื่อหริภุญไชยนั้น จักเกิดมีในสมัยตประเทศนั้น แล้วศาสนากูตถาคตจักไปรุ่งเรืองในที่นั้นแท้จริง กูตถาคตควรจักไว้ธาตุเพื่อให้เป็นหิตประโยชน์แก่โลกทั้งหลายแท้จริง พระพุทธองค์เห็นแจ้งในอนาคตังสญาณดังนั้นแล้ว ครั้นรุ่งเช้าพระองค์ก็ทรงชำระพระสรีระแล้ว พระศาสดาก็ทรง

---

(๑) ฉบับหนึ่งว่า ในเมืองเรานี้

(๒) ในตำนานเมืองลำพูน เป็น ทลกะคาม บ้าง ทระคาม บ้าง

ซึ่งจีวรและบาตรเสด็จออกจากเมืองพาราณสีมาทางอากาศ แล้วเสด็จลงประทับอยู่ที่ภายใต้เมืองตะการนั้น เดี๋ยวนี้คนทั้งหลายเรียกชื่อว่าไชยภูมิ แล้วพระองค์ก็เสด็จเข้าไปสู่บ้านเพื่อรับเอาซึ่งข้าวบิณฑบาต วันนั้นชาวบ้านปาทระคามทั้งหลาย เห็นพระพุทธเจ้าเข้ามา แลดูรุ่งเรืองงามไปด้วยรัศมี ๖ ประการ เขาทั้งหลายเห็นเป็นอัศจรรย์ดังนั้น จึงเข้ามาใกล้ไหว้แล้วถามว่า ดูราเจ้าตนมีบุญ เจ้ากูเป็นเทวดาหรือว่าเป็นคนธรรพ์ หรือเป็นนาคราช เป็นอินทร์ เป็นพรหมประการใด และเจ้ากูชื่อไรเล่า ขอเจ้ากูจงบอกแก่ตูข้าเทอญ

ในทันใดนั้น พระบรมศาสดาจารย์จึงเจรจาตามภาษาชาวบ้านแห่งนั้นว่า เออกูนี้ใช่เทวดา ใช่คนธรรพ์ ใช่มาราธิราช ใช่อินทร์ ใช่พรหม ใช่พระยาครุฑพระยานาคดอก กูนี้ชื่อสัมมาสัมพุทธผู้เป็นที่พึ่งแก่โลกทั้งหลาย เมื่อชาวบ้านทั้งหลายได้ยินคำพระศาสดาตรัสดังนั้น เขาก็บังเกิดยังความยินดี จึงนำมาซึ่งข้าวแต่เรือนแห่งตน ๆ มาใส่ลงในบาตร พระศาสดาตรัสเทศนาสั่งสอนเขาทั้งหลายเหล่านั้นแล้วเสด็จออกจากบ้านที่นั้นทรงดำเนินมาตามริมแม่น้ำรมิงครั้นเสด็จมาถึงที่แห่งหนึ่งทิศตะวันตกแห่งแม่น้ำนั้น พระองค์ทรงปรารถนาจะใคร่วางซึ่งบาตรไว้ ณ ที่นั้น หินก้อนหนึ่งก็ผุดขึ้นมาแต่ภายใต้พื้นแผ่นดินสำหรับให้เป็นที่ตั้งไว้ซึ่งบาตรของพระศาสดาในบัดเดี๋ยวนั้น พระพุทธองค์ทรงตั้งไว้ซึ่งบาตรเหนือหินก้อนนั้น แล้วก็ทอดพระเนตรดูในที่นั้น จึงทรงคำนึงแต่ในพระทัยว่า เมื่อกูตถาคตนิพพานแล้วนานนัก ในที่นี้จักบังเกิดเป็นมหานครอันหนึ่ง และจักมีพระยาองค์หนึ่งทรงพระนามว่าอาทิตตราช จักได้เสวยราช-สมบัติในเมืองนี้ เหตุนี้ธาตุกูตถาคตก็จักมาอยู่ที่นี้ เพื่อให้พระยาองค์นั้นเอาออกมาให้ปรากฏเป็นที่สักการบูชาแก่หมู่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลายแท้จริง พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ดังนี้แล้วก็จับเอาซึ่งบาตรแล้วอธิษฐานว่า บาตรกู

นี้จงลอยไปทางอากาศก่อนกูเทอญ บาตรนั้นก็ลอยไปก่อนหน้าพระศาสดาเฉพาะซึ่งเมืองพาราณสี พระองค์ก็เสด็จไปสู่เมืองพาราณสีด้วยทางอากาศมาตรว่าลัดมือเดียวก็ถึงวันนั้นแล

ในกาลเมื่อพระบรมศาสดาเสด็จมาวันนั้น ยังมีกาเผือกตัวหนึ่งบินตามพระศาสดามาแต่ป่าหิมวันต์ ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จกลับคืนสู่เมืองพาราณสีนั้น กาเผือกตัวนั้นมันก็กลับไปสู่ป่าหิมวันต์ในวันนั้น ข้อความที่พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ไว้นั้น กาเผือกตัวนั้นมันได้ยินมันก็จำได้สิ้น เมื่อมันกลับไปถึงป่าหิมวันต์แล้ว จึงเรียกยังกาดำตัวหนึ่งซึ่งเป็นหลานเข้ามา แล้วจึงบอกซึ่งถ้อยคำที่พระศาสดาทรงพยากรณ์ไว้นั้นให้หลานทราบ แล้วก็พากาดำตัวนั้นไปให้รู้ที่แล้ว จึงไว้อาชญาให้กาตัวนั้นอยู่เฝ้าในที่นั้นตลอดมา ครั้นถึงกาลอันพระยาอาทิตตราชเกิดมาแล้ว กาตัวนั้นมันก็กลับคืนไปสู่ที่อยู่แห่งมันวันนั้นแล ตั้งแต่วันนั้นมาเทวดาทั้งหลายอันอยู่ในที่นั้น ก็ปฏิบัติรักษาบูชาแผ่นหินก้อนนั้นเสมอ ๆ มิได้ขาดนั้นแล

พระบรมศาสดาแห่งเรา ตั้งแต่พระองค์ได้ตรัสสัพพัญญุตญาณมาได้ ๔๕ พระวัสสา พระองค์ย่อมเทศนาสั่งสอนหมู่เวไนยสัตว์ทั้งหลายเสมอมิได้ขาดตราบเท่าถึงกาลอันนอนเหนือหองอันจักนิพพานนั้น พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานในละแวกป่าไม้รัง ๒ ต้นในเมืองกุสินารา สมเด็จพระทศพลญาณพระองค์ไว้พระบรมธาตุให้เป็นที่สักการบูชา แก่หมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์ทรงไว้ยังพระธรรม ๘๔,๐๐๐ เพื่อสั่งสอนพุทธบริษัทให้ถ้วน ๕,๐๐๐ ปี ทั้งสงฆ์ทั้งหลายเพื่อเป็นบุญเขต แก่ทายกหญิงชายทั้งหลาย ผู้ใฝ่ใจเข้าสู่โลกิยและโลกุตตรสมบัติในอดีตและปัจจุบันนี้

ในกาลครั้งหนึ่ง วันนั้นยังมีกุลบุตรทั้งหลาย ๕ คน ๆ หนึ่งชื่อวาสุเทว คนหนึ่งชื่อสุกกทันต คนหนึ่งชื่ออนุสิสส คนหนึ่งชื่อพุทธชฎิล คนหนึ่งชื่อ

สุพรหม กุลบุตรทั้ง ๕ คนนี้ประกอบด้วยศรัทธา ออกบวชในพระพุทธศาสนาแล้วเขาทั้งหลายมารำพึงเห็นว่า วินัยสิกขาบททั้งหลายอันพระศาสดาทรงบัญญัติไว้นี้ ประกอบด้วยกิจอันละเอียดยิ่งนัก และเขาทั้งหลายเห็นว่าจะปฏิบัติตามได้ด้วยยาก จึงพร้อมกันสึกออกจากสมณเพศ แล้วมาบวชเป็นฤษีเข้าไปอยู่ในป่าหิมวันต์ ก็ได้สำเร็จปัญจอภิญญาและสมาบัติทั้ง ๕ ตน

อยู่มาในกาลวันหนึ่งเจ้าฤษีทั้ง ๕ ตนนั้น มีความปรารถนาจักบริโภคในรสอันเปรี้ยวและเค็ม อันเป็นอาหารของมนุษย์ทั้งหลาย จึงชวนกันออกจากป่าหิมวันต์มาทางอากาศ ตรงมาสู่ทิศหนใต้นี้ในวันนั้น ล้ำเจ้าฤษีทั้ง ๕ ตนนี้ วาสุเทวฤษีลงมาอยู่ในดอยอุจฉุบรรพต คือ ดอยสุเทพเราบัดนี้ สุกกทันตฤษีนั้นมาอยู่ในที่อันสมควรในเมืองละโว้ อนุสิสสฤษีนั้นมาอยู่ในหลิทวัลลีนคร[๑] พุทธชฎิลฤษีนั้นมาอยู่ในดอยชุหบรรพต คือดอยบ่าไห[๒]นี้ สุพรหมฤษีนั้นอยู่ในดอยเขางามเมืองนครโพ้นแล

วาสุเทวฤษีย่อมลงมาอาบน้ำในแม่น้ำโรหิณี คือว่าแม่น้ำข่าบัดนี้มีอยู่ในที่ใกล้ตีนดอยนั้นทุก ๆ วัน ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง เจ้าฤษีลงไปอาบน้ำในแม่น้ำที่นั้น ก็เห็นยังเด็กเล็ก ๆ นอนหงายอยู่ในรอยตีนช้าง ๒ คน ในรอยตีนแรด ๒ คน ในรอยตีนวัว ๒ คน ด้วยสามารถสังเสทชะนั้น เป็นคู่ ๆ กัน คือชาย ๑ หญิง ๑ เมื่อเจ้าฤษีเห็นดังนั้นก็บังเกิดความสงสาร จึงเอามาเลี้ยงไว้ในอาศรมแห่งตนทั้ง ๖ คน แล้วจึงอธิษฐานให้น้ำนมบังเกิดมีขึ้นในนิ้วมือแห่งกุมารทั้ง ๖ นั้น กุมารเหล่านั้นก็ดูดกินยังน้ำนมในนิ้วมือแห่งตนนั้นทุก ๆ วัน อยู่มาประมาณ[๓]เดือนหนึ่งกุมารทั้ง ๖ คนนั้น ก็เจริญบริบูรณ์พร้อมทุกอย่าง

---

(๑) ฉบับ มช. ว่า หริภุญชัยนคร

(๒) อีกฉบับหนึ่งว่า ดอยบ่าใหญ่ ฉบับ มช. ว่าดอยบ่าไลย

(๓) ฉบับ มช. ว่าอยู่มาสิ้นกาลนาน

เป็นต้นว่าตีน มือ หู ตาก็บริบูรณ์พร้อม ครั้นกุมารเหล่านั้นเจริญใหญ่มาแล้ว วาสุเทวฤษีก็ตกแต่งให้สมัครสังวาสอยู่กินด้วยกันเป็นคู่ ๆ ตามอย่างที่เขาเคยอยู่ในรอยสัตว์ทั้งหลายนั้น ๆ เขาทั้ง ๓ ตระกูลนี้ก็อยู่อุปัฏฐากรักษาเจ้าฤษีตนนั้นตลอดมา

ลำดับแต่นั้นมา ยังมีแม่เนื้อตัวหนึ่งย่อมมาดูดกินยังน้ำมูตรที่เจือด้วยน้ำสุกกะแห่งเจ้าฤษี ในที่ถ่ายเบานั้นทุก ๆ วัน แม่เนื้อตัวนั้นก็มีท้องขึ้นมา ครั้นครบกำหนดแม่เนื้อตัวนั้นออกลูกมาเป็นมนุษย์ทั้ง ๒ คน ชาย ๑ หญิง ๑ อยู่ในป่าที่นั้น วันหนึ่งวาสุเทวฤษีออกไปเที่ยวในป่าที่นั้น ก็เห็นยังเด็กทั้ง ๒ นอนอยู่ในป่าที่นั้น ก็นำเอามาเลี้ยงไว้ในอาศรมแห่งตน จนเด็กทั้ง ๒ นั้นเจริญขึ้นมา มีรูปร่างลักษณะงดงามยิ่งนัก วาสุเทวฤษีก็ตั้งชื่อให้เด็กทั้ง ๒ นั้น ผู้ชายให้ชื่อว่า กุนาลรสี ผู้หญิงให้ชื่อว่า มิคุปติรสิณี แล้วเจ้าฤษีจึงตกแต่งให้คนทั้ง ๒ นั้น สมัครสังวาสอยู่กินด้วยกันสืบมา และเนรมิตยังนครอันหนึ่งให้เป็นที่อยู่แห่งเขาทั้ง ๒ นั้น ให้ชื่อนครนั้นว่า มิคสังครนคร แทบตีนดอยอุจฉุบรรพตนั้นด้วย

อยู่ต่อมา กุนาลรสีมีอายุได้ ๑๗ ปีแล้ว วาสุเทวฤษีจึงตั้งให้เป็นพระยาเสวยราชสมบัติอยู่ในมิคสังครนครที่นั้น เป็นใหญ่กว่าคนทั้งหลายที่บังเกิดมาในรอยเท้าสัตว์ทั้ง ๖ นั้นด้วย

พระยากุนาลรสีมีโอรส ๓ องค์ ธิดา ๑ องค์ โอรสชื่อกุนาริกนาท ๑ กุนาสิสราช ๑ กุนาริโลละ ๑ ธิดานั้นชื่อว่า ปทุมวดี พระยากุนาลรสีก็สร้างยังพระนครอันหนึ่งขึ้นในประเทศที่หนึ่ง แล้วให้ชื่อพระนครนั้นว่า อมรปุรนคร ให้โอรสที่มีนามว่า กุนาสิสราช เสวยราชสมบัติครองเมืองนั้น ลำดับนั้น พระองค์ก็สร้างพระนครอีกนครหนึ่ง ให้ชื่อว่า กุลิสนคร ให้โอรส

ที่ทรงพระนามว่า กุนาริโลละ เสวยราชสมบัติครองเมืองนั้น โอรสอีกพระองค์หนึ่งที่ทรงนามว่ากุนาริกนาทนั้นอยู่กับด้วยพระองค์ในเมืองมิคสังครนครที่นั้น พระยากุนาลรสีเสวยราชสมบัติมาได้ ๑๑[๑]ปี ก็สิ้นอายุ กุนาริกนาทพระโอรสก็ได้เสวยราชสมบัติเป็นพระยาสืบต่อมา

ตั้งแต่นั้นมาวาสุเทวฤษี ก็พิจารณาดูเมืองมิคสังครนครนั้นไม่พอใจจึงมาตั้งพระนครอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง ภายหนใต้แห่งที่พระศาสดาทรงพยากรณ์ไว้เมื่อก่อนโพ้น ให้ชื่อว่า ปุรนคร ให้กุนาริกนาทครองนั้นแล

ในครั้งกาลนั้น ยังมีย่าเฒ่าแก่ผู้หนึ่งอยู่ในปุรนครที่นั้น มีลูกชายคนหนึ่งเป็นคนดุร้ายหยาบช้ายิ่งนัก มันย่อมทุบตีมารดาของมันทุกวัน อยู่มาวันหนึ่งมารดาไม่สามารถจะอดกลั้นซึ่งความโกรธไว้ได้ จึงนำความขึ้นไปกราบทูลเพื่อให้พระยาทรงพิจารณาดูยังคุณและโทษ พระองค์ก็หาทรงพิจารณาในถ้อยคำของย่าเฒ่านั้นไม่ ซ้ำตรัสว่า ดูรายาเฒ่าแก่ ขันชื่อว่าเด็กน้อยนั้น เทียรย่อมพ่อแม่ตีนั้นแล[๒] พระยาตรัสเท่านั้น เมื่อย่าเฒ่าแก่ได้ยินรับสั่งดังนั้นก็มีความน้อยใจมากนักด้วยเหตุว่าหาที่พึ่งไม่ได้ จึงกราบทูลลากลับออกมาจากพระราชฐาน แล้วก็ยกมือประณมขึ้นเหนือเศียร ประกาศแก่หมู่เทวดาทั้งหลายบนอากาศว่า โอหนอ เทวดาอันรักษาโลกนี้มีคำว่าหาบ่ได้นั้นฤๅ เมื่อทั้งหลายได้ยินยังถ้อยคำของย่าเฒ่ากล่าวดังนั้น ก็มีความโกรธแก่พระยาเป็นอันมากนัก ในคืนวันนั้นเทวดาจึงมาบอกแก่ย่าเฒ่านั้นว่า ดูรายาเฒ่า ท่านจงบอกหมู่คนที่รักและญาติพี่น้องลูกหลานของท่านออกหนีเสียจากเมืองนี้โดยเร็วพลันเถิด ย่าเฒ่าได้ยินยังถ้อยคำอันเทวดาบอกดังนั้น ก็รีบไปบอกแก่คนที่รักและญาติ

---

(๑) อีกฉบับหนึ่ง ว่า ๗๐ ปี ฉบับ มช. ว่า ๗ ปี

(๒) ควรเป็น ย่อมตีพ่อแม่ ดังในฉบับ มช.

พี่น้องทั้งหลาย ให้รีบรวบรวมเอาสมบัติข้าวของแต่สิ่งที่ควรเอาไปได้นั้น ให้รีบเอาออกไปจากพระนครให้สิ้น เมื่อคนทั้งหลายได้ยินในถ้อยคำของย่าเฒ่าบอกดังนั้น เขาทั้งหลายก็กระทำตามคำของย่าเฒ่าบอกทุกประการ

ครั้นเมื่อย่าเฒ่าและคนทั้งหลายยกครอบครัวออกหนีจากพระนครแล้วดังนั้น ในทันใดนั้น เทวดาทั้งหลายก็กระทำให้เมืองนั้นฉิบหายไปด้วยน้ำพร้อมทั้งพระยาและคนทั้งหลายหมู่ที่ไม่รู้บาป และหมู่คนทั้งหลายที่ยินดีกับด้วยพระยา จมน้ำตายอยู่ในที่นั้นไม่มีเหลือนั้นแล ในที่นั้นคนทั้งหลายเรียกว่ารู้เง่อมบัดนี้แล

ครั้งนั้น วาสุเทวฤษีเห็นเมืองฉิบหายไปดังนั้น ก็มาคำนึงนึกแต่ในใจว่าบุคคลผู้หาศีลหาธรรมหาบุญกุศลมิได้นี้ เทียรย่อมเสื่อมเสียจากประโยชน์ของตนและของท่านผู้อื่นแท้หนอ สมกับพุทธโอวาทที่พระศาสดาทรงแสดง เมื่อครั้งเราบวชเป็นภิกษุอยู่วันนั้นว่า บุคคลผู้หาบัญญามิได้นั้น แม้จะมียศและบริวารมากสักเท่าใด ก็เทียรย่อมแสวงหาและกระทำซึ่งความไม่เจริญมาสู่ตนของตนแท้หนอ ใช่แต่เท่านั้น ยังเที่ยวแสวงหาอยู่เสมอ ๆ เพื่อจะให้เป็นทุกข์แก่ตนและท่านผู้อื่นอีกด้วย อันนี้หากเป็นพุทธโอวาทของพระศาสดาอันแท้จริงแล้วก็มาพิจารณาต่อไปอีกว่า กูจักเที่ยวแสวงหาบุคคลผู้มีบุญและมีบัญญาที่ไหนหนอ มาเป็นท้าวพระยาให้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมนี้เล่า จึงมานึกขึ้นได้ว่าสุกกทันตฤษีผู้เป็นสหายเราอยู่เมืองละโว้โพ้น กูจักไปหาสหายกูมาช่วยตั้งเมืองอันนี้ แล้วให้สหายกูพิจารณาดูบุคคลผู้จักควรเป็นท้าวพระยา ที่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม วาสุเทวฤษีคำนึงเห็นดังนี้แล้ว จึงออกจากดอยอุจฉุบรรพตมาพิจารณาดูสถานที่อันจักสร้างพระนคร จึงเห็นซึ่งที่อันพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานทำนายแต่ก่อนนั้น ครั้นเมื่อวาสุเทวฤษีได้เห็นยังที่แล้ว ก็มาคำนึงนึก

หาบุคคลที่จะใช้ไปหาสหาย ในทันใดนั้น ยังมีรุกขเทวดาองค์หนึ่งอยู่ในกอไม้ไผ่นั้น รู้ยังความคิดแห่งเจ้าฤษี จึงกล่าวว่า ข้าแต่เจ้ากู กิจที่จะไปหาสหายท่านที่เมืองละโว้โพ้น ไว้เป็นภารธุระแก่ข้าพเจ้าเถิด วาสุเทวฤษีเมื่อได้ยินคำอันเทวดากล่าวดังนั้นก็มีความยินดียิ่งนัก จึงกล่าวแก่เทวดาว่า ผิว่าท่านจักไปตามสหายกูมาได้โดยแท้นั้นควรนัก ว่าแล้วเจ้าฤษีแต่งหนังสือฉบับหนึ่งไปให้สุกกทันตฤษีมีใจความว่า เราขอบอกแก่สุกกทันตผู้สหายว่า เราจักสร้างพระ-นครอันหนึ่งหนขุนน้ำนี้หนา ขอสหายจงมาช่วยกูด้วยเทอญ เมื่อวาสุเทวฤษีเขียนสาส์นเสร็จแล้ว ในทันใดนั้น เทวดาก็โน้มลงมายังวิมานกอไม้ไผ่นั้นเพื่อรับเอายังหนังสือ วาสุเทวฤษีก็เอาหนังสือข่าวสาส์นนั้นผูกกับลำไม้ไผ่นั้นแล้ว เทวดาก็ล่องลงมาตามกระแสน้ำนั้น ครั้นมาถึงท่าที่อาบน้ำของสุกกทันตฤษี วิมานกอไผ่แห่งเทวดาก็ติดอยู่ ณ ที่นั้น ในขณะนั้นสุกกทันตฤษีลงไปอาบน้ำ เห็นกอไผ่มาติดอยู่ที่ท่าดังนั้น ก็เอาไม้เท้าค้ำให้ลอยออกไป ไม้ไผ่กอนั้นก็ไม่เขยื้อนออกไปได้ ค้ำอยู่เช่นนั้นถึง ๒, ๓ หน ในทันใดนั้น เทวดาจึงได้เจรจากับด้วยเจ้าฤษีว่า ข้าแต่เจ้าฤษี สหายท่านวาสุเทวฤษี ใช้ให้ข้าพเจ้านำเอาข่าวสาส์นมาให้ท่าน เมื่อสุกกทันตฤษีได้ยินเทวดากล่าวดังนั้น ก็มองหาดูยังหนังสือในกอไผ่นั้น ก็เห็นหนังสือผูกติดอยู่กับลำไม้ไผ่กอนั้น แล้วก็แก้ออกมาอ่านดูก็รู้ได้ว่า วาสุเทวฤษีใช้ให้เอามาให้แก่ตนจริงดังนั้น สุกกทันตฤษีจึงเจรจากับด้วยเทวดาว่า ดูราท่านเทวดา สหายเราวาสุเทวให้เอามาให้เราแท้จริง และบัดนี้เราจะไปกับด้วยท่านนี้แหละ ท่านจงรอคอยเราอยู่ที่นี้ก่อน เราอาบน้ำแล้วเราจะขึ้นไปเก็บข้าวของไว้เรียบร้อยแล้ว เราจะกลับลงมาไปกับท่าน ว่าแล้วสุกกทันตฤษีก็ขึ้นไปเก็บข้าวของยังที่อาศรมไว้ให้เรียบร้อยเสร็จแล้ว ก็กลับลงมาขึ้นสู่ปราสาทกอไม้ไผ่ทวนกระแสน้ำขึ้นมากับด้วยเทวดา

วันเดียวก็ถึงหัวเกาะด้วยอานุภาพแห่งสุกกทันตฤษีนั้น ครั้นไปถึงแล้วเทวดาก็กลับไปสู่ที่อยู่แห่งตนดังเก่านั้นแล ฝ่ายสุกกทันตฤษีนั้นก็ขึ้นไปนอนอยู่ในที่แห่งหนึ่งชื่อคะเยียง(๑) ในที่นั้นเราเรียกว่าวัดไกลบัดนี้แล ในคืนวันนั้นสุกกทันตฤษีนอนอยู่ในที่นั้น ได้ยินเสียงเทวดาให้พรว่า ข้าแต่เจ้าฤษี เจ้ากูคิดจะกระทำกิจอันใด ขอให้กิจนั้น ๆ จงสำเร็จแก่เจ้ากูจงทุกประการเทอญ ครั้นถึงเวลารุ่งเช้าขึ้นมาแล้ว สุกกทันตฤษีรู้จักในคุณอันเทวดาให้พรแก่ตนดังนั้น จึงกระทำรูปเทวดาไว้ในที่นั้น แล้วสักการบูชาด้วยเครื่องบูชาทั้งหลาย และในที่นั้นบัดนี้เราเรียกว่าบ้านมาท(๒)อยู่หนตะวันตก แล้วสุกกทันตฤษีก็พรากจากที่นั้นขึ้นมาหนเหนือ เพื่อจะไปหาวาสุเทวฤษีผู้สหายในดอยอุจฉุบรรพตนั้น แม้วาสุเทวฤษีก็ดี เมื่อได้รับข่าวสาส์นจากเทวดาว่าสุกกทันตฤษีผู้สหายมาดังนั้น ก็ปรารถนาเพื่อจะเจรจากับด้วยสหาย ก็ลงมาจากที่อยู่แห่งตนวันนั้นแล

ฝ่ายว่าวาสุเทวฤษีและสุกกทันตฤษีทั้ง ๒ ตนนี้ มาพบกันในท่ามกลางป่าแห่งหนึ่ง ในทันใดนั้น วาสุเทวฤษี จึงถามสุกกทันตฤษีผู้สหายว่า สุกกทันตฤษีท่านออกจากที่อยู่ของท่านมานั้นเวลายามใดเล่า สุกกทันตก็บอกให้วาสุเทวผู้สหายนั้นแจ้งทุกประการ แล้ววาสุเทวจึงกล่าวขึ้นว่า ท่านกับเราออกจากที่อยู่มาพบกันในที่นี้ ก็เป็นเวลาเดียวกันแท้จริง และจากที่อยู่แห่งเราทั้ง ๒ มานั้นเป็นที่เคิ่ง(๓)กันในที่นี้หนอ ในที่นั้นคนทั้งหลายจึงเรียกว่าเชียงเคิ่งมาต่อเท่ากาลบัดนี้แล

ในขณะนั้น วาสุเทวฤษีจึงบอกกับสุกกทันตผู้สหายว่า ดูราสหาย สถานที่นี้อุดมยิ่งนัก ครั้งเมื่อพระบรมศาสดาเจ้าของเรา ยังทรงทรมานอยู่

---

(๑) อีกฉบับหนึ่ง เป็น คะยอง

(๒) เป็นบ้านมาก

(๓) คำว่าเคิ่ง หรือเกิ่ง แปลว่า กึ่ง

วันนั้นพระองค์เสด็จมาประดิษฐาน ณ ที่นี้ แล้วทรงพยากรณ์ว่า เมื่อกูตถาคตนิพพานไปแล้วนานนัก ในสถานที่นี้จักบังเกิดเป็นพระนครอันใหญ่ และบริบูรณ์ไปด้วยเครื่องอุปโภคบริโภค เป็นที่เกษมสุขสำราญแก่คนทั้งหลายด้วย และธาตุแห่งกูตถาคตก็จักได้มาตั้งอยู่ ณ ที่นี้ด้วย เพื่อให้เป็นที่สักการบูชาแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายแท้จริง พระศาสดาพระองค์ทรงพยากรณ์ไว้วันนั้นดังนี้แล สุกกทันตฤษีเมื่อได้ยินคำสหายบอกดังนั้น จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นสถานที่นี้ดีนักหนาทีเดียว ขอสหายจงพาเราไปดูเทอญ ในทันใดนั้น วาสุเทวฤษีก็พาสุกกทันตฤษีไปสู่ ณ ที่ก้อนหิน อันพระบรมศาสดาทรงตั้งไว้ซึ่งบาตรแล้วเข้าฤษีทั้ง ๒ ก็กระทำสักการบูชาด้วยความเคารพ ขณะนั้นสุกกทันตฤษีจึงเจรจากับด้วยวาสุเทวฤษีว่า ดูราสหาย ควรเราตั้งพระนครในที่นี้แท้จริง แต่เราต้องดูนิมิตในสถานที่นี้เสียก่อน ทันใดนั้นวาสุเทวฤษี จึงได้เอาไม้เท้างัดแผ่นดินที่นั้นดูนิมิต ก็เห็นยังนิมิตในสถานที่นั้นถึง ๓ อย่าง คือได้เห็นแก้ว ๗ ประการ ๑ เห็นถ่านไฟ ๑ เห็นข้าวเปลือก ๑ วาสุเทวฤษีจึงทำนายว่า ดูราพระสหาย พระนครอันเราจักสร้างในที่นี้เป็นที่อุดมยิ่งนัก แต่ทว่าท้าวพระยาองค์ใดจักมาเสวยราชสมบัติในเมืองนี้ ต้องมีศีลและมารยาทตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมดังนั้น อาณาประชาราษฎรทั้งหลายในพระนครอันนี้ จึงจะมีความเกษมสุขบริบูรณ์ไปด้วยทรัพย์สมบัติศฤงคารบริวาร ถ้าหากว่าท้าวพระยาองค์ใดมาเสวยราชสมบัติในพระนครอันนี้ ประกอบไปด้วยอธรรมไม่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมดังนั้น อาณาประชาราษฎรทั้งหลายก็จักได้รับความเดือดร้อนเสื่อมถอยจากทรัพย์สมบัติ อดอยากไปด้วยประการต่าง ๆ แท้จริง วาสุเทวฤษีทำนายไว้ดังนี้แล้ว จึงเจรจากับด้วยสุกกทันตฤษีว่า ดูราสหาย เราสร้างพระนครอันนี้ เราจะให้มีทรงสัณฐานอย่างใดดีเล่า สุกกทันตฤษีจึงกล่าวว่า

ดูราสหาย อนุสิสสฤษีผู้เป็นสหายแห่งเราทั้งสองที่อยู่บนดอยที่ใกล้หลิทวัลลีนครโพ้น เมื่อเธอสร้างหลิทวัลลีนครนั้น เธอให้มีสัณฐานประดุจดังเกล็ดหอย และพระนครอันนั้นอาณาประชาราษฎรทั้งหลายอยู่ในที่นั้น มีความเกษมสุขสำราญยิ่งนัก และประกอบไปด้วยข้าวของสมบัติเป็นอันมาก ในทันใดนั้น วาสุเทวฤษีจึงกล่าวขึ้นว่า เราจักไปได้เกล็ดหอยแต่ไหนมาเล่า สุกกทันตฤษีจึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นเราจะไปหาอนุสสิสสฤษีโพ้นดูก่อน

ในกาลนั้น สุกกทันตก็ลาวาสุเทวฤษีไปสู่สำนักอนุสิสสฤษีผู้สหาย ครั้นไปถึงสำนักสหายแล้ว จึงบอกซึ่งเหตุการณ์นั้น ๆ แก่อนุสิสสฤษีผู้สหายทราบทุกประการ อนุสิสสฤษีเมื่อได้ทราบความดังนั้น จึงกล่าวว่าถ้าเช่นนั้นสหายจงกลับคืนไปก่อนเถิด เราจักนำเอาเกล็ดหอยไปส่งให้แก่สหายเมื่อภายหลัง ทันใดนั้นสุกกทันตฤษีก็ลาอนุสิสสฤษีกลับคืนมาวันนั้นแล

ในกาลนั้น ยังมีนกหัสดีลิงค์ตัวหนึ่ง อยู่เหนือยอดดอยลูกหนึ่งชื่อว่าจิบา(๑) อันมีในระหว่างท่ามกลางเมืองลพุนและเมืองพุกามนั้น นกตัวนั้นมันย่อมอุปัฏฐากอนุสิสสฤษีตนนั้นทุกวัน ๆ ในทันใดนั้น อนุสิสสฤษีจึงบอกกับนกตัวนั้นว่า ยังมีสหายเรา ๒ ตน ๆ หนึ่งชื่อว่าวาสุเทวฤษี อีกตนหนึ่งชื่อว่าสุกกทันตฤษีอยู่หนขุนน้ำโพ้น เธอมีความปรารถนาจะสร้างยังพระนครอันหนึ่ง และเธอทั้งสองมีความประสงค์อยากจะได้ยังเกล็ดหอย ท่านจงไปนำเอามายังเกล็ดหอยแต่มหาสมุทรโพ้นได้แล้ว จงนำเอาไปส่งให้แก่เจ้าฤษีทั้ง ๒ นั้นด้วย

ฝ่ายว่านกหัสดีลิงค์ตัวนั้น เมื่อได้ยินยังถ้อยคำแห่งเจ้าฤษีกล่าวดังนั้น ก็บินไปสู่มหาสมุทรนำเอามายังเกล็ดหอย แล้วก็นำไปส่งให้แก่วาสุเทวฤษีและ

---

(๑) ฉบับ มช. ว่า จิกผา

สุกกทันตฤษี ตามคำสั่งของอนุสิสสฤษีนั้น ครั้นไปถึงจึงไปจับอยู่ที่ต้นไม้ต้นหนึ่ง ริมแม่น้ำระมิงหนตะวันตก ตรงที่พระศาสดาทรงประดิษฐานพยากรณ์ครั้งนั้น แล้วทิ้งลงมาซึ่งเกล็ดหอยอันนั้น ณ ที่นั้น

ขณะนั้นวาสุเทวฤษีครั้นได้มาแล้วซึ่งเกล็ดหอย จึงเอาไม้เท้าขีดยังพื้นดินในสถานที่นั้นให้รอบเสมอดังเกล็ดหอยอันนั้น ทันใดนั้น เดชอำนาจฤทธิแห่งพระฤษี แผ่นดินอันหนาก็ยุบลงเป็นคูรอบพระนครตามรอยปลายไม้เท้าอันพระฤษีขีดไว้นั้น หอหิ้งท่านท้าวปราการทั้งมวลก็พุ่งขึ้นมาพร้อมบริบูรณ์ เหตุดังนั้น เมืองอันนี้จึงได้ชื่อว่าลพุนนั้นแล ครั้นว่าการสร้างพระนครสำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์แล้วดังนั้น เกล็ดหอยอันนั้นก็หายไปด้วยเดชอำนาจฤทธิแห่งพระฤษีเจ้าวันนั้นแล

ครั้งนั้น วาสุเทวฤษีจึงกล่าวแก่สุกกทันตฤษีว่า ดูราสหาย พระนครอันนี้เราก็สร้างเรียบร้อยบริบูรณ์ทุกประการแล้ว สหายเจ้าจะหาใครชื่อใดมาเสวยราชสมบัติในเมืองเรานี้เล่า สุกกทันตฤษีจึงกล่าวว่า ดูราสหาย ยังมีพระยาองค์หนึ่งทรงพระนามว่าจักกวัตติ เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองละโว้โพ้น พระองค์ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมแท้จริง มีพระธิดาองค์หนึ่งทรงพระนามว่านางจามเทวี พระนางทรงตั้งอยู่ในเบญจศีลเสมอมิได้ขาดสักวันเดียวแท้จริง

เหตุดังนี้เราทั้งสองควรไปขอนางจามเทวี แต่พระยาละโว้โพ้นมาเสวยราชสมบัติ ครอบครองพระนครอันนี้จึงจะสมควร วาสุเทวฤษีก็เห็นดีในถ้อยคำสุกกทันตฤษีทุกประการ จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นดีนักหนาทีเดียวเราจักหายังบรรณาการของฝาก กับทั้งบุคคลที่สมควรจะนำบรรณาการของฝากไปถวายพระยาละโว้กับด้วยสหายคนหนึ่ง และบริวารอีกประมาณ ๕๐๐ คน ในทันใดนั้น วาสุเทวฤษีก็ตระเตรียมยังบรรณาการของฝากไว้พร้อมสรรพ แล้ว

ก็เลือกสรรหาบุคคลที่จะใช้ไปในกิจอันนั้น ก็ได้ยังบุคคลคนหนึ่งมีนามว่า คะวะยะ พระฤษีวาสุเทวจึงเรียกหายังนายคะวะยะเข้ามา แล้วจึงกล่าวว่า ดูรานายคะวะยะเราจักใช้ท่าน นำบรรณาการของฝากไปถวายพระยาละโว้ กับด้วยสุกกทันตฤษีสหายเรา พร้อมด้วยคนใช้บริวารอีกประมาณ ๕๐๐ คน นายคะวะยะก็รับเอายังถ้อยคำของพระฤษีว่าดีนัก แล้ววาสุเทวฤษีจึงสั่งให้นายคะวะยะตระเตรียมข้าวของ และคนใช้ไว้ให้พร้อม นายคะวะยะก็กระทำตามคำสั่งของพระฤษีทุกประการ

ในขณะนั้น วาสุเทวฤษีจึงเจรจากับด้วยสุกกทันตฤษีว่า ดูราสหายบุคคลที่จะนำบรรณาการของฝากไปกับด้วยท่านคราวนี้ เราก็ได้ตระเตรียมพร้อมแล้ว สุกกทันตฤษีจึงกล่าวว่าดีนักแล ทันใดนั้น สุกกทันตก็ลาวาสุเทวลงไปสู่เรือ พร้อมด้วยนายคะวะยะนั้น แล้วก็ล่องลงไปโดยลำดับจนถึงเมืองละโว้โพ้น แล้วสุกกทันตจึงนำข่าวสาส์นอันวาสุเทวสั่งมานั้น เข้าไปกราบทูลพระยาละโว้ให้ทรงทราบทุกประการ

ฝ่ายว่าพระยาละโว้ เมื่อพระองค์ได้ทรงทราบในถ้อยคำของเจ้าฤษีทูลดังนั้น จึงรับสั่งให้อำมาตย์ทั้งหลายจัดแจงยังที่พักที่อาศัยให้นายคะวะยะพร้อมด้วยบริวารอีก ๕๐๐ คน พักหนตะวันออกเมืองเรานี้เทอญ อำมาตย์ทั้งหลายก็กระทำตามรับสั่งทุกประการ แล้วจึงนำนายคะวะยะกับทั้งบริวารเข้าไปพักอยู่ในที่นั้น และให้คอยพิทักษ์รักษาดูแลอยู่เสมอ ๆ มิได้ขาดสักเวลาด้วย แล้วพระองค์รับสั่งให้อำมาตย์ทั้งหลาย จัดหาที่อันสำราญให้เป็นที่พักแก่สุกกทันตฤษี อำมาตย์ก็กระทำตามรับสั่งทุกประการ

ครั้น ณ วันรุ่งเช้า(๑) พระฤษีสุกกทันตก็เข้าไปเฝ้าพระยาละโว้ แล้วกราบทูลว่า ในวันนี้ตุทั้งหลายชื่อดังนี้น้อมนำมายังบรรณาการของฝาก อัน

---

(๑) ฉบับ มช. ว่า วันลุนนั้น คือวันหลัง

วาสุเทวฤษีให้นำมาถวายมหาราชเจ้า และวาสุเทวฤษีตนนี้เป็นสหายกับด้วยอาตมาแท้จริง เธอชวนให้อาตมาไปช่วยสร้างพระนครอันหนึ่งหนขุนน้ำโพ้น พระนครอันนั้นก็สำเร็จบริบูรณ์เรียบร้อยทุกประการแล้ว บัดนี้วาสุเทวฤษีมีความปรารถนาเป็นอันใหญ่ยิ่ง อยากจะใคร่ได้เชื้อชาติท้าวพระยาที่อื่น ที่ประกอบไปด้วยศีลและปัญญา ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ไปเสวยราชสมบัติในพระนครที่นั้น อำมาตย์จึงได้แนะนำเธอว่า เชื้อชาติท้าวพระยาผู้ดีหาไม่มีในที่แห่งอื่น แต่รู้ข่าวว่าพระราชธิดาของพระยาละโว้พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่านางจามเทวี ถ้าเราได้พระนางมาเสวยราชสมบัติเป็นนางพระยาในพระนครนี้จะสมควรยิ่งนัก อาตมายังได้บอกดังนี้แก่วาสุเทวฤษี

เหตุดังนี้ วาสุเทวฤษีจึงได้ให้นายคะวะยะพร้อมด้วยบริวารมีประมาณ ๕๐๐ คน น้อมนำมายังเครื่องบรรณาการของฝากกับด้วยอาตมา ให้นำทูลถวายมหาราชเจ้า เพื่อให้อาตมาทูลขอนางจามเทวีพระราชธิดาของพระองค์ไปเสวยราชสมบัติเป็นนางพระยาในพระนครนั้นด้วย ขอมหาราชเจ้าจงได้ทรงพระเมตตา โปรดประทานพระอนุญาตให้พระนางได้ไปเสวยราชสมบัติในพระนครนั้นด้วย

ในขณะนั้น เมื่อพระยาละโว้ได้ทรงทราบในข่าวสาส์น อันเป็นมหามงคลดังนั้น พระองค์จึงตรัสว่า ข้าแต่เจ้าฤษีผู้ข้าจะตอบในบัดเดี๋ยวนี้ยังไม่ได้ก่อน จะต้องไต่ถามลูกเขาดูเสียก่อน เหตุว่าข่าวสาส์นอันพระฤษีวาสุเทว ให้มาถึงผู้ข้านั้นยากนักหนา ถ้าหากว่าผู้ข้าให้เขาไป เขาพอใจไปก็ดีอยู่ ถ้าเขาไม่พอใจจะไป ผู้ข้าจะบังคับให้เขาไปนั้นเป็นไปไม่ได้ พระยาละโว้ตรัสกับสุกกทันตฤษีดังนี้แล้ว พระองค์จึงรับสั่งให้อำมาตย์นำข่าวสาส์นที่พระสุกกทันตฤษีกราบทูลนั้น ไปบอกแก่นางจามเทวีพระธิดานั้นให้แจ้งทุกประการ อำมาตย์

ก็นำเอาข่าวสาส์นนั้น ๆ ไปกราบทูลนางจามเทวีพระราชธิดา ให้ทรงทราบตามรับสั่งทุกประการ เมื่อพระนางได้ทรงสดับในถ้อยคำของอำมาตย์กราบทูลดังนั้น ก็ทรงเข้าพระทัยได้ดีทุกประการ แล้วพระนางจึงผินพักตร์ให้ตรงเฉพาะพระราชบิดาแล้ว จึงกราบถวายบังคมถึงพระราชบิดาว่า ข้าแต่พระราชบิดาเจ้าข้าน้อยขอกราบทูลใต้เบื้องบาทพระราชบิดาเป็นเจ้า เมื่อพระราชบิดามีพระราชประสงค์ จะให้ข้าน้อยไปเสวยราชสมบัติในพระนครหนขุนน้ำโพ้นแท้ ข้าน้อยจะขอรับพระราชทาน ไปตามพระราชประสงค์ของพระราชบิดาทุกประการ ถ้าหากว่าพระราชบิดาไม่พอพระทัยในการไปเช่นนั้น ข้าน้อยก็ไม่สามารถจะล่วงพระราชอาชญาของพระราชบิดาไปได้ เมื่อนางจามเทวีตรัสดังนี้แล้ว จึงตรัสกับด้วยอำมาตย์ที่มานั้นว่า ดูราท่านอำมาตย์ทั้งหลาย สูท่านทั้งหลายจงนำเอาถ้อยคำที่เรากล่าวนี้ นำไปกราบทูลพระราชบิดาให้พระองค์ทรงทราบจงทุกประการเทอญ

ในทันใดนั้น อำมาตย์ทั้งหลายก็นำเอาถ้อยคำที่นางจามเทวีตรัสสั่งมานั้นกราบทูลให้พระองค์ทรงทราบ เมื่อพระยาละโว้ได้ทรงทราบในถ้อยคำของพระราชธิดา ซึ่งอำมาตย์ทั้งหลายนำมากราบทูลดังนั้น พระองค์ทรงเข้าพระทัยได้ดีทุกประการ แล้วพระองค์จึงรับสั่งให้อำมาตย์นำความไปบอกเล่านางจามเทวีพระราชธิดา เพื่อให้รู้ในฉันทสัญญาของพระองค์ว่า ข่าวสาส์นอันเจ้าฤษีตนประกอบไปด้วยฤทธิ์อานุภาพให้มาถึงเราทั้ง ๒ พ่อลูกนี้เป็นอันประเสริฐยิ่งนัก บัดนี้พ่อจักให้เจ้าไปเสวยราชสมบัติ เป็นนางพระยาหนขุนน้ำตามคำพ่อเจ้าฤษีขอมานั้นแท้จริง อำมาตย์ทั้งหลายก็นำความไปกราบทูลนางจามเทวีพระราชธิดาให้ทรงทราบตามรับสั่งทุกประการ

ส่วนพระสวามีของนางจามเทวีนั้นเล่า พระราชบิดาก็ทรงตั้งให้เป็นอุปราชา แล้วให้ไปกินเมืองรา[๑] ครั้งนั้นนางจามเทวีทรงครรภ์มาได้ ๓ เดือน เหตุนั้นพระราชบิดาจึงใช้ให้อำมาตย์ไปเชิญพระสวามีนางเข้ามา แล้วพระองค์จึงตรัสว่า ดูราเจ้าลูกรักแห่งพ่อ วาสุเทวฤษีอยู่หนขุนน้ำหนเหนือโพ้น ท่านใช้ให้ทูตมากับด้วยสุกกทันตฤษี มาขอนางจามเทวีไปเป็นนางพระยาว่าดังนี้หนา พ่อก็มีความปรารถนาอยากจะให้ไปนี้แหละ เจ้าจงอยู่เป็นอุปราชากับด้วยพ่อนี้เทอญ เจ้ามีความพอใจในนางคนหนึ่งคนใด พ่อจะจัดให้ตามความประสงค์ของเจ้าทุกประการ อุปราชาจึงทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ขุนน้ำโพ้นไกลนักหนาทีเดียว ผิว่าจะตามใจของข้าพระพุทธเจ้าแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่อยากจะให้นางจามเทวีไป ถึงแม้เช่นนั้นก็ดี ข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่เหลืออาชญามหาราชเจ้าได้แล และข้าพระพุทธเจ้าก็เห็นดีในพระราชประสงค์ทุกประการ อุปราชากราบทูลดังนั้นแล้วก็ทูลลากลับไปสู่เรือนแห่งตน

ครั้นไปถึงแล้ว จึงเจรจากับด้วยนางจามเทวีพระชายาว่า ดูรานองรักบัดนี้พระราชบิดาเราพระองค์เป็นเจ้าเมืองละโว้นี้ พระองค์มีพระประสงค์จะให้น้องไปเป็นนางพระยาในพระนครขุนน้ำโพ้น พระองค์ตรัสดังนี้ พระน้องเจ้าจงไปเป็นนางพระยา เสวยราชสมบัติให้ชอบในทศพิธราชธรรมเถิด ความสวัสดีจงมีแก่พระน้องนางเทอญ ทันใดนั้น นางจามเทวีก็กราบไหว้พระสวามีแล้วจึงทูลถวายคำตอบว่า สาธุสามิ ข้าแต่เจ้าตนมีบุญ น้องจักได้อำลาพระบาทพลัดพรากจากไปไกลครั้งนี้ ขอพระราชสวามีเป็นเจ้าแห่งน้องนี้ จงได้อยู่เป็นอุปราชากับด้วยพระราชบิดาของน้องตามจารีตประเพณีอันเป็นคลองแห่งอุปราชาอันดีมาแต่ก่อน ให้เหมือนดังเมื่อเราทั้ง ๒ ยังอยู่พร้อมเพรียงกันนั้นทุก

---

(๑) อีกฉบับหนึ่ง เป็นเมืองราม

ประการเทอญ เมื่อนางจามเทวีทูลตอบพระสวามีด้วยถ้อยคำอันเป็นสิริมงคลดังนั้นแล้ว ก็เสด็จขึ้นไปถวายบังคมพระราชบิดา กราบทูลขอพรเพื่อให้มีความเจริญแก่ตนไปภายหน้าว่า ข้าแต่พระราชบิดาเป็นเจ้า พระองค์มีพระราชประสงค์ให้ข้าน้อยไปเป็นนางพระยาเสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครหนขุนน้ำโพ้นแท้ดังนั้น ข้าน้อยขอรับพระราชทานไปตามพระราชประสงค์ของพระราชบิดาครั้งนี้ โดยความพอใจของลูกเป็นอย่างยิ่งหาที่สุดมิได้ แต่ทว่าข้าน้อยขอพระราชทานกราบทูล ขอเอาสิ่งที่เป็นมงคลไปเพื่อประกอบกิจให้เป็นประโยชน์ทั้งภายในและภายนอก เป็นต้นว่า (๑) ข้าน้อยขอพระมหาเถรที่ทรงบีฎกมีประมาณ ๕๐๐ องค์ (๒) หมู่ปะขาวทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในเบญจศีล ๕๐๐ คน (๓) บัณฑิต ๕๐๐ คน (๔) หมู่ช่างสลัก ๕๐๐ คน (๕) ช่างแก้วแหวน ๕๐๐ คน (๖) พ่อเลี้ยง ๕๐๐ คน (๗) แม่เลี้ยง ๕๐๐ คน (๘) หมู่หมอโหรา ๕๐๐ คน (๙) หมอยา ๕๐๐ คน (๑๐) ช่างเงิน ๕๐๐ คน (๑๑) ช่างทอง ๕๐๐ คน (๑๒) ช่างเหล็ก ๕๐๐ คน (๑๓) ช่างเขียน ๕๐๐ คน (๑๔) หมู่ช่างทั้งหลายต่าง ๆ ๕๐๐ คน และ (๑๕) หมู่พ่อเวียก[๑] ทั้งหลาย ๕๐๐ คน เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ทั้งภายในและภายนอกแท้จริง

เมื่อพระยาละโว้ได้ทรงสดับถ้อยคำพระราชธิดาทูลขอดังนั้น พระองค์จึงตรัสกับพระราชธิดาว่า ลูกมีความประสงค์สิ่งใดพ่อมิได้ขัด พ่อยินดีจะจัดหาให้ตามความประสงค์ของลูกทุกประการนั้นแล

อีกนัยหนึ่งว่า พระสวามีของนางจามเทวีนั้นออกบวช นางเป็นผู้ปราศจากพระสาวมี สุกกทันตฤษีจึงได้มาขอไปจากพระราชบิดา ดังนี้ก็ว่า

แล้วพระยาละโว้ก็ให้ตกแต่งยังข้าวของเงินทองแก้วแหวนอลังการช้างม้าข้าคนมนตรีหมู่โยธาแห่แหนถ้วนทุกสิ่ง แล้วพระองค์ก็ชุมนุมคนในเมือง

---

(๑) การ งาน ฝ่ายโยธา

ละโว้ทั้งสิ้น ให้เล่นการมหรสพสมโภชนางจามเทวีพระราชธิดา ในวันเดือน ๑๒ เพ็ญมีกำหนด ๗ วัน ๗ คืนนั้นแล ครั้นเสร็จการพระราชพิธีสมโภชแล้ว นายคะวะยะก็เข้าไปเฝ้าพระยาละโว้พังดูเหตุการณ์นั้น ๆ เมื่อพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นนายคะวะยะเข้ามาดังนั้น จึงตรัสกับด้วยนายคะวะยะว่า ดูรานายคะวะยะ กิจทั้งหลายอันควรจักให้ลูกเราไปเป็นนางท้าวนางไทในพระนครหนขุนน้ำโพ้น เราก็ได้ให้อำมาตย์แต่งไว้พร้อมแล้ว นายคะวะยะท่านจงนำลูกเราไปสู่พระนครโพ้นเถิด ทันใดนั้น นายคะวะยะจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็จะได้ปฏิบัติตามพระราชประสงค์มหาราชเจ้าทุกประการ และบัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะขอรับพระราชธิดา ไปเสวยราชสมบัติเป็นเจ้าเป็นจอมในเมืองมิคสังครหนขุนน้ำโพ้น ก็เป็นกาลอันควรนักแท้จริง นายคะวะยะกราบทูลพระยาละโว้ดังนี้แล้ว ก็ลงมาสู่ที่พักแห่งตนนั้นแล

ในทันใดนั้น พระเจ้าละโว้ก็รับสั่งให้อำมาตย์จัดอาหารของกินและเสื้อผ้าเครื่องอลังการ สำหรับพระราชทานให้แก่นายคะวะยะตามสมควรทุกประการ และนายคะวะยะไปอยู่ในเมืองละโว้ครั้งนั้นมีประมาณได้ปี ๑ แท้จริง ครั้งนั้นนางจามเทวีพระองค์ทรงรู้ในกาลเวลาอันควร จึงเสด็จเข้าไปถวายบังคมลาสมเด็จพระราชบิดาด้วยมงคลวาจาอันวิจิตร วันนั้นพระราชบิดาตรัสเป็นมงคลคาถาวาจาราชลีลาเป็นอนุสาสนีเพื่อให้เจริญสิริสวัสดิ์แก่พระราชธิดา แล้วพระองค์จึงตรัสว่า ดูราลูกรักแห่งพ่อ เจ้านี้ใช่บุคคลโยโสสามานย์ดอกหนา เจ้านี้เป็นแก่นชาติเชื้อหน่อท้าวอันอุดมแท้จริง เจ้าจงไปเป็นนางพระยาเทอญ และเจ้าจงนำเอาพระพุทธศาสนา ไปกับด้วยพระอริยสงฆ์ทั้งหลาย ๕๐๐ องค์นี้ เพื่อให้เป็นแก่นสารภายในแก่เจ้า ความสวัสดีทีฆายุจงเจริญแก่เจ้า เมื่อเจ้าไปเสวยราชสมบัติเป็นนางพระยาเจ้าจงประพฤติให้ถูกต้องตามทศพิธราชธรรมจงทุกประการ เพื่อให้มีความสุขความเจริญแก่ชาวเมืองทั้งหลาย และเจ้า

คอยว่ากล่าวสั่งสอนชาวเมืองทั้งหลายอย่าให้มีความประมาท ให้ตั้งอยู่ในทานศีลจงทุกคนเทอญ แม้มหาเถรเจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ องค์นี้ก็ดี เทียรย่อมทรงศีลสมาธิปัญญาทุก ๆ พระองค์แท้จริง เจ้าไททั้งหลายนี้เทียรย่อมเจริญเมตตาอุปัฏฐากรักษาเจ้าทุกค่ำเช้าวันคืน เพื่อให้มีความสุขความเจริญแก่เจ้า เจ้าอย่าได้ประมาทในเจ้ากูแลนา เจ้าจงให้เจ้ากูได้รับความสบายด้วยจตุปัจจัยจงทุกองค์เทอญ

เมื่อพระนางจามเทวีได้รับพระโอวาท ของสมเด็จพระราชบิดาแล้ว นางก็กราบทูลลาพระราชบิดา เสด็จลงมาสู่เรือแห่งพระองค์ทันใดนั้น องค์สุกกทันตฤษีพร้อมด้วยนายคะวะยะ ก็เข้าไปเฝ้ากราบทูลถวายบังคมลามาตามราชอาชญามงคลวาจามาสู่เรือแห่งตน ๆ แล้วก็ขึ้นไปโดยลำดับพร้อมกับด้วยพระนางจามเทวีวันนั้นแล พระนางนำเอารี้พลเสนามาครั้งนั้น ตั้งเมืองโดยลำดับขึ้นมา เป็นต้นว่า เมืองพระบาง เมืองคันธิกะ เมืองบุรัฐ เมืองบุราง(๑) แล้วเสด็จขึ้นมาตั้งเมืองเทพบุรี เมืองบางพล เมืองราเสียด(๒) เสด็จโดยลำดับขึ้นไปถึงหาดทรายแห่งหนึ่งน้ำเข้าเรือ พระนางทรงเรียกสถานที่นั้นว่า หาดเสียว(๓) แล้วเสด็จมาถึงคูแห่งหนึ่ง พระนางรับสั่งแก่แม่เลี้ยงทั้งหลายว่า ให้เอาผ้าเบี่ยกชุ่มด้วยน้ำออกตากแล้วก็ตั้งเมือง ณ ที่แห่งนั้น ให้เรียกชื่อว่าเมืองตาก ครั้นแล้วก็เสด็จออกจากที่นั้นขึ้นมาถึงที่แห่งหนึ่ง ทอดพระเนตรเห็นรี้พลทั้งหลายง่วงเหงาอยู่ดังนั้น จึงให้เรียกสถานที่นั้นว่า สระเหงา นัยหนึ่งว่าพระนางให้สร้างพระพุทธรูปแล้วทรงกระทำสักการบูชาให้คนทั้งหลายได้ตั้งอยู่ในสรณาคมณ์ในที่นั้น เหตุดังนั้นสถานที่นั้นจึงได้ชื่อว่า พุทธสรณาคมน์ มาตราบเท่าจนกาลบัดนี้

---

(๑) อีกฉบับหนึ่ง เป็นบุรา ฉบับ มช. เป็น บุราณ

(๒) รากเสียด

(๓) อีกฉบับหนึ่ง เป็น หาดแซว

ลำดับแต่นั้นขึ้นมา พระนางทอดพระเนตรเห็นดอยอันหนึ่งยื่นออกมาสู่แม่น้ำ ครั้นพระนางเสด็จมาถึงสถานที่นั้น ยังมีนางบริวารคนหนึ่งสิ้นชีวิตลงในที่นั้น พระนางก็ทรงกระทำส่งสการศพ ณ ที่นั้นให้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็เสด็จไปสรงน้ำดำหัวในสถานที่นั้นๆ จึงได้ชื่อว่าดอยอาบน้ำนาง มาจนตราบเท่าถึงกาลบัดนี้ แล้วก็เสด็จพรากจากที่นั้นขึ้นมาโดยลำดับ ทอดพระเนตรเห็นดอยลูกหนึ่งขวางกั้นแม่น้ำอยู่ พระนางจามเทวีจึงมาคำนึงนึกแต่ในพระทัยว่า มีดอยมากั้นแม่น้ำอยู่เช่นนี้เราจะไปได้อย่างใดฤๅ พระนางทรงคำนึงดังนี้แล้ว จึงตรัสกับด้วยพ่อเลี้ยงและอาเลี้ยงทั้งหลายว่า ดอยกั้นแม่น้ำอยู่ดังนี้เราจะไปได้อย่างไรเล่า อำมาตย์ทั้งหลายก็ใช้ให้คนไปเลียบดูตามริมแม่น้ำที่นั้น ก็ได้เห็นยังคลองเรือเดินมีอยู่ คนทั้งหลายเหล่านั้นก็กลับคืนมาทูลให้พระนางทรงทราบ เมื่อพระนางได้ทรงทราบดังนั้นแล้วอำมาตย์ทั้งหลายก็นำเรือขึ้นไปโดยลำดับ ครั้นไปถึงสถานที่นั้นแล้วก็รับสั่งให้ช่างแต้ม(๑) รูปช้างไว้ในที่นั้นตัวหนึ่ง หันหน้ากลับคืนมาตามแม่น้ำ ในสถานที่นั้นจึงได้ชื่อว่าดอยผาแต้ม(๒) แต่นั้นมาตราบเท่ากาลบัดนี้ แล้วพระนางก็เสด็จออกจากที่นั้นไปถึงสถานที่แห่งหนึ่งแล้วก็ตั้งเมืองๆ หนึ่ง ให้รี้พลทั้งหลายอยู่ ณ ที่นั้น เต่าและปลาทั้งหลายเข้ามาเบียดเบียนคนทั้งหลายนักอยู่ไม่มีความสุข สถานที่นั้นจึงได้เรียกว่าปลาเต่ามาตราบเท่าถึงกาลบัดนี้ ลำดับแต่นั้นมาพระนางก็เสด็จขึ้นไปถึงในสถานที่แห่งหนึ่งเป็นที่พึงใจนัก พระนางจึงตรัสสั่งให้ตั้งยังบ้านอันหนึ่งในที่ใกล้น้ำแม่ทา บ้านนั้นจึงได้ชื่อว่าบ้านทานั้นแล

ครั้งนั้น พระนางจามเทวีพร้อมด้วยหมู่รี้พล กับทั้งสุกกทันตฤษีก็ประทับอยู่ ณ ที่นั้นก่อน แล้วพระนางก็ให้สร้างยังพระเจดีย์องค์หนึ่งชื่อปวิสิต-

(๑) เขียน

(๒) ฉบับ มช. เป็นลาแต้ม

ปกะ(๑) แล้วพระนางก็ทรงกระทำสักการบูชาด้วยเครื่องบูชาทั้งหลายต่าง ๆ แล้วก็เสด็จจากบ้านทาคามนั้น มาถึงท่าเชียงทอง พระนางก็ประทับอยู่ ณ ที่นั้น จึงตรัสถามคนทั้งหลาย ดูราชาวพ่อชาวอาทั้งหลาย แต่ที่นี้ไปถึงลพุนนั้นยังประมาณมากน้อยเท่าใด ทันใดนั้น คนทั้งหลายจึงทูลตอบว่า ข้าแต่มหาราชเทวีเป็นเจ้า แต่ที่นี้ไปถึงเมืองลพุนนั้น ยังอีกครึ่งโยชน์ เมื่อพระนางได้ทรงสดับถ้อยคำของคนทั้งหลายทูลดังนั้น พระนางจึงตรัสว่า ดูราชาวพ่อชาวอาทั้งหลาย อย่าเร่งรีบไปเมืองลพุนก่อน เราจักตั้งบ้าน ๆ หนึ่งอยู่แต่ที่เหนือนี้ก่อน

ในขณะนั้น ยังมีพวกธนูศิลปคนหนึ่ง รู้ศิลปคุณในการที่จะตั้งบ้านสร้างเมืองดียิ่งนัก พระนางจะทรงตั้งบ้านสร้างเมืองทั้งหลาย ณ ที่ใด ๆ ย่อมให้มันผู้นั้นยิงธนูไปดูก่อน ถ้าหากว่าลูกธนูไปตก ณ ที่ใดก็ตั้งบ้านสร้างเมือง ณ ที่นั้น บ้านเมืองนั้น ๆ ก็อยู่เย็นเป็นสุขสวัสดีแก่คนทั้งหลายยิ่งนัก เหตุดังนั้นในการสร้างบ้านครานี้ พระนางจึงตรัสสั่งให้นายธนูศิลปคนนั้นเข้ามาเฝ้า

ในทันใดนั้น นายธนูศิลปก็เข้ามาเฝ้า พระนางจึงตรัสกับด้วยนายธนูศิลปนั้นว่า ดูราอาจารย์พวกธนู เราจักตั้งบ้าน ๆ หนึ่งอยู่แต่ที่เหนือนี้ ท่านจงยิงธนูของท่าน ให้ไปแสวงหาสถานที่อันเป็นมงคลให้แก่เรา เราจะสร้างบ้าน ณ ที่นั้น เมื่อพระนางจามเทวีตรัสดังนั้นแล้ว ทันใดนั้น นายธนูศิลปก็กราบทูลว่าดี แล้วก็นำเอายังธนูศิลปขึ้นไปยืนอยู่ในสถานที่แห่งหนึ่ง ก็ขึ้นยังสายธนูใส่ปืนแล้วหันหน้าเฉพาะทิศหนเหนือ ก็ยิงขึ้นไปยังลูกธนูศิลปอันนั้น ปืนธนูอันนายธนูศิลปหากยิงครั้งเดียวตั้งแต่เชียงทองโพ้น มาตกในที่

---

(๑) อีกฉบับหนึ่ง เป็น ปวิสิตปตะ

อันจะสร้างมหาเจดีย์เจ้าในวัดละปั่ก(๑) บัดนี้ แล้วนายธนูศิลปก็กลับลงมากราบทูลพระนางจามเทวีให้ทรงทราบว่า ข้าแต่มหาราชเทวีเป็นเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบทูลให้พระองค์ประทับอยู่ ณ ที่นี้สักครู่หนึ่งก่อน ข้าพระพุทธเจ้าจะกลับคืนไปตามหาลูกปืนธนู ที่ข้าพระพุทธเจ้ายิงออกไปนั้น ถ้าหากว่าข้าพระพุทธเจ้าไปพบลูกปืนธนูในสถานที่ใดแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจะออกมาเฝ้ามหาราชเทวีเป็นเจ้า ณ ที่ริมฝั่งแม่น้ำที่นั้น นายธนูศิลปกราบทูลพระนางให้ทรงทราบดังนี้แล้ว ก็กราบทูลลากลับขึ้นไปเที่ยวตามหาลูกปืนธนูที่ยิงมาทางอากาศแต่เชียงทองโพ้น มาเห็นตกและตั้งอยู่ด้วยอาการอันตรงแท้จริง ทันใดนั้นนายธนูศิลปก็ให้คนทั้งหลายแวดล้อมอยู่ในสถานที่นั้น แล้วนายธนูศิลปก็ออกมาคอยเฝ้าพระนางจามเทวีอยู่ริมฝั่งแม่น้ำที่นั้น

ฝ่ายพระนางจามเทวีทรงเห็นว่า ประทับอยู่ ณ ที่นั้นเป็นเวลานานอันสมควรแล้ว พระนางสัพพสิทธิธรรมราชเทวีก็ค่อยเสด็จลีลาขึ้นมา ก็พอดีพบกับอาจารย์ธนูศิลปออกมาคอยเฝ้าอยู่ที่นั้น นายธนูศิลปเมื่อเห็นว่าพระนางทอดพระเนตรเห็นตนดังนั้น ก็คุกเข่าลงทั้ง ๒ ข้าง แล้วประณมมือทั้ง ๒ ขึ้นเหนือเศียร ครั้นพระนางเสด็จมาถึงในสวนปูจารที่นั้น จึงตรัสกับด้วยนายธนูศิลปฯ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเทวีเป็นเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าได้พบลูกปืนธนูในที่นี้ ทันใดนั้นพระนางจามเทวีจึงตรัสสั่งให้ตีฆ้องร้องป่าวให้อำมาตย์ทั้งหลายจอดเรือ ณ ที่นั้น หมู่เรือพระมหาเถรเจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ องค์นั้นครั้นมาถึงที่จอดเจ้าไทยก็มีความสุขสำราญพร้อมทุกองค์ แล้วพระนางจึงตรัสสั่งให้ราชบัณฑิตเข้าไปไหว้กราบเรียนว่า ข้าแต่เจ้ากูทั้งหลาย ผู้ข้าขอกราบเรียนให้ทราบ ได้ยินว่าลูกปืนธนูมงคลที่นายธนูยิงมาตกที่นี้ ผู้ข้าขออนุญาตโอกาสแด่พระสงฆ์ทั้งหลาย ที่ประกอบไปด้วยศีลาทิคุณอันอุดม จักควรให้ผู้

---

(๑) อีกฉบับหนึ่งว่า วัดลมัก

ข้ากระทำกิจอย่างไรเล่าพระผู้เป็นเจ้าในที่นี้ เมื่อมหาเถรเจ้าทั้งหลายได้ยินยังถ้อยคำของบัณฑิตมาบอกดังนั้น พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายก็มีสมานฉันท์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แล้วจึงเทศนาสั่งสอนสิ่งที่เป็นมงคลแก่หมู่บัณฑิต ให้หมู่บัณฑิตนำเข้าไปกราบทูลมหาราชเทวีเถิดว่า ในสถานที่ลูกบีนธนูมงคลมาตกนั้น ก็เป็นสถานที่มหามงคลแท้จริง มหาราชทายิกาพระองค์จักทรงกระทำกิจสิ่งอื่นก็ไม่สมควร มหาทายิกาได้นำเอาพระพุทธศาสนามาแต่เมืองละโว้แท้จริง เหตุดังนั้นสมควรที่มหาราชเทวีจะให้ตั้งพระศาสนาไว้ในที่นั้น ก่อนกิจทั้งหลายอื่น ๆ จึงจะสมควรแท้จริง

ในทันใดนั้น พระนางสัพพสิทธิจามเทวี ได้ทรงสดับถ้อยคำของพระเถร ที่บัณฑิตนำมากราบทูลดังนั้น พระนางทรงเลื่อมใสในพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายยิ่งนัก จึงตรัสกับด้วยอำมาตย์ทั้งหลายว่า ดูราชาวพ่อน้าชาวอาและหมู่โยธาทั้งหลาย สูท่านทั้งหลายคอยกระทำสัมโมทมานา พิจารณาหาดินและอิฐอันบริสุทธิ์มีสิริมา เราจักก่อพระเจดีย์เจ้าอันอุดมให้บริสุทธิ์แก่มงคลสถานก่อน ขณะนั้นหมู่โยธาทั้งหลายก็เร่งบอกกล่าวกันมิได้ช้า เทียรย่อมหันหน้าเฉพาะต่อการบุญทุกคน อุตสาหขวนขวายหายังดินและอิฐมาทุกหมู่ทุกคนแท้จริง

ครั้นถึงวันสวัสดีด้วยนักขัตฤกษ์อันประกอบด้วยอมฤคโชค(๑) และวรโยคทุกถ้วนบริบูรณ์แล้ว ตรัสสั่งให้หมู่บัณฑิตไปนิมนต์เจ้ากูตนอุดมด้วยศีลมามากหลายมิใช่น้อยถ้วน ๕๐๐ บริบูรณ์ เพื่อกำจัดอันตรายทั้งหลาย เจ้ากูทั้งหลายก็เปล่งออกยังคำอาราธนาหมู่เทวดา ด้วยวาจาอันเป็นคาถาดังนี้ สคฺเค กาเม จ รูเป เป็นต้น อธิบายความว่าดูราหมู่เทวดาทั้งหลาย พระบาลีอันใด

---

(๑) ฉบับ มช. เป็น อมัตตโชค อีกฉบับเป็นอมิตตโชค

แห่งพระพุทธเจ้าพระองค์อุดมกว่านักปราชญ์ทั้งหลาย มีต้นว่าพระมหาโมค-คัลลานและพระสารีบุตรเถรเจ้านั้น สูท่านทั้งหลายอันอยู่ในวิมาน และวิมานนั้นโสดอันอาศัยอยู่ในกามภูมิ ๖ ชั้น คือในรูป ๖ ชั้นก็ดี ในยอดเขาและในเหวที่ลึกก็ดี ในอากาศก็ดี ในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีปก็ดี ในเมืองและบ้านทั้งหลายก็ดี ในต้นไม้และป่าทั้งหลายก็ดี ในที่บ้านก็ดี ในนาและในไร่ทั้งหลายก็ดี ในแผ่นดินก็ดี จงมาให้สิ้นจงทุกองค์เทอญ มิใช่แต่เทวดาอย่างเดียวเท่านั้น แม้ว่าผีเสื้อและคนธรรพ์นาคทั้งหลายก็ดี อันอยู่ในน้ำและบนบกในที่ราบก็ดี อันอยู่ในที่ใกล้แห่งเราทั้งหลายนี้ก็ดี อาราธนาบัดนี้ สูท่านทั้งหลายจงฟังทุกองค์ทุกตน ยังบาลีอันนั้นแห่งพระพุทธเจ้าของเรานี้เทอญ

มหาเถรเจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ องค์ มากระทำมงคลกิจกับด้วยบริษัททั้งหลายครั้งนั้น เจ้าไทยทั้งหลายก็กระทำมงคลกิจนั้นๆ ให้แล้วทันในเวลาฤกษ์ยามอันดีมิให้คลาด หมู่นักปราชญ์ทั้งหลายก็กราบทูลพระนางจามเทวีและคนผู้รู้ผู้ดีให้เริ่มลงมือก่อมหามงคลเจดีย์ แล้วให้เอาลูกบืนธนูมงคลไว้ในที่นั้นด้วย กาลมิช้ามินานเท่าใดมหามงคลเจดีย์ ก็สำเร็จบริบูรณ์ทุกประการนั้นแล

ลำดับแต่นั้นมา มหาเถรเจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ องค์ มีความปรารถนาอยากจะเพิ่มพูนพระราชกุศลให้มาก แด่พระนางจามเทวี จึงกราบทูลว่าดูกรมหาราชเทวี มหาเจดีย์เจ้าก็สำเร็จเรียบร้อยแล้ว ขอพระนางจงได้ทรงพระปรารภ ในการพระราชกุศลอันอื่นต่อไปเถิด แล้วพระเถรจึงทูลแนะนำว่า อาตมาทั้งหลายมีความปรารถนา จะใคร่ให้พระนางทรงสร้างพระพุทธรูปมีส่วนและขนาดเท่าองค์มหาราชเทวีทายิกาเจ้า สักองค์หนึ่ง แล้วประดิษฐานพระบรมธาตุพระพุทธเจ้าสำหรับไว้เป็นที่สักการบูชา แก่หมู่เทวดาและมนุษย์

ทั้งหลายตราบถ้วน ๕,๐๐๐ พระวัสสา สิ่งนี้เป็นการสมควรแก่มหาราชเทวีเจ้าแท้จริง เมื่อพระนางจามเทวีได้ทรงสดับถ้อยคำอันนั้น แต่เจ้ากูสงฆ์ทั้งหลายกราบทูลในการพระราชกุศลดังนั้น พระนางก็ทรงรับคำปฏิญญาขานตอบเจ้าไทยว่า สาธุ ดีแล้ว

ทันใดนั้น พระนางจามเทวี จึงตรัสเรียกหามายังช่างผู้ฉลาดเข้ามาแล้ว จึงตรัสว่า ดูรานายช่าง ท่านจงจัดการสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่ง มีขนาดและส่วนสูงเท่าตัวเรานี้ เราจะเอายังพระสารีริกธาตุที่เรานำมาแต่พระนครละโว้โพ้น ฐาปนาไว้ในองค์พระพุทธรูปเจ้าองค์นั้น เมื่อนายช่างได้รับ ๆ สั่งของพระนางดังนั้นแล้ว ก็กราบทูลลาออกไปจัดการตามรับสั่งทุกประการ แล้วพระนางก็ทรงบรรจุพระบรมธาตุพร้อมด้วยพระโกษฐ์ทองคำ ไว้ในองค์พระพุทธรูปองค์นั้น ให้เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ไว้เป็นที่สักการบูชาแก่หมู่เทวดาและมนุษย์ เพื่อให้สำเร็จกิจสิทธิกรรมแก่มนุษย์ทั้งหลาย ผู้ที่มีความปรารถนาเอาสมบัติเฉพาะหน้า ก็จะได้สำเร็จประโยชน์สมความปรารถนาทุกประการแท้จริง

ตั้งแต่กาลครั้งนั้นมา พระพุทธรูปเจ้าก็บังเกิดมีมากหลาย ด้วยเหตุว่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายเป็นต้นว่า พระยาแขนเหล็ก(๑) และพระยาบ่เพกต่างคนต่างสร้างคนละองค์สององค์ต่อมามิได้ขาด

ลำดับต่อแต่นั้นมา พระนางจึงตรัสสั่งให้ก่อกำแพงแวดล้อมและปลูกต้นพร้าวต้นตาลหวานส้มเป็นอันมาก แลดูงดงามสะพรั่งยิ่งนัก พระนางทรงกระทำการฝ่ายพระศาสนา และที่อยู่ที่อาศัยชาวเจ้าทั้งหลายสำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ดีแล้ว พระนางจึงนมัสการเรียนปฏิบัติเจ้ากูสงฆ์ทั้งหลายว่า ข้าแต่เจ้ากูสงฆ์ทั้งหลาย ข้าน้อยสร้างที่อยู่ที่อาศัยแก้วทั้งสาม สำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์

(๑) ฉบับ มช. เป็น แข้งเหล็ก

ทุกประการแล้ว บัดนี้เจ้ากูจักควรให้ข้าน้อยกระทำกิจอันใดอีกเล่าเจ้าข้า พระนางจามเทวีเรียนปฏิบัติแด่เจ้ากูทั้งหลายดังนี้

ในทันใดนั้น มหาเถรเจ้าตนมีอายุจึงทูลตอบว่า เออ กิจทั้งหลายที่มหาบพิตรทรงกระทำในพระพุทธศาสนา ก็เป็นอันเสร็จสิ้นเรียบร้อยดีทุกประการแล้ว บัดนี้สมควรแล้วที่มหาบพิตรจะทรงปฏิบัติจัดการบ้านเมืองให้ถูกตามพระโอวาทของสมเด็จพระราชบิดาต่อไป เมื่อพระนางได้ทรงสดับถ้อยคำของพระเถรดังนั้น แล้วพระนางก็ทรงจัดการบ้านเมืองต่อไป

ครั้งนั้นพระนางมหาเทวี จึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ทั้งหลายสร้างแปงที่อยู่ให้เป็นที่สำราญแก่หมู่โยธาทั้งหลายตามสมควร แล้วธรรมิกราชเทวีพระองค์ทรงเป็นสัปปุริสนารีที่องอาจ เมื่อได้รับอนุญาตจากครูพระนางจึงตรัสกับด้วยนักปราชญ์ผู้ฉลาดในปฐวีภูมิที่สนิท ประกอบด้วยสิริวาจาพร้อมกับด้วยหมู่โยธาและพ่อเวียง ไปให้แตกยามลัคนา และนักขัตตฤกษ์ แล้วจึงวัดจตุรัสที่เรือนหลวงเป็นมงคลปราสาท ทิพสัมภารเนืองนองมามิได้ขาด ให้แล้วในบัดเดี๋ยววันนั้นแล

ฝ่ายว่าหมู่โยธาครั้นพิจารณาแล้ว ก็อาราธนายังไตรยแก้วรัตนามาทุกแห่ง เพื่อให้มาแต่งมงคลกิจ มิให้ผิดจารีตโบราณวันนั้น ครั้นพระนางจามเทวีได้คุ้มอันอุดมสมเป็นราชเคหาดังนั้น แล้วพระนางก็เสด็จขึ้นบริโภคหาทุกข์หาโศกมิได้สักเวลาแท้จริง ด้วยเหตุว่าพระนางทรงปฏิบัติตามพระโอวาท ของพระราชบิดาทรงสั่งสอนมาทุกประการนั้นแล แต่นั้นมาบ้านเมืองก็บังเกิดความสุขกายสบายใจแก่ไพร่ไททุกคนแท้จริง เหตุดังนั้นพระนางจึงประทานนามบ้านนั้นว่า บ้านรัมมกคาม เป็นกาลยืดยาวคราวไกลอักขรไป่บริบูรณ์ ก็หากปรากฏว่ารัมมกคามมาตราบเท่าถึงกาลบัดนี้แล

ครั้งนั้นสุกกทันตฤษี พร้อมด้วยนายคะวะยะ จึงได้ใช้ให้คนนำข่าวสาส์นไปบอกแก่วาสุเทวฤษีว่า สหายให้เรากับนายคะวะยะนำบรรณาการของฝาก ไปขอพระนางจามเทวี แต่สำนักพระเจ้าละโว้โพ้น บัดนี้พระเจ้าละโว้พระองค์ทรงพระเมตตา พระราชทานพระอนุญาตให้พระนางจามเทวีมากับด้วยตูทั้งหลายแล้ว เดี๋ยวนี้มาถึงท่าประทับอยู่ที่ท่านั้น ขอสหายจงมารับพระนางพร้อมด้วยตูทั้งหลายด้วยเทอญ

วาสุเทวฤษี เมื่อได้รับข่าวสาส์น จากคนใช้สุกกทันตะและนายคะวะยะว่า พระนางจามเทวีเสด็จมาถึงท่าที่นั้น วาสุเทวฤษีก็บังเกิดซึ่งความปีติยินดียิ่งนัก จึงสั่งให้ตีกลองบ่าวร้องแก่ชาวเมืองทั้งหลายว่าให้จัดเครื่องสักการบูชาไปต้อนรับพระนางจามเทวีมาแล้วให้ประทับอยู่ในที่แห่งหนึ่งหนตะวันออกแห่งที่พระศาสดาทรงประดิษฐานพยากรณ์ครั้งโน้น ริมฝั่งแม่ระมิงนั้น แล้วให้ตกแต่งที่ประทับสำหรับพระนางแลหมู่บริวารทั้งหลาย พร้อมทั้งหมู่รี้พลโยธาวันนั้นแล

วาสุเทวฤษีก็ลงมาจากตีนดอย แล้วจึงบ่าวร้องรี้พลทั้งหลายให้จัดหาวัตถุทานเป็นอันมาก ที่ควรแก่ชาวเจ้าสงฆ์ที่มากับด้วยพระนางจามเทวีนั้น ลำดับแต่นั้นให้จัดหาวัตถุที่ควรถวายแด่พระนางราชเทวี แล้วให้จัดหาวัตถุอันควรเป็นของสบาย แก่หมู่รี้พลโยธาทั้งหลายที่มากับด้วยพระนางนั้น และให้จัดหาวัตถุที่ควรบูชาสุกกทันตฤษีผู้สหายอีกด้วย แล้วก็นำมาต้อนรับในวันนั้นพร้อมทุกประการนั้นแล

ครั้งนั้น วาสุเทวฤษีและสุกกทันตฤษี ก็เชิญพระนางจามเทวีเสด็จไปสู่เมืองลพุน แล้วจึงบ่าวร้องยังหมู่รี้พลโยธา ให้จัดหาเครื่องอภิเษก เป็นต้นว่า น้ำอบ น้ำหอม จวงจันทน์สุคันธรสพร้อมทุกอย่างแล้ว เขาก็นำมาถวายแก่เจ้าวาสุเทวฤษี ๆ จึงสั่งให้แปงเสนาสนที่พักที่อาศัย แล้วให้สร้างแปงยังโรง

พระราชพิธีในการอภิเษกพระนางจามเทวี ในทันใดนั้น หมู่รี้พลโยธาทั้งหลายก็กระทำการนั้น ๆ ตามคำสั่งของพระฤษีทุกประการ แล้ววาสุเทวฤษีพร้อมด้วยสุกกทันตฤษีก็กระทำการพระราชพิธีอภิเษกพระนางจามเทวี ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นเจ้าเป็นใหญ่ในเมืองลพุนวันนั้นแล

ครั้นเสร็จการพระราชพิธีอภิเษกพระนางแล้ว วาสุเทวฤษีจึงเจรจากับด้วยสุกกทันตฤษีว่า ดูราสหายเราทั้งสองจัดการพระราชพิธีอภิเษกพระนางจามเทวี ให้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในเมืองนี้ก็เสร็จสิ้นบริบูรณ์เรียบร้อยแล้ว เรามีความยินดีในการที่สหายได้ช่วยอุปการในงานครั้งนี้แก่เรา วาสุเทวฤษีกล่าวดังนั้นแล้ว ก็เอายังยัว(๑)คำถวายแก่สุกกทันตฤษีผู้สหาย ในทันใดนั้น สุกกทันตฤษีก็สั่งอำลาวาสุเทวฤษีผู้สหายกลับไปสู่ที่อยู่แห่งตนในเมืองละโว้โพ้นวันนั้นแล

ฝ่ายว่า พระนางจามเทวีนั้นเล่า พระองค์ก็เสวยราชสมบัติเป็นนางท้าวนางไทอยู่ในเมืองลพุนสืบต่อมา แล้วพระนางทรงสร้างกุฎีวิหารทั้งหลายให้เป็นที่อยู่แก่ชาวเจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ องค์ ที่มากับด้วยพระนางแต่เมืองละโว้โพ้น พระนางก็ทรงอุปัฏฐากเจ้าไททั้งหลายด้วยจตุปัจจัย สักการคารวะทุกวันมิได้ขาด และเมืองอันนี้ได้ชื่อว่าหริภุญไชย ก็ด้วยเหตุว่าเจ้าฤษีให้เอาทองคำมากองพูนขึ้น แล้วกระทำการอภิเษกพระนางวันนั้นแท้ไซร้

พระนางจามเทวีเสวยราชสมบัติเป็นนางพระยาได้ ๗ วัน ก็ประสูติพระราชโอรสฝาแฝด ๒ พระองค์ พระนางทรงครรภ์มาแต่เมืองละโว้โพ้น แล้วพระนางขนานพระนามพระราชโอรสผู้พี่นั้นทรงพระนามว่าเจ้ามหันตยศ ผู้น้องทรงพระนามว่าอินทวร เหตุกุมารทั้ง ๒ นั้นมีรูปร่างลักษณะงดงามเสมอกันแท้จริง

---

(๑) ราชยานทองคำ (ตรงกับยั้วยาน ไม่ใช่ยวดยาน)

เมืองหริภุญไชยนี้สมบูรณ์ไปด้วยสมบัติข้าวของทุกประการแท้จริงมีหมู่บ้านถึง ๗,๐๐๐ บ้าน และหมู่บ้านทั้งหลายนั้นประกอบไปด้วยตระพังวังโบกขรณีทั้งหลาย เป็นที่สนุกสบายทุก ๆ บ้าน บ้านน้อยทั้งหลายไม่อาจคณนานับได้ คนทั้งหลายในหมู่บ้านนั้น ๆ ประกอบด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนา ชักชวนกันสร้างวัดวาอารามทั้งหลายถึง ๒,๐๐๐ หลัง วัดใหญ่อันเป็นที่อยู่แห่งชาวเจ้าทั้งหลาย ที่มากับด้วยพระนางจามเทวีแต่เมืองละโว้โพ้น ที่ทรงบิฎกทั้ง ๓ ถึง ๕๐๐ องค์ เจ้าไททั้งหลายแจกจ่ายศิษย์และอนุศิษย์ทั้งหลายนั้น ๆ เพื่อให้ไปรับไทยทานและสั่งสอนชาวเมือง เจริญเมตตาภาวนาในอารามทั้งหลายนั้นๆถึง ๒,๐๐๐ อาราม เต็มไปทั่วทุกพระอารามทุกแห่งเจ้าไทยทั้งหลายที่อยู่ในเมืองละโว้ และมากับด้วยพระนางจามเทวีว่า ๕๐๐ องค์นั้น นับแต่ที่เป็นพระสังฆเถรเท่านั้นหนา หมู่สานุศิษย์ทั้งหลายนั้นไม่สามารถจะคณนานับได้ พระนางจามเทวี นำเอาพระพุทธศาสนาคือ มหาเถรเจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ องค์นั้น มาให้รุ่งเรืองในเมืองหริภุญไชยนี้แท้จริง

ครั้นต่อมาภายหลัง พระนางรับสั่งให้เลือกหาเจ้าภิกษุทั้งหลายที่ไม่แก่ไม่หนุ่ม ที่เป็นธรรมกถึกฉลาดด้วยโวหารได้ถึง ๕๐๐ องค์ ไว้สำหรับเทศนาสั่งสอนในพระอารามทั้งหลายนั้น ๆ ถึง ๒,๐๐๐ พระอารามทุกวันแท้จริง ลำดับแต่นั้นมา พระนางรับสั่งให้เลือกหายังบัณฑิตทั้งหลาย ผู้ที่ชำนิชำนาญในการสวดพระธรรมและมีเสียงอันไพเราะ ๕๐ คน ไว้สำหรับให้สวดพระธรรมแก่หมู่คนทั้งหลายที่ฟังสวดอยู่ในพระอารามทั้งหลาย ๒,๐๐๐ พระอารามนั้นแท้จริง

แล้วพระนางทรงจัดยังบุคคลทั้งหลายให้อยู่เป็นพวกเป็นหมู่ เป็นต้นว่าบุคคลที่มาแต่เมืองละโว้นั้น พระนางทรงจัดให้เขาอยู่รวมกันในที่แห่งเดียว

ในทิศหนอีศานแห่งเมืองหริภุญไชย ส่วนชาวมิคสังครนครนั้นพระนางให้เขาอยู่หนบ้จฉิม ชาวนิคมนั้น ๆ พระนางให้เขาอยู่หนใต้ คนทั้งหลายที่เป็นเชื้อชาติมาแต่เมืองที่คนทั้งหลายเกิดในสังเสทชะ คือ เกิดในรอยเท้าสัตว์ทั้งหลาย พระนางให้เขาอยู่ในเวียงหริภุญไชยนั้นแล เมืองหริภุญไชยนี้เป็นที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยหมู่ชาวเจ้าและสงฆ์ พร้อมด้วยหมู่นักปราชญ์และอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายที่มีศรัทธา เทียรย่อมให้ทานและรักษาศีลภาวนาเป็นอันมาก และเป็นที่สนุกสนานเสมอด้วยเมืองสวรรค์แท้ไซร้

ลำดับต่อมา พระนางจามเทวีตรัสสั่งให้กระทำพลีกรรมบูชาเทวดาที่รักษาเมือง แล้วภายหลังพระนางมาทรงคำนึงนึกแต่ในพระทัยว่า ลูกทั้งสองคนนี้ยังหนุ่มยังน้อยอยู่ ถ้าหากว่าข้าศึกศัตรูมาเบียดเบียนบ้านเมืองกูนี้ ใครผู้ใดอาจป้องกันอันตรายบ้านเมืองกูได้หนอ พระนางทรงคำนึงดังนี้แล้ว จึงอาราธนาเทวดาทั้งหลายว่า ดูราเทวดาทั้งหลาย ลูกข้าทั้งสองคนนี้ขอจงให้ได้เสวยราชสมบัติที่ชอบประกอบด้วยความสวัสดี แลขอให้ได้ยังช้างม้าตัวมงคลอันมีฤทธิ์อานุภาพ อาจชนะยังข้าศึกศัตรูทั้งหลายนั้น ๆ ขอให้บังเกิดมีมาแก่ลูกข้าเทอญ

ในทันใดนั้น เทวดาทั้งหลายที่รักษาเมืองที่นั้น เมื่อได้ยินยังคำอาราธนาแห่งพระนางจามเทวีดังนั้น ก็ประชุมยังหมู่เทวดาทั้งหลายพร้อมกันแล้ว จึงกล่าวขึ้นในที่ประชุมว่า ดูราท่านทั้งหลาย พระนางจามเทวีนี้มีพระคุณแก่เราทั้งหลายยิ่งนัก บัดนี้พระนางมีความปรารถนาอยากจะได้ยังช้างมงคลตัวประเสริฐ สำหรับให้เป็นช้างทรงของพระราชโอรสในยามศึกสงคราม เราทั้งหลายควรสนองคุณ นำเอายังช้างตัวประเสริฐมาถวายแก่พระนางแท้จริง เมื่อเทวดาทั้งหลายประชุมตกลงเห็นพร้อมกันดังนั้นแล้ว จึงรำพึงหาช้างตัวที่ควร

จะนำมาถวายแก่พระนาง จึงเห็นยังช้างตัวหนึ่งประกอบด้วยลักษณะบริบูรณ์ทุกประการ มีตัวขาวประดุจดังเงินเลียง(๑)และมีงาทั้งสองเขียว เดินเคียงไปด้วยกับหมู่ช้างโขลงทั้งหลาย ในที่ใกล้ตีนดอยอ่างสรงโพ้น ทันใดนั้นเทวดาจึงบันดาลเข้าดลใจช้างตัวนั้น ให้พลัดออกจากโขลง แล้วหันหน้าไปสู่ทิศหนใต้ เหมือนดังจักมาสู่ที่อยู่แห่งเทวดาที่รักษาเมือง แล้วก็บันดาลให้ฝนตกลงมา ๗ วัน ๗ คืน ช้างตัวนั้นก็เดินไปตามริมแม่ระมิง มาถึงทิศหนเหนือเมืองหริภุญไชยนี้ นัยหนึ่งว่า พระนางจามเทวี ให้ไปขอช้างตัวนี้มาจากพระ-วาสุเทวฤษี อย่างนี้ก็ว่า เมื่อคนทั้งหลายได้เห็นยังช้างตัวประเสริฐมาอยู่ในป่าที่นั้น เขาก็นำข่าวสาส์นเข้าไปกราบทูลพระนางจามเทวี เมื่อพระนางได้ทรงทราบในข่าวสาส์นว่า ช้างมงคลมาอยู่ในที่นั้น พระนางทรงระลึกถึงการที่พระองค์ได้อาราธนาเทวดาวันนั้น พระนางทรงปีติยินดียิ่งนัก จึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ทั้งหลายจัดเครื่องบูชา เป็นต้นว่าข้าวตอกดอกไม้และเครื่องดุริยดนตรีไปแห่ห้อมรับเอาช้างตัวนั้นมาไว้ในป่าไม้ยางที่นั้นก่อน แล้วตรัสสั่งให้สร้างโรงช้างนั้นไว้ภายหนอีศาน ประดับประดาเพดานด้วยผ้าและม่านกั้น และให้ตกแต่งยังเครื่องประดับช้างมงคลตัวนั้น ให้แล้วด้วยทองคำและแก้วงดงามยิ่งนัก ประดุจดังเครื่องประดับพระยาช้างแก้วปั่จจัยนาเคนทร ช้างของพระยาเวสสันตรนั้นแท้จริง ครั้นตกแต่งเสร็จแล้วพระนางจึงตรัสสั่งให้นำเอาช้างตัวนั้นเข้ามาสู่โรงวันนั้นแล

ในทันใดนั้น พระนางตรัสสั่งให้หายังนักปราชญ์ผู้ที่รู้ในการนั้น ๆ มาพิจารณาหายังวันคืนนักขัตตฤกษ์บาทฉายานาฑีที่ดี แล้วจึงให้นำเอายังเครื่องประดับไปประดับช้างตัวนั้น แล้วให้มีการมหรสพสมโภช ๓ คืน ๓ วันนั้นแล ช้างตัวนั้นมีฤทธาศักดานุภาพมากนัก ครั้นถึงเวลาตะวันเที่ยงบุคคลผู้ใดมายืน

---

(๑) ใสบริสุทธิ์

อยู่เฉพาะหน้าช้างตัวนั้น ก็บังเกิดเป็นอันเป็นไปต่าง ๆ ประดุจดังว่าจะสิ้นชีวิตลงในเวลานั้น ถ้าหากว่าบุคคลผู้นั้นได้กระทำการบวงสรวงสักการด้วยข้าวตอกดอกไม้จึงจะหาย

ลำดับแต่นั้นมา พระนางจามเทวี พระองค์คอยสั่งสอนเสนาอำมาตย์ราชมนตรีและหมู่ทวยราษฎรทั้งหลาย ให้ชอบด้วยทศพิธราชธรรม ทศพิธราชธรรมนั้นให้พึงรู้ดังนี้ ทานๆ สีลๆ ปริจาคๆ เป็นต้น อธิบายว่า กุศลธรรมทั้งหลาย ๑๐ นี้ นักปราชญ์เจ้าทั้งหลายกล่าวว่า เป็นจารีตแห่งท้าวพระยามาแต่ก่อน เป็นต้นว่าให้ข้าวของสมบัติแก่ท่านผู้หาสุขไม่ได้ ๑ เป็นผู้ตั้งอยู่ในเบญจศีลโดยเที่ยงแท้ ๑ เป็นผู้บริจาคทานในแก้วทั้งสาม ๑ มีทิฏฐิซื่อด้วยปากด้วยใจด้วยกาย ๑ มีใจอ่อนน้อมในท่านผู้อื่นด้วยมุทิตา ๑ เป็นผู้กระทำเพียรให้ร้อนแก่บาป ๑ เป็นผู้มีเมตตาในสัตว์ทั้งหลาย ๑ และเป็นผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ๑ เป็นผู้มีขันติความอดกลั้นในใจ ๑ และเป็นผู้ไม่กระทำให้ผิดใจแก่ท่านผู้อื่น ๑ ข้อปฏิบัติทั้ง ๑๐ ประการนี้ มีแก่ท้าวพระยาองค์ใด ท้าวพระยาองค์นั้นเทียรย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ได้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมแท้จริง พระนางจามเทวีพระองค์ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมทั้งหลาย ๑๐ นี้แท้จริง

ในครั้งนั้นยังมีขุนลัวะ(๑) ผู้หนึ่งมีนามว่าวิลังคราช เป็นขุนใหญ่กว่าลัวะทั้งหลาย ได้ยินข่าวสาส์นว่า พระนางจามเทวีมีพระรูปลักษณะงดงามยิ่งนัก ขุนลัวะผู้นั้นมีใจรักใคร่ในพระนางยิ่งนัก มันก็ใช้ยังขุนอำมาตย์ผู้หนึ่งพร้อมด้วยบริวารอีก ๕๐๐ คน ให้นำเครื่องบรรณาการของฝาก ๕๐๐ แซก(๒) แท้จริง มาถวายแก่พระนางจามเทวีแล้วกราบทูลข่าวสาส์นที่ขุนวิลังคราชใช้มานั้นกราบทูลแก่พระนางว่า ข้าแต่มหาราชเทวีเป็นเจ้า ขุนแห่งตูข้ามีนามว่าวิลังค-

(๑) ละวะ

(๒) สาแหรก

ราชที่อยู่ทิศระหว่างดอยละวะโพ้น เป็นใหญ่กว่าตูข้าและหมู่ลัวะทั้งหลายด้วยแส้ง(๑) ใช้ให้ตูข้าทั้งหลายนำเครื่องบรรณาการมาถวายพระนางบัดนี้ โดยเหตุที่ขุนวิลังคราชมีความรักใคร่ในพระแม่เทวีเป็นเจ้าไปเป็นอัครมเหษีแท้จริง เมื่อพระนางจามเทวีทรงทราบในข่าวสาส์นดังนั้นจึงตรัสว่า ดูราท่านอำมาตย์ เราไปได้เห็นขุนสูแม้แต่สักหนเดียวเลยหนา ขุนผู้นั้นรูปร่างหน้าตาเป็นอย่างใดเล่า อำมาตย์ผู้นั้นจึงทูลว่า ขุนแห่งตูข้านั้นรูปร่างหน้าตาก็เหมือนดังตูข้านี้แหละ แล้วพระนางจึงตรัสว่า ผิว่าขุนแห่งสูมีหน้าตาเหมือนดังสูนี้แท้ อย่าว่าแต่มาเป็นผัวกูเลย แม้แต่มือกูก็ไม่ควรจักให้ถูกต้องดอกหนา สูจงลงหนีไปจากเรือนกูเดี๋ยวนี้ พระนางจามเทวีขับไล่ลัวะอำมาตย์คนใช้ขุนวิลังคราช ให้ลงหนีไปจากเรือนดังนั้น ลัวะอำมาตย์ผู้นั้นก็รีบลงหนีจากพระราชเรือนหลวงทันที แล้วมันจึงมาคำนึงแต่ในใจว่า เรารับใช้มาก็หวังว่าจะได้รับซึ่งความดีบัดนี้ก็มาได้รับแต่คำอันร้ายไปสู่เจ้ากูแท้หนอ แล้วก็นำความอันนั้นไปบอกแก่ขุนวิลังคราช ๆ ได้ทราบความจากอำมาตย์ดังนั้น ก็บังเกิดซึ่งความโกรธขึ้นมาทันที จึงสั่งให้เตรียมรี้พลเสนามีประมาณ ๘๐,๐๐๐ คน ยกลงมาแต่เมืองวิลังคะ มาตั้งทัพอยู่ที่ทุ่งนาเต็มไปทั้ง ๓ ทุ่ง คนทั้งหลายจึงเรียกที่นั้นว่าสามทุ่งต่อทิมมาจนบัดนี้

เมื่อขุนวิลังคราชยกทัพมาตั้งอยู่ที่นั้น จึงแต่งยังคนใช้ให้นำข่าวสาส์นไปถึงพระนางจามเทวีด้วยโวหารลัวะว่า มึงนางจักมาเป็นเมียกูแท้นั้นก็ให้รู้บ่มาก็ให้รู้แท้แล เมื่อพระนางได้ทรงทราบจากคนใช้ขุนวิลังคราชดังนั้น พระนางจึงรับสั่งกับด้วยคนใช้นั้นว่า ดูราท่านคนใช้กูจักไปเป็นเมียแห่งขุนสูนั้นเป็นไปไม่ได้และไม่สมควรแท้จริง สูจงลงหนีไปจากเรือนกูเดี๋ยวนี้ แล้วสูจงไปบอกขุนสูทั้งหลายเทอญ ลัวะคนใช้ก็ออกหนีไปทันที

---

(๑) ตั้งใจ

ในทันใดนั้น พระนางจามเทวีจึงตรัสสั่งอำมาตย์ทั้งหลาย ให้เร่งไพร่พลเสนาประดับพระยาช้างมงคล แล้วให้เจ้ามหันตยศขี่คอช้าง ให้เจ้าอินทวรอยู่ท่ามกลาง ให้นายควาญช้างขี่ท้ายช้าง เจ้ามหันตยศเสด็จยาตราไปกับด้วยหมู่รี้พล ผินพระพักตร์เฉพาะหมู่ลัวะทั้งหลาย ดูองอาจประดุจดังราชสีห์ฉะนั้น ทันใดนั้นหมู่ลัวะทั้งหลาย เมื่อเขาได้เห็นขา(๑) เจ้าทั้งสองพี่น้อง ขี่คอช้างมงคลตัวประเสริฐ เสด็จมาด้วยยศบริวารดังนั้น เขาก็มีความสะดุ้งตกใจกลัวยิ่งนัก ไม่สามารถจะทรงตนอยู่ได้ ก็ละทอดทิ้งยังเครื่องศาสตราอาวุธเสียสิ้น เป็นต้นว่าหอกดาบทั้ง ๘๐,๐๐๐ ก็ทิ้งอยู่ในที่นั้น แม้แต่เสื้อผ้าที่นุ่งห่มอยู่ในตัวก็ถอดทิ้งเสียสิ้น เหลืออยู่แต่ผ้าต้อย (๒) ติดตัวกลับไปสู่ที่อยู่แห่งตน ๆ วันนั้นแล

ครั้นต่อมาเมื่อภายหลัง ชาวเมืองก็ป่าวร้องกันออกไปเก็บเอาเครื่องศาสตราอาวุธ ที่ลัวะทอดทิ้งนั้นมาเป็นอันมากต่อมาก ขาเจ้าทั้งสองพี่น้องเมื่อได้มีชัยชนะแก่หมู่ลัวะดังนั้นแล้ว ก็เสด็จกลับคืนสู่พระนครวันนั้นแล

ครั้งนั้น พระนางจามเทวีผู้พระราชมารดา มีพระทัยปรารถนาจะใคร่อภิเษกเจ้ามหันตยศพระราชกุมาร ที่มีพระชนมายุ ๗ ขวบ ให้ขึ้นครองราชสมบัติ จึงตรัสสั่งให้เสนาอำมาตย์ราชปโรหิต ให้ตกแต่งยังเครื่องที่จะอภิเษกเจ้ามหันตยศ เป็นต้นว่าเศวตฉัตรพัชนีจามรและมงกุฎทองคำดาบด้ำแก้ว และฉลองพระบาททองคำให้พร้อมทุกประการ แล้วให้ประชุมเสนาอำมาตย์ราช-มนตรีและหมู่พราหมณ์พร้อมแล้ว พระนางจึงตรัสสั่งให้จัดการพระราชพิธีมงคลอุสาภิเษกเจ้ามหันตยศ ขึ้นเป็นพระยาเสวยราชสมบัติ และให้มีการมหรสพสมโภชสิ้น ๗ วัน ๗ คืน ครั้นต่อมาภายหลังพระนางก็ให้อภิเษกเจ้า

---

(๑) ขาคือเขาสองคน

(๒) ผ้าต้อยคือผ้านุ่ง

อินทวร ให้เป็นอุปราชาอีกเล่า พระนางจามเทวีเสด็จมาเป็นนางพระยาเสวยราชสมบัติได้ ๗ ปี แล้วพระนางปลงสมบัติให้แก่เจ้ามหันตยศวันนั้นแล

ลำดับต่อมา เจ้าอินทวรทรงคำนึงแต่ในพระทัยว่า พี่กูได้เสวยราชสมบัติเป็นพระยาแล้ว แม้กูก็ใคร่เป็นพระยาดังพี่กูนั้นแท้จริง เธอทรงคำนึงดังนี้แล้ว จึงกราบทูลกับด้วยพระราชมารดาว่า ข้าแต่พระแม่เทวีเป็นเจ้า พี่ผู้ข้าน้อยก็ดี ข้าน้อยก็ดี เกิดในท้องพระแม่เจ้าทั้งสองคลอดก็คลอดจากท้องพระแม่เจ้าทั้งสองพร้อมกันแท้จริง และบัดนี้พี่ข้าน้อยก็ได้เป็นพระยาแล้วนั้น แม้ตัวข้าน้อยก็มีความปรารถนาเป็นพระยาดังพี่ข้าน้อยในเมืองอีกเมืองหนึ่งแท้จริง

ในขณะนั้น พระนางจามเทวีพระราชมารดาได้ทรงสดับถ้อยคำของเจ้าอินทวรพระราชโอรสดังนั้น พระนางจึงตรัสว่า ดูราเจ้าลูกรักของแม่ ถ้อยคำที่เจ้ากล่าวกับแม่นี้แม่ก็เห็นสมควรยิ่งนัก ถึงเช่นนั้นก็ดี เรานี้ได้มาอยู่ในเมืองหริภุญไชยนี้ ก็ด้วยเหตุเจ้าวาสุเทวฤษีดอกหนา เหตุดังนี้เจ้ามีความปรารถนาดังนั้นแท้ แม่จะให้เจ้าไปไหว้กราบเรียนเจ้าวาสุเทวฤษีดูก่อน พระนางจามเทวีตรัสกับด้วยเจ้าอินทวรดังนี้แล้ว พระนางจึงรับสั่งให้หาบัณฑิตผู้ฉลาดด้วยโวหารเข้ามาเฝ้า แล้วพระนางตรัสกับด้วยบัณฑิตนั้นว่า ดูราท่านบัณฑิต ท่านจงนำเอาถ้อยคำของเราแม่ลูกนี้ไปไหว้กราบเรียนพระวาสุเทวฤษีว่า ข้าแต่พระวาสุเทวฤษี บัดนี้นางจามเทวีแสังใช้ให้ข้าน้อยมาไหว้กราบเรียนปฏิบัติเจ้ากูตนมีบุญว่า ข้าแต่เจ้าฤษีตนอุดม เจ้ากูใช้ให้คนไปขอเอาผู้ข้ามาแต่สำนักพ่อผู้ข้าพระยาละโว้โพ้น ให้มาเป็นนางพระยาเสวยราชสมบัติในเมืองหริภุญไชยนี้ และผู้ข้าได้มาเป็นนางพระยาอยู่ในพระนครนี้นั้น ยังมีขุนลัวะผู้หนึ่งมีนามว่าวิลังคราช นำเอาริพลโยธามาตั้งทัพอยู่นอกพระนครถึง ๘๐,๐๐๐ พร้อมด้วยหอกดาบแท้จริง เพื่อจักมารบเอาตูข้า ลูกข้าน้อยทั้งสองนี้ก็นำเอาริพลโยธา

ออกไปรบกับขุนวิลังคราช ๆ ก็พ่ายหนีไปวันนั้นแล ครั้นกาลต่อมาข้าน้อยก็ได้จัดการอภิเษกลูกข้าน้อยผู้พี่คือเจ้ามหันตยศ ให้เป็นพระยาครองเมืองหริภุญไชยนี้ ส่วนเจ้าอินทวรผู้น้องนั้น ข้าน้อยก็มีความปรารถนาอยากจะให้ได้เป็นพระยาดังพี่นั้น ข้าน้อยจึงได้เรียนปฏิบัติมาถึงพระฤษีเจ้าตนอุดมดังนี้ ท่านบัณฑิตจงนำเอาถ้อยคำของเราไปเรียนปฏิบัติพระวาสุเทวฤษีดังนี้เทอญ

ครั้นราชบัณฑิตได้รับ ๆ สั่งดังนั้นแล้ว ก็นำไปไหว้เรียนปฏิบัติแก่พระวาสุเทวฤษี ในดอยอุจฉุบรรพตตามรับสั่งของพระนางทุกประการนั้นแล

ในทันใดนั้น วาสุเทวฤษีเมื่อได้ยินรับสั่งของพระนางใช้คนมาบอกดังนั้น วาสุเทวฤษีจึงเจรจากับด้วยราชบัณฑิตนั้นว่า ดูราราชบัณฑิต ท่านจงกลับไปกราบทูลพระนางแม่ลูกทั้งสามเถิดว่า ผิว่าเจ้าอินทวรกุมารมีพระประสงค์ดังนั้นแท้ ยังมีดอย ๆ หนึ่งชื่อว่าโชติบรรพตมีอยู่ทิศหนตะวันออกแห่งเมืองหริภุญไชยเรานี้ แต่นั้นไปยังมีดอยลูกหนึ่งชื่อชุหบรรพตอยู่ใกล้แม่น้ำสารนที และยังมีฤษีตนหนึ่งชื่อพุทธชฎิลอยู่ในดอยลูกนั้น แล้วให้เจ้าอินทรไปไหว้เรียนปฏิบัติฤษีตนนั้นก่อนจึงไป ต่อแต่นั้นไปยังมีดอยอีกลูกหนึ่งชื่อลุทธบรรพต และมีพราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อเขลางค์อยู่ในดอยลูกนั้น ให้เจ้าอินทรไปบอกแก่พราหมณ์ผู้นั้น แล้วให้พราหมณ์ผู้นั้นนำไป แล้วต่อจากนั้นไปยังมีดอยอีกลูกหนึ่งชื่อดอยเขางาม ที่ใกล้ริมแม่น้ำวังกะนทีที่นั้นยังมีฤษีตนหนึ่งชื่อสุพรหมฤษีอยู่ในที่นั้น แล้วจึงให้เจ้าอินทรไปไหว้เรียนปฏิบัติสุพรหมฤษีตนนั้น แล้วให้ขอเอาราชสมบัติในสำนักพระฤษีตนนั้นเทอญ วาสุเทวฤษีสั่งความแก่ราชบัณฑิต ให้นำความมากราบทูลให้พระนางทรงทราบดังนั้น

ฝ่ายราชบัณฑิต เมื่อได้รับคำจากพระฤษีดังนั้นแล้ว ก็กราบลากลับคืนมาสู่เมืองหริภุญไชย แล้วจึงนำความเข้าไปกราบทูลพระนางจามเทวี เมื่อ

พระนางได้ทอดพระเนตรเห็นราชบัณฑิตเข้ามาดังนั้น จึงรับสั่งให้หาเจ้าอินทวรเข้ามา แล้วราชบัณฑิตก็กราบทูลตามคำที่พระวาสุเทวฤษีสั่งมา ให้พระนางพร้อมด้วยเจ้าอินทวรพระโอรสทราบทุกประการ ขาทั้งสองแม่ลูกทรงปีติยินดียิ่งนัก

ในทันใดนั้น เจ้าอินทวรเมื่อได้ทรงทราบข่าวสาส์น ที่วาสุเทวฤษีสั่งมาดังนั้น ก็ทรงจัดเอายังบริวารที่รุ่นเสมอด้วยพระองค์ได้แล้ว ก็เข้าไปกราบทูลลาสมเด็จพระราชมารดาและเจ้ามหันตยศพระเชษฐา แล้วพาบริวารเสด็จออกไปโดยลำดับจนถึงพุทธชฎิลฤษี แล้วเข้าไปไหว้กราบเรียนเหตุนั้น ๆ ให้เจ้าฤษีทราบทุกประการ ขณะนั้นพุทธชฎิลฤษี เมื่อได้ทราบในเหตุการที่เจ้าอินทวรกุมารบอกดังนั้น พระฤษีก็ชี้บอกหนทางที่จะไปสู่ที่อยู่พราหมณ์เชลางค์นั้น ให้แก่เจ้าอินทวรกุมาร ๆ ก็เสด็จไปตามทางที่พระฤษีบอกนั้น จนถึงที่อยู่แห่งพราหมณ์เชลางค์ ครั้นถึงแล้วเจ้าอินทวรกุมารก็บอกความประสงค์นั้นๆ แก่พราหมณ์เชลางค์ แล้วก็ประทานข้าวของให้แก่พราหมณ์ตามสมควรแล้ว พราหมณ์เชลางค์ก็นำเจ้าอินทวรกุมารไปสู่ที่อยู่สุพรหมฤษี ครั้นไปถึงแล้วเจ้าอินทวรกุมารก็เสด็จเข้าไปนมัสการพระฤษี แล้วก็ประทับอยู่ในที่อันสมควร ทันใดนั้น พระฤษีจึงทูลเหตุการณ์ที่เสด็จมาแด่เจ้าอินทวรกุมาร ๆ จึงไหว้เรียนปฏิบัติดังที่ได้กราบทูลขอแด่พระราชมารดาและพระวาสุเทวฤษี ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นโพ้น สุพรหมฤษีเมื่อได้สดับถ้อยคำนั้น ๆ จากเจ้ากุมารดังนั้น ก็เข้าใจในถ้อยคำนั้น ๆ ได้ดีทุกประการ แล้วสุพรหมฤษีจึงทูลเจ้าอินทวรกุมารว่า ดูราเจ้ากุมารเจ้ามีพระประสงค์อย่างใด เราก็จะให้แก่เจ้าสมพระประสงค์ทุกประการ สุพรหมฤษีทูลดังนั้นแล้วก็ลงจากที่อยู่มากับด้วยพราหมณ์เชลางค์ แล้วเจ้าฤษีก็มาพิจารณาดูยังสถานที่แห่งหนึ่ง อยู่ในที่ใกล้แม่น้ำเป็นที่สนุก

สนานยิ่งนัก สุพรหมฤษีก็เนรมิตให้เป็นเมืองอันหนึ่งใหญ่ พร้อมด้วยพราหมณ์เขลางควันนั้นแล เหตุดังนั้นเมืองอันนั้นจึงได้ชื่อว่าเขลางนครด้วยเหตุนั้นแล

ลำดับนั้น สุพรหมฤษีซ้ำเนรมิตบ้านใหญ่ ๆ ทั้งหลาย ให้เป็นบริวารสำหรับเมืองนั้น เต็มไปด้วยผู้คนและทรัพย์สินเงินทองพร้อมบริบูรณ์ทุกประการ แล้วสุพรหมฤษีก็มอบเวรพระนครนั้นถวายแก่เจ้าอินทวร ๆ ก็ขึ้นเสวยราชสมบัติ เป็นท้าวพระยาอยู่ในเมืองเขลางคนครที่นั้น

เมื่อเจ้าอินทวร ได้เสวยราชสมบัติแล้วนั้น พระองค์มารำพึงถึงพระราชมารดา อยากจะใคร่ให้พระราชมารดา เสด็จมาทอดพระเนตรบ้านเมืองและราชสมบัติของพระองค์ กับทั้งปรารถนาอยากจะให้พระราชมารดาได้สรงน้ำดำเศียร ในเมืองเขลางคนครนี้ด้วย จึงตรัสเรียกยังอำมาตย์ผู้หนึ่งให้เข้ามาเฝ้า ครั้นอำมาตย์ผู้นั้นเข้ามาเฝ้าแล้วจึงตรัสกับอำมาตย์ผู้นั้นว่า ดูราท่านอำมาตย์ท่านจงนำข่าวสาส์นของเรานี้ ไปถวายสมเด็จพระราชมารดายังเมืองหริภุญไชยโพ้น แล้วท่านจงกราบทูลพระราชมารดาว่าดังนี้ ข้าแต่มหาราชเทวีเป็นเจ้าบัดนี้ พระราชโอรสพระแม่เจ้า ทรงนามว่าอินทวร พระองค์ได้เสวยราชสมบัติเป็นพระยา อยู่ในเมืองเขลางคนครโพ้น พระองค์มีพระประสงค์เป็นอันใหญ่ยิ่งขอเชิญพระมหาเทวีเป็นเจ้าเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรเมืองเขลางคนคร ซึ่งสุพรหมฤษีเนรมิตถวายแก่พระยาอินทวรพระราชโอรส พร้อมด้วยบ้านใหญ่น้อยและหมู่รี้พลโยธาทั้งหลายเป็นอันมาก พระองค์มีพระประสงค์ดังนี้ จึงรับสั่งใช้ให้ข้าพระพุทธเจ้า มากราบทูลบาทยุคลมหาเทวีเป็นเจ้า ขอมหาเทวีเป็นเจ้าจงเสด็จไปทอดพระเนตร บ้านเมืองและราชสมบัติของลูกด้วยเทอญ

เมื่อพระยาอินทวรตรัสสั่งอำมาตย์ดังนี้แล้ว ทรงมอบพระราชสาส์นพร้อมทั้งเครื่องราชบรรณาการ ให้แก่อำมาตย์นำไปถวายสมเด็จพระราชมารดา

ยังเมืองหริภุญไชย ฝ่ายอำมาตย์เมื่อได้รับพระราชสาส์นพร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการดังนั้นแล้ว ก็กราบถวายบังคมลาไปสู่เมืองหริภุญไชย

ครั้นไปถึงเมืองหริภุญไชยแล้ว ก็น้อมนำยังเครื่องราชบรรณาการและพระราชสาส์น เข้าไปถวายพระนางจามเทวี เมื่อพระนางได้ทรงทราบในข่าวสาส์นดังนั้น พระนางทรงพระปีติปราโมทย์ยิ่งนัก และพระนางพอพระทัยในการที่จะได้เสด็จไปทอดพระเนตรบ้านเมืองและราชสมบัติของพระราชโอรสด้วย พระนางจึงนำข่าวสาส์นอันนั้นไปบอกแก่เจ้ามหันตยศ พระเชษฐาเจ้าอินทวรให้ทรงทราบด้วย

เจ้ามหันตยศ เมื่อได้ทรงทราบข่าวสาส์น จากพระราชมารดาว่าเจ้าอินทวรอนุชาได้เป็นพระยา เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองเขลางค์นครดังนั้น พระองค์ก็ทรงปีติยินดีกับด้วยพระอนุชายิ่งนัก ถึงแม้ว่าพระราชมารดาพอพระทัยจะเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรบ้านเมืองตามคำเชื้อเชิญของพระอนุชาดังนั้น พระองค์ทรงพอพระทัยและทรงยินดี ในการที่พระราชมารดาเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง

ทันใดนั้น สมเด็จพระมหาราชเทวี จึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ตระเตรียมการที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปเมืองเขลางคนครไว้ให้พร้อมสรรพ อำมาตย์ก็จัดการตามรับสั่งทุกประการ แล้วพระนางก็เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระนครหริภุญไชย พร้อมด้วยไพร่พลเสนาโยธาแห่ห้อมเป็นบริวาร ไปสู่เมืองเขลางคนครโดยลำดับ

ฝ่ายว่าพระยาอินทวร เมื่อได้ทรงทราบข่าวว่า พระราชมารดาเสด็จพระราชดำเนินมาดังนั้น พระองค์ก็เสด็จออกไปต้อนรับพระราชมารดา พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ราชบริพารเป็นอันมาก ณ ท่ามกลางทางแห่ห้อมพระราชมารดา

เข้ามาสู่พระนครวันนั้นแล เมื่อพระนางจามเทวีเสด็จเข้าสู่พระนคร ทอดพระเนตรเห็นบ้านเมืองบริบูรณ์ไปด้วยโภคสมบัติ พระนางทรงปีติยินดียิ่งนัก จึงตรัสสั่งอำมาตย์ทั้งหลายให้จัดการพระราชพิธีอภิเษกเจ้าอินทวรให้พร้อมสรรพ แล้วพระนางก็ตรัสสั่งให้ประชุมเสนาอำมาตย์ราชปุโรหิตาจารย์ทั้งหลายมาให้พร้อม แล้วพระนางก็อภิเษกเจ้าอินทวรพระราชโอรสให้เป็นพระยาเสวยราชสมบัติในเมืองเขลางคนคร และให้มีการมหรสพสมโภช ๗ วัน ๗ คืน ครั้นเสร็จการพระราชพิธีอภิเษกแล้ว พระนางจามเทวีทรงรำพึงถึงพระคุณสุพรหมฤษี ผู้ที่เนรมิตเมืองให้แก่เจ้าอินทวรพระราชโอรส พระนางเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปนมัสการสุพรหมฤษีบนยอดดอยเขางาม แล้วพระนางตรัสกับด้วยสุพรหมฤษีตามสมควร สุพรหมฤษีจึงทูลว่า ดูรามหาเทวี พระราชโอรสของพระองค์ มาขอราชสมบัติบ้านเมืองแก่อาตมา ๆ ก็ได้จัดถวายตามพระประสงค์ทุกประการแล้ว ทันใดนั้นพระนางจามเทวีจึงตรัสว่า ข้าแต่เจ้าฤษีตนอุดม ข้าน้อยมีความยินดีในพระคุณของเจ้ากูยิ่งนัก ขอเจ้ากูจงเจริญด้วยสวัสดีทีฆายุได้เป็นที่พึ่งแก่ตูข้าน้อยทั้งหลายเทอญ พระนางจามเทวีตรัสกับด้วยพระฤษีดังนี้แล้ว ก็นมัสการลาพระฤษี เสด็จพระราชดำเนินมาสู่เมืองเขลางคนครวันนั้นแล

ครั้งนั้น พระยาอินทวรพระองค์ทรงระลึกถึงพระคุณพระราชมารดายิ่งนัก มีพระทัยใคร่จะตอบแทนพระคุณพระราชมารดา จึงตรัสสั่งยังหมู่เสนาอำมาตย์ทั้งหลายให้สร้างมณฑปขึ้นหลังหนึ่ง ประดับประดาด้วยผ้าเพดานวิจิตรงดงามยิ่งนัก และให้ตกแต่งเป็นที่สรงน้ำดำเศียรไว้ในที่นั้นให้พร้อมสรรพ แล้วพระยาอินทวรก็ทูลเชิญอาราธนาสมเด็จพระราชมารดา ขึ้นประทับในมณฑปที่นั้น สะสรงสมเด็จพระราชมารดาด้วยน้ำอบ น้ำหอม จวงจันทน์สุคันธรส และประโคมด้วยเครื่องดุริยดนตรี กับทั้งให้ตีกลองอุ่นเมืองด้วย

เป็นที่สนุกสนานยิ่งนัก พระนางจามเทวีสรงน้ำดำเศียรทรงสำราญแล้ว พระยาอินทวรทรงนำมาซึ่งโภชนาหารของเสวย ถวายสมเด็จพระราชมารดา แล้วทรงนำมายังเครื่องอลังการผ้าผ่อน ม้าว(๑) ใส่แขนแหวนใส่ก้อยกุณฑลและจัก(๒) เกล้า ถวายพระราชมารดาให้พร้อมสรรพ

ลำดับแต่นั้นมา พระยาอินทวรตรัสสั่งให้อำมาตย์ตกแต่งพระตำหนักที่ประทับ สำหรับพระราชมารดาในที่แห่งหนึ่ง ในสถานที่นั้นจึงได้เรียกชื่อว่าลำพางมาตราบเท่าถึงกาลบัดนี้แล

พระนางจามเทวีประทับอยู่ในเมืองเขลางคนคร ๖ เดือน แล้วพระนางเสด็จกลับมาสู่เมืองหริภุญไชย เมื่อพระนางจามเทวีเสด็จมาถึงพระนครได้ ๗ วัน พระนางทรงพระประชวรด้วยพยาธิก็สวรรคต บางอาจารย์ก็ว่าพระนางมาถึงพระนคร ๒ เดือนจึงสวรรคตอย่างนี้ก็ว่า

ครั้งนั้น พระยามหันตยศพระองค์ทรงจัดการพระศพพระราชมารดา ตรัสสั่งให้อำมาตย์สร้างพระเมรุในป่าไม้ยางแห่งหนึ่ง แล้วถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระราชมารดา ครั้นเสร็จการถวายพระเพลิงแล้ว ก็แห่พระอัฐิพระนางเลียบมาหนตะวันตกเวียง ก่อพระเจดีย์บรรจุพระอัฐิไว้ภายใต้เวียงหริภุญไชย พระเจดีย์องค์นั้นจึงได้เรียกว่าสุวรรณเจดีย์จังโกฏและบรรจุยังเครื่องประดับของพระนางไว้ในที่นั้นด้วย เป็นต้นว่า ซ้องแลหวีรองไว้ภายใต้พระอัฐิ พร้อมทั้งงาพระยาช้างมงคลที่ล้มไปแล้วนั้น พระยามหันตยศพระองค์เอางาพระยาช้างมงคลทั้ง ๒ ข้างมาบรรจุไว้ภายใต้รองเครื่องประดับองค์พระราชมารดานั้นด้วย

---

(๑) พาหุรัด
(๒) รัดเกล้า

ตั้งแต่กาลนั้นมา เจ้ามหันตยศเสวยราชสมบัติ พระองค์ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงสั่งสอนเสนาอำมาตย์และทวยราษฎรมิให้ผิดจารีตโบราณ พระองค์มีพระชนม์พรรษา ๘๐ ปีบริบูรณ์เสด็จสวรรคต พระยามหันตยศมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่ากุมัญชะ ๆ ได้เสวยราชสมบัติเป็นพระยาแทนพระราชบิดาสืบสันตติวงศ์ต่อไป

ฝ่ายว่า พระยาอินทวรพระองค์เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองเขลางคนครโพ้น พระองค์ประชวรด้วยพระโรคก็สวรรคต อำมาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันจัดการถวายเพลิง แล้วนำเอาพระอัฐิมาก่อพระเจดีย์บรรจุไว้ในป่าไม้ยางในเมืองหริภุญไชยนั้นแล

ส่วน พระยากุมัญชะพระราชโอรสพระยามหันตยศ พระองค์เสวยราชสมบัติในเมืองหริภุญไชยได้ ๔๐ ปี(๑) ก็สวรรคต ลำดับแต่นั้นมาพระยารุทันตะพระราชบุตรพระยากุมัญชะ ได้เสวยราชสมบัติในเมืองหริภุญไชยได้ ๒๗ ปีก็สวรรคต ลำดับต่อมา พระยาสุวรรณมัญชุพระราชบุตรพระยารุทันตะได้เสวยราชสมบัติในเมืองหริภุญไชยได้ ๓๐ ปี ต่อจากนั้นมา พระยาสังสาระพระราชบุตรพระยาสุวรรณมัญชุได้เสวยราชสมบัติในเมืองหริภุญไชยสืบต่อมาได้ ๑๐ ปี ลำดับจากนั้นมา พระยาปทุมพระราชบุตรพระยาสังสาระ ได้เสวยราชสมบัติในเมืองหริภุญไชยได้ ๓ ปี แล้วพระยากุลเทวะพระราชบุตรพระยาปทุมได้เสวยราชสมบัติในเมืองหริภุญไชยสืบต่อมาได้ ๗ ปี พระยามหาราชาอยู่เมืองยัสสปาลนครมาชิงเอาเมืองหริภุญไชยได้ พระยายัสสปาลนครขึ้นครองราชสมบัติในเมืองหริภุญไชยได้ปีหนึ่ง

---

(๑) ฉบับ มช. และอีกฉบับหนึ่งเป็นสิบปี

ยังมีพระยาองค์หนึ่งมีนามว่ามิลักขรยะ ยกพลโยธามาชิงเอาเมืองหริภุญไชยจากพระยายัสสปาลนครได้ พระยามิลักขรยะก็ขึ้นครองราชสมบัติในเมืองหริภุญไชยได้เดือนหนึ่ง

ครั้งนั้น พระยากุลเทวะพระองค์รวบรวมไพร่พลโยธาได้แล้ว พระองค์ก็ยกเข้ามาชิงเอาราชสมบัติ พระองค์มีชัยชนะได้ราชสมบัติในเมืองหริภุญไชย พระองค์ขึ้นครองราชสมบัติเป็นครั้งที่ ๒ ได้ ๑ ปี กับ ๓ เดือน พระยากุลเทวะก็สวรรคต ลำดับแต่นั้นมา พระยาตัคคราชขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมาได้ ๔ ปีกับ ๗ เดือน แล้วพระยาตระ(๑) ราชขึ้นครองราชสมบัติต่อมาได้ ๑๐ ปีกับ ๒ เดือน ๑๕ วัน ก็สวรรคต ลำดับแต่นั้นมา พระยาคุตตราชได้ขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมาได้ ๑๔ ปีกับ ๒ เดือน ๑๕ วัน ก็สวรรคต พระยาสละ(๒) ราชได้ขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมาได้ ๓ ปี ก็สวรรคต แล้วพระยาโร(๓) ราชได้ขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมาได้ ๖ เดือน ลำดับต่อแต่นั้นมา พระยากัลยาได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อมาได้ ๒ ปีกับ ๓ เดือน แล้วพระยามุตตราชก็ได้ขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมาได้ ๒ ปีกับ ๓ เดือน แล้วพระยาพกราชได้ขึ้นครองราชสมบัติในเมืองหริภุญไชย แกล้วหาญนัก พาเอาหมู่รี้พลโยธาไปตั้งทัพอยู่เมืองละโว้โพ้น เพื่อจักรบเอายังเมืองละโว้ พระยาอุจจิตตะจักรวรรดิก็ยกพลโยธาออกจากพระนคร เพื่อจักรบกับพระยาพกราช

ครั้งนั้น ยังมีพระยาองค์หนึ่งทรงนามว่าวรราช เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองศรีธรรมราช ทรงทราบข่าวว่า พระยาทั้งสองจักรบกันดังนั้นพระองค์ก็ยกพลโยธาเข้ามาผ่ากองทัพพระยาทั้งสอง ให้พ่ายหนีไปสู่เมืองหริภุญไชยทั้ง

---

(๑) อีกฉบับหนึ่ง เป็น รัตนราช

(๒) เสลราช

(๓) อีกฉบับหนึ่ง เป็น โลช

สองฝ่าย แต่พระยาละโว้เสด็จไปถึงเมืองหริภุญไชยก่อน พระองค์ก็เสด็จเข้าไปประทับอยู่ในเมืองหริภุญไชยนั้นแล ฝ่ายว่าพระยาพกราชนั้นพลัดจากเมืองหริภุญไชยก็หนีไปหนใต้นั้นแล

พระยาอุจจิตตะจักรวรรดิเจ้าเมืองละโว้ ได้ครองราชสมบัติในเมืองหริภุญไชยได้ ๓ ปี ครั้งนั้นยังมีพระยาองค์หนึ่งทรงนามว่ากัมโพช ยกพยุหโยธามารบพระยาอุจจิตตะจักรวรรดิ ๆ แพ้(๑) พระยากัมโพช ๆ ก็พ่ายหนีไปละทิ้งเครื่องสาตราวุธและเครื่องม้าเป็นอันมาก แล้วพระองค์จึงตรัสสั่งเสนาอำมาตย์ทั้งหลายให้จัดการกระทำพลีกรรม บูชาเทวดาที่รักษาเมืองหริภุญไชย พระองค์ทรงอาราธนาเทวดาว่า ดูกรเทวดาทั้งหลาย ผิว่าพระยากัมโพชเอาริพลเสนามา เพื่อจะรบเอายังเมืองหริภุญไชยนี้แท้ดังนั้น เทวดาเจ้าทั้งหลายจงให้เขาฉิบหายจงสิ้นเทอญ พระองค์ตรัสดังนั้นแล้ว จึงให้ช่างจารึกลงในแผ่นหิน แล้วจึงตรัสให้เอาไปฝั่งไว้หนตะวันออกเมืองหริภุญไชยวันนั้น พระยาอุจจิตตะจักรวรรดิเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองหริภุญไชยได้ ๓ ปี พระองค์ก็สวรรคต แล้วพระยากมลราชก็ได้เสวยราชสมบัติสืบต่อมาได้ ๒๐ ปี พระยากมลราชก็สวรรคตวันนั้นแล

ครั้งนั้น ผีห่าตกลงเมืองหริภุญไชย คนทั้งหลายหนีออกไปอยู่ในเมืองสุธรรมนครโพ้น ชาวเมืองหริภุญไชยนี้ ครั้นถึงฤดูข้าวใหม่เขาก็เอาข้าวใหม่ใส่แพล่องลงไปหาปู่ย่าเขาทุกปี ๆ นั้นแล

ลำดับแต่นั้นมา ยังมีพระยาองค์หนึ่งทรงนามว่าจักรวรรดิ นำเอาริพลโยธามาแต่เมืองอภิภุยยนคร มาได้เมืองหริภุญไชย ขึ้นครอบครองราชสมบัติได้ ๙ ปีบริบูรณ์ ก็เสด็จสวรรคตไปตามยถากรรม

---

(๑) คำที่ว่า แพ้ แปลว่า มีชัยชนะ

ลำดับแต่นั้นมา มีพระยาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พาสุเทว ได้ขึ้นครองราชสมบัติได้ปีหนึ่งก็สวรรคต ลำดับนั้น มีพระยาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า เยีย[๑]ราช ครองราชสมบัติ ลำดับนั้น มีพระยาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า เสลราช ครองราชสมบัติได้ ๔๓ ปีก็สวรรคต ลำดับนั้นมีพระยาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า กมัญ[๒]ราช ครองราชสมบัติได้ ๑๖ ปีก็สวรรคต ลำดับนั้น มีพระยาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ลกิ[๓]ราช ครองราชสมบัติได้ ๔๐ ปีก็สวรรคต ลำดับนั้น มีพระยาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พิน[๔]ทละราช ครองราชสมบัติได้ ๒๐ ปีก็สวรรคต ลำดับนั้น มีพระยาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า อินทวร ครองราชสมบัติได้ ๓๐ ปีก็สวรรคต ลำดับนั้น มีพระยาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ทิตตะ ได้ไปเป็นพระยาแทนสิ้นกาลนาน พระองค์ยกเอาริพลโยธาลงไปหนใต้เพื่อจักไปรบเอาเมืองละโว้โพ้น ครั้นไปถึงแล้วมีรับสั่งให้ตั้งทัพอยู่ภายนอกเวียง แล้วพระองค์ตรัสใช้ทูตเข้าไปทูลพระยาละโว้ว่า ผิพระยาละโว้จักให้เมืองแก่ตูก็จงบอกมาเทอญ

ทันใดนั้น พระยาละโว้พระองค์ได้ทรงสะดับข่าวสาส์น จากทูตของพระยาทิตตะทูลดังนั้น พระองค์ทรงพระพิโรธยิ่งนัก จึงตรัสสั่งให้ทูตออกไปทูลตอบพระยาทิตตะว่า ตูนี้ไบ่ให้เมืองแก่ผู้ใดด้วยง่ายดอก เราทั้งสองจงกระทำธรรมยุทธกรรมด้วยกันเสียก่อน ท่านอยู่ภายนอกท่านจงก่อเจดีย์ด้วยดินและอิฐตูอยู่ภายใน ตูจักก่อเจดีย์ให้ใหญ่และสูงมีประมาณเท่ากันแท้จริง หากว่าเจดีย์ของใครแล้วก่อน ก็เรียกว่าฝ่ายนั้นชนะ ถ้าว่าเจดีย์ผู้ใดแล้วภายหลัง ก็เรียก

---

(๑) อีกฉบับหนึ่ง เป็น ภิญโญราช
(๒) ” ” เป็น กัญญราช
(๓) ” ” เป็น ลังการาช
(๔) ” ” เป็น พินทาล

ว่าฝ่ายนั้นปราชัย หากว่าท่านชนะเรา ๆ ก็จะให้เมืองแก่ท่าน ถ้าว่าเราชนะท่าน เราจะเอาท่านเป็นข้านับเสี้ยง(๑) ปีหนึ่งจึงแล้วก็ตาม หรือสองปีจึงแล้วก็ตาม เทอญ

ในทันใดนั้น พระยาทิตตะได้ทรงสดับข่าวสาส์น จากทูตของพระยาละโว้ดังนั้น พระองค์ตรัสว่าดี ๆ จึงพระยาทั้งสองทรงกะเดือนวันเวลาที่จะก่อพระเจดีย์ตกลงพร้อมกันแล้ว ตรัสว่าใครอยู่ภายนอกให้ก่อภายนอก ใครอยู่ภายในให้ก่อภายใน ให้พร้อมกันตามวันเวลาที่นัดหมายไว้นั้น ครั้นถึงวันเวลาแล้วต่างฝ่ายต่างตรัสสั่งให้พลนิกายก่อพระเจดีย์ด้วยดินและอิฐ พระยาทิตตะมีกำลังมากกว่าพระเจดีย์ก็สูงกว่า พระเจ้าละโว้ทอดพระเนตรเห็นพระเจดีย์ของพระองค์ต่ำ จึงตรัสสั่งให้หาช่างที่ตียอดปราสาทเข้ามาเฝ้า แล้วพระองค์จึงตรัสสั่งให้ช่างตียอดพระเจดีย์เอาผ้าหุ้ม แล้วเอาขึ้นตั้งเหนือดินและที่อิฐก่อนั้น และพระองค์ตรัสสั่งให้ตีกลองไชยและโห่ร้องขึ้นสามลา พร้อมด้วยเสียงสาธุการอีก ๗ ครั้ง ฝ่ายหมู่โยธาของพระยาทิตตะที่ก่อพระเจดีย์อยู่ภายนอก เขาได้ยินเสียงกลองไชยและเสียงโห่ร้องสาธุการดังนั้น ต่างคนต่างก็มองดูเข้าไปในเมืองละโว้ ก็เห็นพระเจดีย์แล้วด้วยวิธีดังนั้น เขาก็พากันแตกตื่นหนีไป แม้พระยาทิตตะพระองค์ก็พลอยหนีไปด้วย

ทันใดนั้น พระยาละโว้จึงตรัสสั่งให้รี้พลโยธาออกไปขับไล่ติดตามจับเอาช้างม้าพร้อมทั้งเครื่องศาตราวุธ และไพร่พลโยธาของพระยาทิตตะที่หนีไม่ทันได้เป็นอันมากนัก รี้พลโยธาของพระยาทิตตะที่ยังเหลืออยู่นั้น เขาก็พากันกลับคืนไปสู่เมืองหริภุญไชยดังเก่านั้นแล ส่วนพระเจดีย์ที่ก่อในเมืองละโว้นั้น เขาเรียกว่าเจดีย์พราง ส่วนพระเจดีย์ที่ก่อภายนอกพระนครนั้น เขาเรียกว่าเจดีย์เมือง

---

(๑) คำว่าเสี้ยง นี้ แปลว่า ทั้งสิ้น

ครั้งนั้น พระยาละโว้ตรัสสั่งให้เสนาอำมาตย์ทั้งหลายเข้ามาประชุมพร้อมแล้ว พระองค์จึงตรัสว่า ดูราเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย พระยาทิตตะองค์นี้เข้าใจว่าเรานี้ไม่ใช่ท้าวพระยาผู้ใหญ่แท้จริง เขาดูหมิ่นดูแคลนเราถึงเพียงนี้ จึงได้ยกเอาหมู่รี้พลโยธามาตั้งทัพอยู่ภายนอกพระนครของเรา เพื่อจะชิงเอาพระนครเช่นนี้ เราก็ได้กระทำธรรมยุทธกับด้วยพระยาทิตตะแต่โดยชอบธรรมเช่นนี้ สูท่านทั้งหลายยังจะมีความสงสัยในพระยาทิตตะอย่างไร ทันใดนั้น ยังมีอำมาตย์ผู้หนึ่งเป็นผู้ที่กล้าหาญยิ่งนัก จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเป็นเจ้าๆ เลี้ยงข้าน้อยมา ก็เพื่อประโยชน์จะไม่ให้ท่านผู้อื่นดูแคลนมหาราชเป็นเจ้า บัดนี้พระยาทิตตะมาดูแคลนมหาราชเจ้าอย่างนี้ๆ ขอมหาราชเจ้าจงได้ทรงพระอนุญาตรี้พลโยธาให้แก่ข้าน้อยๆ จักไปรบเอาเมืองหริภุญไชยมาถวายแก่มหาราชเจ้าให้สมพระประสงค์

ในทันใดนั้น พระยาละโว้ได้ทรงสดับถ้อยคำของอำมาตย์กราบทูลดังนั้น พระองค์ทรงพอพระทัยในอำมาตย์ผู้นั้นแท้จริง แล้วพระองค์จึงตรัสสั่งให้ชุมนุมหมู่โยธาทั้งหลายเข้ามาพร้อม แล้วพระองค์จึงตรัสกับด้วยหมู่โยธาทั้งหลายว่า ดูราหมู่โยธาทั้งหลาย สูจงไปกับด้วยอำมาตย์ผู้นี้ แล้วสูทั้งหลายจงอยู่ในอาชญาของอำมาตย์ผู้นี้จงทุกคน และสูทั้งหลายพร้อมด้วยอำมาตย์ผู้นายสูนี้ จงไปรบเอาเมืองหริภุญไชยให้จงได้

ขณะนั้น หมู่โยธาทั้งหลายก็ยกกองทัพออกจากเมืองละโว้ขึ้นไปโดยลำดับจนถึงเมืองหริภุญไชย ตั้งทัพอยู่หนตะวันออกเมืองหริภุญไชย แล้วให้ทูตนำข่าวสาส์นเข้าไปกราบทูลพระยาทิตตะว่า พระยาทิตตะพระองค์จะยอมยกพระนครหริภุญไชยให้แก่ตูนี้หรือๆ พระองค์จะเสด็จออกมากระทำยุทธนาการกับด้วยตูทั้งหลายนี้เล่า

ฝ่ายว่า พระยาทิตตะ เมื่อพระองค์ได้ทรงสดับข่าวสาส์นจากทูตของพระยาละโว้ดังนั้น พระองค์ทรงพระพิโรธยิ่งนัก ทันใดนั้น พระองค์จึงตรัสสั่งให้ประชุมเสนาอำมาตย์ทั้งหลายให้พร้อม แล้วพระองค์จึงตรัสว่า ดูราท่านอำมาตย์ทั้งหลาย บัดนี้พระยาละโว้ใช้ให้อำมาตย์ยกกองทัพมาตั้งอยู่ภายนอกพระนครเรานี้ ใช้ให้ทูตนำข่าวสาส์นเข้ามาบอกแก่เราว่า ให้เรายกพระนครหริภุญไชยนี้ให้แก่เขา สูท่านทั้งหลายจะเห็นสมควรอย่างใดเล่า

ฝ่ายอำมาตย์ทั้งหลาย เมื่อได้ฟังรับสั่งดังนั้นจึงทูลว่า ข้าแต่มหาราชเป็นเจ้า ข้าน้อยทั้งหลายนี้เห็นสมควรกระทำธรรมยุทธอย่างหนึ่ง เมื่อพระยาทิตตะได้ทรงสดับอำมาตย์ทั้งหลายทูลดังนั้น พระองค์ทรงพอพระทัยยิ่งนัก

ในทันใดนั้น พระองค์จึงตรัสสั่งใช้ให้อำมาตย์ผู้หนึ่งเป็นทูตนำข่าวสาส์นออกไปบอกแม่ทัพชาวเมืองละโว้ว่า เราขอบอกแก่ท่านแม่ทัพเมืองละโว้ด้วยเถิดว่า เราจักกระทำธรรมยุทธรบพุ่งแต่สิ่งที่เป็นธรรมกับด้วยแม่ทัพเมืองละโว้ สิ่งใดไม่เป็นธรรมเราเห็นว่าเป็นการสิ้นเปลืองและเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งโทษเหตุนี้เราจึงบอกมาให้ท่านทราบว่า ท่านทั้งหลายจงขุดหนอง ๆ หนึ่งในที่ใกล้ดินดอยโพ้น เราก็จะขุดหนอง ๆ หนึ่งในที่ไม่ใกลพระนครเท่าใดนัก แต่ให้ขุดด้วยด้ามหอกด้ามดาบ ห้ามไม่ให้เอาจอบและเสียมขุด หนองชาวใดมีน้ำอันใสบริสุทธิ์และแล้วก่อน นั้นแลเรียกว่าชาวนั้นเป็นผู้ชนะ หนองชาวใดมีน้ำทีหลังแล้วก็แล้วทีหลัง ให้เรียกชาวนั้นเป็นฝ่ายปราชัย เมื่อทูตได้รับ ๆ สั่งดังนี้แล้ว ก็กราบถวายบังคมลานำข่าวสาส์นออกไปเจรจากับด้วยแม่ทัพชาวเมืองละโว้ พร้อมด้วยทูตชาวเมืองละโว้ ฝ่ายว่าแม่ทัพชาวเมืองละโว้ เมื่อได้ทราบความจากทูตดังนั้นแล้ว จึงเจรจากับด้วยทูตนั้นว่าดี ๆ แล้วก็นัดหมายวันเวลาที่จะขุดหนองนั้นให้รู้ด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ทันใดนั้น ทูตก็นำความเข้า

ไปกราบทูลพระยาทิตตะให้ทรงทราบทุกประการ ครั้นถึงวันเวลาสัญญาแล้วก็ลงมือขุดกันไป แต่ฝ่ายพระยาทิตตะนั้น ตอนกลางวันก็ขุดด้วยด้ามหอก ครั้นถึงเวลากลางคืนก็ขุดด้วยจอบและเสียม ส่วนชาวเมืองละโว้นั้นกลางวันก็ขุดด้วยด้ามหอกกลางคืนก็ขุดด้วยด้ามหอกดุจกัน เหตุดังนั้นหนองชาวเมืองหริภุญไชยจึงแล้วก่อน และมีน้ำในหนองใสบริสุทธิ์สะอาดแท้จริง แล้วชาวเมืองหริภุญไชยก็ตีกลองและโห่ร้องด้วยเสียงอันกึกก้องยิ่งนัก ทันใดนั้นชาวเมืองละโว้ได้ยินเสียงดังนั้น เขาก็พากันพ่ายหนีไป ละทิ้งช้างม้าพร้อมทั้งเครื่องศาตราวุธไว้ในที่นั้น ชาวเมืองหริภุญไชยเห็นดังนั้นก็ออกสำทับขับไล่ติดตามเอา ได้ยังช้างม้าผู้คนพร้อมทั้งเครื่องศาตราวุธเป็นอันมากแท้จริง แล้วนำเข้าไปถวายพระยาทิตตะวันนั้นแล หนองที่ชาวเมืองละโว้ขุดนั้น เขาเรียกว่าหนองบ้าน[๑] หนองที่ชาวเมืองหริภุญไชยขุดนั้น เขาเรียกว่าหนองกาเทวะ[๒] เดี๋ยวนี้คนทั้งหลายกล่าวด้วยวาจาบริบูรณ์ก็ว่าหนองกาเทวะ[๓]นี้แล

อยู่มามิช้ามินานเท่าใด พระยาละโว้ทรงคำนึงถึงที่ชาวละโว้พ่ายหนีนั้น พระองค์ทรงพระโกรธยิ่งนัก ในขณะนั้น ยังมีอำมาตย์ผู้หนึ่งชื่อบุตริยะอยู่ในพระราชสำนักที่นั้น พระองค์ตรัสกับด้วยบุตริยะอำมาตย์นั้นว่า ชาวหริภุญไชยกระทำธรรมยุทธแก่สูๆ พ่ายหนีมาดังนี้สูทั้งหลายมีความคิดอย่างไรนั้นเล่า บุตริยะอำมาตย์จึงกราบทูลว่าข้าแต่มหาราชเป็นเจ้า ผิว่าข้าน้อยได้รี้พลโยธามาก ข้าน้อยจักไปรบเอาเมืองหริภุญไชยมาถวายมหาราชเป็นเจ้าให้ได้โดยแท้ พระยาละโว้เมื่อพระองค์ได้ทรงสดับถ้อยคำของบุตริยะอำมาตย์กราบทูลดังนั้น

---

(๑) อีกฉบับหนึ่ง เป็นหนองวาน

(๒) ,, ,, ,, หนองตา

(๓) ,, ,, ,, หนองตาเทียวหนี

พระองค์ทรงพระปีติยินดียิ่งนัก จึงตรัสว่าถ้าเช่นนั้นเจ้าจงกะเกณฑ์เอายังรี้พลโยธาให้มากที่สุดแล้วจงไปเทอญ ทันใดนั้น บุตริยะอำมาตย์เมื่อได้รับพระราชอาชญาแล้วดังนั้น ก็กะเกณฑ์เอายังหมู่โยธาที่แกล้วหาญได้มากแล้ว ก็นำความเข้าไปกราบถวายบังคมลา ยกทัพขึ้นไปสู่เมืองหริภุญไชยวันนั้นแล

ครั้งนั้น เทวดาที่รักษาเมืองหริภุญไชย ก็บันดาลให้บุตริยะอำมาตย์พร้อมด้วยหมู่รี้พลโยธาทั้งหลาย หลงหนีไปจากเมืองหริภุญไชยไปจนถึงผั่งแกน[๑]พลแท้จริง เขาทั้งหลายดูในที่นั้นเห็นแปลกใจ เขาทั้งหลายก็หนีจากที่นั้น แล้วกลับคืนมาถึงแม่น้ำน้อยแห่งหนึ่ง น้ำที่นั้นลึกนัก เขาก็พร้อมกันต่างคนต่างเอาหญ้ามาทอดทิ้งลงในแม่น้ำที่นั้นแล้วก็เหยียบย่ำไป หญ้านั้นก็จมลงไป เขาก็ซ้ำกลับคืนมาเอาหญ้าทอดทิ้งลงไปอีก แล้วก็เหยียบย่ำไปอีก หญ้านั้นก็จมลงไปซ้ำอีกเล่า เขาจึงเจรจากันว่า เราทั้งหลายนี้ไปแล้วกลับ ๆ ในที่แห่งนี้หนา เขาเจรจากันดังนั้นแล้ว เขาจึงเรียกแม่น้ำนั้นว่าแม่น้ำควงนั้นแล ชื่ออันนั้นเรียกมาจนตราบเท่ากาลบัดนี้ว่าแม่น้ำควง เขาทั้งหลายออกจากที่นั้นมาแล้วก็มาตามริมแม่น้ำระมิงลึกนัก เขาทั้งหลายจึงรู้ว่าเขาหลงทางแท้จริง เขาทั้งหลายท่องตามลำน้ำมาน้ำลึกเขาจักจมน้ำตาย เขาจึงร้องเรียกกันว่า เอากูดังนั้น ในที่นั้นจึงได้เรียกว่าวังคด บัดนี้คนทั้งหลายให้สร้างทางหลวงตัดไปให้ตรง ในที่นั้นเขาจึงได้เรียกว่าคดค้อม เขาหนีออกจากที่นั้นไปถึงแม่น้ำน้อยแห่งหนึ่งเป็นที่ลึกมากนัก เขาพูดว่าแม่น้ำนี้ลึกนัก แม่น้ำนั้นจึงได้ชื่อว่าแม่คัมภีรนที แล้วเขาหนีออกจากที่นั้นไป เทวดาที่รักษาเมืองพลอยให้เขาหลงกลับคืนมาตั้งทัพอยู่หนตะวันออกเมืองหริภุญไชยนี้เล่า ในที่นั้นจึงได้เรียกชื่อว่าจำนางมาต่อเท่ากาลบัดนี้แท้ไซร้

---

(๑) อีกฉบับหนึ่ง เป็นผั่งแพนโพ้น แปลว่าฝายทำด้วยไม้กระดาน

ครั้งนั้น พระยาทิตตะทรงทราบข่าวว่า ชาวเมืองละโว้มาตั้งทัพอยู่ในที่นั้น พระองค์ทรงจัดไพร่พลให้ออกไปรบมีไชยชนะ ฆ่าเสียบ้างจับเอามาทั้งเป็นบ้าง โยธาชาวละโว้แต่ที่ยังเหลืออยู่นั้น เขาก็เข้ามาสวามิภักดิ์ถวายตัวเป็นข้าพระยาทิตตะ ๆ พระองค์หาได้ทำอันตรายแต่อย่างหนึ่งอย่างใดแก่เขาไม่ ทันใดนั้น บุตริยะอำมาตย์ก็นำเอาริพลโยธาทั้งหลาย เข้ามาสวามิภักดิ์ถวายตัวต่อพระยาทิตตะ และถวายคำสัตย์ยอมเป็นข้าว่า ข้าแต่มหาราชเป็นเจ้า ตูข้าทั้งหลายมีชีวิตอยู่ได้ดังนี้ ก็ด้วยเหตุพระมหากรุณามหาราชเป็นเจ้าแท้จริง มหาราชเป็นเจ้ามีพระราชประสงค์ให้ตูข้าทั้งหลายกระทำกิจอย่างใด ๆ ก็ดี ตูข้าทั้งหลายก็จักกระทำให้ถูกต้องตามพระราชประสงค์มหาราชเจ้าทุกประการแท้จริง

ทันใดนั้น พระยาทิตตะได้ทรงสดับในถ้อยคำบุตริยะอำมาตย์กราบทูลดังนั้น พระองค์จึงตรัสสั่งให้หาริพลชาวเมืองหริภุญไชยเข้ามาเฝ้าเอาชาวละโว้มาอยู่ที่หนึ่ง แล้วพระองค์จึงตรัสกับด้วยบุตริยะอำมาตย์ว่า ดูราบุตริยะอำมาตย์ บัดนี้เราจักสร้างพระเจดีย์องค์หนึ่ง สำหรับไว้เป็นที่สักการบูชาเป็นที่สมควรแก่เรา แล้วพระยาทิตตะพระองค์จึงตรัสสั่งริพลทั้ง ๒ ฝ่าย ให้สร้างพระเจดีย์องค์หนึ่ง หนตะวันออก[๑] เมืองหริภุญไชยนั้น ครั้นต่อมาพระองค์ตรัสสั่งให้สร้างพระอารามขึ้นอารามหนึ่งในที่สร้างพระเจดีย์นั้นด้วย และทุ่งนาที่เป็นที่พักแห่งริพลทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น จึงได้เรียกว่าทุ่งมหาพล วัดที่ริพลทั้ง ๒ ฝ่ายพร้อมกันสร้างนั้น ก็เรียกว่าวัดทุ่งมหาพลเพื่อเหตุนั้น

ตั้งแต่นั้นมา ชาวเมืองละโว้ก็บังเกิดโรคภัยไข้เจ็บล้มตายมากนัก พระยาทิตตะพระองค์ทรงตั้งบ้าน ๆ หนึ่ง หนใต้เมืองหริภุญไชย ให้เป็นที่อยู่บุตริยะอำมาตย์พร้อมด้วยชาวเมืองละโว้อยู่ในที่นั้น บุตริยะอำมาตย์พร้อมด้วย

---

(๑) ฉบับ มช. เป็น ตะวันตก

ชาวเมืองละโว้ทั้งหลายอยู่ในที่นั้นนมนานนัก เขาทั้งหลายมีความคิดถึงบ้านเมือง และมีความปรารถนาอยากจะกลับคืนไปสู่บ้านเมืองแห่งตนๆ เขาทั้งหลายก็พากันเข้าไปเฝ้ากราบทูลพระยาทิตตะว่า ข้าแต่มหาราชเป็นเจ้า ตูข้าทั้งหลายชาวเมืองละโว้นี้มีชีวิตอยู่ได้ก็ด้วยพระบรมโพธิสมภารมหาราชเป็นเจ้า และมหาราชเป็นเจ้าทรงพระกรุณาให้ข้าน้อยทั้งหลายสร้างพระเจดีย์กับทั้งพระอารามนั้นบัดนี้ก็สำเร็จบริบูรณ์เรียบร้อยแล้ว ตูข้าทั้งหลายก็เป็นชาวต่างบ้านต่างเมือง และบัดนี้ขอมหาราชเป็นเจ้าจงได้ทรงพระมหากรุณาประทานพระอนุญาตปล่อยให้ตูข้าทั้งหลายนี้กลับไปสู่บ้านเมือง อันเป็นที่อยู่ที่กินแห่งตูข้าทั้งหลายด้วยเถิด

ทันใดนั้น เมื่อพระยาทิตตะได้ทรงสดับถ้อยคำของบุตริยะอำมาตย์กราบทูลดังนั้น ก็ทรงบังเกิดความสังเวชยิ่งนัก จึงพระราชทานยังเครื่องอุปโภคและเครื่องบริโภค ให้แก่บุตริยะอำมาตย์พร้อมด้วยบริวารตามสมควร แล้วตรัสสั่งให้บุตริยะอำมาตย์พร้อมด้วยบริวารกลับคืนไปสู่ภูมิลำเนาตามความประสงค์ทุกประการ

ฝ่ายบุตริยะอำมาตย์ ครั้นกลับไปถึงเมืองละโว้แล้ว ก็เข้าไปกราบทูลพระยาละโว้ว่า ข้าแต่มหาราชเป็นเจ้า ตูข้าทั้งหลายรับอาสามหาราชเป็นเจ้าไปเพื่อจักรบเอาเมืองหริภุญไชยนั้น ครั้นตูข้าทั้งหลายไปก็บังเอิญให้หลงทางไปหลายแห่งหลายที่นัก แล้วตูข้าทั้งหลายมาตั้งทัพอยู่ในที่แห่งหนึ่ง พระยาทิตตะยกเอาริพลโยธามารบกับด้วยตูข้าทั้งหลาย ๆ ปราชัยแก่พระยาทิตตะ ๆ ทรงพระเมตตาในตูข้าทั้งหลาย ให้ตูข้าทั้งหลายช่วยสร้างพระเจดีย์และพระอาราม ตูข้าทั้งหลายก็พร้อมกันสร้างถวายตามพระประสงค์ทุกประการ และพระยาทิตตะก็ทรงสร้างบ้าน ๆ หนึ่งให้ตูข้าทั้งหลายอยู่ ตูข้าทั้งหลายอยู่ในที่นั้นก็ได้รับซึ่งความสำราญแท้จริง แต่ว่ามีความคิดถึงบ้านเมืองที่อยู่ที่กินมากนัก

ตูข้าทั้งหลายจึงได้เข้าไปกราบทูลขออนุญาตกลับคืนมาสู่บ้านเมือง พระยาทิตตะก็ทรงพระเมตตา ให้ตูข้าทั้งหลายกลับมาสู่บ้านเมืองได้ตามความประสงค์ ตูข้าทั้งหลายจึงได้เข้ามากราบทูลใต้บาทยุคลมหาราชเป็นเจ้าในบัดนี้ ทันใดนั้น พระยาละโว้ได้ทรงสดับในถ้อยคำของบุตริยะอำมาตย์กราบทูลดังนั้น พระองค์ทรงยินดีในพระราชไมตรีของพระยาทิตตะยิ่งนัก ในขณะนั้น ยังมีอำมาตย์ผู้หนึ่ง มีนามว่าสิริคุตต์เฝ้าอยู่ในที่นั้น เมื่อได้ยินยังถ้อยคำที่บุตริยะอำมาตย์กราบทูลพระเจ้าละโว้ดังนั้น ก็บังเกิดยังความโกรธยิ่งนัก จึงกราบทูลขอเอายังรี้พลโยธาแต่สำนักพระเจ้าละโว้ ๆ พระองค์ก็ทรงอนุญาตให้ สิริคุตต์อำมาตย์ก็กราบถวายบังคมลา พาหมู่รี้พลโยธาไปสู่เมืองหริภุญไชยโดยลำดับ

ฝ่ายเทวดาทั้งหลายที่รักษาเมืองหริภุญไชยนั้น ก็บันดาลให้สิริคุตต์อำมาตย์ พร้อมด้วยหมู่รี้พลโยธาทั้งหลายหลงทางมาถึงแม่น้ำรมิงภายตะวันตกโพ้น ท่าที่นั้นเขาเรียกว่าท่าสอด(๑) เท่ากาลบัดนี้แล เมื่อเขาทั้งหลายออกจากที่นั้น ก็หลงไปหนตะวันตกเมืองหริภุญไชย ไปถึงเมืองอันหนึ่ง คนทั้งหลายในเมืองนั้นรู้ข่าวว่าข้าศึกมา เขาทั้งหลายก็ละทิ้งเมืองนั้น ส่วนอาหารการบริโภคทั้งหลายเป็นต้นว่า ข้าวเหล้าและสิ่งของอื่น ๆ ที่เขาขนเอาไปไป่ทันนั้น เขาก็ละทิ้งไว้ในที่นั้นสิ้นทุกประการ สิริคุตต์อำมาตย์พร้อมทั้งหมู่รี้พลชาวเมืองละโว้เข้าไปพักในที่นั้น หมู่รี้พลทั้งหลายก็พ้อนกินรำกิน(๒) อยู่ในที่นั้นด้วยความรื่นเริง เขาจึงได้เรียกเมืองนั้นว่าเมืองรำนั้นแล หลังจากเดินหาหริภุญชัยไม่พบก็กลับละโว้ แต่นั้นก็ไม่อาจเอารี้พลมารบหริภุญชัยอีกตั้งแต่นั้นมา ไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎรชาวเมืองหริภุญไชยทั้งหลายก็มีความสุขความสำราญตลอดมาโดยลำดับ

---

(๑) อีกฉบับหนึ่ง เป็นท่าสมอด

(๒) พ้อนกินรำกิน – แปล ร้องรำทำเพลง

ครั้งนั้น โหรทำนายว่า ตั้งแต่นี้ไปมิช้ามินานเท่าใดนัก เมืองหริภุญไชยนี้จักบังเกิดเป็นมหานครอันใหญ่ มีความเกษมสุขกายสบายใจยิ่งนัก นับตั้งแต่โหรทำนายมานั้นมิช้ามินานเท่าใด เทวดาที่รักษาเมืองหริภุญไชยนั้น ก็ให้บังเกิดยังไม้ยางต้นหนึ่งเกิดขึ้นมาในทิศหนอีศาน แห่งเมืองหริภุญไชย อยู่มิช้ามินานเท่าใดไม้ยางต้นนั้นใหญ่ก็ใหญ่สูงก็สูงยิ่งนัก ด้วยอานุภาพแห่งเทวดาทั้งหลายนั้น ๆ ลำดับนั้นมา เทวดาก็บังเกิดเป็นไก่ผู้เผือกตัวหนึ่งอยู่ในที่ต้นไม้ยางต้นนั้น ไก่เผือกตัวนั้นมีนามว่า เปตตกุกกุฏ และไก่ตัวนั้นขันในเวลากลางคืน ๆ ละ ๓ ครั้ง ขันในเวลากลางวัน ๆ ละ ๓ ครั้ง ทุก ๆ คืน ทุก ๆ วัน มิได้ขาด เสียงแห่งไก่ตัวนั้นเพราะยิ่งนัก และให้บังเกิดซึ่งความเจริญแก่ชาวเมืองหริภุญไชย สัมฤทธิไปทุกสิ่งทุกประการแท้จริง

ครั้งนั้น ยังมีพ่อค้าชาวเมืองละโว้คนหนึ่ง เดินค้าขายมาถึงเมืองหริภุญไชย มันได้ยินยังเสียงไก่เผือกตัวนั้นขันเพราะยิ่งนัก กับทั้งมันได้เห็นซึ่งความเจริญของชาวเมืองหริภุญไชย เป็นต้นว่าเครื่องอุปโภคและเครื่องบริโภคทั้งหลายนั้น ๆ ครั้นมันกลับไปถึงเมืองละโว้โพ้น มันก็นำข่าวสาส์นดังที่มันได้เห็นความสวัสดีเจริญของชาวเมืองหริภุญไชย เข้าไปกราบทูลพระยาละโว้ให้ทรงทราบ เมื่อพระองค์ได้ทรงทราบข่าวสาส์นจากนายพ่อค้าว่า เทวดาที่รักษาเมืองหริภุญไชยนั้นดีนัก ให้บังเกิดซึ่งความสวัสดีแก่ชาวเมืองหริภุญไชย แต่เวลานั้นยังเป็นเวลากลางวันอยู่ ครั้นกลางคืนวันนั้นพระองค์ได้สดับเสียงไก่ขันเพราะยิ่งนัก จึงทรงระลึกถึงคำที่นายพ่อค้ากราบทูลขึ้นมาได้ ก็มาบังเกิดอัศจรรย์ขึ้น ครั้นรุ่งเช้าจึงให้หาอำมาตย์ทั้งหลายเข้ามาเฝ้า แล้วตรัสถามว่าดูราอำมาตย์ทั้งหลายเมื่อคืนนี้สูท่านทั้งหลายยังได้ยินเสียงไก่ขันมีเสียงอันเพราะบ้างไหม อำมาตย์ทั้งหลายจึงกราบทูลว่า เมื่อคืนนี้ตูข้าทั้งหลายได้ยินแต่เสียง

ไก่ธรรมดาขัน ตูข้าทั้งหลายหาได้ยินเสียงไก่ขันที่แปลกไปกว่าไก่ธรรมดาขันนั้นหามีไม่ แล้วพระองค์ทรงเล่าเรื่องที่นายพ่อค้า นำความเข้ามากราบทูลแก่พระองค์นั้น ให้อำมาตย์ทั้งหลายแจ้งทุกประการ

ในทันใดนั้น พระยาละโว้จึงตรัสถามพราหมณาจารย์ทั้งหลายว่าดูราพราหมณาจารย์ทั้งหลาย ยังมีพ่อค้าชาวละโว้เรานี้คนหนึ่ง ขึ้นไปค้าขายในเมืองหริภุญไชยโพ้น มันได้เห็นยังไก่ตัวหนึ่งเผือกขาวบริสุทธิ์ และขันมีเสียงอันไพเราะยิ่งนัก กับนำความเจริญศิริสวัสดีพร้อมทั้งเครื่องอุปโภคและบริโภคมาสู่ชาวเมืองหริภุญไชยยิ่งนัก และมันได้เห็นยังชาวเมืองหริภุญไชยนั้น สัมฤทธิด้วยสมบัติข้าวของแท้จริง เราจะกระทำอย่างใดจึงจะให้ชาวเมืองของเราทั้งหลายเจริญเช่นนั้นบ้างเล่า

ทันใดนั้นพราหมณาจารย์ทั้งหลายจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเป็นเจ้าผิแลว่ามหาราชเป็นเจ้าทรงพระเมตตา ให้ตูข้าทั้งหลายพิจารณาตามพระกระแสที่มหาราชเจ้ารับสั่งถามตูข้าทั้งหลายนี้แท้ไซร้ตูข้าทั้งหลายเห็นสมควรว่า ควรจัดการพลีกรรมบูชาเทวดาที่รักษาพระนครเรานี้ ให้ไปสู่เมืองหริภุญไชยโพ้น เทวดาที่รักษาเมืองเรานี้ก็หากจักให้ความสวัสดี แด่พระองค์และหมู่ประชาราษฎรทั้งหลายแท้จริง เมื่อพระเจ้าละโว้ได้ทรงสดับถ้อยคำพราหมณาจารย์กราบทูลดังนั้น พระองค์จึงตรัสสั่งให้จัดการพลีกรรม บูชาเทวดาที่รักษาเมืองและทรงอาราธนา ตามอ่างที่พราหมณาจารย์กราบทูลนั้นแท้จริง

ครั้งนั้น เทวดาที่รักษาเมืองนั้นได้รับยังเครื่องพลีกรรมแล้วดังนั้น ก็มีความยินดีปรารถนาจะใคร่ตอบคุณพระยาละโว้ ตนก็เนรมิตเป็นจรเข้ตัวหนึ่งทวนกระแสน้ำขึ้นมาตามแม่น้ำรมิงแท้จริง

ทันใดนั้น เทวดาจรเข้ตัวนั้น ครั้นขึ้นมาถึงวังไรที่นั้น แล้วก็เนรมิตตนเป็นพราหมณ์ผู้หนึ่ง เข้าไปในเมืองหริภุญไชย เที่ยวเดินแสวงหายังไก่ตัวที่ขันมีเสียงอันไพเราะ และดังไปถึงเมืองละโว้นั้นก็ไม่เห็นสักแห่ง เทวดาพราหมณ์ตนนั้นก็นอนฟังเสียงไก่ขันอยู่ในที่นั้นจนถึงเวลากลางคืน ครั้นเมื่อถึงยามไก่ขัน ไก่เผือกตัวนั้นก็ขันขึ้นตามปกติ เทวดาพราหมณ์เมื่อได้ยินเสียงไก่ขันดังนั้น ตนก็มาคำนึงแต่ในใจว่า กูจักฆ่าไก่เผือกตัวที่ขันให้ความเจริญศิริสวัสดีแก่ชาวเมืองหริภุญไชยนี้ให้ตายเสียเถิด เมื่อคำนึงเห็นดังนั้นแล้ว ก็ได้ยินเสียงไก่เผือกตัวนั้นขันอยู่ที่ต้นไม้ยางต้นนั้น เทวดาพราหมณ์ตนนั้นก็เข้าไปสู่ต้นไม้ยาง แล้วก็ปีนป่ายขึ้นไปจับเอาไก่ตัวนั้นมาฆ่าเสียในคืนวันนั้น เมื่อได้ฆ่าไก่เผือกตัวนั้นตายแล้ว ตนก็มาคำนึงนึกแต่ในใจว่า เทวดาไก่ตัวนี้ให้ความเจริญศิริสวัสดีแก่ชาวเมืองหริภุญไชย กูก็ฆ่าตายเสียแล้ว เทวดาที่รักษาเมืองนี้จะยังมีอยู่ในที่แห่งใดอีกเล่า เทวดาพราหมณ์กล่าวดังนี้แล้ว ก็เนรมิตตนเป็นสามเณรนุ่งสบงทรงจีวรสวยงามยิ่งนัก เที่ยวเดินไปเดินมาอยู่ทุกแห่ง

ในที่นั้น ยังมีเทวดาตนหนึ่ง ที่รักษาเมืองหริภุญไชยอยู่ในแม่น้ำน้อยแห่งหนึ่งหนเหนือ และไหลมาช่อง (๑) แม่รมิงที่นั้น เทวดาตนนั้นยังสนุกเพลิดเพลินอยู่กับด้วยนางเทวดา พอเทวดาสามเณรตนนั้นเที่ยวเดินไปถึง จึงพูดขึ้นว่า ดูราเพื่อนมึงจงออกมารบกันกับกูเดี๋ยวนี้ เทวดาตนนั้นครั้นได้ยินคำเรียกตนดังนั้น จึงกล่าวตอบขึ้นว่าผิมึงอาจรบแท้ดังนั้นจงลงมาธารา (๒) เดี๋ยวนี้ เทวดาสามเณรก็ลงไปในแม่น้ำที่นั้น เทวดาที่รักษาเมืองหริภุญไชยก็ลงไปในแม่น้ำที่นั้นแท้จริง เขาทั้งสองรบกันและกันอยู่ดังนั้น เทวดาที่รักษาเมืองหริภุญไชยกัดเอากระดูกสีข้าง เทวดาสามเณรนั้นหักไป ผ้าจีวรที่ห่มอยู่นั้น

---

(๑) ฉบับ มช. เป็นบ่อง คือ ปล่อง

(๒) แม่น้ำเล็ก ๆ

ก็ขาดไปเลือดไหลออกไปตามกระแสน้ำ แดงเป็นเลือดไปทุกแห่ง เทวดาสามเณรก็ถึงแก่ความตายอยู่ในที่นั้น ส่วนซากศพเทวดาสามเณรนั้นก็ลอยไปตามกระแสน้ำลงมาภายใต้เมือง ลอยไปจนถึงเมืองละโว้โพ้น

ครั้งนั้น พระยาละโว้ทรงทราบข่าวว่า เทวดาสามเณรถึงแก่ความตายลอยมาตามแม่น้ำดังนั้น พระองค์จึงตรัสสั่งให้เอาขึ้นมาเผาเสียในที่แห่งหนึ่ง แล้วตรัสสั่งให้เอากระดูกมาก่อเจดีย์ไว้ใกล้ที่เผานั้น

ครั้งนั้น พระยาทิตตะทรงได้ยินข่าวสาส์นว่า เทวดาสามเณรถึงแก่ความตายดังนั้น พระองค์ทรงยินดียิ่งนัก และพระองค์ทรงสั่งให้จัดการพลีกรรมบูชาเทวดา ที่อยู่ในแม่น้ำน้อยที่นั้นกับทั้งเทวดาที่รักษาเมืองหริภุญไชย และให้มีการประโคมด้วยเครื่องดุริยดนตรีต่าง ๆ วันนั้นแล ตั้งแต่นั้นมา เป็นอันว่าพระยาทิตตะทรงพ้นจากข้าศึกศัตรู หาศัตรูมาเบียดเบียนมิได้ ก็เสวยราช-สมบัติด้วยความสวัสดีบริสุทธิ์ ทรงขวนขวายในการพระราชกุศลเป็นต้นว่า ทรงบริจาคทานรักษาศีลสดับพระธรรมเทศนาอยู่เสมอ ๆ ดำรงอยู่ในราชสมบัติ ๓๐ ปี ก็สวรรคตไปสู่ปรโลกตามยถากรรมวันนั้นแล

แต่นี้ต่อไป จักกล่าวถึงพระยาอาทิตตราช พระองค์ทรงนำเอาพระบรมธาตุของพระศาสดา ออกมาให้ปรากฏเป็นที่สักการบูชาแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย สืบปรัมปรามา ท้าวพระยาทั้งหลาย แต่พระยามหันตยศซึ่งประสูติออกมาแต่คัพโภทร แห่งพระนางจามเทวีจนถึงพระยาทิตตะได้ ๒๖ พระองค์ พระบรมธาตุของพระศาสดาแห่งเรานี้จึงได้ปรากฏมีขึ้นในสมัยพระยาอาทิตตราชพระองค์นี้หนา ครั้นพระยาทิตตะสิ้นพระชนม์ไปแล้วนั้น พระยาอาทิตตะราชได้เป็นพระยาเสวยราชสมบัติในเมืองหริภุญไชยสืบต่อมา พระอัครมเหสีของพระยาอาทิตตราชทรงพระนามว่า นางปทุมาวดี พระยาอาทิตตราช

ก็ดี นางปทุมมาวดีพระอัครมเหสีก็ดี ทั้งสองพระองค์มีพระศรัทธาเสมอกันทรงยินดีในการบริจาคทานเสมอ ๆ และพระองค์ทรงบริจาคทานในแก้วทั้งสามเสมอทุกวันด้วยความเคารพแท้ไซร้

นับตั้งแต่บีพระพุทธเจ้าปรินิพานมาได้ ๑,๐๐๘ บี(๑) พระยาอาทิตตราชจึงได้บังเกิดมาแท้จริง พระยาอาทิตตราชพร้อมทั้งพระอัครมเหสีเมื่อพระองค์ถวายทานแล้ว ทั้งสองพระองค์ประทับอยู่ในสำนักพระมหาเถรที่เป็นสังฆนายก คอยสดับฟังพระธรรมเทศนาพระมหาเถรเจ้าสังฆนายกก็ถวายพระธรรมเทศนา ยกเอาทศพิธราชธรรมเทศนาถวายมิได้ขาด เมื่อพระยาอาทิตตราชได้ทรงสดับในทศพิธราชธรรม ในสำนักพระมหาเถรสังฆนายกดังนั้น นับตั้งแต่วันแรกที่ได้ทรงสะดับมาถึงในวันที่ ๗ นั้น พระยาอาทิตตราชพระองค์ทรงขายปราสาทอันเป็นที่ประทับของพระองค์ เอาพระราชทรัพย์นั้นมาซื้อวัตถุอันเป็นทิพย์เป็นต้นว่า บาตรและผ้าจีวรมาถวายแก่สงฆ์

ครั้นต่อมาภายหลัง พระยาอาทิตตราชพระองค์ทรงสร้างพระราชเรือนหลวงเพื่อเป็นที่ประทับ พร้อมทั้งห้องพระบังคนอีกด้วย แต่ส่วนห้องพระบังคนนั้น เฉพาะไปตรงกับที่พระศาสดาประทับพยากรณ์ที่ประดิษฐานพระบรมธาตุตั้งแต่กาลก่อนโพ้น เมื่อพระราชเรือนหลวงสำเร็จบริบูรณ์เรียบร้อยแล้ว พระองค์จึงตรัสสั่งให้จัดการพิธีมงคลในการที่จะขึ้นประทับพระราชเรือนหลวง ครั้นเสร็จการพิธีแล้ว ถึงยามดีนักขัตฤกษ์บาทฉายาบริบูรณ์ พระยาอาทิตตราชพร้อมด้วยนางปทุมาวดีพระอัครมเหสี เสด็จขึ้นสู่พระราชเรือนหลวงประทับเหนือราชบัลลังก์ เสนาอำมาตย์ทั้งหลายประโคมดุริยดนตรีสรงเสพพราหมณ์ทั้งหลาย ๑๖ คน มีมือถือหอยสังข์ประดับด้วยดอกหญ้าแพรก น้อมนำน้ำพระมหาสังข์เข้าไปถวาย เหนือฝ่าพระหัตถ์พระยาอาทิตตราชพร้อมทั้ง

(๑) ฉบับ มช. เป็น ๑๐๐๑ บี

พระอัครมเหสี ครั้นเสร็จแล้วเสนาอำมาตย์ราชปุโรหิตาจารย์พร้อมทั้งหมู่ทวยราษฎร พร้อมกันถวายพระพรชัยมีเสียงอันมี่ก้องในพระราชเรือนหลวงยิ่งนักวันนั้นแล ครั้นถึงเวลาที่พระองค์จะเสด็จไปห้องพระบังคนเสด็จไป ณ ที่นั้นทันใดนั้น เทวดาที่รักษาแผ่นพระธรณีที่ประดิษฐานพระบรมธาตุ เห็นพระยาอาทิตตราชเสด็จเข้าไปดังนั้น ก็ให้สัญญากับกาตัวที่เป็นหลานพระยากาเผือกตัวที่เผ้าอยู่ที่นั้น กาตัวนั้นมันก็บินมาเบื้องบนปล่อยอาจมให้ตกลงมาถูกเศียรพระยาอาทิตตราช ๆ เข้าเพราะทัยว่าเป็นชิ้นเนื้อ ก็ทอดพระเนตรขึ้นไปเบื้องบนเห็นยังกาตัวนั้น แล้วจึงตรัสว่า สูเอากา สูเอากา ในขณะเมื่ออ้าพระโอษฐ์ตรัสดังนั้น กาตัวนั้นซ้ำปล่อยลงมายังอาจมให้ตกลงในพระโอษฐ์อีกครั้งหนึ่งแล้วกาตัวนั้นก็บินหนีไป พระยาอาทิตตราชมีพระทัยไม่บริสุทธิ์ จึงตรัสสั่งแก่ชาวเมืองทั้งหลายว่า สูทั้งหลายจงหาจับเอากามาให้ได้ เมื่อสูทั้งหลายจับมาได้แล้วจงนำมาให้แก่กู ชาวเมืองทั้งหลายก็ดักบ่วงไว้ทุกหลังคาเรือน กาตัวนั้นก็มาติดบ่วงด้วยอานุภาพแห่งเทวดาแท้จริง พระยาอาทิตตราชทรงพระพิโรธในกาตัวนั้นยิ่งนักเกือบจะฆ่าเสีย ถึงอย่างนั้นก็ดี พระองค์ก็หาได้ทรงกระทำเช่นนั้นไม่ ด้วยเหตุว่าพระองค์ทรงตั้งอยู่ในเบญจศีล แล้วจึงตรัสสั่งกับด้วยราชมนตรีว่า สูทั้งหลายดูเถิดนะ กาตัวนี้มันมาขี้ใส่หัวเรา ซ้ำมาขี้ใส่ปากเราเช่นนี้ ควรฆ่ามันเสียแท้จริง แต่เราจะไม่ฆ่ามัน เราจะยกโทษให้แก่มันทันใดนั้น ราชมนตรีทั้งหลายจึงทูลว่า ข้าแต่มหาราชเป็นเจ้า ชะรอยว่าจะมีเหตุใหญ่อย่างใดอย่างหนึ่งบังเกิดมีแต่มหาราชเจ้าเป็นแท้ ไม่เช่นนั้นกาตัวนี้ก็ไม่สามารถจะมากระทำแต่มหาราชเป็นเจ้าดังนี้ พระยาอาทิตตราชได้ทรงสดับราชมนตรีทูลดังนั้น จึงตรัสสั่งให้หาโหราเข้ามาเฝ้า แล้วพระองค์ทรงเล่าเหตุนั้น ๆ ให้โหราจารย์แจ้งทุกประการ จึงตรัสสั่งกับโหราจารย์นั้นว่า ดูราท่านโหราจารย์ทั้งหลาย เมื่อมีเหตุบังเกิดแก่เราดังนี้ ผลนั้นจะบังเกิดแก่ตัวเรา

อย่างใดบ้างเล่า ทันใดนั้น โหราจารย์จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเป็นเจ้า ขอพระองค์อย่าได้น้อยพระทัยไปเลย ประโยชน์อันใหญ่ยิ่งจักบังเกิดมีแก่มหาราชเป็นเจ้าเป็นแน่แท้ เมื่อได้ทรงสดับโหรากราบทูลดังนั้น จึงตรัสสั่งให้รักษากาตัวนั้นไว้ให้ดี อย่าให้หนีหายไปได้เป็นอันขาดทีเดียว

พระยาอาทิตตราชองค์นี้ พระองค์ทรงพระปรีชาญาณในสรรพเหตุนั้น ๆ วันหนึ่งพระองค์เข้าไปบรรทมในศิริคัพภ์ ในคืนวันนั้นเทวดาก็เข้ามาทูลพระยาอาทิตตราชด้วยนิมิตฝันว่า ดูรามหาราชเจ้า ถ้ามหาราชเจ้าอยากทรงทราบในเหตุการณ์เรื่องนี้โดยเร็ว ให้มหาราชเจ้าเอาเด็กทารกที่คลอดจากครรภ์มารดาได้ ๗ วัน ไปนอนไว้ในสำนักแห่งกาตัวนั้น ถึงแม่นมจะเข้าไปให้นมกินก็อย่าให้พูดจากับเด็กทารกนั้นเป็นอันขาด ทารกได้ยินเสียงกาทุกวัน ๆ ก็จะพูดภาษากาได้แท้จริง เทวดาทูลดังนั้นก็อันตรธานหายไป ครั้นรุ่งขึ้นวันใหม่ พระยาอาทิตตราชจึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ไปเที่ยวแสวงหาทารก ได้มาแล้วก็ให้กระทำตามอย่างที่เทวดาบอกนั้นทุกประการ ทารกอยู่ในสำนักแห่งกาตัวนั้นได้ ๖ ปีกับเดือนหนึ่ง ก็รู้ภาษากาและภาษาคนได้ดีทั้งสองฝ่าย

ครั้งนั้น นางผู้เป็นมารดาเห็นว่าลูกของตนรู้ภาษากาและภาษาคน ดังนั้น จึงนำเข้าไปถวายพระยาอาทิตตราชว่า ข้าแต่มหาราชเป็นเจ้า บัดนี้ลูกข้าน้อยรู้ภาษาทั้งสองดีแล้ว ข้าน้อยจึงได้นำเข้ามาถวายใต้บาทยุคลมหาราชเป็นเจ้า ทันใดนั้น พระยาอาทิตตราชได้ทรงสดับคำของมารดากุมารกราบทูลดังนั้น จึงตรัสถามกุมารนั้นว่า ดูรากุมารเจ้ารู้ภาษากาแท้หรือ กุมารน้อยผู้นั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเป็นเจ้า ข้าน้อยรู้ได้ดีแท้จริง

ในขณะนั้น พระยาอาทิตตราชจึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ ยกเอากรงกาตัวนั้นออกมา ณ ท่ามกลางพระราชเรือนหลวง แล้วให้บริโภคอาหารอันควรบริโภค คือข้าวตอกคุลิการกับด้วยน้ำผึ้ง พร้อมทั้งน้ำที่เย็นใสบริสุทธิ์ ให้กาตัวนั้น

บริโภคอิ่มหนำสำราญแล้ว จึงตรัสสั่งให้เชิญเสนามนตรีทั้งหลายเข้ามาประชุมในพระราชเรือนหลวงให้พร้อม เพื่อจะให้ได้ยินได้ฟังยังถ้อยคำอันกล้าหาญแห่งกาตัวนั้นจงทุก ๆ คน

ทันใดนั้น พระยาอาทิตตราชจึงตรัสสั่งกับด้วยกุมารน้อยให้ถามกาตัวนั้นว่า ดูรากา กูเข้าไปห้องพระบังคนด้วยความไม่มีโทษ เหตุใดมึงจึงมาขี้ใส่หัวและปากกูอย่างนี้เล่า กุมารน้อยผู้นั้นก็ถามกาตัวนั้นตามรับสั่งทุกประการ กาตัวนั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเป็นเจ้าในที่ห้องพระบังคนที่มหาราชเป็นเจ้าเสด็จเข้าไปนั้น ภายใต้ที่นั้นเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุของพระ-พุทธเจ้าแท้จริง ปู่ตูข้าพระยากาเผือกที่อยู่ป่าหิมพานต์โพ้นบอกแก่ตูข้าไว้ดังนี้ ผิแลว่ามหาราชเจ้าอยากทรงทราบในเหตุการณ์อย่างนี้ จงปล่อยตูข้า ๆ จะได้กลับไปบอกพระยากาเผือกปู่ตูข้ามาเผ้า กราบทูลเหตุการณ์นั้น ๆ แก่มหาราชเจ้า กุมารน้อยผู้นั้นก็กราบทูลเหตุนั้น ๆ ตามถ้อยคำที่กาบอก เมื่อพระยาอาทิต-ตราชได้ทรงสดับในถ้อยคำดังนั้น ก็ปล่อยยังกาตัวนั้น กาตัวนั้นก็นำข่าวสาส์นนั้นไปบอกแก่พระยากาเผือกให้แจ้งทุกประการ

เมื่อพระยากาเผือกได้รับข่าวสาส์นจากหลานดังนั้น ก็บังเกิดความปีติยินดียิ่งนัก จึงกล่าวกับหลานว่า สาธุดี ๆ ที่พระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าจะได้ปรากฏแก่พระราชาพระองค์นั้น แล้วจึงป่าวยังหมู่เสนาวิหคกาทั้งหลายแต่ชั้นในประมาณ ๕๐๐ ตัวมาพร้อมกันแล้วให้กา ๒ ตัวนั้นคาบท่อนไม้ข้างละตัว ส่วนพระยากาเผือกนั้นจับอยู่ ณ ท่ามกลาง บินมาแต่ที่อยู่ป่าหิมพานต์โพ้น มีประมาณ ๗ วันจึงมาถึงเมืองหริภุญไชย

อธิบายเหตุให้พึงรู้ดังนี้ ใช่แต่พระยากาเผือกตัวนี้เท่านั้น[๑]ยังมีพระยานกกระเหว่าตัวหนึ่ง ชื่อกุนาละ เป็นพระยาแก่หมู่นกทั้งหลายในป่าหิมพานต์

(๑) ชักตัวอย่างในคัมภีร์ชาดกมาเล่าเทียบ

เขาจักเดินในป่าหิมพานต์ไปในที่ใด ๆ นกกระเหว่าอีก ๒ ตัวย่อมคาบท่อนไม้ข้างละตัว พระยานกกระเหว่าตัวนั้นก็จับอยู่ ณ ท่ามกลางไปในที่นั้น ๆ

อีกนัยหนึ่งว่า ยังมีพระยานกตัวหนึ่ง ชื่อว่าปุณณมุขนั้นก็ดีเมื่อเขาจะไปในที่ใด ๆ ก็ดี นกอีก ๒ ตัวย่อมคาบท่อนไม้ข้างละตัวให้พระยาของเขาจับอยู่ ณ ท่ามกลาง แล้วแต่พระยานกตัวนั้นจะมีความประสงค์ไปในที่ใด ๆ เขาทั้ง ๒ ก็พาไปในที่นั้น ๆ ตามความประสงค์

อีกนัยหนึ่งว่า พระยาหงส์นั้นก็เหมือนกัน เมื่อจะไปในที่ใด ๆ ย่อมให้หงส์ ๒ ตัวคาบท่อนไม้ข้างละตัว ส่วนพระยาหงส์นั้นย่อมจับอยู่ ณ ท่ามกลาง ไปทางอากาศไปถึงเขาจิตตกูฏ และพระยาหงส์นั้นมีคมนกิริยา เมื่อจะไปในที่แห่งใด บ่าวตนย่อมหามไปเป็นปกติแท้จริง

ถึงแม้พระยากาเผือกตัวนี้ก็ดี เมื่อเวลาจะไปในที่ใดก็ตาม บ่าวย่อมหามไปทุกแห่งประดุจฉันนั้น เหตุดังนั้น เมื่อเวลาที่จะมาเมืองหริภุญไชย ทูลเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงทำนาย ที่ประดิษฐานพระบรมธาตุแก่พระยาอาทิตตราชนั้น จับมาเหนือท่อนไม้ให้บ่าวหามมาเพื่อเหตุนั้น พระยากาเผือกมาถึงเมืองหริภุญไชยครั้งนั้น พระยาอาทิตตราชทรงจัดการต้อนรับพระยากาเผือกในที่ต้นไม้แห่งหนึ่ง แล้วอังคาสด้วยอาหารให้อิ่มหนำสำราญพร้อมทั้งบริวารทุกตัว ครั้นอิ่มหนำสำราญแล้ว พระยาอาทิตตราชจึงตรัสสั่งให้กุมารน้อยที่รู้ภาษากานั้นเข้ามาเจรจาไถ่ถามเหตุการณ์นั้นๆแก่พระยากาเผือกว่า ดูรา พระยากาเผือก พระพุทธเจ้าแห่งเราเสด็จมาประดิษฐาน ณ ที่นี้ด้วยเหตุอย่างใด และท่านได้มาตามอุบัฏฐากพระศาสดานั้น ท่านได้รู้เห็นอย่างไรบ้าง บัดนี้เราขอให้ท่านแสดงเหตุการณ์นั้น ๆ แต่ต้นจนอวสาน มาให้ตูทั้งหลายแจ้งในกาลบัดนี้ด้วยเถิด

ทันใดนั้น พระยากาเผือกเมื่อได้ยินยังถ้อยคำที่กุมารน้อยถามดังนั้น ก็แสดงในเหตุการณ์นั้น ๆ เป็นภาษากา ให้กุมารน้อยเก็บออกเป็นภาษาชาวหริภุญไชยว่า ในกาลก่อนโพ้น เมื่อพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ พระองค์เสด็จประทับในเมืองพาราณสี เพื่อจะโปรดยังเวไนยสรรพสัตว์ทั้งหลาย วันหนึ่งพระศาสดาเสด็จมาในเมืองหริภุญไชยโดยอากาศ จากพระนครพาราณสี ในเวลารุ่งเช้า เพื่อจะรับเอายังข้าวบิณฑบาตแห่งชาวบ้านอฏวี ชาวบ้านทั้งหลายเห็นแล้วมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระศาสดา ให้ยังข้าวบิณฑบาตเป็นทาน เมื่อพระพุทธองค์ได้รับแล้วยังข้าวแห่งชาวบ้านนั้น ก็เทศนาสั่งสอนด้วยธรรมอันอุดม คนทั้งหลายได้ถึงแล้วยังพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง เขาทั้งหลายก็ตั้งอยู่ในเบญจศีล แล้วพระศาสดาก็เสด็จมาประทับ ณ สถานที่นี้ ทรงพยากรณ์ว่า สถานที่นี้เป็นที่รื่นรมย์สุขสำราญยิ่งนัก ต่อไปภายหน้าธาตุกูตถาคตจักมาประดิษฐานตั้งอยู่ในสถานที่นี้ พระศาสดาทรงพยากรณ์ดังนี้ เมื่อพระยาอาทิตตราชได้ทรงสดับถ้อยคำที่กุมารน้อยเก็บความจากภาษากาอันพระยากาเผือกแสดงกราบทูลดังนั้น พระองค์ทรงปลาบปลื้มยิ่งนัก จึงตรัสกับด้วยพระยากาเผือกนั้นว่าท่านจงกลับไปสู่ที่อยู่ของท่านเถิด เราจักรักษาที่อันพระศาสดาประดิษฐานไว้ยังพระบรมธาตุ ให้รุ่งเรืองถาวรแท้จริง พระยากาเผือกก็ทูลลาพระยาอาทิตตราช กลับไปสู่ป่าหิมพานต์พร้อมด้วยหมู่บริวารแห่งตนวันนั้นแล

ในทันใดนั้น พระยาอาทิตตราชจึงตรัสสั่งให้รื้อห้องพระบังคนออกไปเสียจากที่นั้น แล้วให้กลบถมที่นั้นให้ราบเสมอดีงามแล้ว จึงตรัสสั่งให้ตีกลองป่าวร้องยังชาวเมืองทั้งหลาย ให้มาขุดที่นั้นให้เป็นหลุมกว้างยาวให้เสมอกันเป็นอันงามยิ่งนัก แล้วจึงให้อบหลุมนั้นด้วยธูปหอมเทียนหอมจุลจันทน์สุคันธรส และให้เอาน้ำอบน้ำหอมมีประการต่าง ๆ มีประมาณ ๑,๐๐๐ อย่าง มา

หลังมารดลงในที่นั้น ส่วนพระยาอาทิตตราชนั้นเล่า พระองค์สรงน้ำดำเศียรเสร็จแล้ว ทรงผ้าขาวอันบริสุทธิ์ประพรมองค์ด้วยเครื่องหอม ประดับองค์ด้วยเครื่องอลังการอันวิจิตรพร้อมทุกสิ่ง ทรงกระทำอัญชลีขึ้นเหนือเศียรประทับอยู่ ณ ที่นั้น แล้วน้อมพระทัยอันบริสุทธิ์ผ่องใสไปในพระศาสดา ถวายวจีเภทด้วยพระคาถาว่า โมเจถ ภนฺเต เป็นอาทิ ความว่า ข้าแต่พระพุทธเจ้าตนมีภาคยะอันงาม พระองค์จงปล่อยยังตูข้าทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ พระองค์จงได้กระทำให้ปรากฏโดยพลันแก่ตูข้าทั้งหลาย ขอพระ-พุทธองค์จงได้สำแดงยังพระปาฏิหาริย์อันงามแก่ตูข้าทั้งหลายในกาลบัดนี้ ข้าแต่พระศาสดาผู้เป็นใหญ่กว่านักปราชญ์ทั้งหลาย ขอพระองค์จงได้กระทำยังคนทั้งหลายให้เลื่อมใสในพระองค์ ณ กาลบัดนี้ด้วยเถิด

ในทันใดนั้น พระโกศทองคำอันพระยาศรีธรรมาโศก ทรงให้ช่างรจนาสำหรับบรรจุพระบรมธาตุ ซึ่งเทวดานำเอามาประดิษฐานไว้ ณ ที่นั้น ก็เสด็จออกมาปรากฏในท่ามกลางหลุม ซึ่งเต็มไปด้วยวัตถุเครื่องหอมทั้งหลาย เป็นอันรุ่งเรืองสูงกว่าพื้นแผ่นดินประมาณศอก เปล่งออกยังพรรัศมี ๖ ประการ เป็นอารมณ์แก่จักขุทวารวิถีแห่งสัปปุริสที่มาประจำอยู่ ณ ที่นั้น ด้วยกำลังอธิษฐานเจตนาแห่งพระอาทิตตราชนั้นแท้จริง

ครั้งนั้น พระยาอาทิตตราชพร้อมด้วยหมู่นักปราชญ์และบริวารทั้งหลาย เมื่อได้ทอดพระเนตรแลเห็นยังพระโกศพระบรมธาตุ เปล่งออกซึ่งพระรัศมีด้วยประการดังนั้น เขาทั้งหลายมีพระทัยและใจเต็มไปด้วยปีติ ๕ ประการ มีพระสุรเสียงและเสียงโห่ร้องก็กก้องไป ณ ที่นั้น บ้างก็เอาผ้าโบกกวัดแกว่งแล้วทอดบูชา บ้างก็ถอดออกยังเครื่องประดับของตน ๆ เป็นต้นว่า แหวน กุณฑล จักรเกล้า ดอกไม้ทองคำ บ้างก็บูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนและเครื่องหอมทั้งหลายต่าง ๆ บ้างก็บูชาด้วยเสียงขับเสียงร้องและด้วยเสียงดุริยดนตรีทั้งหลาย บ้างก็

บูชาด้วยเสียงสาธุการเซ็งแซ่อยู่ในที่นั้น แล้วพระยาอาทิตตราชจึงมาทรงคำนึงแต่ในพระทัยว่า พระบรมธาตุพระศาสดาประดิษฐานอยู่ในที่นี้ไม่สมควรยิ่งนัก อาตมจักอาราธนาไปประดิษฐาน ณ ที่อื่นจึงจะสมควร พระองค์ทรงคำนึงดังนี้แล้ว ทันใดนั้น เทวดาก็บันดาลให้พระโกศพระบรมธาตุจมลง ณ ที่นั้นลึกยิ่งกว่าเก่ายิ่งนัก ไม่ให้บุคคลผู้ใดขุดค้นหาพบได้ แม้ถึงพระยาอาทิตตราชขุดตามลงไปสักเท่าใดๆ ก็ดี ก็ไม่สามารถจะพบโกศพระบรมธาตุแท้จริง

ขณะนั้น พระยาอาทิตตราช พร้อมด้วยหมู่ชาวเจ้าและหมู่เสนามนตรีทั้งหลาย ก็บังเกิดเสียพระทัยและเสียใจเป็นอันมากยิ่งนัก แล้วพระองค์จึงตรัสถามมหาเถรเจ้าทั้งหลายที่มาประชุม ณ ที่นั้นว่า ข้าแต่เจ้ากูทั้งหลาย โกศพระบรมธาตุพระพุทธเจ้าแห่งเรานี้ เหตุใดแลจมลงไปอีกเช่นนั้นเล่า

พระมหาเถรเจ้าทั้งหลายจึงกราบทูลว่า ดูรามหาราช ถ้าเป็นเช่นนั้น ขอมหาราชเจ้า จงได้จัดยังเครื่องสักการมาให้มาก แล้วอาตมาทั้งหลายจักขออาราธนาพระบรมธาตุพระศาสดา ให้เสด็จกลับคืนมาประดิษฐานอยู่ตามเดิมแท้จริง เมื่อพระยาอาทิตตราชได้ทรงสดับมหาเถรทูลดังนั้น จึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ทั้งหลาย จัดการตกแต่งพระนครหริภุญไชยด้วยช่อฉัตรต้นกล้วยต้นอ้อย พร้อมด้วยพวงดอกไม้และธูปเทียน ห้อยย้อยไปตามสองข้างหนทางทั่วไปทุกแห่ง ในพระนครหริภุญไชย แล้วให้หมู่กุมารและหมู่กุมารีทั้งหลายประดับเครื่องอลังการพร้อมทุกคน และให้แยกเป็นหมวดๆ ละ ๑๐๐ คน หมวดหนึ่งให้นุ่งผ้าขาวมือถือดอกไม้แดง หมวดหนึ่งให้นุ่งผ้าแดงมือถือดอกไม้ขาว หมวดหนึ่งให้นุ่งผ้าเขียวมือถือดอกไม้เหลืองและเขียว หมวดหนึ่งให้นุ่งผ้าสีหม่น (๑) มือถือดอกไม้สิ้ว (๒) ลำดับแต่นั้นไป หมวดหนึ่งให้นุ่งผ้าขาวถือ

---

(๑) สีนกพิลาบ หรือสีขี้เถ้า

(๒) เขียวแก่

ช่อแดง หมวดหนึ่งให้นุ่งผ้าแดงถือช่อขาว หมวดหนึ่งให้นุ่งผ้าเขียวถือช่อเหลืองและเขียว หมวดหนึ่งให้นุ่งผ้าสีหม่นถือช่อส้ิว ต่อแต่นั้นไปคนเสมอกลางคนหรือแก่ ให้นุ่งผ้าสีต่าง ๆ มือถือเครื่องบูชาแปลก ๆ กัน เรียงรายกันอยู่ตามสองข้างริมทาง ต่อจากนั้น อาราธนาเจ้ากูสงฆ์ให้มาพร้อมทุกองค์ในขณะเมื่อสงฆ์และชาวเมืองตกแต่งรุ่งเรืองไปด้วยเสื้อผ้า หันหน้าเฉพาะสู่ที่พระบรมธาตุพร้อมกันแล้ว ลมที่ละเอียดอ่อนก็มาพัดโชยชายหางช่อธงไชย ที่มีวรรณขาวเหลืองหม่นส้ิว งามประดุจดังเงินรุ่งเรือง ตั้งอยู่บนอากาศวันนั้นแล

ถัดนั้น พระยาอาทิตตราชจึงกล่าวคาถาอาราธนาพระธาตุพระพุทธเจ้ามีประการต่าง ๆ ด้วยวจีเภทอันอุดมสมภารแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้ามาถวายเป็นคำสัตย์ด้วยประการดังนั้นแล้ว อันว่าผอบคำอันเป็นอาธารวัตถุก็พุ่งขึ้นมาเพียงเกล้า มีวรรณประดุจดังดาวประกายพรึก เพื่อตัดสนเท่ห์แห่งชาวเมืองหริภุญไชยทุกคน ผอบคำนั้นมีทรงสัณฐานดังปลีกล้วย แล้วก็เปล่งออกยังรัศมีทั้งมวลแผ่ซ่านปกคลุมเมืองหริภุญไชยทั้งสิ้น อันอาเกียรณ์เต็มไปด้วยห่าฝนดอกไม้ ห่าฝนผ้าอาภรณ์ อันชาวเมืองซัดขึ้นไปถวายบูชา ถัดนั้นเล่า ก็อาเกียรณ์เต็มไปด้วยเสียงโห่เสียงสาธุการมากกว่าร้อยกว่าพันแท้ไซร้ ครั้งนั้น พระยาอาทิตตราช ได้เห็นอานุภาพธาตุแห่งพระพุทธเจ้าดังนั้นก็มีใจยินดีมากนัก จึงให้ขุดภายใต้พื้นต่ำให้เสมอดีแล้ว ก็ให้ก่อดินและอิฐขึ้นมาพอประมาณ และให้ตีดุริยดนตรีด้วยอเนกวาร จึงให้ช่างทั้งหลายมาตีโกศเงินอันหนึ่งงามประดุจดังโกศคำอันทรงธาตุเจ้าแต่ก่อนนั้นแล

โกศคำอันนั้น พระยาธรรมาโศกราชให้สร้างใส่ธาตุเจ้าทุกองค์ ที่ท้าวพระยาเชิญไปบรรจุไว้ในมหาเจดีย์ในเมืองทั้ง ๘ คือเมืองราชคฤห์ เมืองสาวัตถี เมืองกบิลวัตถุ เมืองปาวา เมืองกุสินารา เมืองรามนคร เมืองอัลลกัปปะนคร และเมืองเวฏฐทีปกะนครนั้นแล

พระยาธรรมาโศกเอาธาตุเจ้าใส่ในผอบคำทั้งหลายก็พร่ำหลายอัน เทวดาทั้งหลายจึงนำเอาธาตุเจ้า ๘ องค์นี้ กับทั้งโกศคำมาไว้ในที่ๆ พระพุทธเจ้าอธิษฐานไว้ในเมืองหริภุญไชย ด้วยอธิษฐานแห่งพระพุทธเจ้านั้น

พระธาตุเจ้า ๘ องค์นี้ อาจารย์เจ้าลางจำพวกว่าธาตุเขี้ยว ลางจำพวกว่าธาตุกระดูกกระหม่อม ลางจำพวกว่าสรีรธาตุ(๑) บ่นิยม อาจารย์เจ้ายังว่าเป็น ๓ นัยดังนี้

ถัดนั้นพระยาอาทิตตราชก็ให้กระทำโกศทองคำ โกศทองเหลือง โกศงา โกศไม้จันทน์ ให้ใหญ่กว่ากันเป็นลำดับ เอาโกศไม้จันทน์ไว้ภายนอก เอาโกศงาไว้ภายในโกศไม้จันทน์ เอาโกศทองเหลืองซ้อนไว้ภายในโกศงา แล้วโกศเงิน แล้วเอาโกศทองคำอันมากับพระธาตุเจ้าแต่เดิมนั้นไว้ภายในโกศทั้งหลาย แล้วก็ให้รจนาหินก้อนหนึ่งหนาประมาณศอกหนึ่ง ยาวและกว้างนั้นประมาณ ๒ ศอกคืบ สำหรับรองโกศธาตุทั้งหลายนั้น ดูงามหาที่จะเปรียบเทียบบ่ได้

ตั้งแต่พระพุทธเจ้าแห่งเรานิพพานไปแล้ว บีเดือนวันคืนมาได้พันปลาย ๙ บี ว่าธาตุพระพุทธเจ้าเพิ่งออกมาปรากฏเป็นที่บูชาแก่มนุษย์และเทวดาทั้งหลาย ในขณะเมื่อพระยาอาทิตตราช อาราธนาด้วยประการดังกล่าวมานั้น เหตุดังนั้น อาจารย์เจ้าจึงกล่าวเป็นคาถาแปลความก็คล้ายกับหนหลัง

พระยาอาทิตตราชก็ให้เอาหินมาเพื่อจักก่อให้เป็นเจดีย์ ครั้นได้หินมาบริบูรณ์แล้ว จึงให้หานักปราชญ์มาพิจารณาดูวันยามฉายาฤกษ์อันเป็นมงคลแล ครั้นได้ฤกษ์แล้ว พระยาก็แบกหินอันเป็นมงคลนั้นมาก่อในท่ามกลาง เพื่อจักให้ก่อก่อนสำหรับเป็นที่รองโกศธาตุพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นแล ครั้นพระยา

---

(๑) ฉบับ มช. เป็นธาตุสมณะ

หยิบหินก้อนนั้นยอขึ้นก็ให้ประโคมดุริยดนตรีเป็นมงคลเสียงอึงมี่นัก เป็นดังเมฆอันพัดกันในท้องฟ้าฉะนั้น ก็เป็นอันดังก็กก้องทั่วเมืองหริภุญไชยทั้งมวลนั้น พระยาก็ให้ก่อในที่หนึ่ง แล้วก็ให้ก่อเป็น ๔ เสาดังเสาปราสาทสูงได้ ๑๒ ศอก ให้เป็นประตูโค้งทั้ง ๔ ด้านอยู่ภายนอกโกศธาตุเจดีย์นั้นแล ในเมื่อธาตุเจดีย์เสร็จพร้อมทุกอันแล้ว พระยาก็ให้ฉลองเจดีย์มีเครื่องพร้อมทุกอันกระทำบูชาอยู่ถ้วน ๗ วัน ๗ คืน ในวันถ้วน ๗ นั้นทรงถวายเครื่องอัฐบริขารเป็นทานแก่สงฆ์เจ้าทั้งหลายมากนักแล

ฝ่ายนางปทุมวดีผู้เป็นอัครมเหสีนั้น ก็ให้ก่อเจดีย์องค์หนึ่งเป็นเหลี่ยมภายข้างก้ำเหนือมหาธาตุเจ้า นางก็ให้ใส่ทองคำลงที่ยอด จึงให้ชื่อว่าสุวรรณ-เจดีย์ ครั้นว่าเสร็จพร้อมบริบูรณ์แล้ว นางก็ให้ฉลองบูชาสักการมากนัก ทั้งได้ถวายอัฐบริขารเป็นทานแก่ภิกษุสงฆ์ และท้าวทั้ง ๒ ประกอบด้วยศรัทธาเสมอกัน บำเพ็ญยังบุญ เป็นต้นว่า ให้ทานรักษาศีลฟังธรรมมิได้ขาด มีใจเลื่อมใสศรัทธาในแก้วเจ้าทั้ง ๓ ทุกวันนั้นแล พระยาอาทิตตราชได้เสวยราช-สมบัติในเมืองหริภุญไชยได้ ๑๓ ปี[๑] มีพระชนมายุได้ ๘๐ ปี ก็สิ้นบั๋ญจขันธ์วันนั้นแล

สืบลูกหลานเหลนแห่งนางจามเทวี ตั้งแต่พระยามหันตยศมาถึงพระยา-อาทิตตราชนี้ได้ ๒๗ พระองค์ ล้วนแต่เป็นบั๋จจยทายกช่วยกันรักษาศาสนาพระพุทธเจ้ามาทุกพระองค์แล

ครั้งนั้น ยังมีพระยาตนหนึ่งชื่อว่าธรรมิกราช ได้เป็นพระยาแทน ท่านก็ประกอบด้วยศรัทธา ได้สร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่งสูงได้ ๑๘ ศอก เรียกว่าอัฏฐารสมาจนบัดนี้แล ครั้นเสร็จบริบูรณ์แล้ว พระยาก็ให้แต่งเครื่องบูชาฉลองเป็นอันมาก มีต้นว่าธงผ้า ธงไชย และพวงดอกไม้ห้อยย้อยมีวรรณ

---

(๑) ฉบับ มช. เป็น ๓๐ ปี

ต่าง ๆ แล มีลมพัดกวัดแกว่งสักการบูชาถ้วน ๗ วัน ๗ คืน ในวันถ้วน ๗ นั้นก็ให้ถวายเครื่องอัฐบริขารเป็นทานแก่ภิกษุสงฆ์ ท้าวก็มีใจศรัทธาในแก้วเจ้าทั้ง ๓ มีให้ทานรักษาศีลฟังธรรมเป็นต้น เสวยราชสมบัติได้ ๕ ขวบเข้าก็ทำลายปัญจขันธ์วันนั้นแล ถัดนั้น ยังมีพระยาตนหนึ่งชื่อว่ารถราช ได้เป็นพระยาแทนได้ ๕ ขวบเข้า ก็ทำลายปัญจขันธ์แล ถัดนั้นยังมีพระยาตนหนึ่งชื่อว่าสรรพสิทธิ์ เกิดมาได้ ๕ ขวบ ได้เป็นพระยาแทนพ่อ จึงให้ช่างมาเขียนรูปพระพุทธเจ้าไว้ในผ้าสำหรับเอาไว้ไหว้ พลอยให้สร้างพระพุทธรูปด้วยทองแดงองค์ ๑ ด้วยเงินองค์ ๑ ด้วยทองคำองค์ ๑ ด้วยดินบก[๑]องค์ ๑ และด้วยงาองค์ ๑ สำหรับเอาไว้ไหว้และบูชานั้นแล เมื่อเป็นพระยาใหญ่มาได้ ๗ ปี ก็ปลงราชสมบัติไว้ให้แก่แม่ แล้วออกไปบวชเป็นสามเณร ได้ให้ผอบสำหรับใส่พระสารีริกธาตุ แล้วให้สร้างหนังสือ ๑๒ คัมภีร์ เมื่อใหญ่ได้ ๑๐ ปี[๒] ให้สร้างมหาวันกับทั้งเจดีย์ เมื่อเสร็จแล้วก็ให้ฉลองและถวายทานเป็นอันมาก แล้วให้สร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่งไว้ในมหาวันนั้น เมื่อท่านมีอายุได้ ๑๗ ปีจึงสึกออกเป็นคน ก็ได้ราชาภิเษก ชื่อว่าพระยาสรรพสิทธิ์นั้นแล แต่นั้นไปก็เสวยราชสมบัติตั้งอยู่ในเทศพิธราชธรรมบ่ให้ผิด แล้วกระทำคูหาอันหนึ่งริมต้นมหาโพธิ์ ถัดนั้นให้สร้างพระพุทธรูปอันแล้วด้วยดินเผา ๑๐ องค์ไว้ในคูหานั้น ถัดนั้นให้สร้างพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่งแล้วด้วยทองแดง สิ้น ๗๐๐ กหาปณะ แล้วก็ให้พอกด้วยคำ ถัดนั้นให้สร้างพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่งไว้ในเค้าต้นไม้มุจจลินท์ สิ้น ๒๕ กหาปณะ ถัดนั้นให้แต่งดอกไม้คำประดับด้วยแก้ว ๗ สิ่งไว้ในหอ ถัดนั้นให้สร้างธรรมปิฎกทั้ง ๓ บริบูรณ์ทุกคัมภีร์ แล้วให้สร้างพระเจดีย์องค์หนึ่งชื่อรัตนเจดีย์ ให้มีที่บูชาพร้อมทุกอันแล เมื่อ

---

(๑) สมุก ฯ

(๒) อีกฉบับหนึ่ง เป็น ๑๑ ปี

พระยามีอายุได้ ๑๙ ปีก็ให้ฉลองพระเจดีย์ และถวายทานแก่ชาวเจ้าทั้งหลายอันมาชุมนุมกันในที่นั้น ชาวเจ้าทั้งหลายฝูงอันมาแต่ลังกาทวีปนั้นเอาลูกมหาโพธิ์มาถวายแก่พระยา ๆ ก็ให้ปลูกไว้ในเมืองหริภุญไชยภายใต้มหาฉัตรธาตุเจ้า แล้วให้สร้างพระพุทธรูปองค์ ๑ กับบรรณศาลาหลัง ๑ สำหรับไว้พระพุทธรูปนั้น ครั้นเสร็จแล้วก็ให้ฉลองนั้นแล ถัดนั้นให้กระทำโกศทองคำอันหนึ่ง ประดับด้วยแก้ว ๗ สิ่งใส่ภายนอกโกศทองคำ อันพระยาอาทิตตราชกระทำไว้เมื่อก่อนนั้น แล้วให้เอาหินมาก่อครอบปราสาท อันพระยาอาทิตตราชสร้างสูงได้ ๒๔ ศอก แล้วให้แต่งเครื่องบูชา มีต้นว่าปี่พาทย์ คนขับ คนฟ้อน และคนทำแบบทั้งหลายไว้ให้อุปัฏฐากปฏิบัติบูชาทุกค่ำเช้าตราบเท่าถึงบัดนี้แล เมื่อพระยามีอายุได้ ๒๖ ปีก็กระทำเดชะรี้พลไป แล้วกระทำกุฏีวิหาร และอุปัฏฐากด้วยจตุปัจจัยนั้นแล พระยาตนนั้นมีศรัทธาในแก้วทั้ง ๓ ยิ่งนัก ได้ให้น้ำและจังหันแก่พระสงฆ์ ๑๐๐ หาบทุกวัน ถัดนั้นให้นาเป็นของบูชาธรรม ๔ เผียก(๑) ถัดนั้นให้นาเป็นจังหันแก่ชาวเจ้านั้น ๒๗๘ เผียก แล้วให้จารึกไว้ในหินสำหรับรองภายหน้าพระพุทธรูปเจ้านั้น เมื่อพระยามีอายุได้ ๓๑ ปี ได้กระทำอุโบสถาคาร และแจกข้าวสุกแก่ชาวเจ้าอันมาในอุโบสถนั้น ๑๐ เผียกแล เมื่อพระยามีอายุได้ ๓๒ ปี ก็ละฆราวาสสมบัติออกบวชพร้อมด้วยลูก ๒ คนไปอยู่ในอุโบสถนั้น เขาทั้ง ๓ คนพ่อลูกอยู่กระทำสมณะพอดีแล้วก็สึกออกมาเป็นพระยา ก็ให้สร้างสถูปรูปเจดีย์เป็นอันมาก ท่านเป็นพระยาได้ ๔๕ ปี ก็สิ้นอายุนั้นแล

ถัดนั้นลูกท่านชื่อเชษฐราชได้เป็นพระยาแทนได้ ๑๕ ปี ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นลูกท่านชื่อจักเยกะราชเป็นพระยาแทนได้ ๑๒ ปี ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยาผู้ชื่อโธรการเป็นพระยาแทนได้ ๓ เดือน ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยาผู้ชื่อ

---

(๑) ในที่นี้ เป็นเครื่องวัดเครื่องตวง

ตวาญชะเป็นพระยาแทนได้ ๑๒ ปี ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยาชื่อเตโวเป็นพระยาแทนได้ ๓ ปี ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยาผู้ชื่อสิริบุญชะเป็นพระยาแทนได้ ๒๐ ปี ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยาผู้ชื่ออุเทนเป็นพระยาแทนได้ปี ๑ ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยาผู้ชื่อพินไทย(๑) เป็นพระยาแทนได้ ๓๐ ปี ก็สิ้นอายุ

ยังมีอำมาตย์ผู้หนึ่งชื่อไทยอำมาตย์ ให้มันไปกินเมืองเชลางค์โพ้น มันก็เอารี้พลมารบเมืองหริภุญไชย และคนทั้งหลายก็มาไหว้พระยาว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า บัดนี้ชาวเชลางค์จักมารบเอาเมืองหริภุญไชยบัดนี้แล พระยาเท่า(๒) เล่นหมากสะกาอยู่มิได้พูดประการใด ไทยอำมาตย์มันก็ปองเอาเมืองหริภุญไชยได้แล้วได้เป็นพระยาแทน พระยาพินไทยมันก็หนีไปหนตะวันตกเวียง ไทยอำมาตย์มันก็ให้รี้พลขับไปทัน เขาก็ฆ่าพระยาเสีย แล้วคืนมาบอกแก่พระยาไทยอำมาตย์ว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ให้ตูข้าไปขับพระยาทันแล้ว ตูข้าก็ฆ่าเสียแล้ว พระยาไทยอำมาตย์ก็ให้ไปส่งสการศพเสีย ไทยอำมาตย์ได้กินเมืองไม่นานเท่าใดก็สิ้นอายุนั้นแล ถัดนั้นพระยาผู้ชื่อว่าอาตานนะ มันผู้นี้มิได้คารวะแก้วทั้ง ๓ ย่อมให้ขุดรื้อพระเจดีย์ศรีมหาโพธิ์ เป็นพระยาได้ ๓ ปีก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยามุตตะเป็นพระยาแทนได้ปี ๑ ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยาตนหนึ่งชื่อว่าหวามราชเป็นพระยาแทนได้ ๑๐ ปี ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยาตนหนึ่งชื่อว่าพระยาถรดเป็นพระยาแทนได้ ๑๐ ปี ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยาโยตเป็นพระยาแทนได้ ๑๐ ปี ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยาอ้ายเป็นพระยาแทนได้ ๓ เดือน ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยาเสตเป็นพระยาแทนได้ปี ๑ ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยาโลละเป็นพระยาแทนได้ ๓ ปี ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยาโยตตะเป็นพระยาแทนได้ ๓ ปี ก็สิ้นอายุ ถัดนั้นพระยาญีบาเป็นพระยาแทนได้ ๓ ปี (๓) ก็สิ้นอายุ

---

(๑) ในชินกาลมาลินี เป็นพันโตญราช

(๒) เพียงแต่

(๓) ฉบับ มช. เป็น ๑๐ ปี

ครั้งนั้นพระยามังรายผู้กินเมืองเชียงรายโพ้น ได้ยินข่าวสาส์นเมืองหริภุญไชยว่าสุขเกษมยิ่งนัก จึงเจรจากับด้วยอำมาตย์ทั้งหลายว่าฉะนี้ ดูกรอำมาตย์ทั้งหลาย ดังเราได้ยินมาว่าเมืองหริภุญไชยสุขเกษม ดังฤาเราจักปองเอาให้ได้นั้นแล อำมาตย์ฝูงอื่นมิได้ทูลสักคน แลยังมีอำมาตย์ผู้หนึ่งชื่ออ้ายฟ้ามันก็ยอมือไหว้ว่า ข้าแต่มหาราชเจ้าๆ จงพิจารณาอันจักปองเอาเมืองหริภุญไชยนั้นไม่ยากเลย พระยามังรายกล่าวว่าดังฤามึงว่าไม่ยาก อ้ายฟ้าว่าข้าแต่มหาราชเจ้าผู้ข้าจักพิจารณาดูสักคืนหนึ่งก่อน ข้าพิจารณาได้แล้วหากจักมาไหว้มหาราชเจ้าแล วันภายหลังมันจึงไปไหว้พระยามังรายในที่สงัดว่า ข้าแต่มหาราชเจ้าๆ จงริบเอา ช้าง ม้า ลูกและเมียของข้าให้สิ้นแล้ว จงขับข้าเสียจากเมืองเชียงรายนี้แล้วจงเอากลองไปตีป่าวประกาศรี้พลว่า อ้ายฟ้าปฏิบัติผิดในพระยาของเรา และผู้ใดหากเห็นในที่ใด จงให้ขับหนีไปจากอาณารัฐแห่งเรานี้เถิด ครั้นว่าฉะนี้แล้ว ข้าจักหนีไปพึ่งยังพระยาญีบาโพ้นแล ครั้นว่าเข้าไปอยู่ในสำนักพระยาญีบาโพ้นแล้ว ข้าจักริปองในเมืองหริภุญไชยนั้นจักได้ด้วยง่ายแก่มหาราชเจ้าแล เมื่อข้าไปรู้ไปเห็นกิจภายนอกภายในถ้วนทุกสิ่งแล้ว กาลอันควรข้าก็จักกล่าวข่าวสาส์นมาถึงมหาราชเจ้าแล ในวันภายหลัง พระยามังรายจึงให้ตีกลองป่าวแก่คนทั้งมวลแล้ว จึงให้คนไปริบเอา ช้าง ม้า และลูกเมียของอ้ายฟ้านับเสี้ยงนั้นแล อ้ายฟ้าก็หนีมาพึ่งพระยาญีบาแล้วกล่าวว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ตัวข้านี้หากเป็นข้าพระยามังรายแต่น้อยแท้ไซร้ บัดนี้ท่านฟังคำส่อเสียด จึงริบเอาสมบัติ ช้าง ม้า และลูกเมียของข้าสิ้นแล้วขับข้าหนีจากเมืองมา ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าหาที่พึ่งบ่มิได้ ข้าจึงเข้ามาสู่สำนักแห่งพระองค์ เพื่อจักอุปัฏฐากพื้นตีนแห่งมหาราชเจ้าบัดนี้ ครั้นว่าอ้ายฟ้าไหว้แล้ว พระยาญีบาจึงให้ของรางวัลแก่มันเป็นอันมาก ในวันต่อมาพระยาจึงเรียกมาถามดูว่าดังนี้ ดูกรอ้ายฟ้า เมื่อมึงอยู่ในสำนักพระยามังรายนั้น พระยามังรายยังให้มึงรับราชกิจเป็นดังฤา อ้ายฟ้าจึงทูลว่า

ข้าแต่มหาราชเจ้า พระยามังรายย่อมให้ข้าไต่สวนถ้อยความแห่งชาวเมือง ให้ข้าใส่นาและบ่าวรี้พลทุกหมู่แล ทีนั้นพระยาญีบาก็เลี้ยงมันอยู่ในราชกิจอันไต่สวนถ้อยความนั้นก่อน อ้ายฟ้าก็ทำให้ชอบใจของพระยาญีบาทุกอันนั้นแล พระยาญีบาก็ใส่นาให้มันกิน คนทั้งหลายก็ยกย่องมันว่าดีทุกคน เมื่อวันภายหลังนั้น พระยาก็ให้มันรู้ด้วยอันส่วยเล่านั้นแล มันแต่งให้เขาเกลียดชังพระยาโดยมาก พระยาพึงใจแก่มันมากนัก พระยาให้มันแต่งรี้พลทั้งหลาย และกระทำกิจการงานบ้านเรือนทั้งมวลด้วย เมื่อหัวทีมันกระทำให้พึงใจของคนทั้งหลายมากนัก และพึงใจของพระยาญีบาทุกอันนั้นแล พระยาก็ปลงอาชญาไว้ให้แก่มัน ให้คนทั้งหลายฟังคำมันทุกคนนั้นแล ครั้นว่าอาชญาเมืองเข้ามาอยู่ในเงื้อมมือของมันทั้งภายนอกและภายในบริบูรณ์ทุกอันแล้ว อ้ายฟ้าจึงเอาข่าวสาส์นไปบอกแก่พระยามังรายว่าทีนี้ควรมหาราชเจ้าจะเอารี้พลเข้ามาแล ทีนั้นพระยามังรายก็เอารี้พลเข้าไปตั้งอยู่ที่แชสักนั้นแล อ้ายฟ้ารู้ข่าวว่าพระยามังรายเอารี้พลมาตั้งอยู่ที่แชสักดังนั้น มันก็ไปบอกแก่พระยาญีบาว่า ข้าแต่มหาราชเจ้าดังได้ยินมาว่า พระยามังรายเอารี้พลมาตั้งที่แชสักนั้นนา มหาราชเจ้าจะกรุณาแก่ผู้ข้าทั้งหลายเป็นประการใด พระยาญีบาว่า ผิดังนั้นมึงจงเอารี้พลออกไปรบกับพระยามังรายเถิด อ้ายฟ้ามันได้ยินคำพระยาว่าดังนั้น มันก็เอารี้พลออกไปแล้ว มันก็ให้ไปบอกแก่พระยามังรายว่าข้าไหว้ตีนมหาราชเจ้าว่า ฉันใดรี้พลเชียงรายเราจักวกหลังชาวหริภุญไชยนี้ได้ ให้มหาราชเจ้ารีบมาพลันเถิด พระยามังรายก็รีบมาตั้งทัพอยู่ที่แชสักนั้น ก็รีบแต่งโยธาหมู่หนึ่งให้มาทางหนเหนือ ที่นั้นคนเรียกว่าดอยวกมาจนบัดนี้ ครั้นวกได้แล้วเขาก็ลงมานั้นแล ชาวหริภุญไชยรู้ข่าวว่าเขาวกหลังได้ เขาก็ลงมาทางตะวันตกแห่งเวียงหริภุญไชยนั้น โยธาทางเชียงรายก็มารบเขานั้นแล อันว่ารี้พลทั้งหลายทางหริภุญไชยก็แตกขจัดขจายไป คนทั้งหลายจึงเรียกที่นั้นว่าเชียงรายต่อเท่าบัดนี้ ครั้งนั้นอ้ายฟ้ารู้ข่าวว่า

ชาวหริภุญไชยพ่ายหนีไปดังนั้น มันก็คืนมาบอกแก่พระยาญีบาว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า บัดนี้โยธาชาวเชียงรายรบรี้พลชาวหริภุญไชยแห่งเราพ่ายแล้ว ช้าง ม้า ขุนนางแห่งมหาราชเจ้ามีมากนักโดยแท้ มหาราชเจ้าจงเอาขุนนางช้างม้าไปสู่น้องท้าวพระยาเบิกในเมืองเขลางค์โพ้นก่อนเถิด ตูข้าจักรับอาษาบ้องกันพระนครไว้ให้จงได้ พระยาญีบาก็ฟังถ้อยคำ แล้วจึงเอารี้พล ช้าง ม้า ขุนนางออกไปตามถ้อยคำแห่งอ้ายฟ้านั้น อ้ายฟ้าจึงรีบไปบอกแก่พระยามังรายว่ามหาราชเจ้าจงรีบมาโดยพลันเถิด พระยามังรายได้ยินข่าวสาส์นดังนั้นก็รีบมาโดยเร็วพลัน ครั้นพระยาญีบาพาเอาขุนนางช้างม้าหนีไปถึงดอยแห่งหนึ่งแล้วจึงขึ้นไปบนดอยแลดูเมืองหริภุญไชยอันงดงามยิ่งนัก ท่านเสียดายจนน้ำตาไหลนั้นแล ดอยอันนั้นคนทั้งหลายจึงเรียกว่าดอยบาไห้ต่อเท่าจนบัดนี้แล

ครั้งนั้นพระยามังรายก็อยู่ในเมืองหริภุญไชยนั้น อ้ายฟ้ามันก็ไปอยู่ที่หนองตาเดียว(๑) นั้นแล ครั้นว่าพระยาญีบาไปพ้นดอยแล้ว มันก็เอารี้พลเข้ามาไหว้พระยามังรายว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ความปรารถนาทั้งมวลแห่งพระองค์ก็สัมฤทธิ์แก่มหาราชเจ้านี้แล้ว ครั้งนั้นพระยามังรายก็ยินดีกับด้วยอ้ายฟ้ามากนัก จึงคืน ลูกเมีย ช้าง ม้าข้าหญิงชายแก่อ้ายฟ้าดังเก่า ยังซ้ำให้รางวัลช้างม้าแก้วแหวนมากนักแล

พระยาญีบาก็ไปตายในสำนักของน้อง ชื่อว่าพระยาเบิกในเมืองเขลางค์โพ้นแล

แต่นั้นไปพระยามังรายก็เสวยราชสมบัติ กระทำให้จำเริญแก่ชาวเมืองทั้งหลายเป็นอันมาก แล้วจึงเจรจากับด้วยอ้ายฟ้าว่า ดูกรอ้ายฟ้าเมืองหริภุญไชยนี้เป็นเมืองมหาธาตุเจ้ากูอยู่มิได้แล กูจักออกไปอยู่ที่ทับทานเซ่โพ้น(๒) มึงจง

---

(๑) ฉบับ มช. เป็น หนองตาดอย

(๒) ฉบับ มช. เป็นทับบ้านแซ่พล

อยู่เป็นใหญ่ในเมืองหริภุญไชยนี้เถิด พระยามังรายก็ให้อ้ายฟ้าเป็นใหญ่ในเมืองหริภุญไชยนั้น แล้วก็ออกไปอยู่ที่เมืองเชาโพ้นแท้แล

เมื่อนั้นข้ามหาธาตุจักเอาคำพอกเสาปราสาทมหาธาตุได้พัน[๑]แผ่นมีน้ำหนักได้ ๘๐๐ คำแล้ว ผ้าขาว[๒]ทั้งหลายจึงไปไหว้มหาเถรเจ้าผู้รักษามหาธาตุเจ้า ๔ ตน ซึ่งเป็นใหญ่ในที่นั้น ว่าบัดนี้แผ่นคำพอกเสาปราสาทมหาธาตุเจ้าพัน[๑]แผ่นนั้นมีน้ำหนักได้ ๘๐๐ คำแล้วจะกระทำเป็นดังฤๅ มหาเถรเจ้ากล่าวว่า บัดนี้พระยามังรายยังไว้อ้ายฟ้าให้เป็นใหญ่ในที่นี้นา สูจงไปบอกแก่ขุนฟ้าเถิด ผ้าขาวก็ไปบอกแก่ขุนฟ้าทุกประการ แล้วขุนฟ้าจึงกล่าวว่า สูมาบอกแก่กู กูก็รู้ด้วยแท้ พระยามังรายเจ้ายังสมนา[๓]สูทั้งหลายจงไปบอกแก่ท่านก่อนเถิด เขาทั้งหลายก็พากันไปบอกแก่พระยามังรายทุกประการนั้นแล พระยามังรายจึงว่า กูยังไว้ขุนฟ้าอยู่ที่นั้นให้เป็นใหญ่แท้จริง กูนี้เป็นขุนญวนขุนร้อยดอกกิจทั้งหลายทั้งมวลไม่เป็นใหญ่กว่ามหาเถรแล ขุนฟ้าก็ดี ว่าอย่างไร จงพากันกระทำเถิด ผ้าขาวทั้งหลายกับคนทั้งหลายก็มาบอกทุกประการ ครั้งนั้นผ้าขาวขุนฟ้าและมหาเถรเจ้าทั้งหลาย ชุมนุมพร้อมกันแปลงที่รักษาธาตุเจ้าให้มั่นคง จึงให้คนทั้งหลายไปเอาหินมาแล้ว จึงพร้อมกันก่อครอบให้กลม มิให้เป็นดังคูหาเหมือนดังเมื่อก่อนนั้น ทางสูงได้ ๗๐ ศอก[๔]ให้รจนาให้วิจิตรในยอดแล้ว ก็ให้ใส่คำลงในที่นั้นแล

ถัดนั้นพระยามังรายออกมาตั้งอยู่ที่กุมกามแปลงบ้านอยู่ ๓ แห่ง แห่ง ๑ ชื่อว่าบ้านกลาง แห่ง ๑ ว่าบ้านลุ่ม แห่ง ๑ ชื่อว่าบ้านแหมนั้น ก็อยู่

---

(๑) ฉบับ มช. และอีกฉบับหนึ่งเป็น ๒ แผ่น

(๒) คือ ปะขาว

(๓) ฉบับ มช. เป็น ยังสู่ยังนา คือยังอยู่

(๔) ฉบับ มช. เป็น ๑๗๐ ศอก

เสวยสมบัติในที่นั้น ท่านยินดีในศาสนาพระพุทธเจ้า จักใคร่กระทำบุญอันใหญ่ เป็นต้นว่าสร้างเจดีย์นั้น จึงให้อำมาตย์ทั้งหลายหาหินมาแล้วก็ให้ก่อเป็น ๔ เหลี่ยม แต่ละด้านให้มีพระพุทธรูปเจ้า ๑๔ องค์ แล้วให้ใส่คำแต่ยอดลงมาดูงามนัก ใส่ชื่อว่ากู่คำ แล้วให้ฉลองและถวายมหาทาน กับทั้งเครื่องอัฐบริขารแก่สงฆ์เจ้ามากนักแล

วันหนึ่งพระยามังรายไปมีแอ่วที่ดินดอยอุจฉุบรรพต คือว่าดอยลวะโพ้น พระยาเห็นดอยอันหนึ่งใหญ่กว้างงามนัก จักใคร่ตั้งเมืองอยู่จึงเจรจากับด้วยอำมาตย์ทั้งหลายว่า ดูกรอำมาตย์ เราจักตั้งเมืองอยู่ที่นี้ อำมาตย์ก็ขานว่าที่นี้ดีแล พระยาจึงให้อำมาตย์ทั้งหลายพิจารณาดูเดือนวันยามนักขัตตฤกษ์ดีแล้ว จึงให้แต่งเวียงวัดเอาทางยาวนั้น ๑,๐๐๐ วา ทางกว้าง ๙๐๐ วา แล้วจึงตั้งเรือนหลวง ๒๐ ห้อง เสร็จบริบูรณ์ทุกอัน จึงให้นักปราชญ์ทั้งหลายพิจารณาดูฤกษ์วันยามอันเป็นมงคลแล้ว ก็ให้จัดพิธีขึ้นสู่เรือนหลวงในวันนั้น เมืองอันนั้นใหม่นี้จึงได้ชื่อว่าเชียงใหม่เพื่อเหตุนั้นแล พระยามังรายเสวยราชสมบัติมิให้ผิดทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ ก็บ่าวชาวเมืองทั้งหลายให้สร้างสวนหมากแปลงเหมืองฝาย กระทำข้าวบีข้าวดอ[๑]แล ถัดนั้นก็บ่าวคนทั้งหลายให้กระทำบุญรักษาศีล อันเหตุที่พระยาและชาวเมืองอันรู้กระทำบุญนั้น เมืองหริภุญไชยและเมืองเชียงใหม่จึงสุขเกษมมากนัก และประกอบด้วยโภคสมบัติมากนัก จึงปรากฏทั่วไปว่า ลือ ลวะ ลาว ชาวไตย ม่าน เม็ง ทุกแห่งนั้นแล

พระยามังรายมีลูกชาย ๒ คน ผู้ ๑ ชื่อว่าคราม ผู้ ๑ ชื่อว่าเครื่อง ๆ นั้นได้ไปกินเมืองเชียงราย กินเมืองอยู่ได้ ๒๓ ปี[๒]ก็สิ้นอายุนั้นแล ลูกผู้ชื่อว่า

(๑) ข้าว ๓ เดือน
(๒) ฉบับ มช. เป็น ๒๗ ปี

คราม้นี้กระทำส่งสการศพพ่อของตนแล้ว ก็เอากระดูกไปก่อเจดีย์ไว้ก้ำใต้เมืองเชียงใหม่ แล้วก็คืนมากินเมืองแทนพ่อของตนได้ ๔ เดือน ก็ให้ลูกของตนผู้หนึ่งชื่อว่าแสนพูเป็นพระยาแทน แล้วก็ไปหาเจ้าเครื่องอันเป็นน้องของตนยังเมืองเชียงรายโพ้น เจ้าเครื่องรู้ว่าพ่อของตนตาย ก็มาสู่เมืองเชียงใหม่เพื่อจักเอาเมืองแล แสนพูผู้หลานรู้ข่าวว่าอาว์จักมาเอาเมือง มันกลัวก็หนีไปหาพ่อยังเมืองเชียงรายโพ้นแล พระยาเครื่องก็เสวยราชสมบัติในเมืองเชียงใหม่และเมืองหริภุญไชยแล้วก็มีใจศรัทธาในแก้วทั้ง ๓ ได้ถวายทานมากนักมีต้นว่าอัฐบริขารแก่สงฆ์เจ้าทั้งหลาย เสวยราชสมบัติอยู่ได้ ๑๑ ปีกับ ๙ เดือน ย่อมปฏิบัติบูชาพระมหาธาตุเจ้าตราบเท่าชีวิตนั้นแล ลูกพระยาเครื่องกินเมืองได้ ๒ เดือนก็สิ้นอายุ

พระยาครามให้ลูกของตนผู้ชื่อว่าแสนพูมากินเมืองได้ ๓ เดือน พระยานำถุมยกรี้พลมาแต่เมืองเชลางค์ มารบเอาเมืองหริภุญไชยนั้นพระยาแสนพูออกหนีไปอยู่เมืองเชลางค์โพ้น ใช้ไปบอกแก่พ่อตนยังเมืองเชียงรายโพ้น พระยาครามก็ให้แสนพูเอารี้พลมารบ พระยานำถุมออกรบกับแสนพูได้ชนช้างกัน ส่วนรี้พลของพระยานำถุมก็แตกพ่ายหนีไป พระยาแสนพูก็ไล่จับเอาพระยานำถุมทั้งเป็น ก็เอาไปถวายแก่พระยาครามตนพ่อ พระยาครามให้มีใจกรุณาบ่ฆ่า จึงเอาไปไว้ยังเมืองเขินนั้นแล

สัตว์ฝูงนี้ครั้นเอาตัณหามานะเป็นหัวหน้าแล้ว ก็ย่อมประกอบด้วยภัยโศกทุกข์ประดุจดังพระยานำถุมนี้แล เหตุดังนั้นพระพุทธเจ้าเทศนาว่า ตณฺหาย ชายเต โสโก เป็นอาทิ อนุสาสนีแห่งพระพุทธเจ้าเทศนาไว้เป็นคำสอนแก่บริษัท คือคฤหัสถ์นักบวชทั้งหลายแล พระยาแสนพูได้เสวยราชสมบัติหาศัตรูบ่ได้ ต่อกาลบ่นานเท่าใด พระยาครามตนพ่อก็สิ้นอายุไป พระยาแสนพู

ก็จัดแจงส่งสการศพพระยาตนพ่อกระทำบุญอุทิศไปให้ แล้วจึงอุสสาภิเษกนางตนแม่ขึ้นเสวยราชสมบัติในเมืองนั้นแล

อยู่มาบ่นานเท่าใด พระยาแสนพูก็ออกไปยังเมืองเชียงราย สร้างเมืองเงินยาง[๑]พระยาแสนพูนี้มีศรัทธาในแก้วทั้ง ๓ ประการยิ่งนัก ให้สร้างสถูปรูปเจดีย์วิหารในเมืองนั้นมากนัก แล้วกลับมาอยู่เมืองหริภุญไชยนี้ดังเก่า แล้วให้สร้างพระพุทธรูปเจ้า ๒ องค์ไว้เหมือนดังนางจามเทวี กับให้แปลงธรรมสภาศาลา และให้ก่อเจดีย์สร้าง[๒]มหาธาตุเจ้า กับทั้งพระพุทธรูปเจ้า ๒ องค์นั้นสิ้นคำแสน ๑ แล

ลูกท่านชื่อว่าพระยาคำฟู ออกไปรบเอาเมืองตากและแพร่ได้ข้ามาถวายแก่พระยาตนพ่อมากนัก ตั้งแต่นั้นไปพระยาคำฟูก็ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม แล้วไว้คนสำหรับให้กวาดลานมหาเจดีย์เจ้าด้านละคน ไว้ให้กวาดลานพระ-พุทธรูปเจ้าผู้หนึ่ง ไว้ให้กวาดลานมหาโพธิ์เจ้าผู้หนึ่ง ในวัดมหาวันนั้น[๓] ถัดนั้นก็ได้ถวายกัปบิยการกแก่ชาวเจ้าวัดละคนนั้นแล ครั้นอยู่มาบนานเท่าใด พระยาตนพ่อก็สิ้นอายุ พระยาคำฟูตนลูกก็ให้อำมาตย์ผู้หนึ่งอยู่รักษาเมืองหริภุญไชย ส่วนพระยาก็ไปส่งสการศพพระยาตนพ่อ แล้วก็ได้อยู่กินเมืองเชียงรายแทนพ่อตนนั้นแล ครั้นพระยาคำฟูได้เป็นใหญ่แล้ว ก็มาคำนึงในใจว่า กูได้เป็นใหญ่ฉะนี้ก็เหตุด้วยบุญ ควรกูจะกระทำบุญเพิ่มเติมอีกเถิด พระยาก็ให้เอาเงินและคำลี่มออกมามากนัก จึงใช้ให้บัณฑิตผู้หนึ่งชื่อมณีวัง ให้เอาเงินและคำมาพอกมหาธาตุเจ้า กับให้แปลงจตุปัจจัยแก่ชาวเจ้าทั้งหลาย กับให้สร้างศาลาพังธรรมใหญ่หลังหนึ่งหน้าพระธาตุเจ้านั้นแล มณีวังบัณฑิตก็ให้กระทำบริบูรณ์ทุกอัน แล้วจึงกลับไปบอกแก่พระยา ครั้นพระยาได้ยินแล้ว

---

(๑) ฉบับ มช. เป็น สร้างเชียงรายใหม่ สร้างเถิน ยังคา
(๒) ฉบับ มช. เป็น ก่อเจดีย์พอกยอด
(๓) ฉบับ มช. เป็น มหาวันนั้นผู้หนึ่ง

ก็มีปีติโสมนัสมากนัก พระยาก็กระทำบุญไปมิได้ขาดสาย กินเมืองอยู่ได้ ๑๐ ปี ก็สิ้นอายุไปแล

ถัดนั้นลูกผู้ชื่อว่าผายูเป็นพระยาแทน ประกอบด้วยศรัทธามากนัก จึงสร้างวัดลีเจียงพระนั้น พระยาใคร่ให้สร้างเจดีย์ จึงให้คนทั้งหลายหาดินและอิฐมา เขาไปหาทั่วทุกแห่ง เขาจึงไปเห็นเจดีย์หางรอบ(๑)ใหญ่นัก เขาจึงมาบอกแก่พระยา ๆ ก็ให้ไปเอาดินและอิฐทั้งหลายมักว่าเอามาก่อเจดีย์วัดลีเจียงพระนั้นแล ดินและอิฐอันหักอันย่อยที่ได้มานั้นน้อยนัก พระยาก็ให้ชาวเมืองก่อเป็นเจดีย์น้อยไว้องค์หนึ่งแล วัดอันนั้นแต่ก่อนชื่อว่าวัดชมพู บัดนี้เขาเรียกว่าวัดกู่น้อยอยู่หนภายใต้ พระยาผายูเกิดมาได้ ๒๐ ปี ได้เป็นพระยากินเมืองอยู่ได้ ๒๐ ปีก็สิ้นอายุแล

ถัดนั้นท้าวกือนา(๒)ได้เป็นพระยา ท้าวมีใจบุญนักย่อมให้ทานรักษาศีลทุกเมื่อ ท้าวก็ให้สร้างวัดพระยืนกับทั้งวัดสวนดอกไม้แล

ในเมื่อศักราชได้ ๗๙๓ ปีรวงเม็ด(๓) วันนั้นชาวเจ้าทั้งหลาย ๑๒ ตน อันมาแต่เมืองลังกาทวีปโพ้น เขาทั้งหลายพากันขออนุญาตแก่พระยาสุตตโสม แล้ว ก็ไปบวชใหม่ในสำนักมหากัสสปะเถรเจ้าในลังกาทวีปโพ้นแล ครั้นว่าพระยาได้ยินข่าวสาส์นสีลาทิคุณแห่งมหากัสสปะเถรเจ้าแต่ไกล พระยาก็มีใจยินดีนักจักใคร่ได้ไว้ จึงให้แต่งสำเภาใช้ให้คนไปนิมนต์เจ้าไทมา เจ้าไทก็บ่มาจึงให้ลูกศิษย์ตนหนึ่งชื่อว่าอนุมัติอันอยู่ในอุทุมพรกับสามเณรผู้เป็นหลานตนหนึ่ง กับทั้งชาวเมืองพัน ๑๒ ตนนั้น เจ้าไทก็แต่งคมิกวัตต์บริบูรณ์แล้วทุกอัน ก็สั่งอำลาคารวะครูของตนแล้ว ก็ขึ้นขี่สำเภาข้ามมาอยู่ที่เมืองพัน ตาม

---

(๑) ฉบับ มช. เป็น หางรอม
(๒) ก็อ คือ ร้อยล้าน
(๓) ปีกุน ที่ถูกจุลศักราช ๖๙๓

อาชญาแห่งพระยานั้น เจ้าไทก็กระทำศาสนาเป็นต้นว่าผูกสีมาอุโบสถกรรม แล้วกระทำอุโบสถและปวารณากรรมกับด้วยชาวเจ้า ๑๒ ตนนั้น ภายหลังก็บวชสิสสานุศิษย์กว้างขวางยิ่งนัก เทียรย่อมรักษาสิกขาบทบริสุทธิ์ทุกตน ศาสนาพระสัพพัญญูเจ้าก็รุ่งเรืองยิ่งนักในเมืองพันนั้นแล ถัดนั้นคนชาวเมืองกับพระยานั้นยินดียิ่งนักในลีลาทิคุณแห่งเจ้าไท แล้วใคร่จะอุสสาภิเษก เขาจึงสนทนาเจรจาซึ่งกันและกันว่า เราทั้งหลายจักให้นามพิเศษแก่เจ้าไทเป็นดังฤา ทีนั้นนักปราชญ์เจ้าจึงไหว้พระยาว่าข้าแต่มหาราชเจ้า ชื่อว่าดอกไม้มะเดื่อนั้นเป็นอันหายากนักในโลกนี้ และดอกไม้มะเดื่อทั้งมวลนั้นย่อมหายากนัก มหาอนุมัติเจ้าทรงสีลาทิคุณเป็นอันหายากนัก ประดุจดังดอกไม้มะเดื่อฉะนั้นแท้จริง เหตุดังนั้น เราเจ้าข้าทั้งหลายควรให้นามพิเศษแก่เจ้าไทยว่าอุทุมพรบุบผามหาสวามีแล พระยากับชาวเมืองทั้งมวลก็ถูกใจทุกคน ก็จึงพร้อมกันกระทำนามวิเศษว่าอุทุมพรบุบผามหาสวามีนั้นแล แต่นั้นศาสนาพระ-พุทธเจ้าเป็นอันรุ่งเรืองงามในเมืองเมง เป็นดังกล่าวมาแต่ภายหลังนั้นแล

ครั้นนั้นยังมีมหาเถรเจ้า ๒ ตนอันเป็นลูกชาวเมืองสุโขทัย ตน ๑ ชื่ออโนมทัสสี ตน ๑ ชื่อสุมนะ เจ้าไททั้ง ๒ ตนนี้เป็นลูกศิษย์มหาบรรพตะสังฆราชในเมืองสุโขทัย เจ้าไททั้ง ๒ ลงไปเรียนเอาปิฎกทั้ง ๓ ในเมืองอโยธยาโพ้น แล้วกลับมาสู่สำนักของมหาบรรพตะสังฆราชดังเก่านั้นแล มหาเถรเจ้าทั้ง ๒ ได้ยินข่าวว่าสีลาทิคุณแห่งอุทุมพรบุบผามหาสวามีเจ้าอันอยู่ในเมืองพัน อันพ่อค้าทั้งหลายออกไปเห็นแล้วมาบอกนั้น มหาเถรเจ้าทั้ง ๒ ก็ไปสู่สำนักมหาสวามีเจ้าในเมืองพันนั้นแล ครั้นไปถึงแล้วก็พากันสึกแล้วก็ขอบวชในสำนักแห่งอุทุมพรบุบผามหาสวามีเจ้านั้นแล มหาสวามีเจ้าก็บวชเจ้าไททั้ง ๒ กับเจ้าสามเณรหลานของตน อันมากับด้วยตนแต่ลังกาทวีปให้เป็น

ภิกษุนั้นแล เจ้าไททั้ง ๒ พี่น้องก็เรียนเอาธรรมปิฎกทั้ง ๓ กับทั้งอุปเท่ห์ได้ ๕ วัสสาแล้ว ก็สั่งอำลามหาสวามีเจ้ามาสู่เมืองสุโขทัยนั้นแล มหาสวามีเจ้าก็ให้นิสสัยมุตต์แก่เจ้าไททั้ง ๒ ว่าฉะนี้ว่า แต่นี้ไปท่านทั้ง ๒ อย่าได้เอานิสสัยเลย เมื่อท่านทั้ง ๒ กลับไปอยู่เมืองสุโขทัยโพ้นได้วัสสา ๑ แล้ว(๑)จงกลับมาหาเรา ๆ จะให้นิสสัยมุตต์แก่ท่านได้ชื่อว่ามหาเถรเจ้าแล ครั้นว่ามหาสวามีสั่งแล้ว เจ้าไททั้ง ๒ ก็สมาทานเอาธุดงควัตร์ทั้ง ๑๓ แล้วก็มาสู่เมืองสุโขทัยดังเก่า เจ้าไททั้ง ๒ มาอยู่ในเมืองสุโขทัยได้ ๕ (๒)วัสสาแล้ว เมื่อจักไปสู่สำนักแห่งอุทุมพรบุบผามหาสวามีเจ้าเล่า จึงเอาชาวเจ้าทั้งหลาย ๘ ตน คือเจ้าอานนท์ ๑ เจ้าพุทธสาคร ๑ เจ้าสุชาตะ ๑ เจ้าเขมะ ๑ เจ้าปิยทัสสี ๑ เจ้าสุวัณณคิรี ๑ เจ้าเวสสภู ๑ เจ้าสัทธาติสสะ ๑(๓)ไปสู่สำนักแห่งอุทุมพรบุบผามหาสวามีเจ้าแล้วขอให้บวชใหม่ทุกตนนั้นแล มหาสวามีเจ้าก็ให้เจ้าอโนมทัสสีเป็นอุปัชฌายะแก่เจ้าทั้ง ๓ ตน คือเจ้าเขมะ ๑ เจ้าสุวัณณคิรี ๑ และเจ้าปิยทัสสี ๑ นั้นแล้ว ก็ให้เจ้าสุมนะผู้เป็นอุปถัมภ์แห่งตน เป็นอุปัชฌายะแก่เจ้าทั้ง ๕ ตน คือเจ้าอานนท์ ๑ เจ้าพุทธสาคร ๑ เจ้าสุชาตะ ๑ เจ้าเวสสภู ๑ เจ้าสัทธาติสสะ ๑ เจ้าทั้งหลายก็ได้ตั้งอยู่ในภิกษุภาวะใหม่ทุกตนนั้นแล เจ้าทั้งหลายอยู่ในสำนักแห่งอุทุมพรบุบผามหาสวามีเจ้านั้นสิ้นประมาณ ๓ เดือน อุทุมพรบุบผามหาสวามีจึงเจรจากับชาวเจ้าทั้งหลายว่าฉะนี้ ดูราอาวุโสท่านทั้งหลาย ศาสนาอันกูนำมาแต่ลังกาทวีปนั้นไม่มั่นคงในเมืองเมงนี้นาจักไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองสุโพ้นต่อเท่า ๕,๐๐๐ ปีแล เหตุดังนั้น สูท่านทั้งหลายรีบเอาศาสนากลับไปตั้งในเมืองสุโพ้นเถิด ชาวเจ้าทั้งหลายได้ยินคำเจ้าไทว่าดังนั้นแล้ว ก็ตกแต่งคมิกวัตร์แล้วก็ไปไหว้อำลากลับนั้นแล

(๑) อีกฉบับเป็น ๑๐ วัสสา ฉบับ มช. ๓ วัสสา
(๒) ฉบับ มช. เป็น ๔
(๓) ฉบับ มช. เป็น สุทธิติสสะ

ในขณะนั้น อุทุมพรบุบผาสวามีเจ้าใส่ใจว่าจักเอาบาตรไปส่งเจ้าอโนมทัสสีแท้แล เหตุเจ้าอโนมทัสสีแก่กว่าท่านทั้งหลายนา แต่กลับไปเอาบาตรเจ้าสุมนะสะพายเข้าแล้ว ก็มาส่งเจ้าอโนมทัสสีถึงกลางทางแล้วก็กลับไปสู่ที่อยู่แห่งตนนั้นแล ครั้งนั้นชาวเจ้าผู้เป็นศิษย์ทั้งหลายถามว่า เจ้ากูจักสะพายบาตรเจ้าสุมนะไปส่งหรือ อุทุมพรบุบผามหาสวามีขานว่า เออ อาวุโสทั้งหลาย กูบ่ได้เอาบาตรเจ้าสุมนะไปส่งดอกกูสะพายบาตรศาสดา (๑) อันเอามาแต่ลังกาทวีปไปส่ง เพื่อให้ตั้งมั่นและรุ่งเรืองอยู่ในเมืองไทยโพ้นต่อเท่า ๕,๐๐๐ ปี มหาเถรเจ้าทั้ง ๒ ชาวก็พาเอาชาวเจ้าทั้ง ๘ ตนมาสู่เมืองสุโขทัยแล

ล้ำขาเจ้าทั้ง ๒ เจ้าอโนมทัสสีไปอยู่เมืองสัชนาไลย ชาวเมืองก็ยินดีในสีลาทิคุณแห่งพระมหาเถรเจ้า ก็ให้นามวิเศษชื่อว่าสวามีนั้นแล ฝ่ายเจ้าสุมนะนั้น ก็มาอยู่ในป่าไม้ม่วงแดงในเมืองสุโขทัยนั้น เจ้าทั้ง ๒ นั้นก็กระทำศาสนาคืออันผูกสีมา และบวชชาวเจ้าให้เป็นภิกษุก็เทียรย่อมพร้อมกัน บางคาบเจ้าสุมนะเอาชาวเจ้าไปบวชในเมืองสัชนาไลย พร้อมด้วยเจ้าอโนมทัสสี บางคาบเจ้าอโนมทัสสีเอาชาวเจ้าไปบวชในเมืองสุโขทัย พร้อมกับด้วยเจ้าสุมนะ

ล้ำขาเจ้าทั้ง ๘ ตน เจ้าบิ่ยทัสสีเอาศาสนาไปประดิษฐานในอโยธยา คนทั้งหลายก็ให้เป็นมหาสวามีนั้น เจ้าสุวัณณคิรีเอาศาสนาไปประดิษฐานในเมืองชะวา คนทั้งหลายก็ให้เป็นมหาสวามีนั้นแล เจ้าเวสสภูเอาศาสนาไปประดิษฐานในเมืองน่าน คนทั้งหลายก็ให้เป็นมหาสวามีนั้นแล เจ้าอานนท์ก็ปฏิบัติอยู่ในป่าไม้ม่วงในเมืองสุโขทัยแทนที่เจ้าสุมนะนั้นแล เจ้าสุมนะเอาศาสนาไปประดิษฐานในเมืองเชียงใหม่โพ้นนั้นแล เจ้าทั้งหลายคือเจ้าพุทธสาคร ๑ เจ้าสุชาตะ ๑ เจ้าเขมะ ๑ เจ้าสัทธาติสสะ ๑ นั้น ชวนกันปฏิบัติอยู่ในเมืองกลางคือว่า ๒ แควนั้นแล

---

(๑) ฉบับ มช. และอีกฉบับ ๑ เป็นศาสนา

แต่นี้ไป จักกล่าวนิทานในกาลแห่งมหาสุมนะเจ้า เอาศาสนาไปตั้งในเมืองเชียงใหม่ให้รู้ว่าฉะนี้ ในกาลคาบหนึ่งมหาสุมนะเจ้ามาสู่เมืองสัชนาไลยยังไม่ถึงเมืองสัชนาไลยได้โยชน์หนึ่ง(๑) แต่นั้นไปเมืองสุโขทัยก็ได้ ๒ โยชน์นั้นแล เมืองสุโขทัยนั้นอยู่หนใต้และแจ่ง (๒) ตะวันตก เมืองสัชนาไลยนั้นอยู่ทิศหนตะวันตกแจ่งเหนือ(๓)ปางนี้เจ้าไทเพื่อจักเดินเทศสันติสงเคราะห์ชาวเมืองทั้งหลาย เจ้าไทมาสู่สั่งสอนสรรพสัตว์ทั้งหลายในประเทศที่นั้นชื่อว่าปางจานั้นแล เจ้าไทมาอยู่สงเคราะห์สรรพสัตว์ไม่นานเท่าใด ธาตุพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งแต่ครั้งพระยาอโศกราชให้มาฐาปนาในเจดีย์องค์นั้น ในประเทศที่นั้นสิ้นกาลนานนักเจดีย์องค์นั้นพังเสีย คนทั้งหลายบ่เห็นหาที่บูชาบ่ได้ ธาตุพระพุทธเจ้าอันจักควรไปอยู่ที่คนบูชา เหตุมหาสุมนะเจ้ามาปฏิบัติศาสน่าให้รุ่งเรืองอยู่ในที่นั้น ธาตุพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็มาปฏิหาริย์บ่อยๆ ทั้งกลางวันและกลางคืนแท้แล คนทั้งหลายเห็นก็จึงมาบอกแก่เจ้าสุมนะนั้น ครั้งนั้นเทวดาทั้งหลายอันอยู่รักษาธาตุพระพุทธเจ้านั้น ก็ถือเอาซึ่งเพศเป็นดังพราหมณ์แล้ว มาบอกแก่มหาเถรดังนิมิตผั้นว่า ข้าแต่มหาเถรเจ้าธาตุพระพุทธเจ้าองค์นี้หากควรจักได้ด้วยยากยิ่งนัก เพราะมาอยู่ที่นี้นานนักเพื่อให้ได้แก่เจ้ากูแท้ไซร้ เจ้ากูจงให้คนชุมนุมขุดแล้วว่าให้ได้ธาตุพระพุทธเจ้าแก่กูเถิด ครั้นมหาเถรเจ้ากล่าวดังนั้นแล้ว คนทั้งหลายก็ทำใจให้บริสุทธิ์ทุกคน แล้วก็ขุดลงไปในที่นั้นบ่นานเท่าใดก็พบดินและอิฐกับก้อนหินทั้งหลายนั้นแล เขาก็พากันยินดียิ่งนัก เขาจึงได้โกศดินโกศหนึ่ง เขาก็เอามาให้แก่มหาเถรนั้น มหาเถรเบิดดูก็ได้โกศเงินใบหนึ่ง แล้วเบิดต่อไปอีกก็ได้โกศดำใบหนึ่ง แล้วเบิดต่อไปอีกเล่า ก็ได้โกศแก้วประพาพรัตนดวงหนึ่ง

---

(๑) ฉบับ มช. สองโยชน์

(๒) มุม

(๓) ฉบับ มช. เบื้น ตะวันออก แจ่งเหนือ

เล่า มหาเถรเจ้ามาสงสัยว่าอันนี้แก้วหรือว่าธาตุพระพุทธเจ้าหนอ ก็พิจารณาดูอีกจึงรู้ว่าแก้ว แล้วใคร่จักเบิดดูก็หาที่เบิดบ่มิได้ มหาเถรเจ้าจึงพิจารณาดูว่าอันนี้ใช่ธาตุน้ำแก้ว แม้ดังฤๅธาตุพระพุทธเจ้ามิได้มีในหินแล มหาเถรเจ้าก็บูชาด้วยเครื่องบูชาต่าง ๆ แล้วอธิษฐานว่าฉะนี้ ผิว่าเป็นโกศธาตุพระพุทธเจ้าแท้ไซร้ ก็ขอให้มีที่เบิดเถิด ครั้นพระมหาเถรเจ้าอธิษฐานแล้ว ก็จึงเห็นที่เบิดนั้นแล มหาเถรเจ้าจึงเบิดโกศเอาธาตุพระพุทธเจ้าใส่ลงในสรุ่ง (๑) คำเพื่อจักสรงนั้นแล ธาตุพระพุทธเจ้าก็ออกมาปรากฏเพื่อจักให้สัตว์ทั้งหลายทั้งมวลเห็น แล้วจึงกระทำปาฏิหาริย์เป็น ๒–๓ องค์ ตราบเท่าถึง ๘๐ องค์ ในขณะบัดเดี๋ยวนั้น ก็เต็มไปเหนือผิวน้ำในสรุ่งคำนั้นแล มหาเถรเจ้าเห็นเต็มใจแล้ว ก็ให้ไปบอกแก่พระยานั้น ครั้นพระยาได้ยินข่าวสาส์นอันเป็นอัศจรรย์ใจดังนั้น ก็ให้สร้างปราสาทหลังหนึ่งในท่ามกลางเมืองสัชนาไลยนั้นแล้วก็ให้ไปอาราธนาธาตุพระพุทธเจ้า กับมหาเถรเจ้ามา พระยาก็ให้ชำระหนทางให้ราบเพียงทุกแห่ง แล้วฝั่งต้นกล้วย ต้นอ้อย คันธะ ของหอม ข้าวตอกดอกไม้ ประทีป และดุริยดนตรีถ้วนทุกอัน ให้หยาดยาย (๒) ไว้ ๒ ตราบข้างหนทางแต่เมืองสัชนาไลยไปถึงปางจา ให้คนอยู่ท่าสาธุการนั้น ผิจักนับแต่เมืองสัชนาไลยไปถึงปางจาประมาณได้ ๒ โยชน์ พระยาก็ให้ตีกลองบ่าวไปทุกซอกหนทางในเมืองสัชนาไลยทั้งมวล เพื่อให้คนทั้งหลายไปรับธาตุพระพุทธเจ้า ครั้งนั้นชาวเมืองสัชนาไลยทั้งมวลเมื่อได้ยินกลองปางจา ก็พากันยกกระพุ่มมือขึ้นตั้งเหนือกระหม่อมเฉพาะหน้าต่อปางเจาทุกคน และมีใจเต็มไปด้วยปีติทุกคนบังเกิดโกลาหลขนพองสยองเกล้า พากันไปรับพระธาตุเจ้าทุกคนนั้นแล

---

(๑) อ่าง

(๒) เรียงราย

ครั้นพระยาสัชนาไลยรับพระธาตุเจ้าเข้ามาในเมืองแล้ว ถัดนั้นหมู่ช้างม้าแล่นตามหลัง ถัดนั้นชาวในเมืองและนอกเมืองอันรุ่งเรืองไปด้วยเสื้อผ้าหลายสำ มีมือกำข้าวตอกดอกดวงนานา มีถ้อยคำอันไพเราะ ควรแก่ยศบริวารแห่งพระยาสัชนาไลย แล้วไต่ตามหลังเป็นหมู่เป็นคู่ด้วยอนันต์นั้นแล ครั้งนั้นพระยาสัชนาไลยไปกับด้วยชาวเมือง ไปถึงพร้อมกันทุกหมู่เข้ามาสู่ธาตุพระ-พุทธเจ้า เขาก็ปรายข้าวตอกดอกดวงพร้อมทุกขณะ กาลอันควรบริบูรณ์มหาเถรเจ้าจึงเอาพระธาตุออกมาสำแดงแก่พระยา ๆ ก็ให้ประโคมดุริยดนตรีบูชามากนัก พระธาตุเจ้าก็กระทำปาฏิหาริย์ควรอัศจรรย์ พระยามีใจชุ่มชื่นไปด้วยปีติ พิจารณาดูเวลากาลพอควรดีแล้ว พระยาก็อาราธนาธาตุพระพุทธเจ้ากับมหาเถรเจ้า เพื่อจักเข้าสู่เมืองแห่งตน ก็ประนมธาตุเจ้าขึ้นใส่กระโจมคำเหนือหลังช้างมงคลแห่งตน ก็คลี่รี้พลย้ายก่อนหน้าด้วยราชลีลาเข้ามาสู่เมืองแล ครั้นมาถึงแล้วก็อุ้มเอากระโจมคำอันใส่ธาตุขึ้นบนปราสาทด้วยตนเองทีเดียว แล้วให้ประโคมดุริยดนตรีและนันทเภรีอุ่นเมืองมิได้ขาด ครั้นว่าธาตุพระ-พุทธเจ้าเข้ามาสู่ปราสาทจักให้คนปสาทศรัทธา ก็กระทำปาฏิหาริย์ควรอัศจรรย์ยิ่งนัก ถัดนั้นพระยาก็ให้อาราธนามหาเถรเจ้าให้อยู่แทนตีนดอยสิริบาทกับทั้งพระธาตุนั้นแล ทีนั้นพระยามักใคร่เห็นพระธาตุอันกระทำปาฏิหาริย์ ก็ให้จัดเครื่องบูชาสักการต่าง ๆ แล้วจึงไปไหว้มหาเถรเจ้าว่า ข้าแต่เจ้ากู ตูข้าใคร่ขอเห็นธาตุเจ้ากระทำปาฏิหาริย์โปรดสัตว์ทั้งหลายนั้นแล

ครั้งนั้นมหาเถรเจ้าได้ยินพระยาว่าจักใคร่เห็นธาตุเจ้าดังนั้น มหาเถรเจ้าก็ให้เปิดโกศโดยลำดับ มีมือทาด้วยคันธะของหอมแล้ว ก็เอาธาตุพระพุทธเจ้าออกมาสำแดงแก่คน มีพระยาเป็นต้นวันนั้นแล พระยากับทั้งบริษัททั้งหลายเมื่อเห็นพระธาตุเจ้าก็มีใจยินดีทุกคน แล้วบูชาพระธาตุเจ้าเป็นเอนกยิ่งนัก ถัดนั้นมหาเถรเจ้ากับทั้งพระยาก็สรงพระธาตุเจ้าด้วยน้ำอบน้ำหอมในสรุ่งคำนั้น

ในขณะนั้น พระธาตุเจ้าก็ผุดขึ้นเหนือผิวน้ำในสรุ่งคำประดุจดังราชหงส์อันร่าฟ้อนฉะนั้น แล้วกระทำปาฏิหาริย์ให้เป็นอัศจรรย์เปล่งออกซึ่งฉัพพรรณรังสี ๖ ประการ เพื่อจักตัดความสนเท่ห์แห่งคนทั้งหลาย ด้วยคำว่าอันนี้ไม่ใช่ธาตุพระพุทธเจ้าแท้แล ถัดนั้นพระธาตุเจ้าก็แบ่งออกเป็น ๒ องค์เล่านั้นแล คนทั้งหลายเห็นปาฏิหาริย์อันวิเศษ อันบ่ได้เห็นมาแต่ก่อนแห่งพระธาตุเจ้านั้น มหาเถรเจ้ากับคนทั้งหลายมีพระยาเป็นต้น ก็ให้สาธุการด้วยถ้อยคำมีประการต่าง ๆ และคนทั้งหลายครั้นหายจากสงสัยแล้วก็ซัดผ้าสะไบบูชาด้วยวารอันได้ร้อยคาบ วันนั้นธาตุพระพุทธเจ้าครั้นว่าปล่อยสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากสนเท่ห์ดังนั้นแล้ว ก็เข้ามาติดเป็นอันเดียวกันดังเก่าเล่า คนทั้งหลายเห็นอัศจรรย์แห่งอานุภาพของธาตุพระพุทธเจ้าดังนั้น ก็ให้เร่งยินดีมากกว่าเก่า แล้วจึงบูชาด้วยเครื่องอลังการเป็นอันมากนักแล ในเมื่อธาตุพระพุทธเจ้าให้ความสำเร็จแก่ใจคนทั้งหลายให้เห็นเป็นอัศจรรย์ดังนั้นแล้ว มหาเถรเจ้าจึงเอาคันธะของหอมสิ่งอื่นมารับเอาพระธาตุเจ้าเข้าในโกศดังเก่าแล

ครั้งนั้นพระยาสุโขทัยได้ยินข่าวพระธาตุเจ้า จึงใช้ให้ราชบุรุษนำราชสาส์นไปถึงมหาเถรเจ้าว่า ข้าแต่เจ้ากูตนประกอบด้วยมหากรุณา ข้าขอให้เจ้ากูนำธาตุพระพุทธเจ้ามาสู่เมืองข้า เพื่อปล่อยตูข้าให้พ้นจากทุกข์ด้วยเถิด ครั้งนั้นมหาเถรเจ้าตนประกอบด้วยมหากรุณา ได้ยินราชสาส์นอันราชบุรุษนำมาถึงดังนั้น ก็นำเอายังธาตุพระพุทธเจ้าไปสู่เมืองสุโขทัย เพื่อจักปล่อยพระยาให้พ้นจากทุกข์นั้นแล ท่านพระยาธรรมราชประกอบด้วยปัญญารู้ว่าธาตุพระพุทธเจ้ามาดังนั้น ก็ให้ประดับตกแต่งหนทางหลวงด้วยสิ่งทั้งหลายมีต้นว่า ช่อน้อย ธงไชยทั้งหลายต่าง ๆ แล้ว ให้กระทำปราสาทมุงด้วยผ้าขาวบริสุทธิ์ และกระทำเครื่องบูชาต่าง ๆ เพื่อจักสรงพระธาตุเจ้า ถัดนั้นพระยาธรรมราช ตนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ครั้นว่าแต่งเครื่องบูชามีต้นว่าดวงดอกไม้ แล้วก็เสด็จด้วย

สกลโยธาเพื่อไปต้อนรับธาตุพระพุทธเจ้ากับมหาเถร อันเข้ามาสู่เมืองแห่งตน วันนั้นแล ครั้นว่าธาตุพระพุทธเจ้ามาถึงเมืองสุโขทัยแล้ว ยังมหาเถรเจ้าตนอุดมให้พักอยู่ในอารามอันสมควรแก่นักบวช วันนั้นท่านก็ไหว้พระธาตุเจ้าด้วยศรัทธา แล้วไหว้มหาสุมนะเจ้า แล้วเจรจาเพื่อจักสรงพระธาตุเจ้าฉะนี้ ข้าแต่มหาเถรเจ้าตนทรงคุณอันงาม ตูข้าทั้งหลายจักใคร่เห็นพระธาตุเจ้าอันกระทำปาฏิหาริย์เป็นอัศจรรย์แก่ตูข้าแลนา ครั้งนั้นมหาเถรเจ้าตนมีมหากรุณาได้ยินคำแห่งพระยามาขอดังนั้น เจ้าไทจึงเบิดโกศแก้วด้วยมือของตน เพื่อจักปล่อยพระยาให้พ้นจากทุกข์ ให้ได้ถึงสุขในเมืองสวรรค์ ครั้งนั้นพระยาธรรมราชเล็งดูธาตุพระพุทธเจ้าอันอุดมเป็นอารมณ์แห่งใจ ครั้นว่าได้เห็นธาตุพระพุทธเจ้าแจ้งแก่ตา กับทั้งหมู่เสนาก็พากันยินดีทุกคน จึงนิมนต์พระธาตุขึ้นสู่ปราสาทผ้าเพื่อจักสรง พระยาตนประกอบด้วยศรัทธา หากรับเอาพระธาตุเจ้าด้วยมือแห่งตน ไปสู่ไตรคำอันประกอบด้วยเครื่องหอมต่าง ๆ แล้วกล่าวคำว่าฉะนี้ ผิว่าพระธาตุเจ้ากูกรุณาบริษัทในที่นี้ ขอให้เห็นอัศจรรย์ปาฏิหาริย์เพื่อให้ใจบานแก่ชาวเมืองให้รุ่งเรืองแก่ตูข้าทุกถ้วนหน้า ย่อมให้ได้บูชาเถิด

ครั้งนั้นพระธาตุเจ้าบ่กระทำปฏิหาริย์สักอันแล เท่าอยู่ตามปกติ เหตุเมืองนั้นใช่ที่ธาตุพระพุทธเจ้าจักอยู่แล

ครั้งนั้นธรรมิกราชปรากฏว่าเป็นเอกราชในประเทศหนนั้น เสวยราชสมบัติในนพบุรีศรีมหานครพิงไชยเชียงใหม่ ประกอบด้วยศรัทธาฦาชาทั่วทิศ ย่อมบูชาแก้วทั้ง ๓ ท่านมีอัธยาศัยมักใคร่ให้ศาสนารุ่งเรืองในเมืองของตน ครั้นรู้ข่าวว่าความบริบูรณ์ด้วยสีลาทิคุณแห่งอุทุมพรบุบผามหาสวามีเจ้าแต่เมืองพันโพ้น จึงให้แต่งเครื่องบูชา และใช้คนผู้ฉลาดด้วยโวหารและเจรจาไพเราะให้ไปหาอุทุมพรบุบผามหาสวามีเจ้าตนอุดม ที่เอาศาสนามาแต่ลังกาทวีปด้วย

คำว่าฉะนี้ ข้าแต่มหาสวามีเจ้าตนอุดม ข้าไหว้ตีนเจ้าทั้ง ๒ แต่ไกลด้วยใจอันงาม ข้าขอให้เจ้ากูตนอุดมมายังเมืองข้า เพื่อปล่อยสัตว์ให้พ้นจากทุกข์แล

ครั้งนั้นคนใช้ก็นำเอาข่าวสาส์นและเครื่องบูชาไปถึงสำนักเจ้าไทก็บูชาด้วยเครื่องบูชา แล้วบอกข่าวสาส์นทั้งมวลแก่เจ้าไทนั้นแล ครั้งนั้นอุทุมพรบุบผามหาสวามีได้ยินราชสาส์นมาถึงหูดังนั้น เจ้าไทจึงคำนึงในใจว่าฉะนี้เมืองไทยโพ้นมีศิษย์กูชื่อท่านสุมนะหากจักให้ศาสนารุ่งเรืองแล แม้คำนึงดังนั้นก็ดี เจ้าไทก็ใช้ศิษย์ตนหนึ่งชื่อเจ้าอานนท์ เป็นลูกชาวเมืองพัน อันแก่กว่าชาวเจ้า ๑๒ ตน ที่ไปบวชในลังกาทวีปโพ้น ให้มาสงเคราะห์ท้าวกือนานั้นแล เจ้าอานนท์พร้อมด้วยสงฆ์เป็นบริวารก็มาถึงเมืองเชียงใหม่สิ้นหนทางได้ ๒๐ โยชน์โดยสวัสดีทุกตนนั้นแล ครั้งนั้นท้าวกือนามีความยินดีแก่เจ้าอานนท์และสงฆ์อันมาถึงด้วยความสุขสำราญ ก็กระทำสักการบูชาด้วยคันธะดวงดอกแล้วให้แต่งจตุปัจจัยแก่เจ้าไทให้เป็นสุขสบายนั้นแล เจ้าอานนท์ก็เทศนาแก่พระยาอันเป็นอนุสาสนี ตามประเวณีแห่งพระสัพพัญญูเจ้านั้นแล ครั้งนั้นธรรมราชคือท้าวกือนาได้ฟังธรรมเทศนาแห่งเจ้าอานนท์ก็บังเกิดความโสมนัส จึงเจรจากับด้วยเจ้าอานนท์ว่า ข้าแต่เจ้ากู สังฆกรรมอันมาแต่ลังกาทวีปอันมหาสวามีเจ้าแห่งเรานำมา ขอให้เจ้ากูกระทำสังฆกรรมยังเมืองข้านี้เถิด เมื่อเจ้าอานนท์ได้ยินคำแห่งท้าวกือนาเจ้าก็มิใคร่กระทำสังฆกรรมตามท้าวกือนาขอนั้น เหตุมิได้อนุญาตแต่สำนักครูแห่งตน ก็มีอนุสนธิเจรจากับด้วยพระยาดังนี้ ดูกรมหาราชตนมีธรรม เจ้าไทตนอยู่ในเมืองสุโขทัยชื่อว่าสุมนะนั้นเป็นครูแห่งเรา หากได้ปลงอาชญาไว้ในสังฆกรรม มหาราชจงไปนิมนต์เจ้าไทมาเถิด เราจักได้เจ้าไทมาเป็นประธานแก่สงฆ์ทั้งมวลจึงจะควรแล ครั้งนั้นท้าวกือนาได้ยินข่าวสาส์นอันหนักก็มีวิตกวิจารณ์อันบานด้วยปีติ รู้ข่าวว่าพระ-ธาตุเจ้าอันอุดมแห่งมหาสุมนะอันเจ้าอานนท์หากบอกมาในปางนั้น ทีนั้น

ธรรมิกราชท้าวกือนาก็เจรจากับด้วยปะขาว ๒ คน และอำมาตย์ผู้หนึ่งชื่อว่าหมื่นเงินกอง แล้วให้แต่งเครื่องบูชาไว้เพื่อจักไปอาราธนาเจ้าสุมนะ พระยาพิจารณาตกแต่งพร้อมทุกอันแล้ว ก็ใช้ไปด้วยอันเร็วพลัน เพื่อนิมนต์เจ้าตนชื่อสุมนะอันเอาใจใส่ในสังฆกรรมอยู่ในเมืองสุโขทัยโพ้นนั้นแล

ครั้งนั้นคนใช้ของท้าวกือนาเอาเครื่องบูชาไปถึงที่จอด แล้วตกแต่งเครื่องบูชาอันนำมา เข้าไปไหว้ด้วยสัจจวาจะบริบูรณ์ทุกอัน แล้วยังราชโองการอันเป็นตำนานก็ยกออกมา เพื่อนิมนต์เป็นอนุสนธิว่าฉะนี้ ข้าแต่มหาเถรเจ้าตนเป็นที่เข้าไปสู่บริษัท ผู้ข้านี้เป็นราชทูตมาแต่เมืองขุนน้ำ ด้วยอำนาจแห่งท้าวกือนาตนมีศรัทธาในศาสนาแห่งพระสัพพัญญู เพื่อให้มานิมนต์เจ้ากูตนประกอบด้วยมหากรุณา และสั่งมาว่าฉะนี้ ข้าแต่เจ้ากูตนมีบุญประกอบด้วยคุณเป็นอันมาก ขอเจ้ากูมาปลูกรากศาสนาในเมืองข้านี้ด้วยเถิด บัดนี้เจ้าอานนท์ยังขวนขวายยังคอยท่าเพื่อจักมาแห่งเจ้ากูแล เจ้าไทคำนึงในใจว่าไป่ควรแก่ตน คำนิมนต์เจ้ากูบ่รับ จึงบังคับให้เจ้าสัทธาติสสะมาสงเคราะห์ท้าวกือนานั้นแล

ครั้งนั้นหมื่นเงินกองกับทั้งปะขาว ก็กลับมาไหว้ท้าวกือนาว่าฉะนี้ ข้าแต่มหาราชเจ้า ให้ตูข้าไปนิมนต์มหาสุมนะเจ้าตามคำแห่งมหาราชเจ้าทุกอัน เจ้าไทบ่รับนิมนต์ ก็บังคับให้เจ้าสัทธาติสสะมาสงเคราะห์มหาราชเจ้ากับตูข้านี้แล ครั้งนั้นท้าวกือนาก็ให้เอาข่าวสาส์นนั้นไปบอกแก่เจ้าอานนท์ ๆ ก็บ่มักกระทำสังฆกรรมด้วยเจ้าสัทธาติสสะนั้น เหตุคารวะในครูแห่งแท้ไซร้ ท้าวกือนาก็ยินดีด้วยเจ้าอานนท์มากนัก เหตุเจ้าอานนท์คารวะในครูแห่งตนนั้นแล ท้าวกือนาให้แต่งของฝากไปถึงพระยาธรรมราชอันเป็นเจ้าเมืองสุโขทัย กับให้แต่งเครื่องบูชาแก่สุมนะเถรเจ้า เพื่อจักให้เจ้าไทมาปลูกศาสนาให้รุ่งเรืองในเมืองของตน แล้วจึงใช้เขาทั้ง ๓ คนนั้นไป ครั้นไปถึงแล้วก็ขึ้นไปถวาย

ของฝากแก่พระยาสุโขทัยแล้ว ก็เข้าไปบอกข่าวขออาราธนามหาสุมนะเจ้าด้วยวาจาอันมีสิทธิ์ติดกับด้วยศรัทธาทิคุณ อันจักให้รุ่งเรืองแก่ท้าวกือนาทุกอันนั้นแล

ครั้งนั้นพระยาสุโขทัยได้ยินคำอันบริบูรณ์ดังนั้น พระยาผู้ยินดีในศาสนาแห่งพระพุทธเจ้ารุ่งเรืองนัก จึงเจรจากับด้วยคนใช้ว่า ผิดังนั้นสูจงพากันไปไหว้มหาเถรเจ้าดูก่อนเถิด ใจเจ้าไทเราบ่อาจรู้ได้นา คนใช้ได้ยินคำพระยาว่าดังนั้น เขาก็ไปไหว้มหาสุมนะเจ้าตนบริบูรณ์เบ็นอันงาม เขาก็ถวายคำท้าวกือนาอันวิจิตรสิทธิควรเอาใจทุกอัน เนื่องติดกับด้วยศรัทธาย่อมปรารถนาให้เบ็นประโยชน์ในศาสนาดังนั้น เจ้าไทก็เล็งดูภายนอกอันควรมาปรากฏในมโนทวารในกาลปางนี้ ก็ควรในศาสนาอันตนหากนำมาแต่สำนักครูแห่งตนนั้น จึงปฏิญญาณขานคำรับนิมนต์นั้นแล

ครั้งนั้นคนใช้ได้ยินปฏิญญาณแห่งมหาเถรเจ้าเขาก็ยินดี ก็จึงไปบอกแก่พระยาสุโขทัยแล พระยาก็จึงพึงใจ จึงไหว้เจ้าไท จึงไขอธิบายแห่งตนกับด้วยคนใช้เล่าแล พระยาก็ให้แต่งคมนกิริยาอันจักไปรับเจ้าไทอันจักมานั้นทุกอันแล

ถัดนั้นพระยาก็ให้ธรรมบี่ฎกทั้ง ๓ ก่อนกับทั้งพระธาตุเจ้าอันอุดมสมแก่เจ้าไท อันจะมาสู่นครพิงไชยเชียงใหม่นี้ วันนั้นพระธาตุเจ้าก็ทำปาฏิหาริย์ทุกคราวทางนั้นแล เขามาถึงที่บ่ไกล เขาใคร่ให้เจ้าเขาชมชื่นด้วยศรัทธา เจ้าไทจึงให้คนใช้ลงมาบอกแก่พระยาว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า มโนปณิธิ คืออันให้รุ่งเรืองแห่งศาสนา ตูข้าก็ได้มาถึงโขงเมืองนี้แล้ว ครั้งนั้นท้าวกือนาได้ยินข่าวสาส์นอันอุดมมาถึงเมืองแห่งตนดังนั้น ท้าวก็มีใจชมชื่นตื่นด้วยศรัทธาก็ให้ตีกลองบ่าวบอกกล่าวแก่ชาวเมืองทุกคน ให้ขวนขวายหาดวงดอกข้าวตอกดอกไม้ คันธะ ปัญจดุริยดนตรี มี่ก้องทั่วท้องทั้งเมือง ก็ชวนหญิงชายยาย

เป็นหมู่เป็นคู่ดูงามไปตามพระยาเพื่อไปรับ ผิจักคณนาหนทางได้ ๒ โยชน์ ปลายคาวุต ๑ นั้นแล ท้าวกือนามองเห็นมหาสุมนะเจ้าตนอุดมอันสำรวมอินทรีย์ มีหมู่สิสสานุศิษย์ทั้งหลายหากยายแวดล้อมย่อมประกอบด้วยจตุปริสุทธิศีลทุกตน วันนั้นพระยาตนอุดมมีใจศรัทธาก็ถวายบูชาด้วยดวงดอกข้าวตอกและคันธะของหอม ถัดนั้นหมู่พราหมณ์อันจบเพทพิเศษด้วยเชื้อชาติก็บูชาบ่น้อย ถัดนั้นคหบดีและพ่อค้าถ้วนหน้าหมู่ชาวเมืองทุกคนมีอาการอันควรพร้อม เขาก็น้อมมาถวายบูชาด้วยเสียงสาธุการบ่น้อยอันมาถึงสถานที่นี้แล ครั้นว่าแล้วกิจอันบูชาแล้วท้าวกือนาจึงถามที่สำราญแห่งมหาเถรเจ้า เจ้าไทจึงอธิบายว่า ดูกรมหาราช นักปราชญ์ทั้งหลายมีพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเป็นต้น เข้าไปสู่นิคมที่ใดเพื่อกรุณาชาวคามนิคมมาแต่ก่อน ย่อมแทก(๑) แต่อินทขีลคมนไกลว่าได้ ๕๐๐ ชั่วขาธนู อันนี้เป็นคำนิยมแท้แล ครั้งนั้นท้าวกือนาตนฉลาด จึงให้นักปราชญ์ไปดูแต่ประตูก้ำหริภุญไชยหนตะวันออก เขามาบอกว่าได้ ๕๐๐ ชั่วขาธนู มีหมู่ป่าไม้ทึงและไม้เหียงซับซ้อน ทัด(๒) ที่พระพุทธเจ้ายืนแต่ก่อนนั้นแล ท้าวกือนาตนฉลาด จึงให้นักปราชญ์และโยธาไปวาดูพอขนาด ย่อมสาดด้วยกำแพงแทกลวง(๓) ยาวได้ ๕๐ ทัศ ก็ให้กวาดเอาตีพระพุทธเจ้ายืนเป็นที่บูชา แล้วจึงให้แผ้วถางที่อารามเพื่อแปลงสนามให้เจ้าไทกระทำสมณธรรมให้ใจจมอยู่ในกรรมฐานทุกตนนั้นแล ในเมื่อบริบูรณ์แล้วทุกอันดังว่ามานั้น แล้วจึงพิจารณาที่ตั้งไว้ยังนาเพื่อให้เป็นจังหันมื้อเช้า แห่งพระพุทธเจ้าและสาวกทุกวัน ถัดนั้นมาให้เป็นที่สบายแก่หมู่นักบุญฝูงมีมือถือสลาก(๔) ถัดนั้นให้แก่หมู่อุ้มบาตรพระทุกวัน ถัดนั้นให้แก่ชาวพวกพาทย์และดนตรี ถัดนั้นให้แก่หมู่ยายชีและบัณฑิต ถัดนั้นให้แก่ฝูงจีบผ้าพระและปูอาศน์ ถัดนั้นให้แก่หมู่หอบหญ้าใส่กระเช้าไปเท ถัดนั้นให้แก่หมู่รักษาน้ำช่วยตีนไว้บ่ขาด แก่หมู่

---

(๑) วัด (๒) ตรง
(๓) ทาง
(๔) ฉบับ มช. เป็นสลาด

นักปราชญ์ทั้งหลายล้างตีนแล้วเข้ามาเทศนา ถัดนั้นให้แก่หมู่ช่างตัดผ้า ถัดนั้นให้แก่หมู่ฝูงถือไม้กลัด ถัดนั้นให้แก่หมู่ผัดลูกไนบั๋นฝ้าย ถัดนั้นให้แก่หมู่อยู่ถ้าร้อยเข็ม ถัดนั้นให้แก่หมู่จำนำเย็บผ้า ถัดนั้นให้แก่หมู่ฝูงปากต้านเจรจาให้หายง่อม(๑) ในที่นั้น สมเด็จธรรมิกราชตนประกอบด้วยศรัทธาบริบูรณ์ในกิจทั้งหลาย อันจักควรในวัดพระยืนเจ้าดังว่ามา ผิจักคณนาดูแท้ควรเป็นเงินสามหมื่นนั้นแล ครั้นว่าแล้วบริบูรณ์ทุกอัน ท้าวก็อนาก็เวียนวัดพระยืนนั้นกับทั้งลาภสีมาทุกอันแก่มหาเถรเจ้าก็หลั่งน้ำตกในมือมหาเถรเจ้าฝูงอื่นก็ดี เจ้าภิกษุแก่หนุ่มปานกลางก็ดี ถัดนั้นคนทั้งหลายชาวเมืองทั้งมวล เป็นต้นว่านางอัครมเหษีและตนพระยาก็บ่ให้ล่วงอาชญามหาเถรเจ้า อันเป็นพ่อแห่งตนสักคนนั้นแล ถัดนั้นพระยาก็ให้อำมาตย์และคนฝูงอันฉลาดไว้ให้ใช้สอยอุปัฏฐากแก้วทั้ง ๓ ในอารามที่นั้นแล้วทุกคน อันเจ้าก็อยู่กระทำวัตรปฏิบัติตามทำนองแห่งสัปปุริสเจ้าทั้งหลายมาแต่ก่อนทุกอันแล แต่นั้นไป่นานเท่าใด พระยาก็อาราธนาเจ้าไทกลับไปกระทำสังฆกรรมมีต้นว่าอุปสมบทกรรมกับด้วยเจ้าอานนท์ในบีกัดเฮ้า(๒) สมมติสีมาภายเหนือวิหารก็ในบีกัดเฮ้าด้วยอานนท์นั้นแล เจ้าอานท์นั้นครั้นว่าเสร็จสังฆกรรมแล้ว ก็ลาพระยาก็อนากลับไปสู่สำนักอุทุมพรบุบผามหาสวามีเจ้า อันเป็นครูแห่งตนในเมืองพันนั้นแล เจ้าไทไปถึงเมืองแจ่มก็บังเกิดพยาธิบ่หาย ก็สิ้นอายุในเมืองแจ่มนั้น คนทั้งหลายก็ส่งสการศพแล้วก็เอาบาตรและผ้าไปถึงอุทุมพรบุบผามหาสวามีเจ้านั้นแล

ครั้งนั้นท้าวก็อนาธิราชมักใคร่ได้เห็นธาตุพระพุทธเจ้า ก็ถือเอาเครื่องบูชาต่าง ๆ เข้าไปอาราธนามหาสุมนะเจ้าว่า ข้าแต่เจ้ากู ตูข้ามักใคร่เห็นธาตุพระพุทธเจ้า กับใคร่เห็นปาฏิหาริย์แห่งพระธาตุเจ้าแล ครั้งนั้นมหาเถรเจ้าก็หยิบเอาโกศพระธาตุเจ้ามาให้พระยาดูแล พระยากับอำมาตย์ราชมนตรีและ

---

(๑) ง่วงนอน

(๒) บีระกา จ.ศ. ๗๓๑

พระราชเทวีก็เห็นพร้อมกันทุกคน แล้วใคร่จะสรง จึงเอาใส่ลงในไตรคำด้วยความโสมนัสอันงามดังนั้น เมื่อพระธาตุเจ้าอันอยู่เหนือผิวน้ำอันอบด้วยกันธะของหอมในไตรคำนั้น จึงพัดไปหนขวาประดุจดังราชหงส์คำอันร้องอยู่ในอากาศฉะนั้น แล้วเปล่งรัศมี ๖ ประการออกมาให้ปรากฏแก่พระยาเสนาโยธาทั้งหลายและพระราชเทวีนั้นแล พระยากับคนทั้งหลายและชาวเจ้า ก็มีใจยินดีมากนักในพระธาตุเจ้าอันกระทำปาฏิหาริย์ มีอาการดังเงือกรุ้งฉะนั้น เหตุดังนั้นอนุสาสนีคาถาอันอาจารย์เจ้ากิตตนาว่า "นรา สุโต" เป็นต้น ความว่า สมเด็จธรรมราชท้าวกือนาตนปรากฏว่าเป็นใหญ่กว่าฝูงคนนอบนบแล้วยังธาตุแห่งพระพุทธเจ้าตนเป็นใหญ่กว่านักปราชญ์ทั้งหลาย และพระพุทธเจ้าตนนั้นมีใจอันงามอันอุดมอันให้นิพพานแก่ฝูงสัตว์ อันควรไหว้ พระองค์กลับไปสู่เมืองอันประกอบด้วยความอัศจรรย์เป็นเมืองอันประเสริฐนักนั้นแล แม้สุมนะเจ้านั้นก็ดีมีตนประเสริฐกว่านักปราชญ์ทั้งหลาย นอบนบแล้วยังธาตุแห่งพระพุทธเจ้าอันอุดมมากนัก อันให้นิพพานแก่ฝูงสัตว์ ก็กราบไหว้ด้วยตน เจ้าไทก็กลับไปสู่อาวาสอันตนประกอบด้วยความอัศจรรย์คือแล้วไปด้วยบุญนิธิ อันเป็นอาวาสที่อยู่กระทำสมณธรรมนั้นแล

ถัดนั้นชาวเมืองหริภุญไชยมีใจเลื่อมใสในเจ้าสุมนะมากนัก เขาจึงชวนกันไปฟังธรรมรักษาศีลทุกปักษ์นั้นแล ลางพร่อง(๑)มีใจมักใคร่บวช ลางพร่องมีใจมักใคร่อุปัฏฐากแก้วทั้ง ๓ ลางพร่องมักใคร่บำเพ็ญทานไปเป็นนิจคนทั้งหลายหากมักกระทำบุญมีประการต่าง ๆ ดังนั้นแล

ครั้งนั้นท้าวกือนานอนอยู่เหนืออาศนะที่ใกล้แต่อารามพระธาตุเจ้านั้น ในเมื่อราตรีสิ้นไปได้ ๒ ยามแล้ว จึ่งนิมิตฝันเป็นมงคลเหมือนดังเห็นด้วยตาแท้จริง คือเห็นพระยาอินทามาบอกฉะนี้ว่า ดูรามหาราชกูนี้ใช่คนอื่นใดเลย กูนี้คือพระยาอินทาแสร้งลงมาบอกแก่ท่านเพื่อให้จำเริญบุญแก่ท่านแล มหา

---

(๑) ในที่นี้ แทนก็

เถรเจ้าตนนี้ใช่โยโสสามานใดเลย เจ้ากูนี้แก่นหน่อพระพุทธเจ้าตนหนึ่งแท้แล เจ้ากูตนนี้ได้สร้างสมภารมามากแล้วจักได้เป็นพระตนหนึ่ง ถัดพระเมตไตรย์เจ้านี้แล ส่วนท่านก็ดีก็จักได้เป็นทักขิณสาวกแห่งเจ้าไทเมื่อนั้น ท่านอย่าสงสัยและอย่าได้ประมาทเลย ว่าดังนั้นแล้วก็กลับหายไปในบัดนั้นแล เหตุท้าวกือนาเห็นนิมิตฝันดังนั้นแล้ว จึงกล่าวอนุสาสนีคาถา แปลความก็เหมือนกับหนหลัง ครั้นพระยาเห็นแล้วยังนิมิตฝันอันเป็นมงคล อันพระยาอินทาหาบอกแก่ตนแล้วมีความยินดีมากนัก ครั้นรุ่งแจ้งแล้วพระยาก็ไปบอกกล่าวแก่มหาเถรเจ้าทุกอันแล แต่นั้นไป พระยาก็พ้นจากความสงสัย แล้วก็อุปัฏฐากมหาเถรเจ้าด้วยจตุปัจจัยอันควรนั้นแล แต่นั้นภายหน้า มหาสุมนะเจ้าคำนึงฉะนี้ พระพุทธรูปเจ้าองค์ยืนนี้ เท่ามีตนเดียวฉะนี้ดูไม่สมควรนา กูจักไปชวนพระยาแปลงแถมอีก ๓ องค์ให้พอ ๔ องค์จึงจะควร และกูจักให้แปลงมหามณฑปเจดีย์สำหรับมุงเจ้ากูทั้ง ๔ ไว้ จึงจะตั้งมั่นอยู่ได้ตราบเท่า ๕,๐๐๐ วัสสา เจ้าไทคำนึงในใจแล้วจึงให้มาบอกแก่พระยา ๆ ได้ยินคำอันนั้นก็มีใจยินดียิ่งนัก จึงให้มนตรีและคนเวียก[๑]ทั้งหลายไปเพื่อให้แล้วหัตถกรรมนั้น เขาก็กระทำฐานะที่นั้นให้ราบเพียงแล้วมหาสุมนะเจ้าจึงให้พิจารณาดูวันคืนยามนักขัตฤกษ์และลัคน์ให้ดีทุกอัน แล้วเจ้าไทก็ให้ตั้งดินและอิฐให้เป็นรากแล้วก็ก่อมหาเจดีย์เจ้าในปีกัดเฮ้าเดือนยี่ออก[๒]๓ ค่ำ ไทยกาบเส็ด[๓] เม็งวัน ๖ ยามจักใกล้รุ่งฤกษ์ ๗ ตัว ศักราชได้ ๗๓๑ ตัว วันนั้นก็ให้ก่อรากพระยืนเจ้า ๓ ตน ๆ ๑ บ่ายหน้าไปหนใต้ ตน ๑ บ่ายหน้าไปหนเหนือ ตน ๑ บ่ายหน้าไปตะวันตก ก็เสร็จบริบูรณ์ในปีกัดเฮ้า ศักราชได้ ๗๓๑ ตัว เดือน ๕ ไทย แรม ๔ ค่ำ วัน ๖ ตะวันขึ้นได้ ๑๕ ผ่าตีน ได้ฤกษ์ ๑๕ วันนั้นแล วันหนึ่งมหาสุมนะ

---

(๑) กรรมกร
(๒) ข้างขึ้น
(๓) ชื่อวันแบบไทย

เจ้านอนสบายในกลางวัน ก็เห็นนิมิตฝั่นดังนี้ คือ ฝั่นเห็นเทวดาตนมีฤทธิ์มากนัก อันอยู่รักษาปาทวลัญชะเหนือจอมเขาสิริสุมนกูฏ อันพระพุทธเจ้าหากเหยียบในลังกาทวีปโพ้น มาอยู่ในที่บ่ไกลแห่งเจดีย์เจ้านั้น แล้วก็เจรจากับด้วยมหาสุมนะเจ้านั้นว่าดังนี้ ข้าแต่มหาสุมนะเจ้า เจ้ากูให้สร้างพระพุทธรูปเจ้า ๓ ตนนี้ ตีนเจ้ากูทั้ง ๓ ตนนี้ก็เท่ารอยตีนพระพุทธเจ้าอันเหยียบไว้ในจอมเขาสุมนกูฏในลังกาทวีปโพ้นแท้จริง เจ้ากูอย่าได้ประมาทจงกระทำเพียรไปอย่าขาดเถิด ความจำเริญสวัสดีจักมีแก่เจ้ากูโดยแท้แล ครั้นแล้วก็อันตรธานหายไป เจ้าไทได้เห็นนิมิตฝั่นก็สะดุ้งตื่น แล้วมีความยินดีมากนักในรูปพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ ตนนั้น ถัดนั้นธรรมิกราชเจ้าก็ให้ฉลองมหาเจดีย์เจ้าในสองปีนั้น ๓ คาบ แล้วภายหลังก็อุสสาภิเษกมหาสุมนะเจ้าเป็นมหาสวามี ในขณะนั้น เจ้าไทนุ่งผ้าไตรชีพร[๑]แล้วนั่งอยู่เป็นอันงามประดุจดังแก้ว อันคนหากตั้งไว้แค่ดอกทายหานนั้น เหตุดังนั้น คนทั้งหลายมีพระยาเป็นต้นจึงอุสสาภิเษกเจ้าไทว่าสุมนะสุวรรณรัตนมหาสวามีนั้นแล

ครั้งนั้นท้าวกือนาครั้นกระทำบุญในเมืองหริภุญไชยแล้วก็ไปสู่เมืองเชียงใหม่ เพื่อจักสร้างอารามใหม่ให้ครูแห่งตนอยู่นั้น ก็พิจารณาหาที่ไกลเวียง ๕๐๐ ชั่วขาธนู ก็เห็นสวนซ้ายริมแม่น้ำก้ำภายโค้งงามนัก พระยาคำนึงในใจว่าฉะนี้ ยามเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสสัพพัญญูเป็นครูหัวทีนั้น ก็ยังอยู่ในเวฬุวนารามแล ส่วนซ้ายคูนี้ควรเป็นอารามแก่สงฆ์ มีธาตุพระพุทธเจ้าเป็นประธานนี้แท้ไซร้ พระยาคำนึงฉะนี้แล้ว ก็ให้แผ้วถางชำระเสร็จแล้ว จึงอธิษฐานว่า ถ้าฐานที่นี้จักเป็นอารามสงฆ์และธาตุเจ้าแท้ และจักตั้งมั่นอยู่ตราบเท่า ๕,๐๐๐ ปี ขอให้จงเห็นนิมิตอันดีเถิด ในคืนวันนั้น ท้าวก็ฝั่นเห็นส่วนซ้ายนั้นเป็นพงเสียทั้งมวล และฝั่นเห็นดอกกระยอม[๒]มีภายตะวันตก

---

(๑) จีวร

(๒) พยอม

เวียงเชียงใหม่ไกล ๕๐๐ ชั่วขาธนู และอาเกียรณ์เต็มไปด้วยดอกบัวทั้งหลาย ๕ จำพวก มีดอกบัวทองดอกหนึ่งใหญ่เท่ากงเกวียน มีอยู่ในท่ามกลางแห่งดอกบัวทั้งหลาย มีหมู่แม่ผึ้งทั้งหลายมาเคล้าคลึงอยู่แล ท้าวกือนาตื่นขึ้นก็รู้แจ้งทุกอันแล้วมีใจยินดียิ่งนัก ครั้นรุ่งแจ้งชำระตนและเสวยข้าวน้ำแล้ว ก็เสด็จออกไปตั้งอยู่ที่หนตะวันออกแจงใต้ แล้วก็ให้แผ้วถางในที่นั้นเพื่อจักให้ตั้งอารามสงฆ์มีธาตุเจ้าเป็นประธานนั้นแล ในคืนนั้น ท้าวกือนาก็ฝันเห็นพราหมณ์ผู้หนึ่งมาบอกกับตนว่า ฉะนี้ ดูรามหาราช ฐานะที่นี้จะเป็นอารามแห่งสังฆราช และกูนี้ใช่ผู้อื่นคือเป็นพระยาอินทร์แล เจ้ามหาสุมนะสุวรรณรัตนมหาสวามีก็เป็นหน่อพุทธังกูรตนหนึ่งแท้จริง ท่านจักได้เป็นพระถัดพระเมตไตรย์เจ้าแล แม้มหาราชก็จักได้เป็นทักขิณสาวกเสมอด้วยมหาสาริบุตรเจ้านั้น ท่านอย่าได้สงสัยเลย ครั้นกล่าวดังนั้นแล้วก็กลับหายไปแล ท้าวกือนาตื่นขึ้นแล้วก็มีใจยินดี รีบให้คนทั้งหลายตั้งกุฎีภายหนตะวันตกเฉียงเหนือแห่งดอกบัวดอกใหญ่นั้น ศักราชได้ ๗๓๓ ตัว บีรวงใคล้(๑)นั้นแล ครั้นว่ากุฎีทั้งหลายบริบูรณ์แล้ว ก็ให้ไปอาราธนามหาสุมนะสุวรรณรัตนมหาสวามีเจ้าในวัดพระยืนในเมืองหริภุญไชยโพ้น มาเข้าอารามใหม่จึงใส่ชื่อว่าอารามสวนดอกไม้นั้นแล เหตุท้าวฝันเห็นดอกบัวและดอกกระยอมในที่นั้น เมื่อภายหลังท้าวก็ให้อาราธนาเจ้าไทไปผูกสีมาหลังหนึ่ง ภายตะวันออกแห่งที่ประตูจอดตนนั้นชวย(๒) ใต้แห่งดอกบัวใหญ่ในที่นั้นแล

แต่นั้นภายหน้า ท้าวกือนาก็อุปัฏฐากมหาสวามีเจ้าด้วยจตุปัจจัยเป็นอันมาก ในกาลอันควร มหาสวามีเจ้าก็สำแดงพระธาตุเจ้าแก่พระยา ๆ ก็มีความยินดียิ่งนัก จึงคำนึงในใจว่ากูฝันเห็นดอกบัวดอกใหญ่เท่ากงจักรนั้น คือพระธาตุเจ้านี้แล กูจักก่อเจดีย์องค์หนึ่งในที่กูฝันเห็นดอกบัวนี้จึงควรแล ครั้นท้าวคำนึงแล้วจึงให้คนทั้งหลายไปพ้นเอาหินภายในถ้ำหัววัวโพ้นมา เพื่อจักก่อ

---

(๑) บีกุน
(๒) เฉียง

เจดีย์นั้นแล ครั้นว่าได้หินมาแล้ว ท้าวก็ให้หานักปราชญ์ทั้งหลายมาพิจารณาดูเดือนวันยามและนักขัตตฤกษ์ให้เป็นมงคลเพื่อให้จำเริญสวัสดีแล้ว ก็ให้ชำระโทษให้มีคุณในกิจทุกอัน แล้วจึงให้ก่อรากเจดีย์นั้นแล ถัดนั้นท้าวก็ให้หมู่ชาวเกวียนทั้งหลายเอาเกวียนไปลากเอาทรายและหินมาถมพื้นให้ราบเพียงงามทุกอัน แล้วให้แปลงโกศทองอันหนึ่งเพื่อจักใส่โกศพระธาตุเจ้าอันเก่านั้น แล้วจึงให้พิจารณาธาตุครรภ์ในท้องมหาเจดีย์ที่ควรบรรจุนั้นแล้ว จึงมาอาราธนามหาสวามีเจ้า ขอให้มาถาปนาพระธาตุเจ้านั้นแล มหาสวามีเจ้าเจรจากับด้วยพระยาว่า ดูกรมหาราช พระธาตุเจ้าก็ดี รูปพระก็ดี หากได้บรรจุไว้ภายต่ำมากนัก และพระธาตุเจ้าองค์นี้เราไป่ควรจักบรรจุ ท้าวกือนาจึงไหว้เจ้าไทว่า ข้าแต่เจ้ากู ข้าเห็นพระธาตุเจ้าองค์นี้ ข้ายินดีมากนัก ข้าจึงรีบให้ก่อเจดีย์นี้ เพื่อจักใคร่บรรจุพระธาตุเจ้าองค์นี้เป็นประธานก่อนนา เจ้ากูหากเป็นช่างก่อแล เหตุใดเจ้ากูบ่มักถาปนานั้น มหาสวามีเจ้ารับคำพระยาว่าคำอันมหาราชกล่าวนั้นก็มิเป็นดังนั้นแท้แล ที่แท้เมืองสองเมือง คือเมืองพิงและเมืองสุโขทัยบ่ใช่อันเดียวกันนา ญาติเราอยู่เมืองสุโขทัยเขาทั้งหลายย่อมเคยมาไหว้พระธาตุเจ้าองค์นี้นาครั้นว่าเราได้ถาปนาแท้เขาจักมาไหว้ เราจักเอาออกให้เขาไหว้ก็บ่ได้นา เขาจักมาพี้บ่ได้นา เหตุดังนั้น เราบ่ใคร่ถาปนาเพื่อเหตุนั้นแล ท้าวกือนาว่าคำอันเจ้ากูว่าก็บ่มิเป็นดังนั้นแท้ไซร้ ดังเมืองตากก็อยู่ท่ามกลาง ๒ อันนี้แล ข้าจักเอาเมืองนั้นบูชาสีลาธิคุณแห่งเจ้ากูแล เมื่อคะโยมแห่งเจ้ากูได้กินเมืองตากนั้น เมืองทั้ง ๒ เมืองนี้ ก็จักเป็นเมืองเดียวกัน เมื่อญาติเจ้ากูจักมาไหว้พระธาตุเจ้าก็บ่ยากแล เหตุดังนั้น ขอเจ้ากูถาปนาพระธาตุเจ้านี้เถิด

ครั้งนั้นมหาสวามีเจ้าก็รับเอาคำพระยาที่อาราธนาตนแล้ว ก็เอาหลานตนผู้หนึ่งชื่อว่าทิตใสนั้นมาถวายแก่พระยาแล้ว พระยาก็ส่งให้ไปกินเมืองตากนั้นอันพระยาบูชาสีลาทิคุณแห่งตนนั้นแล ในกาลอันควรแล้ว เจ้าไทดึงเอาพระธาตุเจ้าออกมาใส่ในผอบคำอันเต็มไปด้วยของหอม เพื่อจักสรงพระธาตุเจ้าและถาปนากับด้วยพระยานั้นแล

ครั้งนั้น พระธาตุเจ้าองค์เดียวนั้นหากแตกออกเป็น ๒ องค์ตราบเท่ามากกว่าร้อยองค์ ด้วยสามารถกระทำปาฏิหาริย์เต็มไปในผอบคำนั้น แล้วกระทำปาฏิหาริย์อันเหลืองดังคำทุกองค์ แล้วกลายเป็นผิวมุกด์ แล้วเป็นวรรณดังดอกแก้ว แล้วกลับเป็นคำเกิ่งหนึ่งเป็นนากเกิ่งหนึ่ง แล้วกลับเหลืองทั้งมวล กลับแดงทั้งมวล กลับเขียวทั้งมวล กลับขาวทั้งมวล แล้วกลับเป็นหลายพรรณต่าง ๆ ลางองค์ขาว ลางองค์เขียว ลางองค์หม่น ลางองค์เลื่อม ธาตุพระพุทธเจ้าแม้ปราศจากชีวิตก็กระทำปาฏิหาริย์ประดุจดังมีชีวิต อาจทำให้หายความสงสัยแห่งคนทั้งหลาย แล้วพระรัศมีอันนั้นก็เข้าไปอยู่ในพระธาตุเจ้าดังเก่านั้นแล เหตุดังนั้น สรรพสัตว์ทั้งหลายอันประกอบด้วยเครื่องบูชา เพิ่งบริบูรณ์ด้วยสุขสมบัติแห่งตนในมนุษย์โลกและเทวโลก ตลอดถึงนิพพานแท้จริงแล

ในขณะเมื่อพระธาตุพระพุทธเจ้ายังทำปาฏิหาริย์เปล่งรัศมี ๖ ประการอันตลบไปในฐานทั้งมวลดังนั้น เสียงสาธุการมากนักกว่าร้อยกว่าพันก็มีในขณะนั้น คนทั้งหลายบ้างก็ถอดผ้านุ่ง ผ้าสะไบขายเอาคำมารวมแปลงโกศพระธาตุเจ้านั้นแล ลางก็ตัดผมขายก็มี ลางก็ขายตนเอาคำให้แล้วพิจารณามารวมแปลงโกศพระธาตุเจ้าก็มีนั้นแล มหาเถรเจ้าแลคนแลฝ่ายแห่งผอบคำต่างบ่ายหน้าเล็งดูพระธาตุเจ้าอันกระทำปาฏิหาริย์หลายพรรณหลายอันดังนั้น ครั้งนั้นพระยามีปีติ ๕ ประการมาเล็งดูธาตุพระพุทธเจ้า ก็ขึ้นนั่งบนผ้านิสีทนะแห่งมหาเถรเจ้าโดยไม่รู้สึกตน ก็บังเกิดความยินดีอยู่บ่อย ๆ จึงแบกแก้วบั่พภารัตน์ให้ดีแล้วเอาใส่ในโกศคำบิดดีแล้ว ใส่ในโกศแก้วบั่พภารัตน์บิดดีแล้วใส่ในโกศเงินบิดดีแล้ว ใส่ในโกศทองบิดดีแล้ว ใส่ในโกศหินมุกต์บิดดีแล้ว จึงเอาลงบรรจุในที่อันประเสริฐ ถาปนาไว้ในคัพภ์แห่งพระเจดีย์อันท้าวกีลนาให้รจนานั้น และเมื่อจะยกเอาพระธาตุเจ้าลงใส่ในที่ถาปนานั้น พระยา

ก็ให้กระทำเสียงดุริยดนตรีบูชาพระธาตุเจ้า เหมือนดังเสียงเมฆอันกระทบกันในท้องมหาสมุทรนั้นแล ครั้นว่าถาปนาพระธาตุเจ้าแล้ว พระยาก็ต้อม(๑) ขึ้นแล้ว ทาสทายก็แล้ว ใส่ยอดก็แล้ว ใส่แก้วก็แล้ว ตีทองเป็นจังโกฏก์ใส่แล้ว ก็บูชาด้วยเครื่องบูชานั้นแล

ครั้งนั้นมหาเถรเจ้าก็เตือนพระยาว่า ดูกรมหาราช ญาติวงศามหาราชมารักษาแผ่นดินประดุจดังมหาราชนี้ ยังจักมีเมื่อภายหลังนา มหาราชมักค้ำชูพระศาสนา ก็จงไว้นาให้เป็นจังหัน แก่พระธาตุเจ้าแห่งเราตามแต่ใจมหาราชเจ้า เพื่อให้พงศาของมหาราชภายหลังได้กระทำอนุโมทนาด้วยเราเถิด ท้าวกือนาตนประกอบด้วยศรัทธาอุพารัชฌาสัยได้ยินคำแห่งมหาเถรเจ้ากล่าวดังนั้น ก็ตั้งนาไว้ให้เป็นจังหันแก่พระธาตุเจ้านั้นหมื่นเงินหนึ่งแล แล้วก็หลั่งน้ำให้ตกลงเหนือแผ่นดินอุทิศให้เป็นถาวรวัตถุต่อเท่าศาสนา ๕,๐๐๐ ปี ครั้งนั้น พระยาก็ให้เอาโรงคันในเวียงเชียงใหม่ออกมาสร้างเป็นวิหาร แล้วให้หล่อพระ-พุทธรูปองค์หนึ่งไว้ในวิหารเพื่อได้บูชาทุกวันแล ท้าวกือนาให้ก่อเจดีย์นั้น ศักราชได้ ๗๓๗ ตัว และได้ทำบุญกับด้วยมหาสุมนะสุวรรณรัตนมหาสวามีเจ้า ไปสิ้นกาลนานอายุได้ ๘๐ ปี(๒) ก็ไปสู่สุคติก่อนมหาสวามีเจ้านั้นแล

ครั้งนั้นลูกท่านผู้ชื่อว่าแสนเมืองมา(๓)มีอายุ ๒๓ ปี ได้เป็นพระยาแทนสืบราชสมบัติเล่าแล มหาสุมนะเจ้าอยู่รักษาศาสนาพระพุทธเจ้าเพื่อให้เป็นจารีตแก่กุลบุตรทั้งหลายด้วยประการดังกล่าวมานี้ ถัดนั้นเจ้าไทก็กระทำอุป-สมบถกรรมแก่กุลบุตรทั้งหลาย วิตถารกว้างขวางในอาณารัฐเชียงใหม่นี้ก็พร่ำมีมากนักแล เจ้าไทอยู่รักษาศาสนาและอุปัฏฐากธาตุพระพุทธเจ้าในวัดสวน

---

(๑) ตล่อม

(๒) ในชินกาลมาลินี เป็น ๗๖ ปี

(๓) ในชินกาลมาลินี ผูกเป็นศัพท์บาลีว่า ลักขบุราคมราช

ดอกไม้นั้นได้ ๑๘ วัสสา ก็ไปสู่สุคติในวันนั้น ในปีกดไส้[๑] ศักราชได้ ๗๕๕ ตัวนั้นแล

ครั้งนั้นมหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อว่ากุมารกัสสป ก็ได้แทนในปีนั้นแล เจ้าไทย่อมถืออารัญญิกธุดงค์เป็นประธาน เจ้าไทเห็นวัดสวนดอกไม้นี้ใกล้บ้านใกล้เรือนคนนัก เจ้าไทลาท้าวแสนเมืองมาแล้ว ก็ออกไปอยู่แทบตีนดอยโพ้นในคิมหันตฤดู ถึงวัสสานฤดูเจ้าไทก็มาเอาวัสสาในวัดสวนดอกไม้ และเจ้าไทอยู่ในวัดสวนดอกไม้ได้ ๑๕ วัสสา ก็ทำลายปัญจขันธ์ในปีกาเม็ด[๒]นั้นแล

ถัดนั้นมหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อว่ามหานันทปัญญา[๓] ก็ได้แทนในปีนั้น เจ้าไทฝูงเป็นปาฏิโมกขุทเทสก์ในวัดสวนดอกไม้ และมีมหาสวามีเจ้าสุชาโตอยู่วัดเก้าเลี้ยว[๔]เป็นสังฆนายกในสิ่งทั้งหลาย มีต้นว่าอุปสมบทกรรม เจ้าไททั้ง ๒ มีความยินดีด้วยกัน มหานันทปัญญาได้ไม้เรือนของหมื่นพ้ากอง ย่อมเอามาแปลงกุฏีภายตะวันออกแห่งเจดีย์เจ้านั้นแล ลำดับนั้นมหานันทปัญญาเห็นสีมาเล็กก็ถอนเสียแล้วผูกใหม่ให้ใหญ่กว้าง และมหาเถรเจ้ามารักษาวัดสวนดอกไม้นั้นได้ ๑๕ วัสสา ก็สิ้นอายุไปสู่ปรโลก ในปีเบิกเส็ด[๕] ศักราชได้ ๗๗๐ ตัวนั้นแล

ครั้งนั้นมหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อว่าพุทธปัญญา[๖] พระยาแสนเมืองมาเอาแทนในปีนั้น ให้เป็นสังฆนายกรักษาศาสนา เจ้าไทว่าฉะนี้ สีมาอันนี้เมื่อ

---

(๑) ปีมะเส็ง ที่ถูกปีกัดไส้จุลศักราช ๗๕๑

(๒) ปีมะแม จุลศักราช ๗๖๕

(๓) ฉบับ มช. เป็นมหาอนันทปัญญา

(๔) ฉบับ มช. ว่าบัดนี้ชื่อศรีบุญคันโธ

(๕) ปีจอ ที่ถูกจุลศักราช ๗๘๐

(๖) พุทธปัญญา และพุทธญาณใช้ปนกันไป

ปลูกว่าเป็นคามสีมาดีแล ครั้งนั้นมหาเถรบุญวงศ์ท่านอยู่ในวัดพระยืนในเมืองหริภุญไชยโพ้น เมื่อได้ยินพระยาจักสรงพระนั้น ท่านย่อมมาอยู่ที่วัดป่าขุนในเวียงเชียงใหม่นี้ ท่านก็โจทนาว่า สีมาอันนี้เป็นนครสีมาไม่เป็นคามสีมาแล โจทนาเขาท่านบ่แพ้ชนะกันก็ถอนเสียแล้วปลูกใหม่เล่าแล มหาพุทธปัญญานั้นพระยาบ่เพิงใจ เหตุโจรทั้งหลายย่อมไปเพิ่งท่าน พระยาก็ให้ท่านหนีไปอยู่วัดเชตุพนในเมืองลำพูนแล้วก็สิ้นอายุนั้นแล พระยาก็ให้มหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อว่าพุทธคัมภีร์มาแต่วัดหมื่นซาย ให้แทนในปีเดียวกันนั้น เจ้าพุทธคัมภีร์รักษาศาสนาในวัดสวนดอกไม้นั้นได้ ๑๕ วัสสา ก็สิ้นอายุในปีกาไคล้[๑] ศักราชได้ ๗๘๕ ตัวนั้นแล

ที่นี้จักกล่าวคำภายหลังเล่า คือชาวเจ้าในเมืองไทยแห่งเรานี้เป็นหลายหมู่ฉะนี้ ในปีลวงเม็ด ศักราชได้ ๖๙๓ ตัวนั้น มหามติเจ้าเอาศาสนาแต่ลังกาทวีปมาตั้งไว้ในเมืองของตน ในกาลเมื่อพระยาสุตตโสมเสวยราชสมบัตินั้น มหาสุมนะเจ้าก็ไปรับเอาศาสนาแต่สำนักมหามติ มาตั้งไว้ในวัดเมืองสุโขทัย แล้วเอามาตั้งไว้ในวัดพระยืนเมืองหริภุญไชย ในปีกัดเฮ้า[๒] ศักราชได้ ๗๓๘ ตัวนั้นแล เจ้าไทก็กระทำอุปสมบทกรรมและผูกสีมา แล้วก็ตั้งสวนดอกไม้ในปีกดเส็ด[๓] ศักราชได้ ๗๓๘ ตัวนั้นแล ตั้งแต่ปีนั้นมาได้ ๖๑ ปีก็มาถึงปีกดเส็ด[๔]เล่าศักราชได้ ๗๙๙ ตัว

ครั้งนั้นยังมีชาวเจ้าทั้งหลาย ๕ ตน ๆ ๑ ชื่อว่าธรรมคัมภีร์ ตน ๑ ชื่อว่าเมธังกร ตน ๑ ชื่อว่าญาณมงคล ตน ๑ ชื่อว่าพรหมกุมพกาม ตน ๑

---

(๑) ปีกุน ที่ถูกจุลศักราช ๘๐๔
(๒) ปีระกา ที่ถูกจุลศักราช ๗๓๑
(๓) ปีจอ ที่ถูกจุลศักราช ๗๓๒
(๔) ปีจอ ที่ถูกจุลศักราช ๗๙๒

ชื่อว่ามหาสวามีเถรนั้น คลุมผ้าเอาตุ้มตีนผ้าชีพรขึ้นหุ้มตีนบาตรถือ(๑) ไม้เท้าเขาว่าดี ชาวเจ้าทั้งหลายชวนกันไปบวชเป็นภิกษุในลังกาทวีปโพ้น มาอยู่ในเมืองอโยธยานั้นแล เขาถือลัทธิว่ากินอันใดบ่ดีรับเอาเบี้ยเอาเงินคำข้าวเปลือกข้าวสารบ่ดีสักอัน ถัดนั้นคลุมผ้าเอาตุ้มตีนผ้าชีพรขึ้นหุ้มตีนบาตรบ่ถือเอาไม้เท้าเขาว่าดี เขาเจ้าเอาลัทธิแต่อโยธยามานั้นแล ในกาลนั้น บรมราชได้เป็นพระยาอโยธยานั้น เขาเจ้าทั้งหลายจักใคร่ทำลายศาสนาอันมหาสุมนะเจ้ามาบวชกุลบุตรทั้งหลาย อันจักใคร่ให้ถือลัทธิเป็นดังเขานั้นแล ในกาลนั้นยังมีมหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อธรรมไตรโลก ความรู้ของท่านก็ถึงองอาจนักบ่เอาคำเขาๆ ก็ผิดกัน พระยาว่าชาวเจ้าทั้งหลายผิดกันเถียงกันนักจักเป็นอะไรเกิดขึ้นในบ้านในเมืองของเรานั้นแล จักคาดเรือขนานที่แม่น้ำ ให้ชาวเจ้าลงไปโจทนาจากันเถิด พระยาก็ให้คาดเรือขนานแล้วก็อาราธนาเขาทั้งหลายไปโจทนากัน เขาทั้งหลายก็โจทนากันในเรือขนานนั้น ธรรมไตรโลกแพ้(๒) เขาก็ตีกันนัก พระยาก็บ่ยินดีด้วยเขา ก็ขับเขาหนี เขาจึงขึ้นมาอยู่เมืองเหนือ เมืองเหนือเราแพ้ก็มาบ่าแดง(๓) และลัทธิอันเขาถือแต่ก่อน ว่ารับเอาเบี้ยเอาเงินเอาคำข้าวเปลือกข้าวสาร ถือไม้เท้าบ่อาจห้ามได้สักอันนั้นแล(๔) ครั้งนั้นคนทั้งหลายมีลูกท้าวพระยาเสนาอำมาตยเก่าเป็นต้นนั้น เหตุอันหาเลี้ยงท้องได้ง่ายก็พากันสึกเสีย หนีไปบวชในสำนักขาทั้ง ๒ ตน ๓ ตนก็มีนั้นแล ท่านผู้เป็นเจ้าพุทธคัมภีร์อยู่ในวัดสวนดอกไม้บ่อาจห้ามเขาได้สักอันแล ครั้งนั้นคนทั้งหลายมีลูกท้าวพระยาเสนาอำมาตย์เก่าทั้งหลาย เขาก็บ่ยินดีกับชาวเจ้าตนเก่า

---

(๑) ที่ถูกควรเป็น บ่ถือ

(๒) ชนะ

(๓) ชินกาลมาลีปกรณ์ ว่า จุลศักราช ๗๙๒

(๔) ฉบับ มช. เป็น ถือไม้เท้าบ่ดีนั้นแล

สักคน เท่าเว้นไว้แต่เท้าแสนเมืองมา[๑] ตนเดียวเท่านั้นที่ยินดีด้วย แต่นั้นไปภายหน้าชาวเจ้าตนเก่าเหล่านี้ลำบากด้วยจตุปัจจัย เว้นแต่พวกญาติเท่านั้นที่ยังให้แก่ชาวเจ้าอยู่ อันชาวเจ้าตนใหม่ก็บ่ยอมว่าอยู่เก่ากว่า เขาว่าสูอย่าไหว้ชาวเจ้าตนเก่านี้เลย เขานั้นถือเอาเบี้ยเอาเงินเอาคำซื้อ มีข้าวมีของมีไร่มีนาว่าฉะนี้แล เท่าพระยาแสนเมืองมาผู้เดียวยังยินดีเขาไม่ทำลายเขาเพื่อเหตุนั้น เสนาอำมาตย์ทั้งหลายบอกแก่พระยา จักเอานาอันนั้นไว้กับด้วยวัดทั้งหลายออกให้รี้พลกิน ครั้งนั้นท้าวแสนเมืองมาว่า สูทั้งหลายยังอาจหุงข้าวแก่ชาวเจ้าอันอยู่ในเมืองกูฉันทุกตนได้และหรือ เขาว่าบ่ได้จึงเลิกคิด เจ้าไทพุทธคัมภีร์อยู่ในวัดสวนดอกไม้ รักษาศาสนาไปได้ ๑๕ วัสสาก็สิ้นอายุ ในปีกาไคล้[๒] ศักราชได้ ๘๑๔ ตัวนั้นแล

ยังมีเจ้าไทตนหนึ่งชื่อญาณรังษีไปเรียนธรรมในเมืองพุกามโพ้น แล้วกลับมาอยู่วัดพังวังบ่าแดง[๓] พระยาก็ให้ไปเอามาแทน ท่านผู้เป็นเจ้านี้มีความรู้นักหนาแล ครั้งนั้นชาวเจ้าในวัดสวนดอกไม้นั้นจักไปทางใดย่อมถือไม้เท้าไปทุกแห่งนั้นแล ชาวเจ้าลังกาใหม่เห็นถือไม้เท้าอันขวางอกไปบิณฑบาต ชาวเจ้าลังกาใหม่ก็ติเตียนว่าเป็นดังหมู่ผู้ถือคำนั้น[๔] เขาก็มาบอกแก่มหาญาณรังษีเจ้านั้นแล ท่านก็เคียดแค้นนัก ท่านจึงให้บอกแก่พระยาแสนเมืองมาๆ มาเห็นท้าวก็ให้พิจารณาดูการถือไม้เท้าดีหรือบ่ดีนั้นแล จึงให้ชาวเจ้าทั้งหลายมาชุมนุมกันพิจารณาตามสิกขาบทพระพุทธเจ้าดูเถิด ครั้งนั้นชาวเจ้าลังกาใหม่แลชาวเจ้าวัดสวนดอกไม้ไปชุมนุมเถียงกัน ชาวเจ้าวัดสวนดอกไม้ก็พ่าย[๕]

---

(๑) ที่ถูก ท้าวสามผั่งแกน

(๒) ปีกุน ที่ถูกจุลศักราช ๘๐๕

(๓) ฉบับ มช. เป็นหัววัดบ่าแดง อีกฉบับหนึ่งเป็นพันงัวบ่าแดง

(๔) ฉบับ มช. เป็น ถือคลา คือถือกลา (ขอทาน)

(๕) ฉบับ มช. เป็น แพ้ คือชนะ

เขาจึงให้ไปอยู่ภายตีนดอยโพ้นแล เขาว่าชาวเจ้าวัดสวนดอกไม้ถือเอาคำเป็นดังหมู่อันถือเอาคำเป็นดังคำพ่าย[๑] นั้น เขาชาวเจ้าวัดสวนดอกไม้นั้นทุบตีเจ้าลังกาใหม่ๆ ก็ทุบตีชาวเจ้าวัดสวนดอกไม้ เขาท่านตีกันหยาบช้านัก เสนาอำมาตย์ทั้งหลายประมาณเท่านั้น เขากลัวท้าวแสนเมืองมากระทำอะไรบ่ได้ เขาจึงไปบอกแก่ท้าวแสนเมืองมาๆ จึงเจรจาว่า เออขาท่านหมู่นี้จักไปลังกาแล เขานี้บ่ดีจงขับให้หนีจากเมืองกูเถิด พระยาก็ให้ขับหนีดังนั้น ธรรมคัมภีร์ตนแก่นั้นหนีพ้นแล้วก็สึกเสียไปสู่ลูกหมื่น ๓ ล้าน[๒] นั้นแล เมธังกรหนีไปอยู่พงชาวลังกาหลวงหัวเวียงโพ้น พระยาแสนเมืองมามีศรัทธามากนัก จึงให้สร้างกู่หลวงกลางเวียง ครั้งนั้นก็ให้เอาคำพอกมหาเธตุเจ้าลำพูน ๙ แสน ๓ หมื่น ๕ พันคำ อันเป็นนาคใส่เหนือจังโกฏก์ทองทั้งสิ้น ๓ หมื่น ๔ พันคำนั้นแล พระยาตนพ่อนี้ได้อุปัฏฐากมหาเถรในวัดสวนดอกไม้ ๖ ตน คือมหาสุมนะตน ๑ กุมารกัสสปตน ๑ นันทบัญญาตน ๑ มหาพุทธญาณตน ๑ ธรรมคัมภีร์ตน ๑ มหาญาณรังษีตน ๑ ทั้งมวลรวมเป็น ๖ ตนนี้แล พระยานั้นย่อมตั้งอยู่ในคำสอนของชาวเจ้าทั้งหลาย ย่อมพึ่งธรรมรักษาศีลให้ทานทุกเมื่อต่อเท่าอายุได้ ๕๐ ปี จึงมาคำนึงว่าดังนี้ ดังได้ยินมานี้นา ท้าวพระยาแต่ก่อนครั้นอายุได้ ๕๐ ปี ย่อมปลงเมืองไว้ให้แก่ลูกชายผู้ควรเป็นท้าวพระยาสืบตนนั้นแลนา กูนี้ก็มีอายุได้ ๕๐ ปีแล้ว กาลเฒ่าแก่ก็มาเถิงแก่กูนี้แล กูจักเวรเมืองให้แก่ลูกกู ครั้นแล้วพระยาก็นิมนต์สังฆเจ้ามาเป็นสักขีแล้วก็เวรราชสมบัติให้แก่ลูกตน ชื่อว่าท้าวลก ครั้นท้าวลกได้เป็นพระยาแล้วก็เสด็จไปสร้างบ้านเจ็ดลินนั้นแล พระยาแสนเมืองมานี้ นับแต่อันบ่ได้เป็นพระยามานั้น

---

(๑) ฉบับ มช. เป็นแพ้คือชนะ

(๒) เจ้าเมืองลำปาง

ได้ ๖๐ ปีก็สิ้นอายุ ในปีกดสัน[๑] ศักราชได้ ๘๐๒ ตัว ได้ปีรวงไคล้[๒] พระยาไปเอาเมธังกรแต่พนหลวงโพ้นมา ให้อยู่ในเมืองลำพูนภายประตูลิโพ้นแล มาถึงปีดับเปา[๓] ศักราชได้ ๘๐๗ ตัว ท้าวจักรวัตติชวนเมธังกรเจ้ากับคนทั้งหลายมาก่อมหาเจดีย์ธาตุเจ้า แล้วให้แปลงรูปโขง[๔] ตีทองพอกก่อนนั้นแล เจ้าเมธังกรเกิดมาในปีกดง่า[๕] เถิงปีรวายี[๖] ท้าวลานนาไว้เมืองแก่แม่ตนแล้ว ออกบวชเป็นภิกษุกับด้วยเสนาอำมาตย์ทั้งหลายในสำนักลังกาใหม่ เจ้าเมธังกรเป็นอุปัชฌายะ มหาเถรเจ้าลังกาเป็นอาจารย์ บวชเป็นภิกษุได้ ๗ วันก็สึกคืนมาเสวยราชสมบัติดังเก่า เขาชาวเจ้าใส่ชื่อพระยาว่าบวรจักรวัตติธรรมราชนั้นแล

ยังมีมหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อพุทธรักขิตต์ ไปเรียนเอาธรรมในพุกามโพ้นมาแล้ว และมาอยู่ในวัดเชตุพน ตนหนึ่งชื่อสาริบุตรอยู่อุปัฏฐากมหาธาตุเจ้า เจ้าไททั้ง ๓ ตนนี้ คือเมธังกร พุทธรักขิต และมหาสาริบุตรเป็นอันปรากฏในเมืองลำพูนมากนัก มหาญาณรังษีรักษาวัดสวนดอกไม้ได้ ๗๐ วัสสาก็สิ้นอายุในปีกดง่า[๗] ศักราชได้ ๘๐๒ ตัว ท้าวลานนาก็นำเอาติปิฎกสังฆราชมาไว้ในวัดกุฎีคำแทนในปีนั้นแล ครั้งนั้นท้าวลานนาบวรจักรวัตติธรรมราชอันยินดีในเจ้าเมธังกร ให้อาบน้ำดำหัวแล้ว ก็ใส่ชื่อว่าอตุลยาธิกมหาสวามีเจ้านั้นแล เมื่อภายหลังมหาสวามีอตุลยาธิกนั้นจักใคร่ให้พระยารู้จัก

---

(๑) ปีวอก
(๒) ปีกุน จุลศักราช ๘๐๕ ที่ถูกปีกาไคล้
(๓) ปีฉลู
(๔) ใน ที่นี้เป็นประตู
(๕) ปีมะเมีย จุลศักราช ๗๕๒
(๖) ปีชาล จุลศักราช ๘๐๘
(๗) ปีมะเมีย ที่ถูกจุลศักราช ๘๑๒ และควรเป็นเจ้าอาวาสเพียง ๗ ปี

เจ้าพุทธรักขิต ก็ชวนพระยาไปอาบน้ำดำหัวแล้ว ก็ใส่ชื่อว่าพุทธรักขิต(๑) มหาสวามีเจ้านั้นแล ภายหลังมหาเถรเจ้าก็ชวนพระยาไป เพื่อจักใคร่ให้รู้จักเจ้ามหาสาริบุตรนั้น เหตุว่าได้อุปัฏฐากมหาธาตุกระดูกกระหม่อมเจ้านั้นแล มหาติบีฎกสังฆราชาอยู่รักษาวัดสวนดอกไม้นั้นได้ ๖ วัสสา ก็สิ้นอายุไปในปีใจ้(๒) ศักราชได้ ๘๑๘ ตัว พระยาก็เอามหาพุทธรักขิตแต่วัดพระเชตุพนมาแทนในบีนั้นแล ในขณะเมื่อพุทธรักขิตมารักษาวัดสวนดอกไม้เป็นสังฆนายกนั้นศาสนารุ่งเรืองนัก ท้าวพระยาลานนาเพิ่งใจยิ่งนัก จึงถามชาวเจ้าทั้งหลายว่าสามเณรควรเรียนปาฏิโมกข์หรือไม่ มหาญาณสาครว่าไม่ดี แต่พระยาเชื่อมหาพุทธรักขิตว่าดี จึงให้หมู่อันเป็นสามเณรอันจักเถิงอุปสมบทกรรมนั้น เรียนแต่บีเต้าย(๓)มาต่อเท่าบัดนี้ ศักราชได้ ๘๔ ตัว วันนั้นมหาพุทธรักขิตเจ้าอยู่รักษาวัดสวนดอกไม้ได้ ๑๒ วัสสา อายุได้ ๓๗ ก็มาสิ้นอายุ ศักราชได้ ๘๓๐ ตัวนั้นแล มหาญาณสาครเจ้าเกิดมาในบีรวงไส้(๔) อุบาสิกาแม่ออก(๕)ไปยอพระยาให้เอามาแทนในบีนั้นแล ครั้งนั้นหมื่นด้งให้คนมาแต่เชียงชื่นมาแปลงวิหารหลวงและสร้างโรงอุโบสถ และสร้างหอบีฎกก็ในบีที่เจ้าไทมาอยู่นั้นแล มหาญาณสาครเจ้ารับเอาผ้ากฐินบ่หลอคือ(๖)รับในอารามย่อมไปสวดในพัทธสีมาในนทีก็มี แล้วจึงเข้ามาสู่อารามถือเอาวัสสาแลบ่ห่อนสวดในที่อยู่เลยแต่นั้นมาชาวเจ้าทั้งหลายย่อมถือเอาจารีตแต่นั้นมา และเจ้าไทเคยชุมนุมชาวเจ้าเหตุบ่สอนปาฏิโมกข์แก่สามเณร พระยาจึงไว้ศาสนาแก่พุทธญาณมหาสวามีเจ้า

---

(๑) หนังสืออื่นส่วนมากเรียกว่า พุทธทิจจ หรือพุทธาทิจจ

(๒) บีชวด

(๓) บีขาล จุลศักราช ๗๒๔

(๔) บีมะเส็ง จุลศักราช ๗๖๓

(๕) ผู้หญิง แม่ตัว

(๖) บ่หลอคือ ฉบับ มช. เป็นบ่ห่อน

อันอยู่วัดหมื่นสาน เจ้าไทตนนี้เป็นหลานแห่งพุทธญาณเจ้าวัดสวนดอกไม้ ตนถัดนันทปัญญาตนอันโจรมักมาเพิ่งนั้น พระยาแสนเมืองมาบ่เพิงใจหนีมาอยู่วัดเชตุพนก็สิ้นอายุในวัดเชตุพนนั้นแล ครั้นมหาพุทธญาณแพ้มหาญาณสุนันทเจ้า อันอยู่ในวัดแสนพอก มหาญาณสุนันทเจ้าก็บ่ว่าชาวเจ้าทั้งหลาย ท่านเป็นเจ้ามีโทสาคติยิ่งนัก ขณะนั้นมหาญาณสาครเจ้ายังเอาเจ้าไท (ญาณสุนันท) เป็นสหาย เมื่อปลูกสีมาวันนั้นมหาราชชาวลานนาหากให้นิมิต มหาสุนันทเจ้าได้อาชญาแห่งพระยาก็จำชวนชาวเจ้าอันได้บวช ๒ ทีคือว่าบวชบีรวง[๑]ที่ ๑ ในบีรวายสัน[๒]ที่ ๑ นับบีมาเถิงบีรวายสันได้ ๑๖ บีนั้นแล แต่นั้นแข็งอยู่ ๑๖ วัสสาก็จำบวชในบีเมิงเร้า[๓]นั้นแล ชาวเจ้าทั้งหลายที่เป็นสิสสานุศิษย์แห่งญาณสุนทร บ้างก็ประพฤติตามคำครูแห่งเขาก็สึกแท้แล บ้างก็บ่จุล่าย[๔] ว่าอันจักลงขนานขานกรรมวาจาเล่านั้นแล เขาเจ้าทั้งหลายหมู่นี้เป็นสิสสานุศิษย์แห่งครูตนอื่นอันบ่จุเขาลงขนานขานกรรมวาจาก็มี พุทธญาณเจ้าวัดหมื่นสานรักษาศาสนา แล้วก็สิ้นอายุในวัดหมื่นสานนั้นแล ญาณสาครเจ้ารักษาวัดสวนดอกไม้ได้ ๗ วัสสาก็ออกไปอยู่ในวัดสงัดในบีดับเม็ด ศักราชได้ ๘๓๗ ตัว

มหานาคเสนแสนฝางมาแทนในบีนั้นแล มหาญาณสาครเจ้าไปอยู่วัดดอยบ่าที่ริมข้างแม่น้ำเรวางหนตะวันตกกุมกามโพ้นหน่อยหนึ่ง แล้วก็มาอยู่ที่บ่าไผ่หนตะวันตกลำพูน อายุได้ ๗๗ บี ก็สิ้นอายุไปในบีกดไคล้[๕]นั้นแล มหานาคเสนมาอยู่รักษาวัดสวนดอกไม้นั้น ยังมีมหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อสุวรรณอยู่บ้านแลงหนกุมกาม ท่านว่าสีมาวัดสวนดอกไม้นั้นบ่เป็นสีมา เมื่อเขาปลูก

---

(๑) จุลศักราช ๘๒๓
(๒) จุลศักราช ๘๓๘
(๓) จุลศักราช ๘๓๙
(๔) โกหก
(๕) ที่ถูกกัดไคล้ จุลศักราช ๘๔๑

วัดนั้นกูเข้าไปพร้อมบ่ทัน พระนั้นบ่เป็นภิกษุสักตนแล คำอันท่านสุวรรณว่านี้ชาวเจ้าทั้งหลายก็ให้บอกแก่พระยาลานนานั้น พระยาก็กล่าวว่าอันใดจักชอบให้ชาวเจ้ากระทำเถิดกูบ่รู้แล เหตุใช่การกูนา ให้ชาวเจ้าทั้งหลายพิจารณาดูเถิด พระยาก็ไว้พนักงานแก่ท้าวโลกจุดีแล บ้างก็ว่าให้หายสงกาก็มี บ้างก็ให้ลงพร้อมท่านมหาสงกาในตนบ่ได้เกิ่งบาท นั่งแขงอยู่บ่ลงวันนั้นแล อัญชเถรว่ากับสุนทรราชว่า ให้ชาวเจ้าทั้งหลายอันได้ ๑๖ วัสสานั้นใหม่ แล้วให้ลงมาเอาวัสสาใหม่แดนบีในเมืองเรานี้ให้เราเห็นแล ชาวเจ้าบ้างก็ยังตามวันนั้น ในขณะอันจักให้ชาวเจ้าบวชปางนั้นให้คาดขนาน ๒ อันใต้เหนือกัน ในขนานเหนือให้ชาวเจ้าหัวเวียงบวช เอามหินท์เจ้าตนเป็นหลานแห่งพระยาแพง อันอยู่ในป่าหนองทาอันอยู่ในรปุงโพ้น มาเป็นสังฆนายกในขนานใต้ เอามหาเถรญาณสันตร[๑]เป็นสังฆนายกในขนานเหนือนั้นแล ชาวเจ้าทั้งหลายออกบวชในที่สีมาแข็งแต่ ๑๕ วัสสานั้น บ้างบวชทีก่อนก็ได้ลงขนานเหนือ บ้างบวชภายหลังก็ได้ลงขนานใต้แล ครั้นว่าแล้วกิจแห่งเขาทั้งหลายอยู่มาภายหลังมีวิวาทว่ากูได้ลงก่อน ท่านได้ลงภายหลังกูแท้ไซร้ บ้างเอาวัสสาเก่า บ้างเอาวัสสาใหม่ กุลบุตรทั้งหลายเกิดเจตนาอัชฌาสัยเป็นอันดูยากนัก ฝูงอันประกอบด้วยปัญญาจักษุเล็งเห็นในกิจอันจะรับเอาของสงฆ์นั้น ในศาสนาพระพุทธเจ้าบังเกิดพยาธิในบีเมิงเร้านั้น[๒] ศักราชได้ ๘๓๘ ตัวนั้น แล้วชาวเจ้าทั้งหลายจักถอนสีมาเสียแล้วผูกใหม่เล่า ก็ให้บอกแก่ท้าวลานนาแล้วจึงถอนเสียผูกใหม่เล่านั้นแล พระยาจักรวัตติจึงให้เอาคำเป็นลิ่มออกตีเป็นแผ่นไปพอกมหาธาตุเจ้าในบีนั้นแล มหานาคเสนรักษาวัดสวนดอกไม้ได้ ๕ วัสสา อายุได้ ๘๓ บีก็สิ้นอายุนั้นแล ศักราชได้ ๘๔๒ ตัวนั้นแล เจ้าตนหนึ่งชื่อญาณวชิรโพธิ์อยู่

---

(๑) ฉบับ ๑ เป็นญาณสุนทร เข้าใจว่าจะเป็นคนเดียวกับญาณสุนันท ใช้เรียกสลับกันไป

(๒) บีระกา จุลศักราช ๘๓๙ จึงจะถูก

วัดต้นลานหัวเวียงโพ้นได้มาแทนในบีนั้น พระยาลานนาก็ให้ก่อกำแพงบริบูรณ์งาม เมื่อท่านเป็นเจ้าอยู่ในที่นั้นได้ ๙ วัสสา อายุได้ ๖๐ บีก็สิ้นอายุในบีกัดเฮ้า[๑] ศักราชได้ ๘๕๐ ตัวนั้นแล เจ้าตนหนึ่งชื่อมหากุกามญาณสารอดวัดหมื่นสาน พระยายอดเมืองมาเอาไปแทนในบีนั้น ท่านเป็นเจ้าอยู่ในที่นั้นได้ ๑๐ วัสสา ท่านอยู่ในบีกดเฮ้า[๒] อายุได้ ๗๐ บีก็สิ้นอายุไป ศักราชได้ ๘๗๐ ตัวนั้นแล[๓] มหาปุสัปเปคุณกุกามอยู่ในบุบผาราม พระยาแก้วพันตาเอาไปแทน ท่านอยู่ได้วัสสา ๑ ก็สิ้นอายุในบีกดสัน[๔] ศักราชได้ ๘๗๒ ตัวนั้นแล ยังมีเจ้าไทตนหนึ่งชื่อธรรมโพธิ พระยาแก้วพันตาก็เอาไปแทน จึงให้นำเอาพระทองสัมฤทธิได้ ๙ ล้านองค์เอาไปไว้ในอุโบสถวัดสวนดอกไม้นั้นแล[๕]

มหาเถรเจ้าทั้งหลายอันสืบรักษาวัดสวนดอกไม้มานั้นได้ ๑๔ ตน ๑ ชื่อมหาสุมนะ ๒ ชื่อมหากุมารกัสสป ๓ ชื่อมหานันทปั่ญญา ๔ ชื่อมหาพุทธ-ญาณ ๕ ชื่อมหาพุทธคัมภีร์มงคล ๖ ชื่อมหาญาณรังษี ๗ ชื่อมหาติบี่ฎกสังฆราช ๘ ชื่อมหาพุทธรักขิต ๙ ชื่อมหาญาณสาคร ๑๐ ชื่อมหาสังฆราชานาคเสน ๑๑ ชื่อมหาวชิรโพธิ์ ๑๒ ชื่อมหาญาณสารท ๑๓ ชื่อมหาปุสสไทย ๑๔ ชื่อมหาธรรมโพธิ์ และสีมาวัดสวนดอกไม้นั้หัวทีมหาสุมนะเจ้าผูกที ๑ ถัดนั้นท่านกุมารกัสสปท่านยังเอาไว้อย่างเดิม ถัดนั้นมามหานันทปั่ญญาท่านว่าสีมานี้น้อยก็ถอดเสียแล้วผูกใหม่เล่าเป็นครั้งที่ ๒ นั้นแล ถัดนั้นมหาพุทธ

---

(๑) บีระกา ที่ถูกจุลศักราช ๘๕๑

(๒) ที่ถูกบีกัดเฮ้าคือเริ่มอยู่จุลศักราช ๘๕๑

(๓) ที่ถูกจุลศักราช ๘๖๑

(๔) บีวอก ที่ถูกจุลศักราช ๘๖๒

(๕) อีกฉบับ ๑ และฉบับ มช. ว่านำพระไปจุลศักราช ๘๗๑

ญาณท่านว่านครสีมา และท่านก็ผูกเล่าเป็นครั้งที่ ๓ นั้นแล ต่อนั้นมาติปิฎกสังฆราชท่านเข้าผูกสีมานี้ วันนั้นได้ยินว่าเจ้ากูตนหนึ่งเป็นโรคลงท้องบ่ได้เข้าหัตถบาศ ฉะนั้นท่านก็ถอนเสียแล้วผูกใหม่เล่าเป็นครั้งที่ ๔ ถัดนั้นมามหาพุทธรักขิตท่านว่าสีมานี้ผูกบ่เป็น แล้วท่านถอนเสียแล้วผูกใหม่เล่าเป็นครั้งที่ ๕ ถัดนั้นมามหาสังฆราชนาคเสนว่าสีมานี้ วันนั้นท่านสุวรรณว่าเมื่อผูกสีมานี้วันนั้นกูไปบ่ทัน กูจึงเข้าไปสู่วิหารนั้นแล แล้วจึงถอนเสียแล้วผูกใหม่เล่าเป็นครั้งที่ ๖ นั้นแล เหตุดังนั้นท่านพระยาลานนาจึงว่า สีมาวัดสวนดอกไม้ผูกหลายครั้งแล ศาสนาพระพุทธเจ้าอันมาตั้งอยู่เมืองไทยเรานี้ นักปราชญ์ตนมีปัญญาประกอบด้วยสิกขกามาแท้จงสันนิษฐานไว้ในใจฉะนี้เถิด

มหาอุบาลีเจ้าได้เรียนเอาวินัยปิฎกแต่มุขทวารแห่งพระพุทธเจ้า ตนเป็นที่พึ่งแก่โลกทั้งมวลนั้น เหตุดังนั้น วินัยปิฎกนี้เรียกว่ามหาอุบาลีได้เรียนเป็นที่ ๑ ถัดนั้นเจ้าทาสกะเป็นที่ ๒ ถัดนั้นจ้าโสณกะเป็นที่ ๓ ถัดนั้นเจ้าสิคควะเป็นที่ ๔ ถัดนั้นเจ้าจันทรวัชชีเป็นที่ ๕ ถัดนั้นเจ้าโมคคลีบุตรติสสเถรเป็นที่ ๖ ถัดนั้นเจ้ามหินท์เป็นที่ ๗ ถัดนั้นเจ้าอริฏฐะเป็นที่ ๘ ถัดนั้นเจ้ากุลบุตรทั้งหลายมีต้นว่า ติสสทัตตะกาสนทิสสังฆแลสุมนะอันสืบปรัมปรามาแต่สำนักแห่งมหาอริฏฐะเป็นอนันตังอปริมาณังเถิงมหากัสสปเจ้าเป็นอันกว้างขวางนัก ในลังกาทวีปโพ้นนั้นแล ถัดนั้นมหาอนุมติเจ้าเอาศาสนาแต่สำนักมหากัสสปเจ้ามาตั้งไว้ในเมืองชมพูทวีปนี้ก่อนแล มหาสมณะเจ้าทั้งหลายรับเอาแต่สำนักแห่งมหาอนุมติเจ้ามาให้รุ่งเรืองในเมืองไทยเรานี้ เรียกว่ามหาสุมนะเจ้าเป็นที่ ๑ เจ้าอานันทะเป็นที่ ๒ เจ้านันทปัญญาเป็นที่ ๓ กระทำศาสนาในเมืองพันนั้นแล เจ้าได้เป็นกรรมวาจาแห่งเจ้ามหินท์ที่เจ้าตนเป็นหลานพระยาแก่นท้าว อันมาอยู่ที่บ้านหนองเทาในเมืองสะปุงนี้แล เหตุมหามหินทร์เจ้านี้เป็นที่ ๔ ครั้นมหาญาณสาครเจ้าไปบวชในสำนักแห่งมหาเถรพุทธสาครในเมืองกลางโพ้นแล คือสอง

แควบ้านโพนวันนั้นแล มหาพุทธญาณเจ้าวัดหมื่นสานก็ดี มหาพุทธรักขิตเจ้าก็ดี ก็เป็นสิสสานุศิษย์เจ้าสืบประเวณีแต่สำนักแห่งมหาสุมนะเจ้าแท้ไซร้ มูลศาสนาของพระพุทธเจ้าแห่งเรามามีในเมืองไทยเรานี้มีฉันใด แม้นในประเทศที่อื่นในชมภูทวีปแห่งเรานี้ก็รู้ด้วย คือว่าสืบปรัมปรามาแต่มหาอุบาลีเจ้ามาด้วยดังกล่าวนี้ทุกแห่งแล ส่วนชาวเจ้าสิสสานุศิษย์เจ้าทั้งหลายก็จักได้รักษาศาสนาภายใน สืบมาแต่มหาเถรเจ้าอันได้กล่าวมาแล้วนี้ ไปตราบเท่าสิ้นพระศาสนาแล แม้นว่าพงศาท้าวพระยาอันรักษาศาสนาภายนอกด้วยจตุปั่จจัยก็ดี ก็สืบปรัมปราไปตราบเท่าสิ้นศาสนาอันซ้อย อันพระพุทธเจ้าหากกิตตนาไว้ว่า ๕,๐๐๐ ปีแล

ทีนี้จักกล่าวศาสนาอันเป็นไปภายหน้าเล่านั้น อันว่าศาสนานี้มี ๓ คือ ปริยัตติศาสนา ๑ ปฏิปั่ตติศาสนา ๑ อธิคมศาสนา ๑ ปริยัตติศาสนานั้น ได้แก่บาลีธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งมวล กับทั้งอรรถกถาอันกุลบุตรทั้งหลายพึงเล่าเรียนเอา ปฏิปั่ตติศาสนานั้นได้แก่อันกระทำแห่งกุลบุตรทั้งหลายนั้น และอธิคมศาสนานั้นได้แก่มรรค ๔ ผล ๔ เป็นต้นว่าโสดาปั่ตติมรรคและโสดาปั่ตติผลกับโลกุตตรทั้งหลาย และศาสนาพระพุทธเจ้าแห่งเรานี้ ตั้งอยู่ในกุลบุตรทั้งหลาย ๆ ได้รับเรียนเอาฟั่งเอารู้แล้วและกระทำตามทุกอันนั้น และแม้นผู้เรียนเอาฟั่งเอาและบ่กระทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น เรียกว่าศาสนาบ่ได้ตั้งอยู่ในบุคคลนั้นแล เหตุคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งมวลนี้ไว้ให้เป็นสุขแก่คนทั้งหลายนี้แล จักให้ทุกข์แก่คนแท้บ่มี เท่าให้เป็นสุขแก่ผู้กระทำตามนั้นถ่ายเดียว ผู้บ่กระทำตามนั้นบ่อาจจักได้เลย ศาสนาของพระพุทธเจ้าบริบูรณ์ ๕,๐๐๐ ปีแล้วและจักหายไป และจักหายไปด้วยอันตรธาน ๕ คือ อธิคมอันตรธาน ๑ ปฏิปั่ตติอันตรธาน ๑ ปริยัตติอันตรธาน ๑ ลิงคอันตรธาน ๑ ธาตุอันตรธาน ๑

ล้ำอันตรธาน ๕ ประการ อธิคมอันตรธานนั้น คือกลับหายไปแห่งมรรคและผลกับโลกุตตรทั้งหลายแล อรรถกถาจารย์เจ้าก็กล่าวหลายประการนั้นแล ผิจักกล่าวตามอรรถกถาภิกขุนีขันธกะโพ้นให้รู้ฉะนี้ คือตั้งแต่พระ-พุทธเจ้านิพพานไปแล้วนับปีเดือนทั้งหลายได้พันปีนั้น พระอรหันต์เจ้าทั้งหลายอันประกอบด้วยปฏิสัมภิทาญาณทั้ง ๔ คืออัตถปฏิสัมภิทาญาณ ๑ นิรุติปฏิสัมภิทาญาณ ๑ ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ๑ ธัมมปฏิสัมภิทาญาณ ๑ พระอรหันต์เจ้าทั้งหลายอันประกอบด้วยฉฬภิญญา ๖ คืออิทธิฤทธิ ๑ ทิพพโสต ๑ ทิพพจักษุ ๑ ปรจิตตวิชชา ๑ ปุพเพนิวาสานุสสติ ๑ อาสวักขัย ๑ นั้นก็ดี และพระ-อรหันต์เจ้าทั้งหลายอันประกอบด้วยเตวิชชา ๓ คือ ทิพพจักษุ ๑ ปุพเพนิวาสญาณ ๑ อาสวักขัย ๑ นั้นก็ดี พระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย ๓ จำพวกนี้ มีแดนพันปีเท่านั้น ในพันปีอันถ้วน ๒ พระอรหันต์เจ้าทั้งหลายคือว่าสุกขวิปัสสกว่าตัดราคะ โทสะ โมหะ ได้สิ่งเดียว ปัญญาอันรู้อดีตและอนาคตนั้นหาบ่ได้ อรหันต์เจ้าจำพวกนี้ มีแดน ๒ พันปีเท่านั้น ในพันปีอันถ้วน ๓ เป็นแดนแห่งพระอนาคามี แม้จักบำเพ็ญภาวนาเอาพระอรหัตตมรรคและผลก็บ่อาจได้แล ในพันปีอันถ้วน ๔ เป็นแดนแห่งสกิทาคามี แม้จักภาวนาเอาพระอนาคาก็บ่อาจได้แล ในพันปีอันถ้วน ๕ นั้นเรียกว่าเป็นแดนแห่งพระโสดาบันแล แม้จักภาวนาเอาพระสกิทาคาก็บ่อาจได้แล ปฏิเวธธรรมอันตั้งอยู่ในปีทั้งหลายและพันและพันนั้นมีประการฉะนี้แล อธิบายตามอรรถกถาภิกขุณีขันธกะโพ้นเท่านี้แล

ผิจักกล่าวตามอรรถกถาทีฆนิกายยังว่าฉะนี้เล่า คือตั้งแต่พระพุทธเจ้านิพพานไปแล้วได้พันปีนั้น เรียกว่าเป็นแดนแห่งพระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย ฝูงอันได้ปฏิสัมภิทาญาณ และในพันปีอันถ้วน ๒ เรียกว่าเป็นแดนแห่งพระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย ฝูงได้ฉฬภิญญานั้นแล ในพันปีอันถ้วน ๓ นั้นเรียกว่า

เป็นแดนพระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย ฝูงอันเป็นอสีติแล ในพันปีอันถ้วน ๔ นั้น เรียกว่าเป็นแดนแห่งพระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย ฝูงอันได้ยังสุกขวิปัสสกนั้นแล ในพันปีอันถ้วน ๕ เรียกว่าเป็นแดนแห่งปาฏิโมกข์นั้นแล อธิบายตามอรรถกถาทีฆนิกายโพ้นเท่านี้แล

ผิจักกล่าวตามอรรถกถาอังคุตตรนิกายยังว่าฉะนี้ เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานไปแล้วได้พันปี เป็นแดนแห่งพระอรหันต์เจ้า อันประกอบด้วยปฏิสัมภิทามีแล ในพันปีอันถ้วน ๒ นั้น เป็นแดนแห่งพระอรหันต์เจ้า อันประกอบด้วยฉฬภิญญามีแล ในพันปีอันถ้วน ๓ นั้น เป็นแดนแห่งพระอรหันต์เจ้า อันประกอบด้วยเตวิชชามีแล ในพันปีอันถ้วน ๔ นั้น เป็นแดนแห่งพระอรหันต์เจ้า อันประกอบด้วยสุกขวิปัสสกมีแล ในพันปีอันถ้วน ๕ นั้น เป็นแดนแห่ง อนาคามี สกิทาคามี แลโสดาบัน ทั้ง ๓ มีแล อธิบายตามอรรถกถาอังคุตตรนิกายโพ้นเท่านี้แล

ผิจักกล่าวตามอรรถกถาสังยุตต์มีฉะนี้ แดนปฐมโพธิแห่งพระพุทธเจ้าแห่งเรานี้ คือว่าเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสเป็นพระแล้ว ประมาณในปีนั้นเรียกว่าปฐมโพธิ และพระอรหันต์เจ้าหลาย อันประกอบด้วยปฏิสัมภิทามีในแดนนั้น กาลอันเป็นไปนานกว่านั้น ฉฬภิญญามีแล กาลอันเป็นไปนานกว่านั้น เตวิชชามีแล กาลอันเป็นไปนานกว่านั้น สุกขวิปัสสกมีแล กาลอันเป็นไปนานกว่านั้น โยคาวจรเจ้าทั้งหลาย จักปฏิบัติให้ถึงสุกขวิปัสสกนั้น ก็บ่อาจได้เท่าเถิง กาลอันเป็นไปนานกว่านั้น ก็อาจได้อนาคามิผลมักพ่ายถึงโสดาบันนั้นแล ครั้นว่าบุคคลผู้ใดได้โสดาบันนั้น สิ้นอายุไปเมื่อใด เรียกว่าอธิคมหายไปเมื่อนั้นแล อันนี้เรียกว่าอธิคมอันตรธานแล

ปฏิปัตติอันตรธานให้พึงรู้ฉะนี้ คือตั้งแรกแต่โสดาบันตนซ้อยไป โยคาวจรทั้งหลายบ่อาจเพื่อจักอ่านได้ และวิปัสสนาก็บ่อาจเพื่อจักได้มรรคผล

นั้น เท่าแต่รักษาจตุปาริสุทธศีลไว้สิ่งเดียวแล อยู่ด้วยคำว่าฉะนี้ เราทั้งหลายเท่าควรรักษาให้บริสุทธิ์เถิด เราทั้งหลายกระทำเพียรเพื่อให้เถิงมรรคและผลก็บ่อาจได้เถิงแก่เราแล ปฏิเวธธรรมหาบ่ได้ฉะนี้แล เขาจึงปลงภาระเสียบ่ได้เตือนกัน บ่ได้กระทำเพียรเพื่อให้เถิงนั้นแล ในกาลภายหน้าแต่นั้น ชาวเจ้าทั้งหลายก็บ่คบยำเกรงสิกขาบทอันน้อย คือว่าทุกกฎและทุพภาสิตนั้นละเสียมากนักแล ภายหน้าแต่นั้นภิกษุทั้งหลายก็เถิงยังปาจิตตีย์และถุลลัจจัยมากนักแล ถัดนั้นไปเขาท่านทั้งหลายก็ได้เถิงครุกาบัติทั้งมวล เท่ รักษาปาราชิกทั้ง ๔ นั้นสิ่งเดียวแล เจ้าภิกษุทั้งหลายอันอาจรักษายังจตุปาราชิกทั้ง ๔ นี้ พันตนร้อยตนก็ดี ตนหนึ่งก็ดี ก็เรียกว่าปฏิบัติไปหายก่อนนั้นแล เมื่อใดเจ้าตนนั้นสิ้นอายุแล้วเรียกปฏิบัติหายเสียในขณะนั้น อันนี้เรียกว่าปฏิบัติอันตรธานแล

ปริยัติอันตรธานนั้นให้พึงรู้ฉะนี้ ล้ำปิฎกทั้ง ๓ นั้น พระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ พระคัมภีร์นี้จักเสื่อมก่อน คือเสื่อมตั้งแต่คัมภีร์พระมหาปัฏฐาน พระยมก พระกถาวัตถุ พระบุคคลบัญญัติ พระธาตุกถา พระวิภังค์ และพระอภิธรรมสังคณี เหตุหาผู้จักรู้บ่ได้แล ครั้นพระอภิธรรมปิฎกเสื่อมแล้ว ถัดนั้นพระสุตตันตปิฎกจักเสื่อม คือเสื่อมตั้งแต่ขุทกนิกาย อังคุตตรนิกาย สังยุตตนิกาย มัชฌิมนิกาย และทีฆนิกาย เหตุหาผู้จักรู้ผู้รักษาและผู้ปฏิบัติบ่ได้ เรียกว่าเสื่อมจากกิจแห่งบุคคลผู้นั้นแท้ไซร้ ครั้นว่าพระอภิธรรมและพระสุตตันตปิฎกเสื่อมแล้ว ถัดนั้นพระวินัยปิฎกจักเสื่อม คือเสื่อมตั้งแต่ปริวารจุลวรรค มหาวรรค ปาจิตตีย์ และอาทิกรรม เหตุหาผู้จักรักษาบ่ได้ หายแต่ปลายลงมาฉะนี้แล

อธิบายว่า วินัยทั้ง ๕ คัมภีร์นี้ พระพุทธเจ้าเทศนาไว้ประดุจดังต้นไม้อันงามไว้ในศาสนาให้ถ้วน ๕,๐๐๐ พระวัสสาแท้ไซร้ ต้นไม้ต้นนั้นตั้งอยู่เหนือแผ่นดิน มีรากกิ่งและเปลือกก็งาม ทั้งกิ่งใหญ่กิ่งน้อยใบดอกและลูกก็

งามทุกอัน ตั้งอยู่บนที่ราบที่เพียงนักแล ครั้นว่าดอกทั้งหลายอันบริสุทธิ์งามมากนัก ปราศจากลมเบียดเบียนนั้นไซร้ คือว่าได้แก่อาบัติขันธ์อันน้อย กล่าวคือโทษเวรเบา คือทุกกฎและทุพภาสิตอันเจ้าภิกษุรักษาให้บริสุทธิ์นั้นแล อันว่ากิ่งไม้น้อยทั้งหลายบริบูรณ์งามนักนั้น คือว่าได้แก่อาบัติขันธ์ทั้งหลาย กล่าวคือนิสสัคคียปาจิตตีย์ อันเจ้าภิกษุรักษาให้บริสุทธ์งามนักนั้นแล อันว่ากิ่งไม้ใหญ่ทั้งหลายอันบริบูรณ์นั้นไซร้ คือว่าได้แก่อาบัติขันธ์อันใหญ่ กล่าวคือโทษเวรหนัก คือสังฆาทิเสส อันเจ้าภิกษุหากรักษาได้นั้น หากบริบูรณ์งามแลมีลำอันงามและบ่เป็นด้วงเป็นมอด คือว่าได้ปาราชิกขันธ์ อันเจ้าภิกษุรักษาได้และบริบูรณ์งามนักนั้นแล ไม้ต้นนั้นตั้งอยู่ในที่ไกลจากห้วยที่ลึกที่เพียง คือได้แก่เจ้าภิกษุตนปฏิบัติรักษากายและวาจาอาจให้ไกลจากอาบัติสมุฏฐานนั้นแล ไม้ต้นนั้นไกล แต่ลมอันกล้ามาเบียดเบียนใบและดอกนั้น คือกิเลสมารอันภิกษุหากรักษาสังวรดีนักในอินทรีย์ทั้งหลาย มีจักขุอินทรีย์เป็นต้น ก็บริบูรณ์แก่เจ้าภิกษุทั้งมวลในศาสนาพระพุทธเจ้าต่อเท่า ๕,๐๐๐ ปีแท้แล ในเมื่อต้นไม้อันตั้งอยู่ในที่ใกล้ฝั่งน้ำ มีราก มีลำต้น มีใบ มีดอกและลูก อันลมหากมาพัดบ่ขาดดังนั้น และบางทีก็มาพัดเอากิ่งน้อยทั้งหลายให้หักไป แล้วก็พาพัดบิดเอากิ่งใหญ่ทั้งหลายหักไปสิ้นเล่า แล้วบิดเอาเค้ารากไปข้างบนเอายอดลงมาต่ำ แล้วไสตกไปในแม่น้ำก็เน่าและพังไปนั้นแล ต้นไม้ที่ใกล้ฝั่งน้ำคือดังภิกษุอันบ่ได้สังวรณ์อินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุอินทรีย์เป็นต้นนั้น และกายวาจาอันบ่รักษาได้ ย่อมประกอบด้วยอาบัติสกุฏฐานนั้นแล เหมือนดังลมกล่าวคือกิเลสมารอันบังเกิดแล้วก็ให้เจ้าภิกษุต้องอาบัติอันน้อย คือทุกกฎและทุพภาสิตนั้น ๆ ก็คือลมมาพัดใบดอกและลูกแห่งต้นไม้นั้นแล ถัดนั้นเจ้าภิกษุใดต้องอาบัติโทษอันหนัก คือถุลลัจจัยและปาจิตตีย์นั้น ๆ ก็คือลมมาบิดเอากิ่งน้อยทั้งหลายนั้นแล ถัดนั้นเจ้าภิกษุทั้งหลายใดต้องอาบัติโทษอันหนัก คือสังฆา-

ทิเสสนั้น ๆ ก็คือลมมาพัดเอากิ่งใหญ่ทั้งหลายทั้งมวลบ่รอดได้ ภิกษุใดต้องอาบัติอันหนัก คือปาราชิกนั้น ๆ ก็คือลมมาบิดเอาเค้าเอายอดกำจัดให้ตกไปในแม่น้ำนั้นแล เหตุดังนั้นเจ้าภิกษุผู้บวชด้วยศรัทธานั้น พึงรักษาธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าให้บริสุทธิ์งามนัก อย่าให้ลมคือกิเลสมารมาเบียดเบียนได้ ให้เป็นประดุจดังแท่งผาทั้งมวลนั้นเถิด ลมบ้าอันมาแต่ทิศทั้ง ๔ บ่อาจให้ไหวได้ดังนี้เรียกว่าศาสนาพระพุทธเจ้าตั้งอยู่ในสันดานบุคคลตนนั้นแล ผิว่ารักษาวินัยทั้งมวลบ่ให้ถึงได้ ผิว่ารักษาปาฏิโมกข์ทั้ง ๒ ได้ ก็เรียกว่าศาสนาพระพุทธเจ้าตั้งอยู่ในสันดานแห่งบุคคลตนนั้นแล ผิว่ารักษาบ่ได้ทั้งหมดได้แต่รักษาปาราชิกทั้ง ๔ นี้เท่านั้น ก็เรียกว่าศาสนาพระพุทธเจ้ายังตั้งอยู่ในสันดานแห่งบุคคลผู้นั้นแล เมื่อใดแลรักษาปาราชิกทั้ง ๔ นี้บ่ได้สักตนแท้ไซร้ ท่านพระยาตนใดได้ยินแล้วให้ไปแสวงหาบุคคลผู้รู้ธรรม ในอาณาจักรแห่งตนก็หาบ่ได้ จึงให้เอาคำใส่ถุงประมาณ ๑,๐๐๐ ใส่ผอบคำดีขี่เหนือหลังช้างตีกลองบ่าวไปก่อนหน้าช้างพังพัวกวัดแกว่งในเมืองทั้งมวลให้เรียกร้องกล่าวหาบุคคลผู้รู้ธรรมอันพระพุทธเจ้าเทศนากถาแม้คำเดียวนั้นจงมารับเอาคำ ๑,๐๐๐ นี้ไป แล้วไปเทศนาธรรมแก่เราแล ราชปุริสทั้งหลายก็ไปยังอาณาจักรแห่งพระยาเจ้าแสวงหาไปทั่วอาณาจักร เขาทั้งมวลหาผู้รู้ธรรมอันพระพุทธเจ้าเทศนาแม้มี ๔ บาทนั้นก็หาบ่ได้ เขาก็นำเอาคำกับช้างนั้นคืนมาถวายแก่พระยาเขาดังเก่านั้นเมื่อใดก็เรียกว่าปริยัติศาสนา คือคำสอนแห่งพระพุทธเจ้าหายไปเมื่อนั้นแล แต่บทอธิคมต่ำลงมา คือปริยัตินี้ ผิจักเอาปฏิบัติต้องอาศัยเชิงปริยัติ เมื่อปฏิบัติหาย อธิคมก็หาย เหตุอธิคมนั้นอาศัยเชิงปฏิบัติแล เหตุดังนั้น ให้พึงรู้ว่าศาสนาแห่งพระพุทธเจ้านี้มี ๓ จำพวกคือว่า ปริยัติศาสนา ๑ ปฏิบัติศาสนา ๑ อธิคมศาสนา ๑ และปริยัติศาสนาเป็นเหตุแห่งปฏิบัติศาสนา ปฏิบัติศาสนานั้นเป็นเหตุแห่งอธิคมคือมรรค และผลนั้นแล

อธิบายว่า กุลบุตรเจ้าทั้งหลายใคร่เพื่อจะให้ตนถึงนิพานแท้นั้นตนบ่รู้หื้อขวนขวายเล่าเรียนแล้วสั่งสอนตามคลองบาลีและอรรถกถา อันสืบปรัมปรามาแต่พระอริยเจ้าใส่ไว้กับอุปเทศให้บริบูรณ์ให้จบให้ถึงด้วยดังอาจารย์เจ้าสอนแต่ก่อน อย่าหาเอาว่าสอนฉะนี้ ผู้เรียนได้อุปเทศฉะนี้แล้ว ให้บำเพ็ญปฏิบัติจงดี ครั้นว่าปฏิบัติบำเพ็ญให้บริบูรณ์ในอธิคม คือ ว่าได้เถิงมรรคผลนิพพานก็จึงบริบูรณ์แก่ตนบุคคลอันแสวงหานิพพานแท้แล ผิเล่าเรียนและสอนกันแล้วละไว้บ่บำเพ็ญปฏิบัติตามคำสอนพระพุทธเจ้านั้น ก็บ่อาจจักได้เถิงนิพพานได้เลย อันนี้อาศัยเซิ่งนักบวชเจ้าทั้งมวลแต่ก่อนแล แม้นคฤหัสถ์หญิงชายทั้งหลายอันประกอบด้วยบัญญาแลเห็นทุกข์ในสงสารถนัดนัก และจักใคร่ได้จักใคร่เถิงที่สิ้นทุกข์ คือ นิพพานนั้นแท้ไซร้ ก็ควรสดับตรับฟังธรรมเทศนาอันเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า และนักปราชญ์ผู้รู้เทศนาด้วยสักกัจจคารวะแล้วให้รู้คลองอันจักให้เถิงยังสุข คลองอันเป็นกองทุกข์นั้นมีบาป ๕ ประการเป็นต้นว่า ปาณาติบาตนั้นจงเว้น แล้วพึงบำเพ็ญคลองอันเป็นสุข มีฐานะ ๓ แห่ง คือ สุขมีในเมืองฟ้าเมืองคนและนิพพานทุกคนเทอญ ครั้นว่าได้ตามคลองอันชอบ ก็เทียรย่อมจักได้เถิงสุข ๓ ประการ มีนิพพานเป็นที่สุดเที่ยงแท้บ่สงสัยเลย เหตุพระพุทธเจ้ามีพระมหากรุณา จักใคร่โปรดบริษัทภายหน้าให้ได้เถิงสุขให้ได้ดับทุกข์ในสงสารทุกคนแล จงรักษาคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ ๕,๐๐๐ ปีนั้นเถิด

ครั้นกาลนานนัก กุลบุตรทรงผ้าและบาตรประกอบด้วยศีลอันงาม คือว่าคู้ก็งามเหยียดก็งามเล็งดูข้างหน้าก็งามข้างหลังก็งามทุกอัน ประดุจดังลูกศิษย์พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนนั้นยังเหมือนทุกอัน มาตรว่าทรงเพศฉะนี้ไปตราบเท่าสิ้นกาลอันนานนักแล อันว่ากาลอันเป็นไปฉะนี้ชื่อว่าลิงคมัตไซร้ ล้านั้นไปเขาก็ละเพศอันดีนั้นเสีย อาการอันเป็นไปภายหน้าก็ดี อันคู้เหยียดเล็งไปข้าง

หน้าและข้างหลังนั้นบ่งามเหมือนดังเก่า เขาเอาเปลือกน้ำเต้าเป็นบาตรห้อยบ่าแล้วจรเดินไปเป็นดังอัญญติตถีนั้น มีเมื่อใด อันว่าลิงคอันตรธานอันดีงามก็หายเสียเมื่อนั้น ภายหลังแต่นั้น เขาก็เอาบาตรน้ำเต้านั้นไปใส่สาแหรกเล่าสิ้นกาลอันนานดังก่อนแล แม้ผ้าเขาก็ย้อมให้เหลืองเหมือนดังขนนกนั้น แล้วก็ทรงไปนานสิ้นกาลดังก่อนแล ล้านั้นไปเขาก็บ่ย้อมแล เขาเอาผ้าอันนั้นมาตัดเย็บเป็นถุงนุ่งเป็นดังเงยวนั้นสิ้นกาลอันนานนักแล ล้านั้นไปเขาก็บ่เย็บเล่าแล เอามาตัดให้เป็นผ้านุ่งประดุจดังโยธานั้นไปสิ้นกาลอันนานนักเล่าแล ล้านั้นไปเขาก็เจรจากันว่าดังนี้เราจักมีประโยชน์อันใดด้วยผ้ามากดังนี้เล่า แล้วเขาก็ฉีกผ้าย้อมฝาดให้เป็นบั้นเป็นท่อน แล้วเอามาห้อยศอกไว้ก็มี ลางคนเอามาเกี้ยวคอไว้ก็มี ลางคนเขาก็มีเมียมีลูกกระทำไร่นาเลี้ยงชีวิตนั้นแล ในกาลเมื่อนั้น คนทั้งหลายผู้มีศรัทธาจะใคร่ให้ทานแก่เขาเฉพาะซึ่งสงฆ์แล้วและให้ทานแก่เขาหมู่นั้น ทานอันนี้ก็มีผลอานิสงส์บ่อาจนับได้แล เหตุดังนั้น คนทั้งหลายอันหากให้ทานแก่เขาหมู่นั้น พระพุทธเจ้าว่ามีอานิสงส์เป็นอนันตอปริมาณดังพระองค์ตรัสแก่พระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ บุคคลทั้งหลายปรากฏว่าเป็นเชื้อแห่งสมณะในสาวกมณฑล อันมีผ้าย้อมฝาดเกี้ยวคอเป็นผู้ทุศีลอันหาศีลบ่ได้ มีบาปธรรมทุกคน ในกาลอันจักมาภายหน้านั้นแล ครั้นว่าคนทั้งหลายอันประกอบด้วยศรัทธาอุทิศเฉพาะซึ่งเขาแล้ว จักให้ยังทานแห่งตนในคนหมู่อันหาศีลบ่ได้นั้น กูตถาคตกล่าวว่าอานิสงส์แห่งทานนั้นบ่อาจนับได้แล

อธิบายว่ากาลอันถ่อยเถียวหาสงฆ์บ่มิได้ คนทั้งหลายเท่าเห็นยังผ้าย้อมฝาดในคอแห่งบุคคลผู้หาศีลบ่ได้ มีลูกมีเมียกระทำกิจอันเป็นบาป เขาอุทิศว่าสงฆ์ดังนั้น คนทั้งหลายเห็นชื่ออรหันต์ คือผ้าย้อมฝาดนั้นเขาประกอบด้วยคำว่าให้ทานแก่สงฆ์มีบุญมากนัก เขาก็ให้ทานแก่เขาฝูงนั้นอันหาศีลบ่ได้

และประกอบด้วยลูกเมียกระทำกิจอันเป็นบาป เขาอุทิศว่าสงฆ์ดังนั้น พระพุทธเจ้าว่าได้ให้ทานแก่สงฆ์เจ้าแลนา อานิสงส์บ่อาจจักนับได้นั้นแล ในกาลบัดนี้ เจ้ากูคนดียังอยู่จักบ่ได้บุญนั้นแลฤๅ ภายหน้าแต่นั้น ทุศีลหมู่นั้นเขากระทำอยู่หลายประการดังนั้น เขาจึงเจรจากันว่า เราทั้งหลายกระทำอยู่ฉะนี้จักมีประโยชน์อันใดแก่เรา เขาจึงฉีกผ้าย้อมฝาดนั้นเสีย แล้วก็หนีไปสู่บ่านั้นแล ครั้นว่าลิงคอันตรธาน คือ กลับหายจากเพศนักบวชก็จักมีเมื่อนั้นแล ตั้งแรกแต่สิ้นศาสนาพระพุทธกัสสปเจ้าสืบมาแต่ปรัมปราแห่งโลก สภาวะอันเป็นสมณะมีผ้าอันขาวกระทำเป็นผ้านุ่งแล้วจรเดินไปเป็นดังหมู่เฮียวนั้น แม้ผู้หนึ่งก็ดี และจักทรงศาสนาพระพุทธกัสสปเจ้าก็หาบ่ได้สักคนแล

ยังอาการอันจะฉิบหายแห่งธาตุพระพุทธเจ้า นักปราชญ์เจ้าผู้มีบ่ญญาพึงรู้แต่ต้นมาฉะนี้เทอญ พระพุทธเจ้าแห่งเราทั้งหลายบำเพ็ญพระบารมีในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๒๗ พระองค์บริบูรณ์แล้ว จึงได้ตรัสแก่สัพพัญญูเป็นพระพุทธเจ้าแห่งเราทั้งหลาย ในเดือนวิสาขะเพ็ญ ไทยว่าเดือน ๘ เพ็ญ ในยามจักใกล้รุ่งวันนั้นแล ก็นั่งพับพะแนงเชิงอยู่แทบเค้าไม้มหาโพธิ์ เข้าผลสมาบัติเพื่อเสวยสุขสำราญ แล้วเข้ามหากรุณาสมาบัติในระแวกอันนั้น ครั้นแล้วออกจากมหากรุณาสมาบัติแล้ว ก็เล็งดูเวไนยสัตว์ในโลกทั้งมวล ด้วยสามารถอันควรได้ถึงมรรคและผลในชาตินั้น ถัดนั้นแขวด[๑] เอาเวไนยสัตว์ในภพทั้งสาม ก็จึงเห็นสัตว์อันควรได้โลกุตตระประมาณ ๒๒ อสงไขยตน ถัดนั้นพระพุทธเจ้าก็กฎหมายเอาตามกล่าวว่าฉะนี้ เวไนยสัตว์ทั้งหลายประมาณเท่านี้จักมีในปฐมสมโพธิ์ เวไนยสัตว์ทั้งหลายมีประมาณเท่านี้ จักมีในมัชฌิมสมโพธิ์ เวไนยสัตว์ทั้งหลายมีประมาณเท่านี้จักมีในปัจฉิมสมโพธิ์ เวไนย-

---

(๑) กัน หรือหมาย

สัตว์ทั้งหลายมีประมาณเท่านี้ สาวกของตถาคตควรสอน เวไนยสัตว์ทั้งหลาย มีประมาณเท่านี้ จักควรได้โลกุตตระในปีนี้ปีหน้า เดือนนี้เดือนหน้า วันนี้ วันหน้า เวไนยสัตว์ทั้งหลายมีอาการต่าง ๆ กัน ประดุจดังดอกบัวทั้งหลาย อันมีในมัชฌิมประเทศ มีต้นว่าในเมืองพาราณสีอันมีในชมพูทวีปนี้ ลางพวกจักใกล้บาน ลางพวกยังไม่พ้นน้ำ ลางพวกยังอยู่ในเบื้อกตม มีอาการต่าง ๆ กัน ดังนั้น พระพุทธเจ้าก็แขวดกฎหมายเอาเวไนยสัตว์ทั้งหลายอันอยู่ในมัชฌิม-ประเทศ เป็นต้นว่าในเมืองพาราณสีอันมีในชมพูทวีปนี้ พระพุทธเจ้าก็กฎหมายรู้ดูเวไนยสัตวโลก มีต้นว่าเดือนอาสาฬหะนั้น พระพุทธเจ้าก็เห็นเวไนยสัตว์ในชมพูทวีปนี้ ครั้นแล้วพระพุทธเจ้าก็เล็งดูปัจจันตประเทศ เป็นต้นว่าลังกาทวีปนี้นั้น เล็งเห็นเวไนยสัตว์ทั้งหลายอันจักได้โลกุตตรธรรม มากนัก พระองค์เล็งดูลังกาทวีปในกาลนั้นอันเต็มไปด้วยหมู่ผีเสื้อทั้งหลายในที่ทั้งมวลแล พระพุทธเจ้าจึงคำนึงว่าผีเสื้อทั้งมวลนี้เขาบ่อาจจักได้โลกุตตรธรรมนั้นแล เพราะเขานั้นเป็นศัตรูแก่ศาสนาแห่งกูตถาคต เหตุดังนั้น กูควรขับออกจากลังกาทวีปนี้ให้เข้าไปอยู่ในคีรีทวีปนั้นจึงควรแล ในกาลบัดนี้ไม่ควรกูจักให้หนีก่อนแล แต่นี้ไปประมาณ ๔ เดือนในเดือนปุสสเพ็ญนั้น เขาจักไปประชุมกันอยู่ในสวนอุทยานอันชื่อว่ามหานาควันนั้นแล เมื่อใดกูจักไปขับหนี กูก็จะกระทำปาฏิหาริย์ให้ออกหนีไปอยู่ในคีรีทวีปโพ้นเถิด ลังกาทวีปนี้จักเป็นที่ตั้งศาสนาแห่งกูตถาคตแล ครั้นว่ากูชำระลังกาทวีปนี้แล้ว แต่นั้นไปภายหน้าได้วัสสาหนึ่ง เหล่าหมู่นาคทั้งหลายอันอยู่ในน้ำในบกเขาจักผิดกัน กูจักรำงับในเดือนจิตตะเพ็ญนั้นแล กูจักให้นาคทั้งหลายตั้งอยู่ในสรณาคมน์ แต่นั้นไปได้ ๓ วัสสา เหล่าหมู่นาคตัวหนึ่งชื่อว่ามณีอันอยู่ในแม่น้ำกัลยาณีคงคา อันมาจากปล่องมหาสมุทรนั้น มันจักมานิมนต์กูตถาคต ๆ ก็จักได้ไปสงเคราะห์มัน

ในเดือนวิสาขะเพ็ญนั้น แล้วกูจักไปเข้าผลสมาบัติในที่นั้น ด้วยอานุภาพเมตตาฌานของกูตถาคตนั้น แม้ว่ายักษ์นาคและคนธรรพ์ทั้งหลายอันหยาบช้าทารุณ เขาจักปราศจากภัยทั้งมวลแล เมื่อนั้นลังกาทวีปจักบริสุทธิ์งามควรเป็นที่ตั้งศาสนาแห่งกูตถาคตแล ถัดนั้นพระพุทธเจ้าจึงเล็งดูลังกาทวีปว่าฉะนี้ ศาสนาพระตถาคตจักควรตั้งเมื่อใด ก็เห็นว่าแต่ปีนี้ไปได้ประมาณ ๔๕ ปี ข้ามไปแล้วในเดือนวิสาขะเพ็ญ เมื่อกูตถาคตนอนชองอันจักนิพพานนั้น คนทั้งหลายจักข้ามแต่ชมพูทวีปนี้ เข้าไปอยู่ในลังกาทวีปนั้น ครั้นว่ากูตถาคตนิพพานไปแล้วได้เดือนหนึ่ง ลูกศิษย์กูตนชื่อมหากัสสปเถรนั้น จักกระทำสังคายนาแล แล้วท้าวจักบังคับลูกศิษย์แห่งตนชื่อมหินทเถรอันเป็นลูกพระยาธรรมโศกนั้น ให้เอาศาสนากูตถาคตไปตั้งในลังกาทวีปแล พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่สัพพัญญูอันยังนั่งอยู่แทบเค้าไม้มหาโพธิ์ก็เล็งดูแต่ต้นมาฉะนี้ เหตุอนุสาสนีกถาว่า มคเธ อุรุเวลายํ เป็นต้น แปลว่าพระพุทธเจ้าตนอันได้เป็นใหญ่แก่นักปราชญ์ทั้งหลาย พระองค์ถึงยังสัพพัญญูอันอุดมแทบเค้าไม้มหาโพธิ์ในอุรุเวลาประเทศอันมีในเมืองมคธ พระองค์ได้เสวยยังสุขอันประกอบด้วยอรหัตตผลอันประเสริฐนัก กำหนดได้ ๗ วันแทบเค้าไม้มหาโพธิ์นั้น แล้วจึงเล็งดูด้วยอนาคตังสญาณในกาลอันยังไม่มาแท้ไซร้ พระองค์เสด็จประทับอยู่แทบเค้าไม้มหาโพธิ์นั้นรวม ๔๙ วัน ครั้งนั้นมหาพรหมทั้งหลายลงมาพึ่งธรรมและมาอาราธนาพระพุทธเจ้าเพื่อให้เทศนาธรรมแก่สัตว์ทั้งหลาย พระองค์จึงเล็งเห็นปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้งหลายอันมีคุณแก่ตน พระองค์กระทำกิจฉันข้าวสตูก้อนแห่งพ่อค้า แล้วพรากจากอุรุเวลาประเทศไปสู่เมืองพาราณสี ด้วยหนทางอันไกลได้ ๑๘ โยชน์ ในวันเดือนเพ็ญก็เข้าไปสู่ในป่าอิสีปตนะ แล้วก็เทศนาธรรมจักรแก่เขา ท่านทั้งหลายนั้นแล แม้ว่าเทวดาและอินทร์พรหมทั้งหลาย

ก็มาฟังธรรมอันประกอบด้วยบุญจวัคคีย์นั้นมากนักแล ครั้นว่าจบธรรมเทศนาพระพุทธเจ้าแล้ว มหาอัญญาโกณฑัญญเจ้ากับพรหมทั้งหลายได้ ๑๘ โกฏิก็ได้ถึงโสดาปัตติผลนั้นแล เขาอีก ๔ ตนนั้นยังบ่ได้ถึงก่อน แต่วันแรมค่ำ ๑ ไปพระพุทธเจ้าก็เทศนาบ่อย ๆ เขาเจ้า ๔ ตนนั้นก็ได้ถึงโสดาปัตติผลนั้นแล ในวันแรม ๕ ค่ำนั้น พระพุทธองค์เจ้าก็เทศนาอนัตตลักขณสูตรแก่เขาทั้งหลายนั้นแล เขาทั้งหลาย ๕ ตนนั้นก็ได้เถิงอรหันต์พร้อมกันในที่เดียวนั้นแล แม้นว่ายสกุบุตรก็ดีก็ได้ถึงอรหันต์ในวันนั้น ถัดนั้นสหายเจ้ายสกุลบุตรนั้นมีประมาณ ๕๔ ตนก็มาบวชด้วยเอหิภิกขุก็ได้เป็นอรหันต์นั้นแล อรหันต์มีประมาณ ๖๑ ตน กับทั้งพระพุทธเจ้านั้นแล พระพุทธเจ้าเข้าวัสสานั้นมาตร ๓ เดือน แล้วออกวัสสากระทำสุทธิปวารณาแล้ว ก็ชวนชาวเจ้าทั้งหลายให้ไปเที่ยวเทศน์ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สูท่านไปเดินเทศสันติ ไปเทศนาธรรมแก่ชาวเจ้าในเมืองทั้งหลาย ให้ศาสนากูตธาคตกว้างขวางเทอญ สูท่านไปและทางและตนเถิด อย่าไปด้วยกัน ครั้นไปทางเดียวกันดังนั้น ตน ๑ เทศนา ตน ๑ เท่าพึง[๑] อยู่นั้นแล ครั้นบ่ได้เทศนาแก่สูท่านทั้งหลายแล้วจงพากันไปเถิด ครั้นว่าพระพุทธเจ้าส่งเจ้าภิกษุทั้งหลายไปแล้ว พระองค์ก็คืนมายังอุรุเวลาประเทศนั้นแล พระพุทธเจ้ากระทำปาฏิหาริย์ได้ ๑,๕๐๐ แล้วก็บวชหมู่ญาติเก่าทั้งหลายได้ ๙,๐๐๐ พันคน มีอุรุเวลากัสสปเป็นต้น พระพุทธเจ้าก็อยู่ด้วยอันควรบริบูรณ์ คือว่าปุสสเพ็ญเมื่อตะวันเย็นนั้น

ในวันนั้น พระพุทธเจ้าเล็งดูยังลังกาทวีปโพ้น ก็รู้ภาวะอันผีเสื้อทั้งหลายหนีจากเกาะลังกา แล้วจักไปชุมนุมกันอยู่ในป่ามหานาควันนั้น พระ-พุทธเจ้าก็กฎหมายว่าฉะนี้ ควรกูตถาคตจักไปสู่ลังกาทวีปโพ้นแท้แล ครั้นกูไปถึงแล้วจักกระทำปาฏิหาริย์ แล้วจักขับหมู่ผีเสื้อทั้งหลายให้หนีจากเกาะลังกา

แล้วกูจักเทศนาธรรมแก่สัตว์ มีต้นว่าเทวดาและคนธรรพ์ทั้งหลาย ให้เขาได้ดูดกินน้ำใจใคร่ คือ ว่ารสแห่งนิพพาน แล้วกูก็จักคืนมาในวันนี้แล พระ-พุทธเจ้าตนมีภาคยะอันงาม กิตตนาการเทศน์บริบูรณ์ในชมพูทวีปโพ้นแล้ว ก็ถือหนังจัมมข์ด้วยมือข้างหนึ่ง แล้วเสด็จขึ้นสู่อากาศเปล่งรัศมีให้รุ่งเรืองงามในอากาศ แล้วก็ไปสู่ลังกาทวีปด้วยพุทธลีลาหาที่จักเปรียบเทียบบ่ได้ ประดุจดังลีลาแห่งราชสีห์ฉะนั้น แล้วก็อยู่ในอากาศภายบนหัวแห่งหมู่ผีเสื้ออันชุมนุมกันอยู่ในป่ามหานาควันอันเป็นที่ตั้งแห่งมหิยังคเจดีย์ อันเป็นภูมิอุดมอันมีในที่ใกล้แห่งเมืองผีเสื้อแทบใกล้ฝั่งแม่น้ำกัลยาณีคงคา ซึ่งมีกระแสไหลเร็วยิ่งนัก อันว่าป่ามหานาควันนั้น อาเกียรณ์เต็มไปด้วยหมู่ไม้ทั้งหลายมีลำมีกิ่ง เทียรย่อมเต็มงามทุกต้นน่าชมเชยมากนัก มีดอกก็งาม มีใบก็เขียวงาม ประดุจดังดอกแก้วมรกตนั้น ๆ ดูงาม ป่าอันนั้นครั้นว่าเข้าไปก็อาจหายความร้อนกระวนกระวายในขณะบัดเดี๋ยวนั้น ควรเป็นที่สบายแก่หมู่คนและเทวดาทั้งหลาย แม้นนักบวชเจ้าจักเข้าไปกระทำสมณะธรรมก็ควรแล อาจจักเป็นที่เล่นมหรสพแก่หมู่ผีเสื้อ หมู่นกการเวก นกกระเหว่า และกินนรกินนรีทั้งหลายแลป่าอันนั้นลวงยาวได้ ๓ โยชน์ เท่าลวงกว้างมีทรายอันขาวงามประดุจดังเนื้อทรายเงินนั้นแล พระพุทธเจ้าครั้นว่ายืนอยู่แล้ว ก็เปล่งออกยังพระรัศมี ๖ ประการออกไปจากตน ประดุจดังพระอาทิตย์เหนือจอมเขายุคนธรฉะนั้น ให้รัศมีลงไปในน้ำสมุทรแล ครั้งนั้นผีเสื้อทั้งหลายอันอยู่ภายลุ่ม[๑]เขาเล็งดูเห็นพระ-พุทธเจ้าอยู่ภายบนหัวดังนั้น ผีเสื้อลางพวกใส่ใจว่าดังนี้ ว่าท่านนั้นนาจักเป็นยักษ์ผู้หนึ่งมีอานุภาพมากนักแล มิดังนั้นเป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่ของยักษ์ทั้งหลายผู้หนึ่งแล ลางพวกใส่ใจว่าท่านนั้นนาเป็นคนธรรพ์ตนเป็นใหญ่ผู้หนึ่งแล มิ

(๑) ต่ำ หรือข้างล่าง

ดังนั้นเป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่แห่งคนธรรพ์แล ลางพวกใส่ใจว่าท่านนั้นนาเป็นกุมภัณฑ์ตนใหญ่ผู้หนึ่งแล มิดังนั้นเป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่แห่งกุมภัณฑ์แลลางพวกกล่าวว่า ท่านนั้นนาเป็นนาคราชตนใหญ่ผู้หนึ่ง มิดังนั้นเป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่แห่งนาคราชแล ลางพวกกล่าวว่าเป็นพระยาไอศวรตนใหญ่ผู้หนึ่งแล ลางพวกกล่าวว่าเป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่แห่งพระยาไอศวรตนใหญ่แล ผีเสื้อทั้งหลายก็มีความดริต่าง ๆ กันแล เขาจักรู้ว่าเป็นพระพุทธเจ้าก็หาบ่ได้สักตนนั้นแล พระ-พุทธเจ้าก็ขับตามที่คำนึงนั้นทุกอันนั้นแล พระพุทธเจ้าไปในลังกาทวีปปางนั้นเท่ามีประโยชน์อันจักให้ผีเสื้อทั้งหลายตัดอาลัยในลังกาทวีปนั้นสิ่งเดียว อันอื่นกว่านั้นบ่มีแล เหตุดังนั้น พระพุทธเจ้ากระทำปาฏิหาริย์หลายประการมากนัก เมื่อหัวทีพระพุทธเจ้าให้บังเกิดเป็นกลีบเมฆใหญ่ตั้งขึ้นมาในอากาศ แล้วกลับเป็นลูกเห็บตกลงมาก่อนมากนัก ถัดนั้นให้กลีบเมฆตั้งขึ้นมาในอากาศ แล้วกลับเป็นห่าฝนเท่าลูกเห็บ[๑]ตกลงมาได้ร้อยชั้นพันชั้น กับให้เถวลำน้ำตกลงมาเป็นอันพิลึกพึงกลัวมากนัก แล้วให้สระน้ำไหลไปในแผ่นดินขาดเป็นสระเป็นเหวก็มากนัก และน้ำฝนไหลลงมาแต่กิ่งไม้ทั้งหลาย พวกผีเสื้อก็ชุมนุมล้ำกันเข้า มองเห็นละลอกตีฟองมาภายหน้าใหญ่นัก เขาคำนึงว่าฟองน้ำนี้จักมาครอบงำเอาเราแล้วให้ไหลไปตกในสมุทร เราจักตายทั้งมวลบ่หลอสักตนแล เขากลัวแต่ความตายก็ร้องด้วยเสียงอันพิลึกพึงกลัวยิ่งนัก ก็พากันแสวงหาที่พึ่งแห่งตนนั้นแล ถัดนั้นพระพุทธเจ้าก็ให้บังเกิดเป็นลมพัดกล้ามามากนัก บิดเอาดอยเขาทั้งหลายประมาณ ๓ โยชน์ให้แตกให้ฟุ้งขึ้นสู่อากาศก็มากนัก แม้นว่าไม้ทั้งหลายก็พลิกเค้าขึ้นเอาปลายลงเบื้องต่ำ ปานดังจักครอบงำเอาบ้านน้อยเมืองใหญ่ทั้งหลายให้เป็นจุณไปนั้นแล ถัดนั้นพระพุทธเจ้าก็ให้ห่าฝน[๒]ใหญ่

---

(๑) ฉบับ มช. เป็น ห่าฝนลูกเห็บ

(๒) ฉบับ มช. เป็น ห่าฝนก้อนหิน

ประมาณเท่ายอดดอยเป็นควันใหญ่และลุกเป็นเปลวเพลิงตกลงมาแต่อากาศน่าพึงกลัวยิ่งนัก ถัดนั้นให้ห่าฝนอาวุธตกลงมา ลางอันมีคมข้างเดียว ลางอันมีคมทั้งสองข้าง ถัดนั้นให้ห่าฝนค้อนตะบองและหอกซัดบีนหน้าบีนกล้องทั้งหลายเกิดเป็นควัน และลุกเป็นเปลวเพลิงตกลงมาภายบนหัวแห่งผีเสื้อทั้งหลายเป็นอันพึงกลัวมากนัก ถัดนั้นให้ห่าฝนถ่านไฟแดงตกลงมาภายบนหัวผีเสื้อทั้งหลายก็เป็นอันพึงกลัวมากนัก ถัดนั้นให้ห่าฝนเท่าไฟร้อนอันลุกเป็นเปลวเพลิงตกลงมาบนหัวแห่งผีเสื้อทั้งหลายก็ซ้ำกลัวเล่าแล ถัดนั้นให้ห่าฝนน้ำร้อนลุกเป็นเปลวเพลิงตกลงมาเล่า ถัดนั้นก็ให้ห่าฝนทรายอันสุขุมาลตกลงมาดีคึง(๑) แห่งผีเสื้อทั้งหลายเล่า ถัดนั้นก็ให้เบือกตมอันลุกเป็นเปลวเพลิงตกลงมาภายบนหัวแห่งผีเสื้อทั้งหลายเล่า ถัดนั้นให้ลมอันเป็นเม็ดฝนอันร้อนอ่อนตกลงมาพัดชายคึงแห่งผีเสื้อทั้งหลาย พัดอยู่นานและกั๊ดนักเป็นดังกระดูกจักแตกไป ผีเสื้อทั้งหลายอันความหนาวหากมาเบียดเบียนกระด้างอยู่ทุกคนนั้นแล เขามีอาเกียรณ์อันเป็นดังโลกันตนรกฉะนั้น เขาก็ละพี่น้องลูกเมียหนีไปต่างคนต่างก็แสวงหาที่พึ่งแห่งตนนั้นแล ในเมื่อผีเสื้อหากแตกหนีไปดังนั้นแล้ว พระพุทธเจ้าก็ให้บังเกิดอาการอันมืดเป็นต้นว่า กลีบฟ้าเมฆน้ำค้างและควันไฟก็มาครอบงำมืดนัก แม้นจักมองหากันก็บ่เห็น แม้นจักมองดูพี่นตีนพี่นมือแห่งตนก็บ่เห็นแล เมื่อพระพุทธเจ้าคำรามให้สะดุ้งตกใจดังนั้น ผีเสื้ออันมีเดชหากหักเสียแล้วด้วยประการดังนั้น มีภัยอันความกลัวตายหากคำราม เขาก็ร้องด้วยเสียงเป็นอันดังนั้นแล ถัดนั้นพระพุทธเจ้าก็ให้ลมแกมฝนตกลงมาในทิศทั้ง ๔ ดอยและต้นไม้มันพัดลอยมาภายบนหัวแห่งหมู่ผีเสื้อทั้งหลายดังจักแตกย่อยเป็นจุณไป ถัดนั้นก็ให้เสียงฟ้าผ่าได้พันทีนั้นแล ถัดนั้นน้ำในสมุทรก็ตีฟองนองขึ้นมาสู่ลังกาทวีป มีเสียงอันดังน่ากลัวยิ่งนัก ถัดนั้นแผ่นดินก็ร้องก้อง

---

(๑) กาย

เสียงฟ้าภายบนกับเสียงยอดดอยชนกันมากนัก มีอาการอันพึงกลัวยิ่งนัก ด้วยอำนาจปาฏิหาริย์แห่งพระพุทธเจ้านั้นแล ผีเสื้อทั้งหลายก็มาสะดุ้งตกใจกลัวปาฏิหาริย์มีต้นว่าลมและฝนนั้น เขาจักเอาบุคคลผู้ใดอื่นกว่าพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งบ่ได้ เขาใส่ใจว่าฉะนี้ เจ้าตนนี้ก็เรียกว่าผีเสื้อตนมีอานุภาพมากนักตนหนึ่งแล ข้าแต่เจ้าตนผู้ประเสริฐ เจ้ากูจงปล่อยตูข้าทั้งหลายเถิด ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าจึงเทศนาฉะนี้ว่าดูกรหมู่ผีเสื้อทั้งหลาย ด้วยกำลังแห่งกูเสกน้ำอุบ่ทวอันเห็นมาปานดังกูนี้ก็ยังมีแล ผิดังนั้นกูจักนำเสียแก่สูแล เหตุดังนั้น สูทั้งหลายจงให้โอกาสยังที่พอปูหนังจัมมขันธ์แห่งกูเถิด ครั้งนั้นผีเสื้อทั้งหลายจึงขานคำว่าผิดังนั้นดีนักแล เจ้ากูตนมีบุญจุ่งลงมานั่งเถิด ทีนั้นพระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า ผิสูท่านทั้งหลายให้เกาะลังกาทวีปนี้ทั้งมวลแก่กูๆ ก็จักให้สูหายภัย แล้วสูก็จักไม่ผิดเถียงกันกับด้วยกูว่า ตูทั้งหลายเท่าให้ปูหนังจัมมขันธ์แค่นี้ และกว้างกว่านี้ตูบ่ให้ สูจักว่าฉะนี้ภายหลังเล่าแล เหตุดังนั้น กูจักปูหนังจัมมขันธ์กูในที่ใดดีสูจุ่งให้ตามใจชอบแก่กูเถิด กูจึงจะกรุณาแก่สูแล ผีเสื้อทั้งหลายหากให้แล้วกล่าวฉะนี้ เจ้ากูตนมีบุญจักพอใจนั่งในที่ใดในเกาะลังกาทวีปทั้งมวลนี้ และจักปูหนังจัมมขันธ์แห่งเจ้าที่ใดจุ่งตามใจอันชอบแห่งเจ้าเถิด เหตุดังนั้นเจ้ากูตนมีบุญกระทำให้แจ้ง ให้ตูข้าทั้งหลายเห็นลูกและเมียตูข้าเถิดแล้วจุ่งให้ชีวิตแก่ตูทุกคนอันอยู่ในเกาะลังกาทวีปนี้ แม้นเจ้ากูจักนั่งและนอนที่ใดก็ดี แม้นที่ๆ ผีเสื้อและยักษ์กุมภัณฑ์คนธรรพ์จักว่า คำอันใดอันหนึ่งแก่เจ้ากูบ่ได้สักคนแล เกาะลังกาทวีปทั้งมวลนี้ ตนข้าก็ให้ตามความพอใจแห่งเจ้ากูทุกอันแต่วันนี้ไป ครั้งนั้นพระพุทธเจ้ารู้อาการอันเขารับเอาปฏิญญาทุกอันแล้ว ก็ลงมาจากอากาศปูหนังจัมมขันธ์ในที่อันจักตั้งมหิยังคเจดีย์นั้น แล้วก็นั่งอยู่แล ครั้นว่านั่งอยู่แล้วจึงอธิษฐานว่าฉะนี้ อันว่าฝนและเมฆมืดทั้งมวลนี้จุ่งกลับหายไปทั้งมวลเถิด

ครั้นว่าพระพุทธเจ้าอธิษฐานดังนั้นแล้ว เมฆหมอกและความมืดทั้งมวลก็อันตรธานหายไปบ่เหลือสักอัน อากาศอันแจ้งก็ปรากฏบัดเดี๋ยวนั้น อันว่าผีเสื้อทั้งหลายก็มองเห็นยังกันและกันสิ้นทุกคน แล้วก็หายพยาธิทุกคน มีหน้าอันชื่นทุกคน แล้วจึงยกกระพุ่มมือขึ้นตั้งเหนือกระหม่อมไหว้พระพุทธเจ้าทุกคนด้วยคำว่าฉะนี้ ข้าแต่เจ้ากูตนมีบุญเป็นอันมาก เท่าเจ้ากูตนเดียวที่จะเป็นที่พึ่งแก่ตูข้าทั้งหลายแท้ไซร้ เหตุดังนั้น เจ้ากูจุ่งเป็นที่พึ่งแก่ตูข้าทั้งหลายเถิด ตูข้าทั้งหลายหนาวนักครางอยู่ทุกคน และคอยให้พระอาทิตย์ออกมาให้หายน้ำตาของตูข้านี้เถิด พระพุทธเจ้าตนมีฤทธิ์ที่จะหาเปรียบเทียบบ่ได้ ครั้นว่าได้ยินคำผีเสื้อขอด้วยประการดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงปล่อยยังพระอาทิตย์ให้ออกมาปรากฏในเวลาตะวันเที่ยงนั้นแล พระองค์จึงผายหนังจามมขันธ์ออกทุกด้านแล้วจึงอธิษฐานว่าฉะนี้ ในเมื่อหนังจัมมขันธ์แผ่ไปสิ้น อันว่าต้นไม้และดอยทั้งหลายอย่าได้กั้นได้บังสักอันในทิศทั้งมวลนี้เถิด แม้นแต่หนังจัมมขันธ์กูนี้ก็ดีให้ร้อนเป็นไฟไหม้กัลป์ และร้อนสั่นดังน้ำทองแดงนั้นเถิด ให้ผีเสื้อมองเห็นกันทุกแห่ง เป็นดังน้ำทองแดงอันไหลออกมาแต่ปากเบ้าฉะนั้นเถิด เขามองเห็นไปในเบื้องบนและให้เห็นดอยอันใหญ่เท่าจอมเมฆ จุ่งให้เห็นเป็นดังจักตกลงมาทับบนหัวให้เป็นจุณไปนั้นเถิด แม้นปาฏิหาริย์อันกูตถาคตกระทำมานี้ก็ดีก็เพื่อให้ผีเสื้อทั้งหลายนี้หมดอาลัย แล้วให้หนีไปจากเกาะลังกาทวีปนี้สิ่งเดียวเท่านั้น หาจักให้เป็นอันตรายแก่สัตว์ทั้งหลาย มีต้นว่ามดดำมดแดงตัวน้อยอันอยู่ในลังกาทวีปทั้งมวลเป็นอันตรายและสะดุ้งตกใจกลัวไม่ ครั้นว่าพระพุทธเจ้ากระทำอธิษฐานแล้วดังนั้น กิจทั้งมวลก็อาจบริบูรณ์ได้โดยดังพระพุทธเจ้าหากอธิษฐานแล้วทุกประการ คือว่าภายเบื้องบนก็ร้อนด้วยแสงพระอาทิตย์ภายเบื้องต่ำก็ร้อนด้วยอานุภาพแห่งหนังจัมมขันธ์ ปรากฏประดุจดังไฟไหม้กัลป์ฉะนั้น ร้อนไปถึงทุกก้ำทุกภายเหมือนดังน้ำทองแดงอันช่างหากหลอมให้ละลาย แล้วหล่อไหลไปเหนือแผ่นดินฉะนั้นแล หมู่ผีเสื้อผียักษ์ทั้งหลายนั้น

เป็นดังอยู่เหนือถ่านไฟแดง แม้นเขาจะจรเดินไปในที่ใดก็ดี ประดุจดังเปลือกถ่านไฟแดงอันร้อนนัก ประดุจดังเอาคีมคีบตีนมือแล้วและเผาในถ่านไฟแดงฉะนั้น ด้วนเดชะฤทธิ์หนังจัมมขันธ์แห่งพระพุทธเจ้านั้น เหมือนดังจักเข้าไปไหม้ในไส้ในพุงนั้นแล เกาะลังกาทวีปทั้งมวลนั้นกว้างได้ ๔๙ โยชน์ หนังจัมมขันธ์พระพุทธเจ้าก็แปรไปถึงทุกด้านทุกแห่ง เต็มเกาะลังกาทวีปทั้งมวลนั้น หมู่ผีเสื้อทั้งหลายอันแสงพระอาทิตย์หากไหม้ร้อนในเบื้องบน แม้นเบื้องล่างคือพื้นหนังจัมมขันธ์แห่งพระพุทธเจ้าก็หากร้อนไหม้มากนัก เขาทั้งหลายก็พ่ายหนีไปอยู่ข้างฝั่งมหาสมุทร ประดุจดังมดแดงน้อยอันไฟหากให้ร้อนแล้วพากันพ่ายหนีไปในน้ำฉะนั้น เขาก็หมดอาลัยแล้วหนีจากเกาะลังกาทวีปหมด ด้วยเดชะหนังจัมมขันธ์ของพระพุทธเจ้าหากเบียนเขานั้นแล หนังจัมมขันธ์พระพุทธเจ้าอันแปรไปทั่วเกาะลังกาทวีปอันกว้างได้ ๔๙ โยชน์นั้น แม้นว่าองค์พระพุทธเจ้าอันประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ กับลักษณะน้อยทั้งหลายได้ ๘๐ ทัศนั่งพับพะแนงเชิงพอเต็มเหนือพื้นแผ่นหนังจัมมขันธ์อันพระองค์แปรรูปไว้เต็มเนื้อที่ ๔๙ โยชน์นั้นแล เมาฬีของพระพุทธเจ้าก็ขึ้นไปจุภวัคคพรหมโลกโพ้น แม้ว่าอากาศเทวดาทั้งหลายก็พากันหลีกหนี แล้วเขาทั้งหลายพากันบูชาด้วยดอกไม้ทิพย์ทุกตนนั้นแล ปาฏิหาริย์แห่งพระพุทธเจ้ามีประการต่าง ๆ ฉะนี้ เพื่อให้ลังกาทวีปทั้งมวลหมดจากภัยอันตรายทั้งหลาย คือหมู่ผีเสื้อทั้งหลายทั้งมวลอันบ่อาจเป็นภาชนะรับเอาโลกุตตรธรรมได้นั้นไซร้ หมู่ผีเสื้อทั้งหลายนั้น แม้นว่าเขาไปพ้นจากลังกาทวีปแล้วนั้นก็ดี เขาก็ยังกลัวหนังจัมมขันธ์ของพระพุทธเจ้าอยู่อีก เขาจึงพากันไปสู่น้ำมหาสมุทร น้ำก็หนีเขากว้างออกไปได้โยชน์หนึ่ง เขาก็กลับหน้าคืนมาเล็งดูหนังจัมมขันธ์ของพระพุทธเจ้านั้นอีก เป็นดังจักครอบงำตนแท้แล แม้นน้ำในมหาสมุทรนั้นก็ดี มีแถวตีฟองบวกเข้ามาเป็นดังจักครอบงำเขาแหล่านั้นแล เขาบ่เห็นที่อันจักออก

หนีได้สักแห่ง เขาพากันร้องไห้มากนัก จึงมาคำนึงว่าเกาะลังกาทวีปนี้ ชะรอยว่าตนมีอานุภาพ หากรักษาเสียสิ้นแล้ว ที่อยู่ของเราทั้งหลายตกอยู่ในเงื้อมมือแห่งท่านผู้อื่นเสียแล้ว ล้ำทิศทั้งสิบนี้ เราจักไปอยู่ในที่ใด และจักพ้นจากอุบัทวะและเป็นสวัสดีแก่เรานี้ ท่านตนนี้ผิว่าเป็นผีเสื้อแท้เราทั้งหลายจักกระทำตอบดังนั้น เราทั้งหลายก็เที่ยงจักฉิบหายสิ้น เป็นดังผุยแกลบหัวลมนั้นแล เราจักไปที่ใดและจักเข้าไปอยู่ในที่ใดดี ที่อยู่ของเราทั้งหลายหมดสิ้นบัดนี้แล ครั้นว่าเราตายในที่นี้ ก็จักเป็นของกินของจรเข้และมังกรทั้งหลายในน้ำสมุทรนี้แล เขามีอาลัยในชีวิตแห่งตน ก็พากันร้องไห้มีเสียงอันพิลึกพึงกลัวมากนักแท้ไซร้ เหตุดังนั้น จึงมีอนุสาสนีกถาแปลความว่า พระพุทธเจ้าตนรู้ไญยธรรมทั้งมวล ยังอาการอันให้บังเกิดภัยแก่ผีเสื้อทั้งหลาย และผีเสื้อทั้งหลายนั้นกลัว ก็กระทำยังพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่พึ่ง และพระพุทธเจ้าตนนั้น มีความเอ็นดูกรุณาแก่โลกทั้งมวล อันกัตติในอันจะให้เป็นประโยชน์แก่โลกทั้งมวลทุกเมื่อ อันว่าเกาะลังกาทวีปนี้มักว่าเป็นที่อยู่แห่งคนทั้งหลายแต่โบราณมาก่อน ประดุจดังดาวดึงส์แล ดูกรสัปปุริสทั้งหลาย ในเมื่อผีเสื้อทั้งหลายหาที่พึ่งบ่ได้แล้วจักพากันตายเสียสิ้น พระพุทธเจ้าตนมีกรุณาจึงคำนึงในใจว่าฉะนี้ ผีเสื้อหมู่นี้มาเป็นดังจักรู้กูตถาคต อันปฏิบัติให้เป็นประโยชน์แก่โลกด้วยคำว่าฉะนี้ กูควรจักรู้แจ้งแก่ใจเถิด ครั้นพระพุทธเจ้าคำนึงแล้วจึงเล็งหาที่อันเขาจักควรอยู่นั้น จึงเห็นเกาะอันหนึ่งชื่อว่าคิรีทวีป อันมีอยู่หนใต้และแจงอาคเนย์แต่เกาะลังกาทวีปนั้นไปได้พันโยชน์ อาเกียรณ์เต็มไปด้วยน้ำไหลบ่าขาด อันประกอบด้วยหินและดอย และหมู่ไม้อันเป็นดอกและลูกและป่าดอกคำทั้งหลาย ชาติข้าวสาลีข้าวเปลือกข้าวธุมและถั่วงาทั้งหลาย ป่าอันนั้นอาเกียรณ์เต็มไปด้วยอ้อยมะพร้าวและตาลทั้งหลาย กับหมู่ไม้พึ่งเป็นลูก มีหญ้าแพรกทั้งหลายอันเขียวงามกว้างได้ร้อยโยชน์อันควรสนุกแท้ไซร้ ครั้นพระพุทธเจ้าเห็นและรู้ว่าคิรี

ทวีปนั้นคนทั้งหลายอยู่บ่สำราญ ควรให้ผีเสื้อไปอยู่สำราญแล ในเมื่อผีเสื้อทั้งหลายเข้าไปอยู่ในคิรีทวีปนั้นจักจำเริญแก่เขา ในลังกาทวีปนี้ครั้นว่าเขาบ่อยู่ก็จักจำเริญแก่คนแล พระพุทธเจ้าบ่เห็นอานิสงส์แห่งผีเสื้อทั้งหลายมีแก่คน พระองค์จักใคร่เอาคิรีทวีปนั้นมาเปลี่ยนเป็นลังกาทวีป จึงให้น้ำในสมุทรหนใต้แห้ง เกาะลังกาทวีปก็ไปสู่ขอบจักรวาลหนใต้กับด้วยหินลวงกว้างได้พันโยชน์ แล้วจึงนำเอาคิรีทวีปนั้นมาด้วยฤทธิ์พระองค์ แล้วก็ผูกกับเกาะลังกาทวีปนั้น ด้วยคร่าวอันแล้วด้วยฤทธิ์เป็นดังคร่าวเรือ ๒ เล่ม มิดังนั้นเป็นดังผูกคองัวอุสุภราช ๒ ตัวประกับกันฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงสำแดงให้ผีเสื้อทั้งหลายเป็นดังหลับตาอยู่ และให้หายมืดแล้วก็ให้แจ้งเป็นดังพระอาทิตย์ออกมานั้นแล ครั้นว่าผีเสื้อทั้งหลายเห็นคิรีทวีปอันมาอยู่ใกล้ดังนั้นก็ยินดีแล้วกล่าวว่า เราทั้งหลายละเกาะลังกาทวีปนี้เสียแล้ว เราจักขึ้นไปอยู่ในทวีปนี้ทุกคนแล ครั้นว่าเขาคำนึงแล้วเขาก็เข้าไปปรากฏอยู่ในคิรีทวีปทุกคน กับด้วยพี่น้องลูกและเมียแห่งตนวันนั้นแล ครั้นว่าเข้าไปพร้อมกันแล้วก็ได้ความสุขทุกคน แล้วเขาจึงคำนึงว่าหนังจัมมขันธ์ของท่านตนมีอานุภาพมากนัก แม้ดังนั้นก็บ่อาจครอบงำทวีปนี้ได้ ลังกาทวีปนั้นเป็นอันถ่อยแท้แล ครั้นพระพุทธเจ้ารู้แจ้งยังความคำนึงแห่งผีเสื้อทั้งหลายนั้น แล้วก็กระทำอธิษฐานว่า คิรีทวีปนี้จุ่งให้ไปอยู่ดังเก่ามันเถิด ครั้นว่าพระพุทธเจ้าอธิษฐานแล้วดังนั้น คิรีทวีปนั้นก็คืนไปสู่ที่เก่าแห่งตน ด้วยอานุภาพแห่งพระพุทธเจ้านั้นแล ผีเสื้อทั้งหลายมีความยินดีแล้วกล่าวว่า บัดนี้ความปรารถนาของเรานี้บริบูรณ์แล้ว เขาก็พากันเล่นนักขัตตฤกษ์มากนัก เหตุดังนั้น จึงมีอนุสาสนีกถาแปลความว่าพระพุทธเจ้าตนเป็นที่พึ่งแก่โลก บ่นำมายังสิ่งที่ควรสนุกแก่คนทั้งหลาย มีต้นว่าประกอบด้วยฤดูอันควรเป็นที่เล่นแห่งหมู่ผีเสื้อทั้งหลายนั้น จากที่อยู่ใกล้แห่งเกาะลังกาทวีปนี้ ในเมื่อหมู่ผีเสื้อทั้งหลายนั้นเข้าไปอยู่ในคิรีทวีปนั้น

พระพุทธเจ้าก็ให้ไปอยู่ด้วยฤทธิ์ของตนดังได้อยู่แต่ก่อนนั้น ดูกรสัปปุริสทั้งหลาย ครั้นว่าผีเสื้อทั้งหลายหนีจากเกาะลังกาทวีปนั้นแล้ว พระพุทธเจ้าก็ลุกไปเที่ยวเวียนเกาะลังกาทวีปสิ้น ๓ รอบ แล้วก็ปรารภเพื่อจักกระทำมหาปริตต์นั้นแล เมื่อนั้นเทวดาในสวรรค์และคนธรรพ์กินนรกินนรีนาคราชก็มาในลังกาทวีป ก็เลิกอัญชลีตั้งเหนือกระหม่อมน้อมนมัสการแก่พระพุทธเจ้าๆ กระทำสมาบัติและผูกอาณาจักรไว้แล้ว ก็มาสู่ที่นั่งเมื่อก่อนนั้น แล้วก็นั่งอยู่เข้าผลสมาบัตินั้นแล อาณาจักรอันพระพุทธเจ้าหากผูกไว้ในเกาะลังกาทวีปนั้นเป็นเหมือนดังหนังจัมมขันธ์อันเป็นที่นั่งแห่งพระพุทธเจ้า ปรากฏแก่เทวดายักษ์และคนธรรพ์ทั้งหลายในกาลทุกเมื่อแล พระพุทธเจ้าออกมาจากสมาบัติแล้ว ก็เทศนาธรรมเหนืออาสนะแก่เทวดากุมภัณฑ์คนธรรพ์ไอศวรกินนรกินนรีและนาคราชทั้งหลาย อันมาประชุมกันในที่นั้นแล ในเมื่อจบธรรมเทศนาแห่งพระพุทธเจ้าแล้ว เทวดาทั้งหลายก็ได้ถึงมรรคและผลด้วยอเนกโกฏิในเกาะลังกาทวีปปางนั้นไซร้ มาตรอันอยู่ในศีลบ่อาจนับได้แล

ในกาลวันหนึ่ง เทวดาตนหนึ่งชื่อว่ามหาสุมนเทวราชๆ นั้นก็เข้าไปอยู่ในหมู่โสดาบันตนหนึ่ง ท่านเทวดาตนนั้นท่านอยู่รักษาจอมเขาสุมนกูฏนั้น ในขณะเมื่อพระพุทธเจ้าเทศนาธรรมนั้น ท่านก็ไหว้และขอว่าฉะนี้ ข้าแต่พระพุทธเจ้าๆ กูกระทำพุทธกิจเท่านี้แล้วจักไปสู่ชมพูทวีปโพ้นแล ตั้งแต่นี้ไปภายหน้า ตูข้าเว้นจากพระพุทธเจ้าแล้ว ตูข้าอยู่บ่ได้ เหตุดังนั้น ตูข้าทั้งหลายขอวัตถุอันอุดมควรสรรเสริญ เป็นที่บูชาไว้แก่ตูข้าทั้งหลายเถิด ในขณะนั้นพระพุทธเจ้าตนมีพระมหากรุณา จึงลูบหัวเอาเกสธาตุอันมีรัศมีรังษีเป็นดังแก้วมณี และมีสีดังดอกผักตบนั้นด้วยมือก้ำขวาอันวิจิตรด้วยลายลักษณ์ ให้แก่ท่านสุมนเทวบุตรนั้น แล้วก็คืนมาสู่อุรุเวลคามในชมพูทวีปวันนั้นแล

ฝ่ายว่าสุมนเทวราชนั้นก็รับเอาพระเกสธาตุด้วยสัจจคารวะด้วยผอบแก้ว แล้วจึงนำมาก่อเป็นเจดีย์บรรจุไว้ ณ ที่ปูหนังจัมมขันธ์ และที่พระพุทธเจ้านั่ง อันประกอบด้วยทรายทั้งหลายต่าง ๆ เป็นต้นว่า ทรายแก้วและทรายคำ อันหมู่นาคและคนธรรพ์ทั้งหลายได้โกฏิหนึ่ง ที่อยู่ในเกาะลังกาทวีปนั้นหากนำมามีประมาณสูงได้ ๗ ศอก ด้วยสามารถแห่งส่วนกว้างและส่วนสูง ถ้าจะวัดโดยรอบมีประมาณ ๖๐ ศอก หนภายบนยอดนั้นประดับด้วยแก้วอินทนิล จึงปรากฏชื่อว่า มหิยังคเจดีย์ต่อเท่ากาลบัดนี้ และพระเกสธาตุเจ้า อันสุมนเทวดาหากถาปนาไว้ในมหิยังคเจดีย์นี้ พระพุทธเจ้ายังธรรมานอยู่แล แม้นพระธาตุคอของพระพุทธเจ้าก็ดี พระมหาสรภูเถรเจ้าก็ยังได้เอามาบรรจุไว้ในที่เดียวกันนี้

อาการที่เจ้าไทจักได้เอาธาตุคอของพระพุทธเจ้ามาถาปนาไว้นั้นให้พึงรู้ดังนี้ คือในเมื่อพระมหากัสสปมาไหว้พระศพแห่งพระพุทธเจ้าแล้วเทวดาทั้งหลายก็เอาไฟจุด ไฟก็ไหม้ แม้ผิวหนังก็ดีเนื้อก็ดีแห่งพระพุทธเจ้าจักเป็นเท่าเป็นถ่านไฟก็บ่มีแล แต่สรีรธาตุหากไหม้ก่อนแลกองอยู่ประดุจดังกองมุกด์นั้น ภายในผ้าอันพันศพพระพุทธเจ้าทั้ง ๕๐๐ ชั้นนั้นยังเหลืออยู่สองชั้น ในเวลาไฟยังไหม้อยู่ดังนั้น ยังมีพระมหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อว่าสรภู อันเป็นสัทธิงวิหาริกแห่งมหาสาริบุตรเจ้า วันนั้นในเมื่อเปลวไฟอันละคนด้วยถ่านไฟยังรุ่งเรืองอยู่ดังนั้น เจ้าไทก็ชวนชาวเจ้าทั้งหลายได้ ๑,๐๐๐ ตน อันเป็นสมณบัจฉาไปกระทำประทักษิณ ๓ รอบ แล้วก็เหยียดมือเข้าไปในเปลวไฟ หยิบเอากระดูกคอแห่งพระพุทธเจ้าด้วยมือตนออกมาจากกองไฟ เจ้าไทมีชาวเจ้าทั้งหลาย ๑,๐๐๐ ตนเป็นบริวาร ก็เหาะไปสู่ลังกาทวีปโดยอากาศ แล้วถาปนาไว้ในมหิยังคเจดีย์นั้น แล้วเจ้าไทก็ไปสู่เมืองนาคกับด้วยสามเณร ๒ ตน ชื่อวิสิงคลีตน ๑ ชื่อสุมนะตน ๑ ก็เอาปูนหินอันมีวรรณเขียวมาแต่เมืองนาคโพ้น เอา

มาก่อหุ้มภายนอกแห่งมหิยังคเจดีย์ อันถาปนาพระเกสธาตุแห่งพระพุทธเจ้าสูงได้ ๖๐ ศอก แล้วเวรไว้แก่สุมนเทวราชนั้น แล้วก็คืนมาสู่เมืองกุสินาราที่เผาพระพุทธเจ้า แม้ไฟก็ยังบ่ดับก่อนแล

อธิบายว่า มหิยังคเจดีย์นั้น เมื่อหัวทีมหาสุมนเทวราชกระทำสูงได้ ๗ ศอก เมื่อภายหลังพระสรภูเถรเจ้าเอากระดูกคอแห่งพระพุทธเจ้ามาถาปนาไว้ แล้วก่อหุ้มภายนอกอีกเล่าสูงได้ ๑๒ ศอกนั้นแล แต่พระพุทธเจ้านิพพานแล้วมาได้ ๒๐๐ ปลาย ๓๖ ปี วันนั้นยังมีราชบุตร(๑)ตนหนึ่งได้กินเมืองอันเป็นที่ตั้งแห่งมหิยังคเจดีย์เจ้านั้น เวลากลางคืนมันเข้าไปไหว้พระเจดีย์เจ้า ได้เห็นหมู่พระอรหันต์ทั้งหลายกับหมู่นาคราชและหมู่เทวดาทั้งหลาย อันเข้ามากระทำสักการบูชาแก่มหิยังคเจดีย์เจ้า มันได้ยินเสียงดุริยดนตรีทิพย์ทั้งหลายอันนาคราชกับคนธรรพ์และเทวดาหากให้ตีสรงเสพมหาเจดีย์เจ้านั้น มันได้ยินดังนั้นก็อัศจรรย์ยิ่งนัก มันมีความยินดี แล้วก็ให้ก่อหุ้มภายนอกด้วยดินและอิฐ เมื่อแล้วเสร็จทั้งมวลสูงได้ ๓๐ ศอกนั้นแล เมื่อภายหลังพระยาตนหนึ่งชื่อว่าทุฏฐคามิณี อันเป็นลูกแห่งพระยากากวัณณติสสะนั้นรู้ข่าวมันก็ยินดี มันให้ก่อหุ้มภายนอกอีกเล่า สูงได้ ๘๐ ศอกนั้นแล

ครั้งหนึ่งนั้น พระพุทธเจ้าตรัสแล้วได้ ๕ พระวัสสา พระองค์ประทับนั่งอยู่ในพระเชตวนาราม เล็งเห็นพระยานาคลุงหลานชื่อว่า มโหทโรกับจุโฬทโรเกิดผิดกัน เหตุอาศัยแท่นแก้ว แล้วตั้งหมู่เสนาเพื่อจักรบกันในนาคทวีปภายหนตะวันตกแห่งเกาะลังกาทวีป และตัวลุงชื่อว่ามโหทโรนั้นมันอยู่เมืองนาคอันมีในมหาสมุทรอันกว้างได้ ๕๐๐ โยชน์ อันเป็นเมืองพ่อของมันแต่ก่อน นาคตัวหลานชื่อว่าจุโฬทโรเป็นลูกแห่งนางนาคตัวชื่อกีทัสสิกา และนางนาคตัวนี้เป็นน้องแห่งนาคตัวชื่อมโหทโร นางนาคตัวนี้พระยานาคตัวพ่อหากให้

(๑) ในชินกาลมาลินี ว่าชื่อพระยาจุฬาภัย อันเป็นน้องของพระเจ้าเทวานัง ปิยติศ

มาเป็นเมียแห่งพระยานาคชื่อปั๋พพตะ วันนั้นก็ได้ลูกชายผู้หนึ่งชื่อว่าจุโพทโรนั้นแล พระยานาคตัวเป็นพ่อได้ให้แท่นแก้วแก่นางกีทัสสิกา อันเป็นของอุดมแก่ลูกหญิงของตนนั้น ในกาลต่อมา นางกีทัสสิกาก็สิ้นอายุ ท่านมโหทโรจึงให้ไปบอกแก่หลานของตนคือจุโพทโรว่าฉะนี้ จงเอาคำเราไปบอกแก่หลานแห่งกูว่า แท่นแก้วนั้นตาเจ้าให้แก่แม่เจ้าแล้ว บัดนี้แม่เจ้าก็บ่มีแล้ว ดังนั้นแท่นแก้วนั้นก็จักคืนไปเป็นของตาเจ้าดังเก่าแล เหตุเป็นของพ่อกูฉะนี้กูจักเอาแล ท่านจุโพทโรก็ให้ไปบอกแก่ลุงว่า แท่นแก้วอันนี้ตากูหากให้แก่แม่กูนั้นแลบัดนี้แม่กูบ่มีแล้ว ก็หากเป็นของกู ๆ จักเอาแล ท่านนาคลุงหลานเป็นอันขึ้นคำกันไปมาหลายคาบ นาคตัวลุงให้คำไปหาหลานอีกว่า ผิบ่ให้แก่กูแท้ดังนั้น กูก็จักไปรบเอาแล นาคตัวหลานว่าหากเป็นของแม่กูแท้ก็ย่อมได้แก่กู ผิว่าลุงจักรบก็รบแล นาคทั้งสองบ่ลงคำกัน นาคราชตัวลุงก็ให้บ่าวรี้พลเสนาของตนในเมืองนาคทั้งมวลอันกว้างได้ ๕๐๐ โยชน์นั้น นาคราชตัวหลานได้ยินข่าวสาส์นว่าลุงของตนให้บ่าวรี้พลดังนั้น มันก็ให้บ่าวหมู่เสนานาคบริษัททั้งหลาย อันมีในพื้นดอยใหญ่และดอยน้อยทั้งหลายทั้งมวล อันเป็นบริวารของพ่อแม่แห่งตนทั้งมวลนั้นมาชุมนุมกันอยู่ท่าก็มากนัก นาคราชตัวลุงก็เอารี้พลเสนาของตนออกมาเพื่อจักรบกันนั้นแล พระพุทธเจ้าเล็งเห็นนาคราชทั้ง ๒ จักรบกันดังนั้น พระพุทธเจ้าตนมีมหากรุณาก็ถือเอาผ้าและบาตรด้วยมือตน เมื่อเช้าวันเดือนจิตตะดับวันอุโบสถก็เสด็จไปโดยทางอากาศนั้นแล ในขณะบัดนั้นยังมีเทวบุตรตนหนึ่งชื่อว่าสมิทธิสุมนเทวบุตร ท่านก็ยกเอาไม้ราชายตนะอันเป็นที่ตั้งแห่งวิมาน อันมีอยู่แทบประตูโขงบ่าเชตวันทางหนตะวันตกกระทำให้เป็นฉัตรกั้นภายบนพระพุทธเจ้าตามหลังไปนั้นแล ครั้นว่าไปถึงนาคทวีปแล้ว เทวบุตรตนนั้นก็เอาไม้ราชายตนะไปตั้งไว้แทนที่ไม้ราชายตนะต้นก่อนนั้นแล

อธิบายว่าฉะนี้ ท่านเทวบุตรตนนี้ได้เป็นชายผู้หนึ่งในนาคทวีปโพ้น ในชาติก่อนอันถัดนี้ไปนั้น ชายผู้นั้นครั้นสิ้นอายุแล้ว ได้มาเป็นรุกขเทวดาอยู่ในต้นไม้ราชายตนะ อันมีอยู่แทบประตูโขงบ่าเชตวันในหนตะวันตกนั้น ก็ด้วยผลอานิสงส์บุญอันได้ให้ไม้ราชายตนะแก่พระปัจเจกโพธิเจ้านั้นแล ด้วยว่าไม้ราชายตนะต้นก่อนนั้นได้ฉิบหายตายไปสิ้นกาลนานนัก และเทวบุตรตนนี้มันยังรู้แห่งบ่ลืม ก็จึงเอาไม้ราชายตนะต้นอันเป็นผลแห่งบุญนี้ ไปตั้งไว้เพื่อนั้นแล เหตุดังนั้นอนุสาสนีกถาแปลความว่า เมื่อพระพุทธเจ้าไปถึงแล้ว ก็นั่งอยู่ในอากาศแล้วกระทำให้มีดมนอนธการน่าพิลึกสพึงกลัว หนังหัวพองสยองเกล้า เส้นขนลุกก็บังเกิดมีแก่หมู่นาคราชทั้งหลายมากนัก ภายหลังพระพุทธเจ้าจึงเปล่งยังพระรัศมีเกี้ยวขึ้นที่หน้าผาก เป็นอันแจ้งส่องใสงามยิ่งนัก เขาจึงมองเห็นพระพุทธเจ้า แล้วให้บังเกิดความโสมนัส จึงพากันไหว้ตีนพระพุทธเจ้านั้นแล พระพุทธเจ้าก็เทศนาธรรมแก่นาคราชทั้ง ๒ คือลุงกับหลาน และนาคบริษัททั้งหลายให้สมัครพร้อมเพรียงกัน แล้วนาคราชทั้ง ๒ จึงเอาแท่นแก้วออกมาถวายแก่พระพุทธเจ้านั้นแล ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าจึงลงมาจากอากาศมานั่งอยู่เหนือแท่นแก้วนั้น ครั้นว่าพระพุทธเจ้านั่งแล้ว นาคราชจึงอังคาสพระพุทธเจ้าด้วยข้าวน้ำโภชนาหารทิพย์อันประณีต พระพุทธเจ้าก็ให้นาคบริษัททั้งหลายประมาณได้ ๘ โกฏิ ตั้งอยู่ในสรณาคมน์และศีลนั้นแล

ครั้งนั้นยังมีนาคราชตัวหนึ่งชื่อว่ามณีอักขิ เป็นน้าแห่งมโหทโร อยู่ในแม่น้ำกัลยาณีคงคา อันไหลออกมาแต่ปล่องสมุทรนั้น มันก็มาในที่นั้นเพื่อจักช่วยหลานของตน ท่านมณีอักขินั้นมันตั้งอยู่ในสรณาคมน์และปัญจศีลแล้ว เหตุได้ฟังในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าแต่หัวทีที่มหิยังคเจดีย์นั้น มันจึงกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ข้าแต่พระพุทธเจ้าตนมีมหากรุณา ผิพระพุทธเจ้าบ่ได้มาสงค์เคราะห์ตูข้าในที่นี้ ตูข้าก็จักรบกันเป็นเท่าเป็นจุณไปทั้งมวล ข้าขอพระ-

พุทธเจ้าตนมีมหากรุณาควรได้มาสงเคราะห์แก่ข้าผู้เดียวแล เมื่อท่านมณีอักขีนาคราชกราบทูลดังนั้น พระพุทธเจ้าก็รับนิมนต์ด้วยตุณหีภาวะบ่ปากนั้นแล พระพุทธเจ้าก็ละแท่นแก้วไว้ในที่นั้น เพื่อจักให้เป็นที่บูชาสักการะแห่งนาคราชทั้งหลายด้วยคำว่าฉะนี้ ดูกรหมู่นาคราชทั้งหลาย แท่นแก้วอันนี้ก็เป็นบริโภคเจดีย์แห่งกูตถาคต และสูเจ้าทั้งหลายจงเอาไว้ปฏิบัติบูชาเพื่อให้เป็นหิตสุขประโยชน์แก่สูเจ้าทั้งหลายเทอญ พระพุทธเจ้าตนมีมหากรุณาแก่นาคราชทั้งหลายดังนั้นแล้ว พระองค์ก็เทศนาธรรมแก่สมิทธิสุมนเทวบุตรว่าดังนี้ ดูกรสุมนเทวบุตร มึงจุ่งเอาไม้ราชายตนะมาตั้งไว้ ณ ที่แท่นแก้วให้เป็นร่มภายบนแล้วมึงจุ่งรักษาแท่นแก้วนี้เถิด พระพุทธเจ้าเทศนาแก่สมิทธิสุมนเทวบุตรเท่านั้นแล้ว ก็คืนมาสู่ป่าเชตวันอารามมหาวิหารในชมพูทวีปนั้นแล

ในเมื่อพระพุทธเจ้ามาถึงชมพูทวีปแล้ว อยู่ในเชตวันมหาวิหารประมาณ ๓ ปี นับแต่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้ามาได้ ๘ ปีบริบูรณ์แล้วนั้นไซร้ ท่านมณีอักขีนาคราชนั้นก็ระลึกถึงพระพุทธเจ้าในวันนั้นว่า กูนี้หนาได้นิมนต์พระพุทธเจ้าเพื่อให้คืนมาสู่ที่อยู่แห่งกูนี้ ควรกูจะไปชมพูทวีปแล้วอาราธนาพระพุทธเจ้าว่า ข้าแต่พระพุทธเจ้า ข้าขอบัดนี้แล พระพุทธเจ้าควรไปสงเคราะห์แก่ผู้ข้ากับด้วยอรหันตเจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ ตน ถึงที่อยู่ของข้าโพ้นเถิด ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าตนประกอบด้วยมหากรุณา ได้ยินคำนิมนต์แห่งท่านมณี-อักขีนาคราชฉะนั้น ก็จึงเห็นด้วยอนาคตังสญาณฉะนี้ ศาสนากูตถาคตจักรุ่งเรืองในลังกาทวีป ในกาลภายหลังแห่งตถาคตนิพพานแล้ว และจักรุ่งเรืองด้วยบริษัท ๔ จำพวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย มากนักถัดนั้นธาตุเขี้ยวเบื้องขวาก็ดี ธาตุกระดูกหน้าผากก็ดี เกสธาตุก็ดี และสรีรธาตุประมาณโทณหนึ่งแห่งกูตถาคตนี้ก็ดี จักไปตั้งอยู่ให้เป็นที่ไหว้บูชาแก่สรรพ-

สัตว์ทั้งหลาย ถัดนั้นคนทั้งหลายอันประกอบด้วยศรัทธา เขาจักกระทำสังฆารามมากกว่าพันก็จักมีแล เหตุดังนั้น กูควรไปสู่เมืองลังกาทวีป แล้วควรเข้าผลสมาบัติในที่นั้น ครั้นพระพุทธเจ้ารำพึงแล้วดังนั้นจึงเจรจากับเจ้าอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ท่านจุ่งไปบอกแก่ภิกษุทั้งหลายประมาณให้ได้ ๕๐๐ ตน อันประกอบด้วยปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ เพื่อให้ไปกับด้วยกูตถาคต เพื่อสงเคราะห์ท่านมณีอักขีนาคราชในวันพรุ่งเถิด ครั้งนั้น เจ้าอานนท์ก็รับเอาคำพระพุทธเจ้าแล้วก็ไปบอกแก่ชาวเจ้าอรหันต์ ฝูงอันประกอบด้วยจตุปฏิสัมภิทา อันเป็นลูกชาวกบิลวัตถุและชาวโกสัมพีทั้งหลายประมาณได้ ๕๐๐ ตนด้วยคำว่าฉะนี้ ดูกรเจ้ากูทั้งหลาย ในวันรุ่งเช้า พระพุทธเจ้าจักไปสงเคราะห์ท่านมณีอักขีนาคราชอันอยู่ในนาคพิภพ ในปากน้ำกัลยาณีคงคาในทวีปลังกาโพ้น และเจ้าทั้งหลายจุ่งแต่งคมนกิริยาตามพระพุทธเจ้าแห่งเราเทอญ ในเมื่อรุ่งเช้าวันหลังท่านมณีอักขีก็มาบอกกาลแก่พระพุทธเจ้านั้นแล ในขณะนั้นอรหันต์ทั้งหลายก็ถือเอาผ้าและบาตรออกมาฉะเพาะซึ่งคันธกุฎี แห่งพระพุทธเจ้าทุกตนนั้นแล พระพุทธเจ้าถือเอาบาตรและผ้าด้วยมือแห่งตนแล้ว ก็ออกมายืนอยู่ในที่สี่มุขแห่งคันธกุฎี มีลำเนาเหมือนดังดอกคำเปล่งออกยังรัศมีเป็นดังสายฟ้าแลบฉะนั้น ก็ทราบไปทั่วป่าเชตวันทั้งมวลนั้นแล แม้รุกขเทวดาทั้งหลายก็ลงมาจากวิมานแห่งตน แล้วก็คุกเข่าประณมมือไหว้พระพุทธเจ้าทุกตนนั้นแล นาคตัวชื่อว่าสุมนเทวราชอันมีอานุภาพมากนัก อันอยู่รักษาตระพัง อันมีในที่ใกล้แห่งคันธกุฎีแห่งพระพุทธเจ้า อันประกอบด้วยดอกนิลุบลดอกจงกลนีและไม้ขนุนทั้งหลาย หากแวดล้อมภายนอกมีดอกบริบูรณ์งามนัก นาคราชตนนั้นมันเทียรย่อมออกมาอุปฐากพระพุทธเจ้า ด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา แล้วก็เล็งดูรูปกายแห่งพระพุทธเจ้าตนประกอบด้วยศิริโสภาคย์ อันงามทุกวัน ๆ มาแต่ก่อน

ในวันนั้นมันรู้ข่าววาพระพุทธเจ้าจักไปสู่ลังกาทวีปดังนั้น มันก็ออกมาด้วยเพศเป็นมาณพชายหนุ่มอันงาม แล้วก็คุกเข่าประณมมือไหว้พระพุทธเจ้า กับด้วยหมู่เทวดาทั้งหลายนั้น ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าก็เล็งเห็นบุพพกรรมอันเป็นบุพเพสันนิวาส อันมาแต่พระพุทธเจ้า ๓ ตน คือว่าพระกกุสนธ์ ๑ พระโกนาคมนะ ๑ พระพุทธกัสสป ๑ นั้นแล้ว พระพุทธเจ้าใคร่จะให้บุญกรรมอันนั้นบริบูรณ์ในสำนักตนเล่า จึงผินหน้าเจรจาว่าฉะนี้ ดูราเทวดาทั้งหลาย สูท่านทั้งหลายจุ่งอยู่ตามสำราญทุกตนเถิด สุมนเทวราชนี้มีจุ่งเอาบริวารของมึงไปกับกูเถิด ครั้งนั้นสุมนเทวราชนั้นรับเอาคำพระพุทธเจ้าแล้ว ก็พาเอาหมู่บริวารของตนมีประมาณได้ ๖ โกฏิ กับทั้งไม้จำปีต้นหนึ่งอันเพิ่งเป็นดอก ไปกั้นรัศมีพระอาทิตย์ภายบนหัวแห่งพระพุทธเจ้า เพื่อตามหลังไปนั้นแล ครั้นว่าตกแต่งคมนกิริยาแห่งบริษัททั้งหลายแล้ว พระพุทธเจ้าก็เสด็จขึ้นสู่พื้นอากาศบ่ายหน้าฉะเพาะสู่ลังกาทวีป แล้วก็เสด็จไปด้วยรัศมีตลบและเหลือง ประดุจดังสายฟ้าแลบอันเกี้ยวดอยคำฉะนั้น แม้นชาวเจ้าอรหันต์ทั้งหลาย ๕๐๐ ตน ก็ไปกับด้วยพระพุทธเจ้าถึงนาคพิภพ อันมีในที่ใกล้ปากน้ำกัลยาณีคงคา ในวันเดือนวิสาขะเพ็ญ นั่งอยู่สำราญเหนืออาศนะ อันท่านมณีอักขีหากปูไว้ท่าในท่ามกลางมณฑปนั้น แม้นชาวเจ้าทั้งหลายนั้นก็นั่งแวดล้อมพระพุทธเจ้านั้น ท่านมณีอักขีก็องคาสอาราธนาภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ด้วยข้าวน้ำอาหารอันเป็นทิพย์ทั้งหลายแล้วนั่งอยู่ในที่ควรข้างหนึ่ง พระพุทธเจ้าก็กระทำภัตตานุโมทนาแก่ท่านมณีอักขีนาคราชนั้น แล้วเสด็จขึ้นไปสำแดงรอยตีนไว้เหนือจอมเขาสุมนกูฏ ซ้อนภายบนแห่งรอยตีนพระพุทธเจ้า ๓ ตน คือพระกกุสนธ์ ๑ พระโกนาคมนะ ๑ พระพุทธกัสสปเจ้า ๑ หากเหยียบไว้แต่ก่อนนั้น

อธิบายว่า เมื่อใดพระพุทธเจ้าทั้งหลายเกิดมาในโลกนี้แล้ว อันว่าทวีปทั้ง ๒ คือชมพูทวีปและลังกาทวีปนี้ ย่อมเป็นที่จรเดินไปมา และเป็นที่ไว้ศาสนาและธาตุแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นธรรมดามาแล เหตุดังนั้น ในภัททกัล์ปอันนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเกิดมา ๕ พระองค์ แม้องค์ใดองค์หนึ่งก็ดี ก็ย่อมไปสงเคราะห์สัตวโลกทั้งหลาย แล้วย่อมขึ้นไปเหยียบรอยตีนไว้เหนือจอมเขาสุมนกูฏนั้นทุกพระองค์แล หากเป็นที่ไว้ศาสนาเป็นธรรมดาแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายมาแต่ก่อน เหตุดังนั้น พระพุทธเจ้ากกุสนธ์เจ้าเหยียบไว้ก่อน ถัดนั้นพระโกนาคมนะเจ้า ถัดนั้นพระพุทธกัสสปเจ้า ถัดนั้นพระโคดมเจ้าเหยียบซ้อนภายบนเล่าแล แม้เหยียบซ้อนกันดังนั้นก็ดี ก็ยุดทางส้นตีนเท่าไว้นิ้วตีนเสมอกัน เจ้าตนเหยียบไว้ก่อนนั้นปรากฏกว่าทุกตนนั้นแล ครั้นพระเมตไตรยเจ้าจักมาเหยียบซ้อนรอยพระบาททั้ง ๔ นี้ เหตุเจ้ากูตนจักมาภายหน้านี้ใหญ่นักแท้ไซร้ เหตุเป็นธรรมดาแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น พระพุทธเจ้าก็ขึ้นเหยียบไว้เพื่อให้รู้ว่าลังกาทวีปเป็นที่บริโภคแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายแล บ่ใช่เป็นที่บริโภคแห่งสัตว์ทั้งหลายฝูงอื่นเลย อันจอมเขาสุมนกูฏนี้เป็นที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหยียบรอยตีนไว้นั้นหว้างขวางนัก มีประมาณเท่าลานข้าวแห่งคนทั้งหลายนี้แล แม้คนทั้งหลายขึ้นไหว้พระบาทประมาณ ๒๐-๕๐ คนก็พอดูงาม แม้ ๑๐๐-๑๐,๐๐๐ คนก็พอดูงาม อันจักกีดจักเต็มก็บ่มีแล พระพุทธเจ้าเหยียบรอยตีนไว้แล้วก็พอดูงาม อันจักกีดจักเต็มก็บ่มีแล พระพุทธเจ้าเหยียบรอยตีนไว้แล้วก็ลงมาสำราญอยู่แทบตีนดอยนั้นกับด้วยชาวเจ้าทั้งหลาย แล้วกลับจากที่นั้นมาเข้าสู่ผลสมาบัติในที่อันจักตั้งทีฆวาปียเจดีย์นั้นเล่า ในขณะนั้นแผ่นดินก็ร้องด้วยเสียงอันดังได้และร้อยและพัน ก็สนั่นหวั่นไหวมากนักในวันนั้นแล พระพุทธเจ้าก็ให้เทวบุตรตนหนึ่ง

ชื่อว่ามหาเสนาอยู่รักษาในที่นั้น พระพุทธเจ้าคลาจากที่นั้นมาเข้าสู่ผลสมาบัติในที่อันจักตั้งมหาเจดีย์นั้นอีกเล่า แผ่นดินก็ไหวหวั่นไปมามากนักแล พระพุทธเจ้าก็ให้เทวบุตรตนหนึ่งชื่อว่าสาลรุกขป(๑) อยู่รักษาในที่นั้นเล่า แล้วไปเข้าสู่นิโรธสมาบัติในที่อันจักตั้งถูปารามเล่า แผ่นดินก็ไหวมากนัก จึงให้เทวบุตรตนหนึ่งชื่อว่าปฐวีปาลนั้นอยู่รักษาในที่นั้น แล้วไปเข้าสู่นิโรธสมาบัติในที่อันจักตั้งมริจิเจดีย์นั้นเล่า แผ่นดินก็ไหวมากนัก จึงให้เทวบุตรตนหนึ่งชื่อว่าอิทธิเทวะอยู่รักษาในที่นั้นเล่า พระพุทธเจ้ากลับจากที่นั้น แล้วไปเข้าสู่นิโรธสมาบัติในที่อันจักตั้งทรกคามมหาเจดีย์นั้นเล่า แผ่นดินก็ไหวมากนัก จึงให้เทวบุตรตนหนึ่งชื่อว่ามหาโฆสาอยู่รักษาในที่นั้นเล่า แล้วไปเข้าสู่นิโรธสมาบัติในที่อันจักตั้งติสสมหาวิหาร แผ่นดินก็หวั่นไหวมากนัก จึงให้เทวบุตรตนหนึ่งชื่อว่ามณีคารอยู่รักษาในที่นั้นเล่า แล้วไปเข้าสู่นิโรธสมาบัติในที่อันจักตั้งสมาวิหาร(๒) แผ่นดินก็ไหวมากนัก จึงให้เทวบุตรตนหนึ่งชื่อมหินทเทวบุตรอยู่รักษาในที่นั้น พระพุทธเจ้าคลาจากที่นั้นก็มาเข้าสู่นิโรธสมาบัติในที่หนึ่ง กับด้วยชาวเจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ ตน ในที่ภายบนอันเป็นขุนแห่งซอกห้วยอันหนึ่งชื่อว่ารวภัสสะ อันไหลออกมาจากที่บ่ไกลแห่งซอกอันชื่อว่าเสรุอันมีข้างใต้แห่งมหาคงคานั้น

ที่นี้จักกล่าวถึงมหาเจดีย์อันหนึ่งมีสัณฐานเป็นดังปุมปลวกนานั้นเป็นที่ถาปนาวรธาตุกระดูกหน้าผากกูตถาคตแล ครั้นว่าพระพุทธเจ้าเข้าสู่นิโรธสมาบัติแล้ว แผ่นดินก็ร้องก้องสนั่นพัดไปเป็นดังภมรแห่งช้างปั้นหม้อ และเป็นดังช้างสารลงน้ำมันเป็นบ้าฉะนั้น บ่มิดังนั้นเป็นดังฐานบิดอ้อยกรอบแกรบพัดขึ้นพัดลง ดังจักพ้อนบูชาพระพุทธเจ้านั้นแล ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าจึงเอาดอก

---

(๑) อีกฉะบับหนึ่ง เป็นอิทธิเทวบุตร

(๒) อีกฉะบับหนึ่ง เป็นนาคมานวิหาร

จำปาก็แต่มือสุมนนาคราชบูชาในที่นั้น แล้วก็เล็งดูนาคราชในครั้งนั้นแล ท่านสุมนนาคราชเห็นพระพุทธเจ้าเล็งดูหน้าแห่งตนดังนั้น มันก็ไหว้พระพุทธเจ้าขอเรียนถามพระพุทธเจ้าว่า จักให้ข้ากระทำเป็นดังฤๅ พระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า ดูกรนาคราชมึงจุ่งรักษาในที่นั้นเถิด สุมนนาคราชจึงไหว้ว่าฉะนี้ ข้าแต่พระพุทธเจ้าคืออันอยู่รักษาตระพังอันมีในที่ใกล้คันธกุฏีในเชตวันโพ้นนา ข้าย่อมเคยเห็นรูปกายแห่งพระพุทธเจ้าอันประกอบด้วยลักษณะ ๓๒ กับลักษณะน้อยอีก ๘๐ ทัศ ข้าได้เห็นยิ่งกว่านั้นทั้งมวลแล ถัดนั้นข้าได้ยินเสียงพระพุทธเจ้าเทศนาธรรมอันเพราะยิ่งนัก เหมือนดังเสียงราชสีห์อันยืนอยู่เหนือหินมงคลศิลาบาต อันร้องเป็นอันองอาจนักแล ผิดังนั้นเป็นดังเสียงมหาอากาศคงคาอันโจนไปได้ ๖๐ โยชน์ฉะนั้น ผิดังนั้นเป็นดังเสียงมหาพรหมเรียกข้าได้ยินยิ่งกว่าอันได้ยินทั้งมวล และได้ยินเสียงธรรมเทศนาอันอาจพ้นจากสงสารด้วยแท้ ข้าก็ได้เห็นอสีติอัครสาวกเจ้าทั้งหลาย มีมหาสารีบุตรและมหาโมคคัลลานะอันถึงจอมญาณอิทธิฤทธิ์ ใจแห่งข้าก็มีโสมนัสมากนัก เหตุดังนั้นข้าอยู่ในที่โพ้นควรพึงใจข้าแล พระพุทธเจ้าจะให้ข้าอยู่ที่ไกลฉะนี้ดังฤๅจักสำราญแก่ข้านี้เล่า ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าได้ยินนาคราชหากขอด้วยอุบายอันนั้น พระองค์จึงบอกให้มันรู้ด้วยบุรพชาติว่า ดูกรสุมนนาคราช ฐานะที่นี้มึงอยู่รักษาสิ้นกาลนานแล้วแล ธาตุกระดูกแห่งพระกกุสนธ์เจ้าอันถาปนาไว้ในที่นี้มึงก็ได้อยู่รักษา มึงได้เป็นเทวบุตรตนชื่อชัยเสน ให้รักษานลาฏธาตุพระกกุสนธ์เจ้านั้นแล ถัดนั้นธาตุกระดูกหน้าผากพระโกนาคมนะเจ้าก็มาตั้งอยู่ในที่นี้ ครั้งนั้นมึงได้เป็นนาคราชตนหนึ่งชื่อว่าธรณีนิคณา มึงก็ได้อยู่รักษานลาฏธาตุพระเจ้าตนนั้น ถัดนั้นธาตุกระดูกหน้าผากแห่งพระพุทธกัสสปเจ้าก็มาถาปนาไว้ในที่นี้ มึงก็ได้มาเป็นนาคราชตนหนึ่งชื่อว่าทีฆสาโล มึงได้อยู่รักษา

นลาฏธาตุพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นในที่นี้แล ในเมื่อกูตถาคตนิพพานแล้ว มีพระยากากวัณณติสสะจักถาปนาธาตุกระดูกหน้าผากกูตถาคตไว้ในที่นี้แล เหตุดังนั้น มึงจุ่งอยู่ในที่นี้เถิด พระพุทธเจ้ากล่าวแก่นาคราชฉะนี้แล้ว ก็ให้มันตั้งอยู่ในปัญจศีล แล้วพระพุทธเจ้าก็กระทำปทักษิณ ๓ รอบกับหมู่พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ แล้วสั่งสุมนนาคราชว่า มึงหาความประมาทบ่ได้จุ่งอยู่ในที่นี้เถิด พระพุทธเจ้าก็มาสู่เชตวันมหาวิหารโดยอากาศในวันนั้นแล

ครั้งนั้นยังมีนางนาคราชตนหนึ่ง ชื่อว่าอินทมาณวิกา อันเป็นแม่แห่งสุมนนาคราช มันบ่เห็นลูกของมันมากับด้วยพระพุทธเจ้าดังนั้นมันจักใคร่รู้เหตุผล มันจึงเข้าไปไหว้พระพุทธเจ้าถามว่า ลูกข้าเป็นดังฤาบ่มาติดตามพระพุทธเจ้านั้น พระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า ดูกรนางอินทมาณวิกา ลูกมึงชื่อว่าสุมนนาคราชมันไปกับด้วยกูแท้นา มันบ่มาเหตุกูให้มันอยู่รักษาในที่หนึ่ง คือให้มันอยู่รักษาธาตุกระดูกหน้าผากพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๓ พระองค์ อันถาปนาไว้ในที่แห่งกัน ๓ ชาติมาแล้ว และยังจะได้อยู่รักษากระดูกหน้าผากกูตถาคตเป็นถ้วน ๔ เล่า ก็ในที่แห่งเดียวกันนั้นเมื่อกูนิพพานแล้วแล เหตุดังนั้นควรให้มันอยู่รักษาที่นั้น มันบ่มาตามกูตถาคตเพื่อเหตุนั้นแล นางอินทมาณวิกามันได้ยินพระพุทธเจ้าบอกแต่ต้นถึงปลายให้แจ้งแก่ตนดังนั้น นางจึงกล่าวว่าผิดังนั้นข้าจักได้ไหว้พระพุทธเจ้าไปหาลูกข้าดูก่อน ว่าดังนั้นแล้ว นางก็เอานางนาคสนมทั้งหลายได้ ๑๖,๐๐๐ นาง อันเป็นลูกสะใภ้ของตนไปไหว้ตีนพระพุทธเจ้า แล้วก็อำลาพระพุทธเจ้าว่า ข้าแต่พระพุทธเจ้า แต่วันนี้ไปภายหน้า ตูข้าจะบ่ได้เห็นพระพุทธเจ้านานแล ตูข้าได้ประมาทในพระพุทธเจ้าก็ดี ในลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าก็ดี ตูข้าขอษมาพระพุทธเจ้า ๆ จงงดโทษแก่ตูข้าทุกอันเถิด ครั้นนางอำลาพระพุทธเจ้าแล้ว ก็พาเอานางนาคบริษัททั้งมวลไปสู่

สำนักลูกของตนโดยทางอากาศนั้น ครั้งนั้นสุมนนาคราชเสวยราชสมบัตินั้นมากนัก รักษาอยู่ในที่นั้นสิ้นกาลนานนักนั้นแล

ครั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่สัพพัญญูเป็นพระพุทธเจ้า ลำดับด้วยวันเดือนปีทั้งหลายได้ ๔๕ วัสสา พระองค์สำแดงเทศนาสั่งสอนเวไนยสัตว์เถิงกาลอันควรจะนิพพานแล้ว พระองค์ก็ไปสู่เมืองกุสินาราแล้วก็นอนในซองอันจักนิพพานนั้น บ่ายหน้าไปหนเหนือแล้วก็ให้คำสอนแก่เจ้าภิกษุทั้งหลายถ้วนทุกอัน พระองค์ก็คำนึงในใจว่าฉะนี้ กูนี้หนาจักนิพพานแล้ว ศาสนากูบ่กว้างขวางนัก เหตุธาตุกูทั้ง ๗ ประการ คือว่า กระดูกหน้าผาก เขี้ยวทั้ง ๔ และกระดูกด้ามมีด ๒ อันนี้ อย่าให้แตกให้ย่อยเถิด ธาตุอันอื่นกว่านี้ จงแตกจงย่อยเท่าเม็ดถั่วถิม[๑]เท่าเม็ดข้าวสารหักกึ่ง เท่าเม็ดพรรณผักกาด เพื่อให้คนทั้งหลายฝูงอันประกอบด้วยศรัทธา เอาไปอุปัฏฐากบูชาในที่อยู่แห่งตน เพื่อเป็นเหตุให้ได้ถึงสุคติแก่เขาเถิด ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าตนประกอบด้วยมหากรุณาในสัตว์ทั้งหลายกระทำอธิษฐานแล้ว ก็ถึงอนิจจธรรมคือมรณธรรม ท้าวพระยาชาวมัลละทั้งหลายกระทำส่งสการพระศพแล้ว เขาก็เผ้าแหนก็ได้พระธาตุประดุจดังฟองแก้วมุกดานั้นแล

ครั้งนั้นท้าวพระยาในชมพูทวีปเป็นต้นว่า พระยาอชาตสัตตุและพระยาในเมืองกบิลพัตถุนั้น ก็ใช้ข่าวสาส์นไปว่าจักใคร่ได้ธาตุพระพุทธเจ้าทุกแห่งนั้นแล ครั้งนั้นโทณพราหมณ์ก็แจกธาตุพระพุทธเจ้าให้แก่เขาและแห่งและเท่าโทณะ เป็นต้นว่าแจกไปในเมืองราชคฤห์โทณะ ๑ นั้นแล ธาตุพระพุทธเจ้าอันย่อยได้ ๘ โทณะ ผิจักนับด้วยสุวรรณนาฬีอันโทณพราหมณ์แจกนั้นได้ ๑๖ นาฬีแท้ไซร้

---

(๑) ถั่วเขียว

อนึ่งในวันที่พระพุทธเจ้าลงมาถือเอาปฏิสนธิในท้องแห่งนางศิริมหามายานั้น พระจันทร์ประกอบด้วยนักขัตตฤกษ์ชื่อว่าอุตตราสาฬหะ ในวันที่ออกจากท้องแม่นั้นพระจันทร์ก็ประกอบด้วยนักขัตตฤกษ์ชื่อว่าวิสาขะ ในวันที่ออกบวชนั้น พระจันทร์ก็ประกอบด้วยนักขัตตฤกษ์ชื่อว่าอุตตราสาฬหะ ในวันที่ได้ตรัสแก่สัพพัญญูเป็นพระนั้น พระจันทร์ก็ประกอบด้วยนักขัตตฤกษ์ชื่อว่าวิสาขะ ในวันที่เทศนาธรรมจักร พระจันทร์ก็เสด็จเข้าเทียมฤกษ์ชื่อว่าอาสาฬหะ ในวันกระทำยมกปาฏิหาริย์นั้น พระจันทร์ก็ประกอบด้วยนักขัตตฤกษ์ชื่อว่าอุตตราสาฬหะ ในวันเมื่อพระองค์ลงมาจากดาวดึงส์นั้น พระจันทร์ก็ประกอบด้วยนักขัตตฤกษ์ชื่อว่าอัสสยุชะ ในวันนิพพาน พระจันทร์ก็ประกอบด้วยนักขัตตฤกษ์ชื่อว่าวิสาขะ และในวันแจกพระธาตุก็ได้ฤกษ์วิสาขะมหาเถรเจ้าทั้งหลาย มีมหากัสสปและมหาอนุรุทธเถรเจ้าเป็นประธาน ให้อนุญาตแก่โทณพราหมณ์เพื่อให้แจกธาตุแก่ท้าวพระยาทั้งหลาย ๘ เมืองนั้นแล เหตุท้าวพระยาทั้งหลายฝูงนี้ เขาจะได้นำเอาไปก่อเจดีย์ถาปนาไว้ไหว้ทุกเมืองนั้นแล ลางแห่งอยู่ไกลเขามาบ่ทัน ก็เอาถ่านไฟที่เผาพระศพพระพุทธเจ้าไปก่อเจดีย์ถาปนาไว้ไหว้บูชาก็มีแล ส่วนโทณพราหมณ์นั้น บ่ได้ธาตุสักองค์ มันได้แต่นาฬีคำอันตวงพระธาตุเจ้าเพื่อไปก่อเจดีย์ถาปนาไว้ไหว้นั้นแล

ล้ำโกศทั้ง ๘ นั้น พระนลาฏธาตุกระดูกหน้าผากนั้น ไปตกอยู่ในโกศแห่งชาวกุสินารานั้นแล ครั้งนั้นมหากัสสปเถรเจ้าก็ไปถามเอาแก่เขา ๆ ก็ให้แก่เจ้าไทแล เหตุพระพุทธเจ้าได้กระทำอธิษฐานให้ไปตั้งอยู่ในลังกาทวีปโพ้น ครั้นว่ามหาเถรเจ้าได้นลาฏธาตุแล้ว เจ้าไทก็เรียกเอามหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อว่าอานนท์เถรเจ้า อันเป็นสัทธิวิหาริกแห่งตนให้มารับเอาแล้วสั่ง

ไว้ว่าฉะนี้ ดูกรเจ้ามหาอานนท์ ธาตุกระดูกหน้าผากแห่งพระพุทธเจ้า พระยากากวัณณติสสะจักได้ถาปนาไว้ในเจดีย์ในทศมหาวิหาร ในเมืองลังกาทวีปโพ้นเมื่อภายหลังนั้นแล เพราะพระพุทธเจ้าแห่งเราหากอธิษฐานไว้ให้โดยแท้ เหตุดังนั้น ท่านจุ่งเอาไปรักษาไว้ในคันธกุฎี อันเป็นที่อยู่แห่งพระพุทธเจ้าแห่งเรา ในกุฏาคารศาลาในป่ามหาวันเมืองเวสาลีโพ้น ท่านจุ่งรักษากระทำสักการบูชาเถิด เมื่อใดอายุของท่านจักสิ้น ท่านจุ่งบอกไว้แก่สัทธิวิหาริกแห่งท่าน ตนชื่อจันทรคุตตเถรให้รักษาธาตุวงศ์อันนี้เถิด ท่านอย่าได้ประมาทเลย มหากัสสปเถรเจ้าเจรจากับด้วยมหาอานนท์เถรเจ้าเท่านั้นแล้ว ท่านก็นิพพานไปในวันนั้นแล ครั้งนั้นมหาจันทรคุตตเถรเจ้าก็รับเอานลาฏธาตุแล้วก็เหาะไปโดยอากาศ นำไปตั้งไว้ในคันธกุฎีในเชตวันอยู่สิ้นกาลนานนักแล ในเมื่อจันทรคุตตเถรเจ้าจักใกล้นิพพานเจ้าไทก็ให้นลาฏธาตุแก่เจ้าไทตนชื่อว่าภัททเสนา อันเป็นสัทธิวิหาริกแห่งตน แล้วกล่าวธาตุวงศ์อันจักไปตั้งอยู่ในลังกาทวีปโพ้น แล้วเจ้าไทก็นิพพานในวันนั้นแล ครั้นมหาภัททเสนาเจ้ารับเอานลาฏธาตุเจ้าได้แล้ว ก็เหาะไปสู่เมืองพาราณสีโดยทางอากาศ แล้วเอาตั้งไว้ในคันธกุฎีในป่าอิสิปตนมิคทายวัน ที่อันพระพุทธเจ้าเทศนาธรรมจักรปฏิบัติบูชาอยู่สิ้นกาลนานนักแล เมื่อเจ้าไทจักใกล้นิพพานก็ไว้นลาฏธาตุเจ้าแก่เจ้าตนชื่อว่าชัยเสน อันเป็นสัทธิวิหาริกแห่งตน แล้วก็บอกธาตุวงศ์เจ้าอันจักไปตั้งอยู่ในลังกาทวีปโพ้น แล้วก็นิพพานไปในวันนั้นแล ครั้นมหาชัยเสนเจ้ารับเอานลาฏธาตุเจ้าแล้ว ก็เหาะไปสู่เมืองราชคฤห์โดยทางอากาศ แล้วเอาตั้งไว้ในคันธกุฎีในเวฬุวนารามที่นั้น ก็ปฏิบัติบูชาอยู่สิ้นกาลนานนักแล ครั้นมหาชัยเสนนั้นจักใกล้นิพพาน ก็ไว้นลาฏธาตุแก่เจ้าตนชื่อว่ามหาสังฆรักขิต อันเป็นสัทธิวิหาริกแห่งตน แล้วก็บอกธาตุวงศ์อันจักไปตั้งอยู่ใน

ลังกาทวีปโพ้น แล้วก็นิพพานในวันนั้นแล ครั้นมหาสังฆรักขิตเจ้ารับเอาธาตุเจ้าแล้ว ก็เหาะไปสู่เมืองโกสัมพีโดยทางอากาศ แล้วก็ตั้งยังธาตุเจ้าไว้ในคันธกุฎีในโฆสิตาราม อันเป็นที่อยู่แห่งพระพุทธเจ้า แล้วก็กระทำอามิสบูชาและปฏิบัติบูชาอยู่สิ้นกาลนานนัก เมื่อจักใกล้นิพพานก็ไว้ธาตุแก่เจ้าตนหนึ่งชื่อสังฆรักขตุมหโย[๑]เถรเจ้านั้น และพระนลาฏธาตุเจ้าอันมหากัสสปเจ้าท่านเอามาแต่พระยามัลลราช มาให้แก่สัทธิวิหาริกแห่งตน คือเจ้ามหาอานนท์สืบมาถึงมหาเทวเถรเจ้าได้ ๗ องค์ เทียรย่อมเป็นสิสสานุศิษย์แห่งมหากัสสปเจ้าทั้งมวลแล ในเมื่อพระนลาฏธาตุเจ้ามาตั้งอยู่ในมือแห่งมหาเทวเถรเจ้าในชมพูทวีปนี้แล้ว ชาวลังกาทวีปก็กางเศวตฉัตรแก่ราชบุตรตนชื่อว่ามหานาค อันเป็นพี่แห่งพระยาเทวานัมปิยติสสะ ให้เป็นพระยาในมหาคามนั้นแล มหาเถรเจ้านี้เหตุได้ยินธาตุวงศ์แต่อุบัชฌายะแห่งตนว่า นลาฏธาตุเจ้านี้จักไปตั้งอยู่ในลังกาทวีปโพ้น ด้วยอธิษฐานแห่งพระพุทธเจ้าแจ้งนัก เจ้าไทก็เอานลาฏธาตุเจ้าไปสู่ลังกาทวีปโดยทางอากาศ แล้วก็ลงมาตั้งไว้แทบเค้าไม้รังต้นหนึ่ง อันมีในตัฏโฐในชนบทในเมืองลังกาทวีปนั้น

ครั้งนั้นยังมีอุบาสกผู้หนึ่งชื่อมหากาล มันรู้ข่าวว่ามหาเถรเจ้านำเอานลาฏธาตุกระดูกหน้าผากของพระพุทธเจ้ามาอยู่ในที่นั้น มันจึงถือเอาเครื่องบูชาช่อธงคันธะของหอมประทีป ก็เข้าไปอุปัฏฐากธาตุเจ้ากับด้วยลูกและเมียเผ่าพันธุ์ทั้งมวลวันละ ๓ คาบสิ้นกาลนานนักแล พระนลาฏธาตุเจ้าก็เปล่งรัศมีทั้ง ๖ ออกไปในอากาศเดือนละ ๓ คาบในวันอุโบสถบ่ขาดสายแล ประเทศที่นั้นเป็นอันโกลาหลอัศจรรย์ เป็นอาการดังเกิดมาแห่งพระพุทธเจ้านั้นแล หญิงชายอันอยู่ในชนบทนั้นก็บังเกิดปีติปราโมทย์กับด้วยศรัทธา พากันเข้า

---

(๑) อีกฉะบับหนึ่ง เป็นสังฆรักขิตวหโย

สมาทานรักษาศีลให้ทานแก่มหาเถรเจ้ามากนัก ก็พากันเล็งดูผะอบคำอันใส่ชินธาตุเจ้าทุกคนนั้นแล แล้วก็กระทำสักการบูชามากนัก กิตติลือชาปรากฏทั่วไปในมหาคาม อันเป็นที่อยู่แห่งพระยานาคราชนั้น ๆ มักจักใคร่เห็น จึงตีกลองบอกกล่าวให้รู้ทุกคนในมหาคามว่า เราจักไปไหว้ธาตุเจ้าให้ได้เห็นทุกคนเถิด ในกาลนั้นมหากาลอุบาสกมักใคร่เห็นพระยาใหญ่ จึงแต่งบรรณาการอันงามเข้ามาถึงประตูคุ้มน้อยก็ให้บอกว่าตนมา พระยาก็ให้โอกาส แล้วมันก็ถวายของฝากไหว้แล้วก็นั่งอยู่ในที่ควร พระยาจึงเจรจาก่อนว่า ดูกรลุง ธาตุพระพุทธเจ้าโคตมยังปรากฏในชนบทที่อยู่แห่งลุงโพ้นหรือ มหากาลกุฎุมพีนั้นกล่าวว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า มหาเถรเจ้าตนชื่อว่ามหาเทวเถรข้าได้อุปัฏฐาก เจ้าไทก็ยังได้กระดูกหน้าผากพระพุทธเจ้าแห่งเรา ประมาณเท่ามณฑลหน้าแว่นแล มาแต่ชมพูทวีปยังอยู่ชนบทนี้นา ธาตุพระพุทธเจ้าก็เปล่งรัศมีทั้ง ๖ สิ่ง ให้เหลืองทั้งอากาศเป็นดังพระอาทิตย์ออกได้และพันนั้น และชนบทอันนี้ก็บังเกิดโกลาหลเป็นดังพระพุทธเจ้าบังเกิดมาในโลกนี้นา พระยาได้ยินข่าวสาส์นอันอุดมดังนั้น ก็บังเกิดปีติโสมนัสมากนัก จึงบังคับให้หมู่ภัณฑาคาริกคือชาวบ้านว่าฉะนี้ ดูกรท่านทั้งหลาย สูจุ่งแต่งวัตถุอันควรบูชา ยังลุงแห่งกูท่านมหากาลตนนี้ด้วยกหาปณะแสนหนึ่งแล รถอันเทียมด้วยม้าสินธพ ๔ ตัว อันมีวรรณดังดอกยางทรายและประดับด้วยอลังการพร้อมทุกตัว ถัดจากนั้นม้าพระที่นั่งอันประดับด้วยอานแก้วและแถบคำไว้ให้ลุงกูทามขี่ ถัดนั้นนาอันมีในที่นั้น เอาไว้ให้ลุงกูทุกปีเถิด ถัดนั้นเครื่องอลังการอันพึงเสพเป็นต้นว่า กระโจมหัวอันวิจิตรด้วยแก้ว ถัดนั้นข้าหญิง ๑๐๐ ข้าชาย ๑๐๐ วัตถุทั้งมวลจุ่งนำมาเราจักบูชาท่านมหากาล อันมีวาจาวิจิตรติดไปด้วยธาตุวรรณนา อันเข้ามาอาณารัฐแห่งเรานี้เถิด พระยาก็ให้เอาเครื่องบรรณาการไปให้แก่ท่านมหากาลแล้วให้ตีกลอง

บ่าว ครั้นว่าหมู่เสนามาพร้อมแล้ว ก็ให้ท่านมหากาลนำไปก่อนหน้าไปถึงที่อันควรสำราญ จึงให้ตั้งขันธวารแวดไว้แล้ว ในวันหลังจึงไปสู่สำนักมหาเถรเจ้ากับด้วยท่านมหากาล ไหว้แล้วก็นั่งอยู่ในที่ควรนั้นแล มหาเถรเจ้าถามพระยาว่า ดูกรมหาราช ท่านมาหาข้าพเจ้าด้วยเหตุอันใด พระยาจึงไหว้ว่าข้าแต่เจ้ากู พระนลาฏธาตุแห่งพระพุทธเจ้ามีแก่เจ้ากูนา ข้ามานี้มักใคร่จักไหว้ธาตุเจ้าองค์ประเสริฐนักนั้นแล มหาเถรเจ้ากล่าวว่าดีนักแล มหาราชหากจักใคร่ไหว้พระนลาฏธาตุเจ้าเป็นอันบ่ยากนักโดยแท้ เจ้าไทก็ไขโลงธาตุเจ้านั้นแล พระยาก็ออกไปชำระตนด้วยน้ำมุทธาภิเษกได้ ๑๖ กระออม แล้วนุ่งผ้าขาวบริสุทธิ์ สะไบผ้าด้วยหน้าก้ำซ้าย แล้วเลิกกระพุ่มมือขึ้นตั้งเหนือกระหม่อม แล้วเข้ามานั่งอยู่ในที่ควรแก่ท่านนั้น แล้วไหว้ด้วยพุทธารัมมณปีติ ก็โถมนาการด้วยคาถาแปลความว่า ข้าแต่พระพุทธเจ้าตนมีเพียร ข้าขอนบบัดนี้ยังฝ่าตีนทั้ง ๒ อันกฎหมายด้วยลายลักษณะทั้งหลายอันงามยิ่งนักแห่งพระพุทธเจ้าอันเป็นพระยาแห่งคนทั้งหลาย มีพระยาจักกวัตติเป็นต้น และเป็นพระยาแห่งเทวดาทั้งหลาย มีพระอินทร์เป็นต้นนั้นหากควรไหว้ ข้าแต่พระพุทธเจ้าพระองค์หาผู้ถ้วน ๒ บ่ได้ และกระทำเป็นที่พึ่งแก่สรรพสัตว์ทั้งมวล อักจักหาสัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งเสมอเหมือนกับด้วยพระองค์มิได้ ในโลกนี้กับทั้งเทวโลก พระองค์เทียรย่อมข้ามแล้ว และยังชุมนุมฝูงสัตว์เป็นอันมากให้ข้ามด้วย ข้าแต่พระพุทธเจ้า ตูข้าทั้งหลายนี้จมอยู่ในมหาสมุทร คือภพสงสารอันยาวและกว้างหาเค้าบ่ได้ ตูข้าทั้งหลายท่องเที่ยวไปมาคืออันดับและอันบังเกิดอยู่บ่อยๆ ในมหาสมุทรคือภพสงสารนี้นานนักแท้แล ตูข้าได้มาพบยังพระพุทธเจ้าผู้ถึงที่อันกว้างขวางกล่าวคือนิพพาน ตูข้าทั้งหลายได้สะดับฟังยังคำสอนแห่งพระพุทธเจ้า ก็อยากได้ข้ามมหาสมุทรคือภพสงสารนี้แล

ในขณะเมื่อพระยากล่าวพรรณนานมัสการแล้ว อันว่ารังสีวรรณดังคำก็ออกมาหลายแถวจากธาตุกระดูกหน้าผากแห่งพระพุทธเจ้านั้น แล้วก็แผ่ไปทั่วทิศทั้ง ๘ ปกคลุมภายบนแห่งลังกาทวีปอันกว้างได้ ๔๙ โยชน์นั้น ประดุจดังรดหล่อด้วยแถวแห่งน้ำคำแล พระยามหานาคนั้นก็บังเกิดหนังหัวพองสยองเกล้าเส้นขนลุก ด้วยกำลังแห่งปีติมีหัวใจเป็นดังจักแผ่ไปด้วยกำลังโสมนัสเหมือนดังพัดขึ้นไปบนอากาศได้บัดเดียวนั้นก็ออกไปจากโลงธาตุ แล้วก็นั่งอยู่ในที่ควรกับด้วยมหาเถรเจ้า แล้วกล่าวกับมหาเถรว่าฉะนี้ เจ้ากูจงให้ธาตุแก่ตูข้าเถิด มหาเถรเจ้าได้ยินคำพระยากล่าวดังนั้น จึงกล่าวว่าดีนัก เมื่อพระพุทธเจ้าแห่งเรายังธรมานอยู่นั้นยังทำนายไว้ว่าฉะนี้ ว่ายังมีพระยาตนหนึ่งชื่อว่ากากวัณณติสสะอันเป็นพงศาแห่งมหาราช อันจักได้ถาปนาธาตุเจ้าไว้ภายบนแห่งขุนน้ำสระอันหนึ่ง จักได้ชื่อว่าวรภัสสะในที่ใกล้แห่งมหาสระอันหนึ่งชื่อว่าเสละ แทบฝั่งหนใต้แห่งมหาวาลุกคงคา แล้วจักได้กระทำมหาเจดีย์องค์หนึ่งใหญ่นัก ในที่นั้นชื่อว่าติสสะมหาวิหารแล ใช่แต่เท่านั้น พระพุทธเจ้าจักได้ทำนายไว้สิ่งเดียวบ่มีนา พระองค์ยังไปเข้าผลสมาบัติกับด้วยพระขีณาสพสาวกทั้งหลายประมาณ ๕๐๐ องค์ แผ่นดินก็ร้อง เมฆก็กระทบกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว พระพุทธเจ้าออกจากผลสมาบัติแล้ว ก็เสด็จไปเวียนที่นั้น ๓ รอบ แล้วจึงกลับไปสู่ชมพูทวีปนั้นแล เหตุดังนั้น มหาราชจุ่งรับเอาธาตุเจ้าควรแล เจ้าไทบอกแก่พระยาให้รู้แต่ต้นจนปลายฉะนี้แล้ว ก็ให้นลาฏธาตุแก่พระยานั้นแล ครั้นว่าพระยารับเอาธาตุแต่มือมหาเถรเจ้าแล้ว ก็ให้กระทำผะอบคำให้เป็นสี่เหลี่ยมจตุรัส แล้วก็รับเอาธาตุเจ้าใส่ในผะอบคำนั้น แล้วให้ตั้งไว้ในที่ควร จึงให้หารถอันเทียมด้วยม้าสินธพ ๔ ตัวมาแล้ว จึงให้เที่ยวไปป่าวร้องชาวชนบทให้มาไหว้ธาตุเจ้า แล้วจึงให้เอาธาตุเจ้าขึ้นตั้งบนรถแล้วก็แต่งรักษาให้ดี แล้วจึงให้ตีดุริยดนตรีบูชา เขาจึงไปไหว้บูชาธาตุเจ้าเป็นอันมากนัก แล้วก็เข้าไป

ให้วมหาเถรเจ้าอาราธนาว่าดังนี้ เจ้ากูจุ่งกลับไปอุปั๋ฏฐากธาตุพระพุทธเจ้าควรแล มหาเถรเจ้าได้ยินคำพระยาก็เจรจากับด้วยพระยาว่า ดูกรมหาราชดีนักแล มหาราชจุ่งเอาธาตุเจ้ากลับไปก่อนเถิด เราหากจักตามไปภายหลัง เจ้าไทก็ไปสั่งท่านมหากาลอันเป็นทายกแห่งตนแล้ว จึงถือเอาบาตรและผ้าของตน แล้วก็ไปเพื่ออุปั๋ฏฐากธาตุพระพุทธเจ้านั้นแล พระยานำเอาธาตุพระพุทธเจ้าไปโดยลำดับถึงที่ใกล้มหาคาม ก็บังคับอำมาตย์ผู้หนึ่งให้ล่วงไปก่อนด้วยคำว่าฉะนี้ มึงจุ่งไปประดับเมืองของเราทั้งมวล คือให้ปั๋กต้นกล้วยต้นอ้อยและธงไชยตั้งแต่เวียงออกมาทั้งสองตราบข้างทางหลวง แล้วให้ตั้งยังไหอันเต็มไปด้วยน้ำไว้ทุกประตูบ้าน แล้วให้ป่าวชาวเมืองทั้งหลายให้นุ่งผ้าขาวอันบริสุทธิ์ ให้ถือเอาคันธมาลาและประทีปมารายสองตราบข้างหนทางเพื่อบูชาธาตุเจ้า ถัดนั้นจุ่งให้เรี่ยรายดวงดอกอันมีวรรณ ๕ ประการ ต่อเท่าถึงธาตุเจ้านั้นเถิด ครั้งนั้น มหาอำมาตย์รับเอาอาชญาพลัน ก็ล่วงหน้าไปพิจารณาเพื่อประดับมรรคาทั้งมวล แล้วก็กลับไปบอกแก่พระยา ๆ จึงให้ตีกลองป่าวให้รู้ข่าวว่าจักเสด็จกลับสู่เมือง เสียงสาธุการเนื่องทุกที่ทั้งเมืองด้วยคำว่า สาสาตีตุริยาหลายสำ กลองน้อยพร่ำเอนกนอง กาเจพุกเขโปกวัดไกวแกว่งผ้าบูชา คนฝูงมีศรัทธาก็ตบต้นแขนแล่นลุกพ้อน ฉัตรแกว่งกั้นบัวบาน ด้วยเสียงสาธุการในเมืองมหาคามปางนั้นเป็นเกษมอันหม่วน(๑) ดินและฟ้าสะเทือนมหาสมุทรโพ้นแล ถัดนั้นพระยาก็ห้อปล่อยคนและสัตว์ฝูงอันอยู่ในทับและคอก ให้เขาออกขัดสีชำระดีหมดใหม่เข้าในใจให้เขามาไหว้ธาตุพระพุทธเจ้าทุกคนเทอญ ครั้นพระยามาทูลธาตุพระพุทธเจ้าว่ามาถึงเมืองแล้ว พระยาจึงบอกแก่ชาวเรือนหลวงทั้งหลาย ให้หมู่นางทั้งหลายมีใจชมชื่นตื่นด้วยศรัทธา มีมือถือคันธมาลาดอกไม้ให้เข้ามาไหว้

---

(๑) ไพเราะ เพลิดเพลิน

ทุกคนเถิด ถัดนั้นพระยาก็ให้หาช่างไม้ทั้งหลายมาสร้างแปลงกุฎี เพื่อจักไว้ธาตุเจ้าบ่ไกลแต่โรงหลวงเท่าใดนัก ให้ประดับด้วยลายลักษณ์วิจิตรบริบูรณ์แล้วจึงให้ดาดผ้าขาวอันบริสุทธิ์ประดับด้วยดาวคำดาวเงินดาวแก้ว แล้วให้รจนามณฑปแก้วในภายใน แล้วกระทำสักการบูชามากนักแล ในปักษ์ทั้งหลายก็บูชาทุกวัน และในวันปักษ์ ๘ ค่ำและเดือนเพ็ญนั้น ฉัพพรรณรังสีพระธาตุเจ้าก็เปล่งออก เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายได้สาธุการชื่นชมทุกปักษ์ และคนทั้งหลายได้เห็นและได้ยินเป็นอัศจรรย์มากนัก แล้วก็บังเกิดโสมนัสพุทธารัมมณปีติก็พากันบูชารักษาศีล ๕ ศีล ๘ และอุโบสถศีลทุกปักษ์ เทียรย่อมเอาสรณาคมณ์เป็นที่พึ่งทุกคนแล ถัดนั้นพระยาก็ให้คำสอนแก่คนทั้งหลายว่า สูจุ่งภาวนาเมตตากรุณามุทิตาอุเบกขา จงกระทำความเคารพยำเกรงพ่อแม่และผู้เฒ่าผู้แก่ในตระกูลแห่งตนทุกคน แล้วจงให้ปัจจัยทั้ง ๔ แก่พระสงฆ์เจ้าทุกวันถัดนั้นสูจงเอาสงฆ์เจ้าเป็นที่พึ่ง และจงอุปัฏฐากพ่อแม่จงทุกอันเถิด ครั้นพระยาสั่งสอนยังประชาชนดังนั้นแล้ว เขาก็พากันกระทำบุญรักษาศีล ครั้นว่าสิ้นอายุบัญจขันธ์แล้ว ก็พากันไปเกิดในเทวโลกนั้นแล พระยาก็ให้สร้างอารามทั้งหลายได้ร้อยหลัง มีต้นว่าศาลากับวิหารและสุนทรคิรีวิหาร ให้เป็นที่อยู่แห่งสงฆ์เจ้าทั้งหลาย เป็นต้นว่ามหาเถรเจ้าผู้อุปัฏฐากชินธาตุเจ้า ตราบต่อเท่าอันนอนบ่ลุกได้ จึงเรียกลูกชายของตนผู้พี่ชื่อว่าสฏาลังกาติสสะนั้นมาสั่งไว้ว่า ดูกรเจ้าราชบุตร เจ้าจงมาอุปัฏฐากนลาฏธาตุเจ้าเป็นดังพ่ออุปัฏฐากทุกวันแท้แล พระยาก็บอกธาตุวงศ์ให้แก่ลูกของตนให้รู้ทุกอันว่า ดูกรเจ้าราชบุตรดังได้ยินสืบ ๆ มาแต่มหาเถรเจ้าว่า ยังมีพระยาตนหนึ่งชื่อว่ากากวัณณติสสะอันเป็นพงศาแห่งเราพ่อลูกนี้ จักได้ถาปนาธาตุเจ้าไว้ในเจดีย์ในวิหารอันชื่อว่าติสสะมหาวิหารนั้นแล ถัดนั้นเจ้าอย่าได้ประมาทในราชกิจของเรา และอุปัฏ-

ฐากแก้วเจ้าทั้ง ๓ อย่าให้ขาดเถิด ครั้นพระยาให้คำสอนแก่ลูกของตนแล้ว ก็จุติตายไปสู่เทวโลกนั้นแล ในเมื่อส่งสการสรีรศพพระยาตนพ่อแล้ว ลูกตนชื่อว่าสฏารังกาติสสะกุมาร ก็ได้เสวยราชสมบัติแทน แล้วพระยาก็ปฏิบัติบูชาด้วยอามิสบูชาแก่ธาตุพระพุทธเจ้า ดังพระยาตนพ่อหากสั่งไว้ทุกอันนั้นแล แล้วก็เข้าไปอุปัฏฐากธาตุเจ้าวันละ ๓ คาบ อยู่ปฏิบัติในราชสมบัติสิ้นกาลอันนาน ก็สร้างมหาวิหาร ๓ อัน คือธรรมวิหาร ๑ มหาธรรมวิหาร ๑ เสลภย-วิหาร ๑ แล้วก็ถวายทานแก่มหาติปิฎกมหาโคธารายนเถร อันเป็นสัทธิวิหาริกแห่งอริฏฐเถรเจ้านั้น แล้วจึงเรียกลูกตนผู้ชื่อว่าโคธารายนกุมารมาให้คำสอนทุกอัน แล้วก็บอกธาตุวงศ์ไว้ดังพ่อตนสั่งด้วยคำว่า เจ้าอย่าได้ประมาทในนลาฏธาตุเจ้าสักอันเถิด ครั้นว่ากล่าวแล้วดังนั้นก็จุติไปเอาปฏิสนธิในเทวโลกแล ถัดนั้นโคธารายนกุมารก็ได้เสวยราชสมบัติแทนพ่อแห่งตน ก็กระทำปฏิบัติบูชาธาตุเจ้าและสงฆ์ดังพ่อตนสั่งไว้ทุกอัน มันได้ฆ่าน้องมันอันอยู่ในโคธคาม ๑๐ คน แล้วภายหลังมันให้สร้างวิหารได้พันอันเพื่อเป็นทัณฑกรรมให้หายโทษนั้น เป็นต้นว่า มัตติกเลณวิหาร ขีณเสลวิหาร นาคปตนวิหาร กุมมเสลวิหาร โอฆวิหาร เจติยบัพพตวิหาร กนกเลณวิหาร อัมพุเสลวิหาร ติณฑกฏลวิหาร วาลุกติลวิหาร ฝั่งน้ำก้ำหนึ่ง ๕๐๐ หลัง ฝ่ายน้ำก้ำหนึ่ง ๕๐๐ หลัง ครั้นบริบูรณ์แล้วก็หยาดน้ำให้ตกลงในมือแห่งมหาโคธารายนเถรเจ้า อันมีชื่อเป็นดังพระยาปู่นั้นแล พระยาอุปัฏฐากพระธาตุเจ้าตราบต่อเท่าชีวิตถึงกาลนานอยู่และลุกบ่ได้ จึงเรียกลูกชายแห่งตนผู้ชื่อว่ากากวัณณติสสะนั้นมาแล้ว ก็กอดคอลูกรักอัครบุตรแห่งตนว่า ดูกรเจ้ากากวัณณติสสะลูกรักของพ่อ นลาฏธาตุเจ้าแห่งเรานี้หนา หากเป็นที่บูชาแห่งพงศาของเราทั้งหลายพ่อลูกสืบปรัมปรามาตราบเท่าถึงเจ้าบัดนี้ และดังพ่อได้ยินสืบมาแต่มหาเถรเจ้า

อันเป็นครูแต่ปู่หม่อน(๑) แห่งเจ้าบอกสืบ ๆ มาว่า เจ้าจักได้ถาปนานลาฏธาตุเจ้านี้ไว้ อันมีในที่ใกล้สระอันหนึ่งชื่อเสลสระ อันมีหนข้างทางใต้แห่งมหาคงคานั้นแล จักได้กระทำสังฆารามในที่นั้น จักมีชื่อว่าติสสมหาวิหารนั้นนาเหตุดังนั้น ครั้นว่าสิ้นอายุของพ่อแล้ว เจ้าจงเอานลาฏธาตุเจ้าไปถาปนาไว้ในที่นั้นเถิด ครั้นว่าพระยาให้คำสอนแก่ลูกแห่งตนแล้ว ก็จุติไปเอาปฏิสนธิในสวรรค์เทวโลกนั้นแล

พงศาแห่งมหาเถรเจ้าทั้งหลายอันรักษาธาตุเจ้าสืบมาแต่มหากัสสปเถรเจ้าให้พึงรู้ดังนี้ มหาปญฺโญ จนฺทรคุตฺโต เป็นต้น แปลความว่ามหาเถรเจ้าทั้งหลายนั้น อันรักษาและอุปัฏฐากธาตุเจ้ามีปรัมปราสืบสายมาดังนี้ คือพระเถรเจ้าอานนท์ผู้มีปัญญามาก ๑ คือพระเถรชื่อจันทรคุตต์ ๑ คือมหาภัททเสนเถรเจ้า ๑ คือมหาชัยเสนเถรเจ้า ๑ คือสังฆรักขิตเถรเจ้า ๑ คือสังฆรักขตุ-มหโย ๑ คือเทวเถรเจ้า ๑

ยังปรัมปรามาแห่งท้าวพระยาทั้งหลายอันได้ปฏิบัติบูชาธาตุเจ้านี้ให้พึงรู้ดังนี้ อุปราชมหานาโค เป็นต้น แปลความว่า ท้าวพระยาทั้งหลายอันได้อุปัฏฐากธาตุกระดูกหน้าผาก ของพระพุทธเจ้าแห่งเรานี้สืบ ๆ กันมา ด้วยสามารถติดเนื่องกับด้วยมหาเถรเจ้าดังนี้ คือพระยาอุปราชามหานาค ๑ คือพระยายัตตรักษ์ ๑ คือพระยาโคธารายน ๑ คือพระยากากวัณณติสสะ ๑ และท้าวพระยาทั้งหลายนั้นเทียรย่อมมีบุญและฉลาดเอาใจใส่ในธาตุเจ้า ตั้งแต่พระยามหานาคต่อเท่าถึงพระยากากวัณณติสสะนี้แท้ไซร้ และพระยาทั้งหลายนี้ชาวเมืองทั้งหลายหากกางกั้นเศวตฉัตรเป็นพระยาสิ้นด้วยกันแล

---

(๑) ทวด

ยังมีมหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อว่าจูลบิณฑปาติกติสสเถร อันเป็นพี่นางอัครมเหษีของพระยาชื่อว่านางโสมเทวีนั้น เจ้าไทเล็งดูอายุสังขารแห่งพระยารู้ว่าบ่นานเท่าใด จึงเข้าไปเจรจากับด้วยพระยาว่า ดูกรมหาราช นลาฏธาตุเจ้าอันท่านปฏิบัติมานี้นา ได้ยินว่าพระพุทธเจ้าแห่งเราหากได้ทำนายไว้ว่า มหาราชเจ้าจักได้ถาปนาไว้ในที่ภายบนแห่งสระน้ำอันชื่อว่าวรภัสสะ อันมีในที่ใกล้มหาสระอันชื่อว่าเสลสระอันมีอยู่ทิศหนใต้แห่งวาลุกคงคานั้น พระพุทธเจ้าก็มาเข้าผลสมาบัติในที่นั้นนา เหตุดังนั้นมหาราชเจ้าจงกระทำใส่ใจดูอย่าได้นานเถิด เมื่อพระยาได้ยินคำแห่งมหาเถรเจ้ากล่าวดังนั้น ก็ให้ลูกของตนผู้ชื่อว่าทุฏฐคามณีอยู่รักษาเมือง แล้วก็พาเอาหมู่รี้พลออกไปอยู่ ณ ที่นั้น แล้วก็ให้ชำระที่นั้นให้ราบเสมอดีแล้ว อินทาธิราชก็ให้วิสสุกรรมเทวบุตรลงมาเนรมิตดินและอิฐให้แก่พระยา แล้วพระยาก็เรียกช่างทั้งหลายเป็นต้นว่าช่างดินและอิฐมารจนาดินและอิฐเป็นอันรีบเร่งนักแล กิจในที่นั้นเป็นอันเสร็จพร้อมกันแห่งคนและเทวดาครุฑนาค มีต้นว่าสุมนนาคราช และคนธรรพ์ทั้งหลายเป็นอันมากนัก กับหมู่มหาเถรเจ้าทั้งหลายก็มาในวันเดือนวิสาขะอันจักใกล้เพ็ญนั้นแล พระยาจึงเจรจากับด้วยมหาเถรเจ้าทั้งหลายว่า วันพรุ่งนี้เดือนวิสาขะเพ็ญควรเราทั้งหลายจักพร้อมกันถาปนายังนลาฏธาตุเจ้าแล มหาเถรเจ้ารับคำพระยาว่าดูกรมหาราช ควรแท้แล เดือนวิสาขะเพ็ญนี้ก็หากเป็นวันอันเกิดแห่งพระพุทธเจ้าแห่งเราแท้ไซร้ พระยาจึงเรียกเอาช่างทั้งหลาย ๕ คน คือวรเทโว(๑) ปุสสเทโว ๑ สังโข ๑ วิตโม(๒) ๑ ปุสสเทโว ๑ เขา ๕ คนนี้ให้กระทำมงคลการ เป็นดังเล่นมหรสพนั้นแล แล้วให้หมู่เสนาประดับอลังการทุกคน

---

(๑) อีกฉะบับหนึ่ง เป็น จารเทโว

(๒) ,, ,, ,, วิตโข

ตัวพระยาก็ประดับให้บริสุทธิ์ ให้แต่งมงคลวิจิตร ก็บูชาภิกษุสงฆ์ด้วยคันธมาลาดวงดอก แล้วพระยาจึงกระทำปทักษิณ ๓ รอบนอบนบด้วยสัจจเคารพ แล้วจึงเรียกช่าง ๕ คน เข้าไปในกลางสนามแล้ว จึงให้อำมาตย์ที่สมมุติเป็นมงคลนั้น ถือค้อนอันรจนาด้วยแก้วรายอยู่ทุกด้านนั้นแล ครั้นว่าแต่งบริบูรณ์ทุกอันแล้ว ช่างทั้งหลาย ๕ คนนั้นก็จึงเอาดินลงวางเพื่อเป็นรากมหาเจดีย์เจ้าในอันประกอบด้วยบาทฉายานักขัตตฤกษ์อมฤคโชคสิทธิโชคเกณฑ์ตรียางค์นวางค์อันถูกลักษณะอันเป็นมงคลนั้นไซร้ แผ่นดินอันหนาได้ ๒ แสน ๔ หมื่นโยชน์ก็เป็นดังร้องคราง คลั่งด้วยเสียงอันพิลึกสพึงกลัว เส้นขนลุกทุกเส้นก็มีในวันนั้นแล อันว่าคนทั้งหลายและเทวดาอินทร์พรหมนาคครุฑกุมภัณฑ์ทั้งหลายคับคั่ง แล้วก็พากันเหนี่ยง(๑)ดินให้เป็นเบือกไว้พอก่อขึ้นประมาณ ๓ ชั้นแล้ว จึงให้บอกแก่เจ้าภิกษุทั้งหลายจึงให้เจ้าสามเณรสองตนชื่อจุนทะและอุตตระนั้น ให้ไปเอาหินอันมีวรรณดังเมฆอันมีในป่าหิมพานต์มาลาดเป็นพื้นแล้วให้เอาหินลวดแลงเป็นแป้นตั้งทั้ง ๔ ด้าน แล้วเอาธาตุคัพภ์ลงตั้ง เอาหินก้อนหนึ่งครอบภายบน แล้วพระยาก็ให้เอาลิ่มคำออกให้ตีมีน้ำหนักโกฏิหนึ่ง จึงให้ช่างมารจนาเป็นดินและอิฐยาวศอกหนึ่ง กว้างคืบหนึ่ง หนา ๔ นิ้ว มีน้ำหนักให้พอสิบพัน ก่อหุ้มธาตุคัพภ์นอกหินนั้น แล้วให้รจนารูปพระโพธิสัตว์เจ้า ๕๐๐ ชาติ รูปเขาสิเนรุรูปเขาสัตตปริภัณฑ์รูปป่าหิมพานต์ รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และรูปทวีปน้อย ๒,๐๐๐ รูป รูปทวีป รูปจักรวาล รูปพระ-พุทธเจ้าตนหนึ่ง ตั้งอยู่เหนือเขาสิเนรุ และแต่งเครื่องบูชาพร้อมทุกอันสมาธาตุเจ้านั้นแล แล้วจึงเจรจากับด้วยมหาเถรเจ้าทั้งหลายว่าฉะนี้ ข้าแต่มหาเถรเจ้าทั้งหลาย อันกิจจักถาปนาธาตุเจ้า ข้าแต่งแล้วบริบูรณ์ในวันพรุ่งนี้ พระจันทร์จรจากโรหิณีฤกษ์และถาปนาธาตุเจ้าก่อนแล เจ้ากูทั้งหลายจง

---

(๑) นวด

พิจารณาให้ได้เกสธาตุมาถาปนาด้วยเถิด ครั้งนั้นมหาเถรเจ้าทั้งหลายก็ไว้ภาระแก่มหาติสสะเถรเจ้า ๆ ก็รับเอายังปฏิญญาว่าดีแล้ว และจะสมความปรารถนาแห่งมหาราชนี้ เราหากจักพิจารณาให้แล แล้วเจ้าไทจึงเรียกเจ้าไทฉิมพลีอันเป็นสัทธิงวิหาริกแห่งตนมาแล้ว จึงเจรจาว่า ดูกรอาวุโส พระยาตนหนึ่งชื่อว่าชัยเสนาอันอยู่ในเมืองอันชื่อว่าพรหมมินทร์นั้นแล อยากได้เกสธาตุเจ้าอันพ่อค้า ๒ คนพี่น้อง คือตปุสสะและภัลลิกะหากได้แต่พระพุทธเจ้า อยู่แทบเค้าไม้ราชายตนะวันนั้นยังอยู่กับพระยานาคบัดนี้แล ท่านจงไปขอมาให้แก่พระยาเถิด เจ้าไทฉิมพลีรับเอาคำ อุบัชฌายะแห่งตนดังนั้นแล้วก็ไปด้วยฤทธิ์แห่งตนแล ถัดนั้นพระยาก็ส่งข่าวสาส์นไปบอกแก่นางอัครมเหษี กับหลานตนและบ่าวอันมีในอาณาจักรทุกแห่งให้มาพร้อมในวันพรุ่งนี้ทุกคนเถิด ครั้งนั้นคนทั้งหลายผู้น้อยและผู้ใหญ่ ครั้นได้ยินข่าวสาส์นอันนั้น ก็บังเกิดปีติศรัทธาพากันมาโดยเร็วพลัน พระยาก็ประดับด้วยเครื่องประดับแล้วก็อยู่ท่าเกสธาตุเจ้านั้นแล

ในขณะนั้นเจ้าไทฉิมพลีก็ไปด้วยฤทธิ์ถึงเมืองนาคราชนั้นแล ในกาลนั้นพระยานาคตัวชื่อว่าชัยเสนนั้น มีนาคบริษัททั้งหลายได้โกฏิหนึ่งเป็นบริวารเสวยสมบัติอยู่ในที่นั้น กับด้วยหลานแห่งตนเห็นมหาเถรเจ้ามาแต่ไกล นาคลูกหลานเจรจากันว่า กิจอันอื่นอันนักบวชจักควรกระทำในเมืองเรานี้บ่มีนา ชะรอยว่าท่านสมณะตนนี้จักมาเอาธาตุเจ้าแห่งเราแล ส่วนว่ามหาเถรเจ้าก็ขึ้นไปสู่ที่นั้น ขณะนั้นพระยานาคก็ลงมาต้อนรับมหาเถรเจ้าเพื่อให้ไปนั่งณ อาสนะที่ควร แล้วพระยานาคก็มานั่งปราศรัยเจรจากับด้วยมหาเถรเจ้าว่า เจ้ากูมานี้เหตุการณ์อันใดนั้น มหาเถรเจ้ากล่าวว่า ดูกรมหาราช ดังได้ยินมาว่าเกสธาตุพระพุทธเจ้าแห่งเรามีอยู่ในสำนักของท่านนี้ ท่านจงเอาออกมาให้แก่เราโดย

พลันเถิด พระยานาคได้ยินคำแห่งหาเถรเจ้าดังนั้น มันก็ว่าบ่มีเกสธาตุพระพุทธเจ้า ข้าก็บ่ได้เห็นสักทีแล มหาเถรเจ้าซ้ำกล่าวว่า ผิมีที่นี้กูจักเอา พระยานาคกล่าวว่าผิมีอยู่ในที่นี้เจ้ากูจงเอาเถิด แล้วมันก็ขยิบตาต่อหลานมันนั้น นาคตัวหลานก็รีบลุกไปเอาผะอบธาตุเจ้าใส่เข้าไว้ในแก้มแล้วหนีไปอยู่แทบตีนเขาสิเนรุโพ้น แล้วมันก็เนรมิตปราการเหล็ก ๗ ชั้นแวดล้อมตีมันด้วยคำว่า ท่านสมณะอาจเอาได้หรือ ส่วนนาคตัวลุงก็ยังกล่าวกับมหาเถรเจ้าว่า เกสธาตุบ่มีอยู่กับข้านี้นามหาเถรเจ้าก็กล่าวว่าครั้นมีอยู่กูจักเอาแล พระยานาคกล่าวว่าผิเจ้ากูเห็นอยู่ที่ไหนก็จงเอาเถิด ผิว่ามีกูเห็นก็จักเอาแท้แล พระยานาคกล่าวว่าเออ ผิเจ้ากูเห็นก็จงเอาเถิด มหาเถรเจ้ายังนั่งอยู่ดังนั้น ก็เนรมิตยังแขนให้ละเอียดยิ่งกว่าไยบัว แล้วเหยียดไปหยิบเอาเกสธาตุในแก้มแห่งนาคตัวหลานอันไปอยู่แทบตีนเขาสิเนรุโพ้น นาคตัวหลานนั้นก็บ่รู้ว่านาคตัวลุงนั้นยังเจรจาอยู่กับมหาเถรเจ้านั้นแล มหาเถรเจ้าก็กล่าวว่า มหาราชจงอยู่เถิด เราจักกลับก่อนแล มหาเถรเจ้าก็ออกมาจากเมืองนาคนั้น พระยานาคตัวลุงตบต้นแขนแล้วก็พ้อนด้วยคำว่า ท่านสมณะหัวโล้นตนนี้กูก็พรางมันตกแท้แล ว่าดังนั้นแล้วมันก็ให้ไปบอกแก่หลานมันด้วยคำว่า ให้หลานกูเอาธาตุพระพุทธเจ้ามาไว้ที่เก่าเถิด สมณะหัวโล้นหนีไปแล้ว นาคตัวหลานรู้ข่าวว่ามหาเถรเจ้าหนีมันก็ยินดีจึงกลับมาจากที่นั้น มันก็คายผะอบออกจากแก้มเอาทูลหัวแล้วตรวจดูก็บ่เห็นธาตุเจ้าในที่ใด มันก็ตีอกร้องไห้เข้าไปหาลุงมันว่า ปางนี้ท่านสมณะมาพรางเราลุงหลานแล้ว เอาธาตุเจ้าของเราไปแล้ว นาคตัวลุงก็ยอมือตั้งบนกระหม่อมแล้วไห้ว่าปางนี้เราอาศัยซึ่งธาตุเจ้าเราจึงพ้นจากทุกข์ บัดนี้มาเสียธาตุเจ้าแห่งเราไปแล้วฉะนี้ เราจักควรกระทำเป็นดังฤาหนอ ส่วนว่านาคตัวหลานเห็นลุงของตนร้องไห้ จึงกล่าวคำดังนั้นหลายวารนัก ครั้งนั้นนาคบริษัทั้งหลายอันอยู่ในเรือนหลวงเขาก็พากันร้องไห้มากนัก ถัดนั้นนาคบริษัท

ทั้งหลายอันอยู่ในอาณารัฐโขงเขตต์เมือง[๑]ทั้งมวล ก็พากันร้องไห้เป็นโกลาหลสนั่นก้องทั่วทั้งเมืองแล เขาก็กล่าวว่าท่านสมณะตนนี้มาควักเอาตาของเราเสียปางนี้แล้ว ครั้งนั้นนาคทั้งสองลุงหลานก็ให้ตีกลองบ่าวให้หมู่นาคบริษัททั้งหลายมาโดยเร็วพลัน ขับเอาธาตุเจ้าแห่งเราคืนมาเถิด ว่าดังนั้นแล้วก็พานาคบริษัททั้งหลายประมาณได้สองล้านตัว ขับไล่ยังมหาเถรเจ้าไปแท้แล ส่วนมหาเถรเจ้าก็เหาะขึ้นไปในอากาศ นาคทั้งหลายมันก็ขึ้นตามไป มหาเถรเจ้าดำลงในแผ่นดิน นาคทั้งหลายก็ดำตาม มหาเถรเจ้ากระทำปาฏิหาริย์สำแดงแล้วก็ลงมาอยู่เหนือแผ่นหินยืนอยู่ในที่ไกลนั้น แล้วก็มาปรากฏอยู่ฉะเพาะหน้าแห่งสังฆคณะอันยังชุมนุมกันอยู่ในฐานที่นั้นแล นาคลุงหลานบ่อาจเอามหาเถรเจ้าได้ ก็ร้องไห้ด้วยเสียงอันพิลึกสพึงกลัวยิ่งนัก มันก็พากันลงมาอยู่เหนือแผ่นหินที่มหาเถรเจ้าอยู่นั้น แล้วพากันร้องไห้ด้วยเสียงเป็นอันดังมากนัก แล้วก็แล่นเข้าไปในสนามบอกแก่พระยาว่า ดูกรมหาราช ภิกษุตนนี้เอาเกสธาตุอันกูบ่ได้ให้มานี้แล พระยาได้ยินคำดังนั้นก็ให้พิจารณาดูว่ามีแท้หรือว่าบ่มี มหาเถรเจ้าขานคำว่า นาคลุงหลานหากให้เราแล้วเราจึงเอามาแล พระยากล่าวว่าใครเป็นสักขีพะยานแห่งท่านเล่า มหาเถรเจ้ากล่าวว่า พระยานาคลุงหลานเป็นสักขีพะยานแก่เราแล พระยาถามนาคตัวหลานก็ว่าลุงบ่นให้มัน พระยาก็เชื่อคำมันแล้วก็หยิบเอาธาตุแต่มือมหาเถรเจ้ามาใส่ผะอบคำยื่นให้มหินทอำมาตย์นั้นแล ในขณะนั้นแผ่นดินหลวงก็ร้องก้องครางคลั่งมากนักในวันนั้นแล

ครั้งนั้นยังมีเจ้าสามเณร ๔ ตน อันเป็นลูกศิษย์แห่งติปิฎกมหาปุสสเทวเจ้าอันเข้ามาสู่ที่ชุมนุมสงฆ์ ตน ๑ ชื่อสุมนะ ตน ๑ ชื่อวันตะ ตน ๑ ชื่อกัสสป ตน ๑ ชื่อสมะ เจ้าสามเณร ๔ ตนนี้ย่อมได้ถึงปฏิสัมภิทาญาณทุก

---

(๑) บริเวณเมือง

ตนแล เขาเจ้าก็ไหว้อาจารย์แห่งตนแล้วกล่าวว่าฉะนี้ ข้าแต่เจ้ากู ในวันพรุ่งนี้ พระยากากวัณณติสสะจักได้ถาปนาธาตุเจ้านา ตูข้าทั้งหลายจักไปเอาดอกไม้ที่บ่าหิมพานต์มาก่อนแลว่าดังนั้นแล้วเขาเจ้าก็พากันไปสู่บ่าหิมพานต์ เพื่อไปเอาดอกไม้ทั้งหลายอันควรบูชาพระธาตุเจ้ามีต้นว่า ดอกจำปาและดอกบุนนาค แล้วก็ชวนกันไปสู่ดาวดึงส์เล่าแล

ในขณะนั้นอินทาธิราชประดับตนแล้วจึงเอานางฟ้าทั้งหลายในสองชั้นฟ้า คือ จาตุมหาราชิกาและดาวดึงส์ ขี่นขี่ช้างเอราวรรณอันสูงได้ ๒๕๐ โยชน์ มีนางฟ้าทั้งหลายว่าได้ ๒ ตื้อ(๑)๕ ล้าน หากแวดล้อมเป็นบริวารนั้น อินทาพอเล็งเห็นเจ้าสามเณร ๔ ตนอันมาแต่ไกลนั้น ก็ลงจากหลังช้างเอราวัณแล้วเข้าไปไหว้นบที่ดินด้วยบัญจางคประดิษฐ์ ๕ แห่ง แล้วก็เห็นผะอบดอกไม้ในมือ จึงถามว่าชื่อฤาอันมีในเมืองแห่งเจ้ากูนั้น เจ้าสามเณรทั้ง ๔ ตนนั้นจึงบอกพระยาอินทาว่า ดูกรมหาราช มีคำเล่าลือว่า พระยากากวัณณติสสะอันอยู่ในลังกาทวีปโพ้น จักเอานลาฏธาตุพระพุทธเจ้าไปถาปนาไว้ในแทบวาลุกคงคาหนใต้ ในเจดีย์อันแล้วด้วยดินและอิฐแก้วอันมหาราชหากให้วิศณุกรรมเทวบุตรไปเนรมิตไว้นั้นแล ตูทั้งหลายไปเอาดอกไม้อันควรบูชาธาตุเจ้าแต่บ่าหิมพานต์โพ้น ตูทั้งหลายก็ถือเอามานี้แล ตูทั้งหลายก็ยังอยากใคร่ได้ดอกไม้อันมีอยู่ในสวนอุทยานแห่งมหาราช ตูจึงมาขอฉะนี้แล พระยาอินทาจึงกล่าวว่า ผิดังนั้นเจ้ากูทั้งหลายจงเอาดอกไม้อันเอามาแต่บ่าหิมพานต์นั้น ไปบูชาพระเกสแก้วจุฬามณีเจดีย์เจ้าแห่งเราก่อนเถิด ครั้นว่าบูชาแล้วจึงเข้าไปเอาดอกไม้ในสวนอุทยานนั้นลงไปบูชาพระนลาฏธาตุเจ้าแห่งเราแล พระยาอินทร์เจรจากับเจ้าสามเณรทั้ง ๔ ตนดังนั้นแล้ว ก็ไปบูชาพระเกสแก้ว

---

(๑) โกฏิ

จุฬามณีเจดีย์เจ้า กับเจ้าสามเณรทั้ง ๔ ตนนั้น แล้วจึงเข้าไปเด็ดเอาดอกไม้ทั้งหลายมีดอกทองหลางเป็นต้น มาให้แก่เจ้าสามเณรทั้ง ๔ ตนแล้ว เจ้าสามเณรทั้ง ๔ ตนก็สั่งพระยาอินทร์ว่า ตูทั้งหลายจักอยู่นานบ่ได้นา มหาราชจงค่อยอยู่เถิด ข้าเจ้าจักลงไปจากดาวดึงส์ แล้วเจรจากันว่า ยามนี้ไปถึงยามพระยาอันจักถาปนาธาตุเจ้า เราจักไปอยู่ยังป่าหิมพานต์โพ้นก่อนเถิด เขาเจ้าทั้งหลายก็เข้าไปยั้งอยู่ใต้ร่มไม้จันทร์ในดอยคำนั้นแล ในเมื่อประกอบด้วยนักขัตตฤกษ์ดียามดีมาถึงนั้น เขาเจ้าก็ไปแสวงหาแก้ว ตน ๑ ได้แก้วอินทนิล ตน ๑ ได้แก้วปภารัตน์ ตน ๑ ได้แก้วมณีรัตน์ ตน ๑ ได้แก้วมหาสารคลแล เขาเจ้าทั้งหลายครั้นได้แก้ว ๔ ลูกกับดอกไม้ทิพย์มาให้แก่พระยาแล้ว พระยายินดีนักก็ลุกไปไหว้นบเจ้าสามเณรที่เท้าด้วยบัญจางคประดิษฐ์ได้ ๕ แห่ง แล้วก็ยื่นมือไปรับเอาแก้วและดอกไม้ทิพย์ในสำนักเจ้าสามเณร แล้วก็ยื่นให้แก่จันทร์อำมาตย์แห่งตน แล้วก็ให้บ่าวท้าวพระยาทั้งหลายกับมหาเถรเจ้าทั้งหลายแลอันว่าสัพลทั้งหลายก็เอาผะอบธาตุเจ้าวางไว้บนหัว แล้วก็ให้นั่งกางเศวตฉัตรภายบนตนแล้ว ก็กระทำประทักษิณเจดีย์เจ้า ๓ รอบ แล้วยืนอยู่หนตะวันออกบ่ายหน้าฉะเพาะซึ่งมหาเจดีย์เจ้า แล้วจึงอธิษฐานว่า ธาตุกระดูกหน้าผากเจ้านี้จงเข้าไปตั้งอยู่ที่หน้าผากพระพุทธเจ้า อันตูข้าหากก่อไว้ในเจดีย์เจ้านี้เถิด ครั้นเมื่อพระยากากวัณณติสสะอธิษฐานแล้ว ส่วนว่าพระนลาฏธาตุแห่งพระพุทธเจ้าอันมีมณฑลเท่าหน้าแว่นนั้น ก็ออกจากผะอบแก้วแล้วก็ผัด(๑)ขึ้นไปสู่อากาศสูงประมาณ ๗ ชั่วต้นตาล แล้วเปล่งพระรัศมี ๖ ประการ คือ แดงขาวเขียวหม่นเหลืองเลื่อมออกไปประดุจดังน้ำคำอันไหลออกจากปากเบ้า มิดังนั้นประดุจดังน้ำแก้วอันไหลออกจากปากเบ้าฉะนั้น ก็ตระหวัดเป็นแถว ปรายปกคลุมลังกาทวีปทั้งมวล อันมีประมาณได้ ๔๙ โยชน์นั้นแล ถัดนั้นธาตุเจ้าก็กระทำ

---

(๑) หมุน

ยมกปาฏิหาริย์เล่า ครั้งนั้นชาวลังกาทวีปทั้งมวลก็ดี ท้าวพระยาทั้งหลายก็ดี มหาเถรเจ้าทั้งหลายก็ดี อันบ่ได้เคยเห็นองค์พระพุทธเจ้าเมื่อยังธรมานอยู่นั้น เขาก็ใส่ใจว่าได้เห็นองค์พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐปางนี้แล ต่างก็นำยังดอกไม้ คันธของหอมและเครื่องอลังการอันเป็นของ ๆ ตนถวายบูชายังธาตุเจ้า อันเป็นที่บูชาอันประเสริฐด้วยหัวแห่งตน ๆ ก็มีในวันนั้นแล ถัดนั้นเทวดาทั้งหลายก็ให้ห่าฝนดอกไม้ทิพย์ตกลงมาเล่า ถัดนั้นนาคทั้งหลายอันมีอานุภาพมากนักก็ออกมาบูชาเล่า ถัดนั้นคนและเทวดาทั้งหลายก็กระทำยังเสียงสาธุการมากนัก บางคนก็ตบต้นแขนบูชา บางคนก็ถอดผ้าสะไบบูชามากนักแล ช้างทั้งหลายก็แสนหนึ่ง ม้าก็แหนสาธุการ และแผ่นดินก็ไหวกรอกแกรกบูชา แม้นสายฟ้าก็แลบบูชา แม้นว่าดอยทั้งหลายมีดอยสุมนกูฏอันมีในลังกาทวีปนั้นก็บังเกิดเป็นดอกเป็นลูกบูชา แม้นว่าดอกไม้อันมีในน้ำเป็นต้นว่า ดอกบัวทั้ง ๕ จำพวกอันใช่กาลที่จะบานก็บานบูชา ส่วนว่าเทวดาและนาครุฑกุมภัณฑ์คนธรรพ์ยักษ์และผีเสื้อทั้งหลาย ก็กระวนกระวายอยู่เป็นดังคนเข้าตลาดฉะนั้นแล เจ้าภิกษุภิกษุนีอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายมากนัก ก็ได้พ้นจากความสงสัยมากนักแล แม้นลังกาทวีปทั้งมวลอันกว้างได้ ๔๙ โยชน์ ก็กระทำเสียงอันมีสนั่นหวั่นไหวชื่นชมด้วยเสียงสาธุการ บูชายังนลาฏธาตุพระพุทธเจ้าอันยังอยู่บนอากาศสูงประมาณ ๗ ชั่วต้นตาลนั้นแล นลาฏธาตุพระพุทธเจ้ากระทำปาฏิหาริย์ในอากาศแล้วก็ลงมาจากอากาศรุ่งเรืองงามประดุจดังพระจันทร์เมื่อวันเพ็ญนั้น แล้วก็เสด็จเข้าไปสู่หน้าผากพระพุทธรูปเจ้า อันพระยาหากให้รจนาไว้นั้นแล ครั้นว่ากิจอันถาปนายังนลาฏธาตุเจ้าเสร็จบริบูรณ์แล้ว พระยาก็เอาผะอบเกสธาตุเจ้าในมือมหินทอำมาตย์ มาให้แก่นางวิภารเทวีอันเป็นอัครมเหษีแห่งตน ด้วยคำว่า มึงจงเอาเกสธาตุพระพุทธเจ้าไปถาปนาจงเร็วไวเถิด นางวิภารเทวีก็รับเอาผะอบเกสธาตุแต่มือพระยาเจ้าแล้ว นางจึงยกผะอบธาตุเจ้าตั้งไว้เหนือหัว

แห่งตนแล้ว ก็อธิษฐานว่าฉะนี้ เกสธาตุเจ้าจงไปตั้งอยู่เหนือหัวพระพุทธรูปเจ้านั้นเถิด ครั้นว่านางอธิษฐานแล้ว เกสธาตุเจ้าก็ออกจากผะอบแก้ว ผัดขึ้นไปในอากาศสูงประมาณชั่วต้นตาล เปล่งรัศมีมีพรรณเขียวเป็นประดุจดังแววคอนกยูงนั้นซ่านทั่วลังกาทวีปทั้งมวล แล้วก็ลงมาจากอากาศเข้าไปสถิตอยู่ในศีรษะแห่งพระพุทธรูปเจ้า เหมือนดังองค์พระพุทธเจ้าเมื่อยังธรมานอยู่นั้นแล ครั้นว่าเสร็จกิจอันพระราชเทวีถาปนาเกสธาตุแล้ว พระยากับทั้งมหาเถรเจ้าทั้งหลาย ก็พากันเข้าไปในธาตุคัพภ์แล้วก็ไว้ผะอบดอกไม้ทิพย์ อันเจ้าสามเณรทั้ง ๔ ตนหากนำมาแต่ป่าหิมพานต์และดาวดึงส์นั้น แล้วเอาแก้ว ๔ ลูก อันมีรัศมีรุ่งเรืองนัก อันเจ้าสามเณรหากเอามาแต่ป่าหิมพานต์มาไว้ ๔ ด้านข้างพระธาตุเจ้า ยังรุ่งเรืองอยู่ตราบเท่าถึงกาลบัดนี้แล ครั้งนั้นนางนักสนมทั้งหลายก็ถอดเครื่องอลังการแห่งตนบูชา ถัดนั้นท้าวพระยาทั้งหลายอันมาแต่เมืองอื่นนั้นก็ดี เสนาอำมาตย์ราชมนตรีทั้งหลายก็ถอดเครื่องอลังการบูชาทุกคนนั้นแล ครั้นว่าพระยากากวัณณติสสะถาปนาธาตุพระพุทธเจ้าแล้ว ก็น้อมหัวเข้าไปที่พระบาทพระพุทธรูปเจ้าแล้วกล่าวว่าฉะนี้ พระนลาฏธาตุเจ้าอันประเสริฐแท้หนอ แต่หม่อน[๑]อยู่ตราบเท่าถึงกูบัดนี้แล พระนลาฏธาตุเจ้าอันมหาเทวเถรเจ้าหากให้หม่อนอยู่แต่โรหนชนบทโพ้นให้มาอุปัฏฐากบูชาสืบปรัมปรามาถึงกาลบัดนี้แล กูก็ได้ถาปนาธาตุเจ้าไว้ในที่นี้ ตั้งแต่วันนี้ไปกูจักพลัดพรากไปปางนี้แท้แล ข้าแต่พระชินนลาฏธาตุเจ้าองค์ประเสริฐ พระอาทิตย์ดวงใหญ่อันตั้งอยู่เหนือจอมเขาสิเนรุ มีรัศมีรุ่งเรืองตลบทั่วท้องมงคลจักรวาลทั้งมวลนี้มีประการฉันใด ข้าขอพระพุทธรูปเจ้าอันตั้งอยู่ที่นี้ จงให้รุ่งเรืองแก่มนุษย์โลกกับทั้งเทวโลกจงให้ประดุจดังนั้นเถิด ข้าก็จักจุติไปในกาลบัดนี้แล ถ้าหากข้าได้ประมาทในพระพุทธรูปเจ้ามีด้วยประการ

---

(๑) ฑวด แต่ในที่นี้ว่า นาน

ฉันใด ขอพระพุทธรูปเจ้าจงขมาโทษทั้งมวลเสียแก่ข้าเถิด ครั้นพระยากากวัณณติสสะถาปนาธาตุพระพุทธเจ้าแล้ว ให้บังเกิดทุกข์โศกเหตุจักได้อยู่ปราศจากไปไกล และมีอาการอันหากให้ร่ำไรเป็นทุกข์ฉะนี้ ในขณะนั้น มหาเถรเจ้าตนชื่อเทวเถรอันอยู่ในที่ใกล้พระยานั้น ก็เล็งเห็นพระยานอนและร้องไห้ดังนั้น เจ้าไทจึงรำพึงด้วยปรจิตตวิชาญาณ ก็จึงรู้ใจแห่งพระยาแล้วกล่าวว่ากูนอนปางนี้ก็บ่ลุกแล กูจักตายแทบตีนพระพุทธรูปเจ้ากูบัดนี้แล ครั้นเจ้ารู้ใจพระยาคำนึงฉะนี้ เจ้าไทจึงคำนึงว่าพระยาตายในที่นี้บ่ควร จึ่งพาเอาพระยาออกไปไว้ภายนอกด้วยฤทธิ์แห่งตนนั้นแล ถัดนั้นมามหาเถรเจ้าก็อธิษฐานว่าฉะนี้เล่าอันว่าหินโชติปาสาณอันเอามาก่อนนั้นจงปูภายบนแห่งธาตุคัพภ์นี้เถิด โชติปาสาณ๔ก้อนอันมาภายหลังนั้นจงตั้งอยู่๔ด้าน ประดุจดังหินนั้นเถิด ประการหนึ่งดอกดวงทั้งหลายอันเรี่ยรายปรายบูชาธาตุคัพภ์นี้ ขออย่าให้เหี่ยวแห้งสักอันเถิด ถัดนั้นแก้วทั้งหลายฝูงนี้ก็จงรุ่งเรืองบานงามอยู่ทุกเมื่อเถิด ถัดนั้นเครื่องบูชาทั้งหลายก็อย่าได้ฉิบหายเสียเลย ถัดนั้นอันว่าสิ่งที่เป็นศัตรูแก่ศาสนาก็อย่าให้มาใกล้มากลายสักคาบเถิด มหาเถรเจ้ากระทำอธิษฐานมั่นทุกอันดังนั้น พระยาก็ได้สติสัมปฤดีแล้วก็ลุกมาไหว้มหาเถรเจ้าแล ถัดนั้นพระยาให้ยกธงไชยอันขาวบริสุทธิ์ แล้วก็ให้ก่อโขง (๑) ๔ ด้านทำประตูมงคลเจดีย์เจ้า แล้วให้ใส่สลัก (๒) ในยอดธาตุให้บริบูรณ์ด้วยสทาย (๓) อันขาวงามเป็นดังดอยไกรลาศฉะนั้น แล้วให้ใส่ทรายอันขาวงามในขอบ ถัดนั้นให้ยกธงอันขาวทั้ง ๔ ด้านให้ลมพัดอยู่ซูบซาบเป็นดังราชหงส์ขาวลงมาแอ่นร่อนอยู่ที่เค้านั้นเล่าแล มหาเจดีย์เจ้านั้นทรงฉัตรอันแล้วด้วยแก้ว ๗ สิ่งอันตั้งอยู่บ่มิไหว อันอาจกระทำให้ใจเลื่อมใส

---

(๑) ซุ้มประตู

(๒) ฉบับ มช. เป็นฉัตร

(๓) ปูนที่สำหรับก่อซึ่งผสมเสร็จแล้ว

แก่หมู่คนทั้งหลายทั้งมวล แม้นอัญญติตถีเห็นก็ให้ใจเลื่อมใสยินดีแล ก็ตั้งอยู่ในที่องอาจอันวิลาศดูงามนักแล ถัดนั้นพระยาก็ให้ปลูกไม้มหาโพธิ์ต้นหนึ่งไซร้ ชื่อว่าศิริศัพภ์วัฒนมหาโพธิ์แล ถัดนั้นให้กระทำอุโบสถาคารและกุฎีที่อยู่เมื่อวันและเมื่อคืนและโจมโขม (๑) กระทำกิจในอารามที่นั้นให้บริบูรณ์ทุกอันแล้ว จึงให้กระทำกำแพงเกี่ยวถึงกันทุกด้านดูงามยิ่งนักแล พระยาจึงคำนึงในใจว่าจักใคร่ให้ทักษิโณทกทาน ก็จึงให้ชุมนุมสังฆคณะมาพร้อมกันแล้วก็ให้นั่งอยู่ในที่ควร ก็จึงไหว้สงฆ์ว่าข้าใคร่ให้ทักษิโณทกทานแก่จาตุทิศสงฆ์แล เหตุวันนี้ก็เป็นวันอุโบสถเดือนเพ็ญ มหาติสสเถรเจ้ากล่าวว่าหากควรแก่มหาราชแท้แล วันนี้เป็นวันปุณณรสีมีพระจันทร์จวบนักขัตตฤกษ์นั้นควรมหาราชจะให้ทักษิโณทกทานแล้ว พระยาได้ยินคำมหาเถรเจ้ากล่าวดังนั้นก็มีใจยินดีมากนัก จึงกราบไหว้ลงที่เท้าด้วยบั่ญจางคประดิษฐ์แล้วก็เข้าไปสู่เมืองโสมนครแล้วจึงบอกแก่พระราชเทวีว่าดูกรนางอัครมเหษี อันว่านลาฏธาตุพระพุทธเจ้าแห่งเราก็ได้ถาปนาแล้วกิจในมหาเจดีย์เจ้าก็กระทำบริบูรณ์แล้วสิ้นทุกอัน และวันนี้ก็เป็นวันปุณณรสีอุโบสถเดือนเพ็ญ และเราควรให้ทักษิโณทกหยาดน้ำหมายทานแก่สงฆ์เจ้าแล นางได้ยินคำพระยากล่าวดังนั้น นางก็รับเอาคำว่า สาธุและพระยาก็ให้ตีกลองป่าวในเมืองทั้งมวลให้รู้ทุกคน เพื่อจักให้ทักษิโณทกทานเป็นมหาทานอันใหญ่ แก่หมู่พราหมณคหบดีทั้งหลายด้วยคำว่าฉะนี้ สูท่านทั้งหลายจงเอาเพศเป็นดังไปเล่นมหรสพด้วยรูปสมบัติแห่งตนเถิด เราก็จักได้ให้ทักษิโณทกทานในกาลวันนี้แล ครั้งนั้นท้าวพระยาและชาวเมืองทั้งมวลฝูงได้ยินเสียงกลองอันพระยาให้ตีป่าวก็บังเกิดโกลาหลด้วยปีติ จึงพากันเข้ามาสู่คุ้มพระยาเป็นอันมากนัก ท้าวพระยาฝูงอื่นก็มาเป็นบริวารแวดล้อมเข้ามาพร้อมกัน อยู่ท่าพระยากากวัณณติสสะผู้เป็นมูลศรัทธา

---

(๑) ที่จงกรม

นั้นทุกคนแล ในเมื่อตะวันเย็นพระยาเห็นโยธาทั้งหลายมาพร้อมแล้ว พระยาก็ประดับด้วยเครื่องอลังการ แล้วมีหมู่จตุรงคเสนา ๔ จำพวกหากแวดล้อมเป็นบริวารพระยาก็ขึ้นขี่ช้างมงคลอันมีหมู่เสนาอำมาตย์ คหบดี เศรษฐีและพ่อค้าชาวเมืองแวดล้อมข้างซ้ายและข้างขวาเป็นราชบริษัท กระทำพระยากากวัณณติสสะไว้ ณ ท่ามกลาง พากันประนมมือฉะเพาะหน้าซึ่งเจ้าแห่งตนทุกคน แล้วให้คลี่รี้พลเสด็จออกด้วยราชลีลาองอาจมากนักดังพระยาอชาตศัตรูคลี่รี้พลออกไปเพื่อจักเห็นหน้าพระพุทธเจ้า และมีด้วยประการฉันใด พระยากากวัณณติสสะคลี่รี้พลออกไปก็ประดุจดังนั้นแล มิดังนั้นเหมือนดังอินทาธิราชอันมีนางฟ้านางสวรรค์ชั้นฟ้า หากเป็นบริวารขึ้นขี่ช้างเอราวรรณอันสูงได้ ๕๐ โยชน์ ไต่ตามหนทางอันชื่อว่าสุทัสนะในสวรรค์ดูองอาจและมีฉันใด พระยากากวัณณติสสะก็ประดุจดังนั้นแล ถัดนั้นราชเทวีอันเป็นอัครมเหษีแห่งพระยากากวัณณติสสะนั้น นางก็คลี่หมู่ออกไปตามหลังพระยาดูองอาจประดุจดังแม่ราชสีห์คลี่หมู่ไปตามหลังแห่งราชสีห์ตัวเป็นผัวนั้นดูองอาจนักแล พระยาคลี่หมู่รี้พลสกลเสนาโยธาออกไปปางนั้นดังแผ่นดินจักถล่มบ่หลอมิดังนั้นปานดังจักพลิกแผ่นดินขึ้นเบื้องบน มิดังนั้นเป็นดังจักครอบงำเอาป่าและดอยทั้งมวล มิดังนั้นเป็นดังเสียงมี่ก้องสนั่นทั่วท้องสมุทรคร่างดังเสียงช้างแสนหนึ่ง อันบังเกิดปีติโสมนัสแห่งสัตว์ติรัจฉานฉะนั้นแล ถัดนั้นหมู่พราหมณ์อันจบเพทคุณวิเศษมีประเภทว่าช่างรจนาอันเป็นมุขมังคลิกาโอวาทสวัสดีศรีโสภาคย์แก่พระยากากวัณณติสสะบ่ให้ผิดจารีตโบราณ ถัดนั้นหมู่ตุริยวาทกาย่อมให้ใจบานด้วยเสียงดุริยดนตรีเภรี มีใจยินดีคลื่นเคล้าก็เข้าไปสู่วิหารวันนั้นแล เจ้าไทขานคำพระยาว่ากาลก็ควรแล้วมหาราช พระยาก็ถือเอาน้ำเต้าคณฑีคำอันเต็มไปด้วยน้ำหอม ก็หลั่งให้ตกลงในพื้นมือแห่งมหาเถรเจ้าด้วยวจีเภทถวายวิหารเป็นทาน ในวันนั้นพระยาก็ให้แต่งถ่องแถวประทีปมี

คันอันขจิต ถ่องแถวหมู่ธงช่อ ๓ หาง และถ่องแถวประทีปคันคำ ถัดนั้นประทีปน้อยทั้งหลาย ในวันนั้นลมก็บ่มาพัดมาชายสักอัน พระอาทิตย์ก็ตกต่ำค่ำไปแล้ว อากาศปราศจากมลทินกลีบเมฆ ควันไฟและฝุ่นผงธุลีและราหูหมู่ดาวทั้งหลาย สุทธิการงามทุกดวงแล พระจันทร์ก็ขึ้นมาแต่ปราจิณทิศ และดวงดาวก็รุ่งเรืองงามทุกดวง ในวันนั้นพระจันทร์เพ็ญขึ้นมาในท่ามกลางหมู่ดาวทั้งหลาย แลดูงามในพื้นอากาศแก่โลกทั้งหลายและมีฉันใด พระมหาเจดีย์เจ้าอันตั้งอยู่ในท่ามกลางหมู่ช่อธง และประทีปทั้งหลายอันใสสดดีในใจให้คนทั้งหลายใจบานชมชื่นด้วยศรัทธา ก็ประดุจ ดังนั้นแล ถัดนั้นต้นไม้ทั้งหลายอันเกิดในลังกาทวีปทั้งมวลอันได้ ๔๙ โยชน์ ก็บังเกิดมีใบอันเกิดใหม่นานา มีบุปผาหลายหมู่เกิดมีมากนักแล แม้นดอกบัว ๕ สิ่งก็เกิดมีในน้ำสมุทรที่นั้น ดังเราจักรำพึงดูด้วยโลกอุปมาฉะนี้ อันว่าพระยาอินทาธิราชพาเอาหมู่นางฟ้าเทวคณาในชั้นฟ้าทั้ง ๒ มีนางสุชาดาเป็นประธานอันพาเอาหมู่เทวคณานารีทั้งหลายอันอยู่ในเวชยันต์ปราสาทประมาณได้ ๒ ตื้อ ๕ ล้าน เข้ามาบูชาพระเกสแก้วจุฬามณี แล้วนั่งอุปัฏฐากพระเกสแก้วจุฬามณีเจดีย์ด้วยพุทธารัมมณปีติทุกคนในจอมเขาสิเรนุโพ้นด้วยเทวลีลาและมีฉันใด พระยากากวัณณติสสะเข้ามาบูชาพระนลาฏธาตุเจ้าแล้วและนั่งอยู่ด้วยหมู่มนุษย์คณา มีต้นว่ามัตตาและอัครราชเทวีเป็นประธาน ด้วยอนุสสรราชลีลาย่อมมีปีติพุทธารมณ์ทุกคนก็ประดุจดังนั้นแท้แล

ในเมื่อพระยานั่งอุปัฏฐากเจดีย์เจ้าอยู่กับทั้งราชมนตรีโยธาทั้งหลายดังนั้น ภูมิเทวดาเบื้องบนตราบเท่าถึงพรหมโลก เว้นแต่อสัญญีแลมีมือถือดอกไม้และประทีปลงมาบูชาบ่อาจนับได้แล เป็นอันอุกกฤษฎ์มหาสมัยอันใหญ่วันนั้นแล แผ่นดินก็ไหวเขาสิเนรุก็อ่อนน้อมค้อมลงมา เหมือนดังจะรู้กล่าวว่าแม้กูก็ไหว้ธาตุพระพุทธเจ้ากับด้วยท่านทั้งหลายแล พระยาและท้าวพระยาราช

มัตตาและราชบริษัททั้งหลายก็พากันลุกไปประทักษิณเวียนมหาเจดีย์เจ้า เหตุใคร่ให้เสร็จกิจไหว้นั้นแท้ไซร้ มหาเถรเจ้าทั้งหลายก็นั่งอยู่กับด้วยบริวารแห่งตนในมหามณฑปอันประดับด้วยดีนักนั้นแล ครั้นพระยาประทักษิณแล้วก็เอาคณฑีคำอันเต็มไปด้วยน้ำหอมนั้นมาหลั่งตกลงเหนือมือมหาเถรบิณฑปาติกติสสเจ้าว่า ข้าแต่เจ้ากูทั้งหลาย นลาฏธาตุแห่งพระพุทธเจ้าแห่งเรานี้เป็นที่รักษาอุปัฏฐากมาแต่พ่อและแม่และปู่หม่อนข้ามาและมีฉันใด ข้าก็นำมาถาปนาไว้ในที่นี้ และข้าก็ไว้ยังบ้านทั้งหลาย ๑๖ บ้าน อันประกอบด้วยส่วยไรมากนักเพื่อให้เป็นจตุปัจจัยแก่เจ้าภิกษุทั้งมวล แต่อันเข้ามาอุปัฏฐากมหาธาตุเจ้านี้แล เจ้ากูจงปราศรัยเอ็นดูกรุณาแก่ข้านี้เถิด ถัดนั้นข้าก็ให้ลาภสีมาประมาณ ๓ คาวุตเพื่อให้บูชาแก่พระธาตุเจดีย์พระพุทธเจ้านี้แล พระยาก็ให้สัตตมหาทานถ้วน ๗ วันแก่พระสังฆคณะ ครั้นสิ้นแล้วก็ให้ผ้าขาวพอเป็นติจีวรพร้อมทุกตน ก็กระทำกิจในที่นี้ที่นั้นบริบูรณ์ทุกอันแล้วก็กลับไปแล มหาเถรเจ้าพิจารณากิจอันควรกระทำทั้งมวลในอารามที่นั้นแล้ว จึงออกไปในภายนอกแล้วให้เรียกมายังพระยาตนหนึ่ง ชื่อว่าคีรีอภัยว่า ดูกรมหาราช ตูทั้งหลายควรผูกยังวิหารสีมาในอารามแห่งเรานี้นา พระยากล่าวว่า เจ้ากูทั้งหลายจงผูกเถิด มหาเถรเจ้ากล่าวว่า ดูกรมหาราช ตูทั้งหลายจักเว้นอารามแห่งเรานี้ทุกด้านอย่าเข้ามาในสีมานี้ พระยาคีรีอภัยได้ยินคำอันนั้นก็ยินดีนัก จึงบังคับอำมาตย์ทั้ง ๗ คน ให้ประดับตนด้วยอลังการ ก็ให้มาเพื่อจักกฎหมายสีมาให้แก่มหาเถรเจ้าทั้งหลายนั้นแล ครั้งนั้นอำมาตย์ทั้งหลายก็มากฎหมายในทิศทั้ง ๘ แล้ว ก็กลับไปบอกแก่พระยานั้นแล พระยาก็ให้อำมาตย์ทั้งหลายอยู่รักษาในทิศทั้ง ๘ ด้วยคำว่า ให้เจ้ากูทั้งหลายผูกสีมาเถิดครั้งนั้นมหาเถรเจ้าทั้งหลายอันมีภิกษุสงฆ์ทั้งหลายเป็นบริวาร ก็เข้าไปยืนอยู่ในลานมหาเจดีย์เจ้า แล้วก็เล็งดูยังสิ่งทั้งหลายมีต้นว่า ต้นไม้และดอยทั้งหลายอันควรเป็นนิมิตในทิศทั้ง ๘ แล้ว

ก็ผูกสีมาในเดือนอันควรหว่านข้าว คือแรม ๑๒ ค่ำนั้นแล ครั้นว่าเสร็จกิจอันผูกสีมาแล้วดังนั้น แผ่นดินอันหนาได้ ๒ แสน ๔ หมื่นโยชน์ก็หวั่นไหวอยู่ไปมา พระยาคีรีอภัยนั้นก็พิจารณาดูยังกิจอันเสร็จบริบูรณ์นั้นแล้ว ก็กลับไปสู่โรหนนครกับด้วยพระยากากวัณณติสสะนั้นแล ครั้นมหาบิณฑปาติกติสสเถรเจ้าอันอยู่เป็นสังฆนายกในที่นั้น เจ้าไทก็ย่อมเตือนเจ้าภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรชาวเจ้าทั้งหลาย ตนใดได้เข้ามาอยู่ในที่วิหารสีมานี้ ก็เรียกว่าเจ้าตนนั้นอยู่ร่วมคันธกุฎีแห่งพระพุทธเจ้าด้วยกันแล ตั้งต้นแต่นี้ไปเจ้าไทอันมีหมู่ชาวเจ้าอันเป็นปุถุชนและเสขะอันประกอบด้วยศีลมริยาทก็ดี อันประกอบด้วยฌานสมาบัติและฉฬภิญญาและขีณาสพเจ้าทั้งหลายอันประกอบด้วยปฏิสัมภิทาญาณก็ดี ก็แวดล้อมเจ้าไทอันรำพึงถึงพระพุทธเจ้าไปเหิงนาน แล้วก็นิพพานอันมีกัมมัชชรูปบ่มิเหลือนั้นแล มหาเถรเจ้าทั้งหลายอันเป็นสิสสานุศิษย์ทั้งหลายแห่งเจ้าไท อันอยู่ภายหลังนั้น เจ้าไทได้ให้โอวาทว่า เจ้าไทตนใดได้เข้ามาอยู่ในวิหารสีมานี้ เรียกว่าได้อยู่ร่วมคันธกุฎีแห่งพระพุทธเจ้าด้วยกัน เหตุหาความประมาทบ่ได้สักตน เทียรย่อมประกอบด้วยศีลสมาธิปัญญาวิมุตติญาณทัสสนะทุกตน ครั้นสิ้นอายุก็นิพพานทุกตนนั้นแล

พระยากากวัณณติสสะได้สร้างวิหาร ๑๖ หลัง มีต้นว่า อโสกบรรพตวิหาร และสมุทรวิหาร แล้วกระทำบุญเป็นต้นว่าให้ทานแล ครั้นจุติตายจากอัตตภาพอันนั้นก็ได้ไปบังเกิดในชั้นดุสิต ด้วยสามารถเอาปฏิสนธิพร้อมกับด้วยอัครมเหษีแห่งตนนั้นแล เมื่อพระเมตไตรยเจ้าลงมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้านั้น พระยากากวัณณติสสะก็จักได้ลงมาบังเกิดในตระกูลพราหมณ์หนึ่งชื่อว่าสุพรหมพราหมณ์ อันจักได้เป็นพ่อแห่งพระเมตไตรยเจ้าแล แม้นางวิภาราชเทวีก็จักได้มาเกิดเป็นพราหมณีผู้หนึ่งชื่อว่านางพรหมวดี พราหมณี จักได้เป็นแม่แห่งพระเมตไตรยเจ้าแล

ที่นี้จักสำแดงที่อยู่แห่งพระธาตุเจ้าทั้ง ๗ องค์ อันอื่นนอกจากนลาฏ-ธาตุเจ้านั้นเพื่อให้รู้ฉะนี้ก่อน ธาตุเขี้ยวบนเบื้องขวาอยู่ดาวดึงส์ ธาตุเขี้ยวบนเบื้องซ้ายอยู่เมืองคันธารราษฐ์ ธาตุเขี้ยวก้ำขวาเบื้องล่างอยู่ในลังกาทวีป ธาตุเขี้ยวก้ำซ้ายเบื้องล่างอยู่ในเมืองนาย(๑) ธาตุกระดูกด้ำมีด(๒)ก้ำขวาอยู่ในดาวดึงส์ ธาตุกระดูกด้ำมีดก้ำซ้ายกับพระอุณหิศอยู่ในพรหมโลก ธาตุใหญ่ ๗ องค์อยู่ในที่ทั้ง ๗ ฉะนี้แล

อันว่าที่อยู่แห่งเขี้ยว ๓๖ นั้นฉะนี้ พระทันตธาตุซี่หนึ่ง พระยาศรี-ธรรมาโศกราชเอาใส่โกศคำอันควรค่าล้าน ๒ แสนคำ ถาปนาไว้ในแผ่นดินลึกได้ ๒๐ วา ในป่าแห่งหนึ่งชื่อว่าสุวรรณรักขิตนั้นแล ซี่หนึ่งพระยามโน-ชินะเอาใส่ในโกศคำอันควรค่า ๒ ล้านคำ ถาปนาไว้ในสิริคัพภ์ลึกได้ ๒๐ วา ในเมืองติคุมพ์แล เขี้ยวซี่หนึ่งพระยาสุมนะเอาใส่โกศคำอันควรค่าได้ ๒ ล้าน ๒ แสนคำ ถาปนาไว้ในแผ่นดินลึกได้ ๒๓ วาในเมืองทลแล ซี่หนึ่งมิการเศรษฐีเอาใส่ในโกศคำอันควรค่าได้ล้านคำ ถาปนาไว้ในศิริคัพภ์ในแผ่นดินลึกได้ ๓๐ วา ในป่าชื่อว่าโรหาปวันนั้นแล ซี่หนึ่งสุมนะเศรษฐีเอาใส่โกศ-แก้ว ๗ สิ่งอันควรค่าได้ล้าน ๘ แสนคำ ถาปนาไว้ในแผ่นดินลึกได้ ๒๒ วา แทบฝั่งตนุกกคงคานั้นแล ซี่หนึ่งพระยากลก(๓)เอาใส่โกศคำอันควรค่าได้ล้าน ๔ แสนคำ ถาปนาไว้ลึกได้ ๒๐ วาในเมืองสังขร(๔)นั้นแล ซี่หนึ่งพระยา-นันทราชเอาใส่โกศเงินหนัก ๔ ล้าน ๓ แสนเงิน ถาปนาไว้ในแผ่นดินลึกได้ ๒๓ วา ในเมืองทลนั้นแล ซี่หนึ่งพระยาสุทธิโสมา(๕)เอาใส่โกศคำอันควรค่า

---

(๑) ฉบับ มช. ว่า ธาตุเขี้ยวก้ำขวาอยู่เมืองนาค ก้ำซ้ายอยู่ลังกา
(๒) กระดูกไหปลาร้า
(๓) อีกฉะบับหนึ่งเป็นพระยากกาลยา
(๔) ,, ,, รชรเน
(๕) ,, ,, ปสุธิสารม

ได้ ๓ ล้านคำ ถาปนาในแผ่นดินลึกได้ ๒๒ วา ในประเทศที่หนึ่งชื่อว่าสัม-ปั่นนอาโส[๑]แล ซี่หนึ่งพระยาอโนมะเอาใส่ในโกศคำอันควรค่าได้ ๔ ล้าน ๓ แสนคำ ถาปนาไว้ในแผ่นดินลึกได้ ๔๓ วา ในเมืองวสานั้นแล ซี่หนึ่งพระยาอชินเอาใส่ในโกศคำอันควรค่าได้ ๕ ล้านคำ ถาปนาไว้ในแผ่นดินลึกได้ ๓๐ วา ในป่าอันชื่อว่าวิมุตตินั้นแล ซี่หนึ่งโควินทเศรษฐีเอาใส่ในโกศคำอันควรค่าได้ล้าน ๒ แสนคำ ถาปนาไว้ในแผ่นดินลึก ๒๐ วา ในป่าอันหนึ่งชื่อว่าสาเทกิลโสตนันท์แล ๒ ซี่เศรษฐี ๒ คนชื่อเมณฑกเศรษฐีกับชัยเศรษฐีนั้น เอาใส่โกศคำอันควรค่าได้ล้าน ๒ แสนคำ ถาปนาไว้ในแผ่นดินลึกได้ ๒๐ วาในวิรัชชคามนั้นแล ซี่หนึ่งพระยา ๒ ตนชื่ออสันตและสุทัสสนะเอาใส่ในโกศคำอันควรค่าได้ ๓ ล้านคำ ถาปนาไว้ในแผ่นดินลึกได้ ๒๐ วา ในป่าแห่งหนึ่งชื่อว่าโถปมิกแล ๒ ซี่พระยา ๒ ตนชื่สากและตัสส[๒]เอาใส่ในโกศเงินประมาณ ๔ ล้าน ถาปนาไว้ในแผ่นดินลึกได้ ๓๐ วา แทบฝั่งแม่น้ำคงคานั้น ซี่หนึ่งพระยา ๒ ตนชื่อว่านันทะและอุปนันทะ เอาใส่ในโกศคำอันควรค่าได้ ๓ ล้านคำ ถาปนาไว้ในแผ่นดินลึกได้ ๓๐ วา แทบฝั่งวาลุกคงคา[๓]นั้นแล ๓ ซี่พระยา ๓ ตนชื่อสาธุกัลยาณชนบทและกัลยาณะ[๔]เอาใส่ในโกศคำอันควรค่าได้ล้าน ๘ แสนคำ ถาปนาไว้ในแผ่นดินลึกได้ ๓๐ วา ในเมืองสุธรรมนั้นแล ๓ ซี่เศรษฐี ๓ คน ชื่ออังคุละ อินทยะและโชติกะเอาใส่ในโกศคำอันควรค่าได้ล้าน ๘ แสนคำ ถาปนาไว้ในแผ่นดินลึกได้ ๒๐ วา ในคามคามนั้นแล ๓ ซี่พระยา ๓ ตนชื่อกัลยาณะ ธนสันตระ และ

---

(๑) อีกฉะบับหนึ่งเป็นสัมปนวสา
(๒) ,, ,, เศรษฐี ๒ คน ชื่อวิชัย ๑ ชื่อสารัฐ ๑
(๓) ,, ,, มุกโขคงคาบีนะ
(๔) ,, ,, เศรษฐี ๓ คน ชื่อปมธะ ๑ อุปละ ๑ ชัย ๑

กนกราชเอาใส่ในโกศคำอันควรค่าได้ ๔ ล้านคำ ถาปนาไว้ในแผ่นดินลึกได้ ๓๐ วา ในอมรบุรนครนั้นแล ศิริรวม ๓๖[๑]องค์แท้แล

พระธาตุที่พระยาอชาตศัตรูนำไปนั้นเอาใส่ในโกศแก้ว ๗ สิ่ง อันควรค่าได้ล้านแสนคำ ถาปนาไว้ในมหาเจดีย์อันงามหาที่จะเปรียบบ่ได้นั้นแล ที่พระยามาคธติสสราชนำไปนั้นเอาใส่ในโกศแก้ว ๗ สิ่งอันควรค่าได้แสนคำ ถาปนาไว้ในมหาเจดีย์อันใหญ่งามนัก ในสิริคัพภ์อันมีในเมืองมคธนั้นแล ที่พระยาเวสาลีนำไปนั้นเอาใส่ในโกศแก้ว ๗ สิ่งอันควรค่าได้แสนคำ ถาปนาไว้ในมหาเจดีย์ ในเมืองเวสาลีนั้นแล ที่พระยากริกราชนำไปนั้น เอาใส่ในโกศแก้ว ๗ สิ่งอันควรค่าได้แสนคำ ถาปนาไว้ในท้องมหาเจดีย์ ในเมืองกริกรัฐนั้นแล ที่พระยาสับปุนะ[๒]และพระยาอิศรนำไปนั้น เอาใส่โกศแก้ว ๗ สิ่งอันควรค่าได้แสนคำ ถาปนาไว้ในท้องมหาเจดีย์ปุณณกะนั้นแล

พระทันตราชเจ้าประมาณเท่านี้ มหาควัมปติเถรเจ้าขึ้นไปเอาที่เชิงตะกอนเอามาไว้ในเมืองมนคร ภายหลังมหาโสณและอุตตรเจ้าแจกไว้ในที่ควร ในเมืองรัมนครและเมืองละโว้บัดนี้แล ธาตุขนคิ้วหน้าผากนั้น สักกลเอาถาปนาไว้ในมหาเจดีย์ในเมืองสักกลนั้นแล ธาตุพระพุทธเจ้าแจกไว้ในนานาประเทศ คือเทวโลก มนุษยโลกและแก่ฝูงคนอันประกอบด้วยศรัทธาฉะเพาะอยากได้เซิ่งโลกิยและโลกุตตรสมบัติทุกคนนั้นแล

ดูราสัปปุริสะทั้งหลาย พระพุทธเจ้าแห่งเรานิพพานไปแล้ว ยังไว้แต่ธาตุตราบใด แม้ยังประมาณเท่าพรรณผักกาดนั้นก็ดี ก็เรียกว่าพระพุทธเจ้ายังทรมานอยู่แล แม้พระพุทธเจ้าตนอื่นจักบังเกิดก็บ่ถึงก่อนแล้ว

---

(๑) ในปฐมสมโพธิ ฉบับกรมสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสว่า พระทนต์ทั้ง ๓๖ นี้ เทวดานำไปองค์ละองค์สู่จักรวาฬต่าง ๆ ต่อ ๆ กันไป

(๒) อีกฉะบับหนึ่ง เป็นพระยาสยาสับปุนนะ

ชื่อดังฤๅนิพพานมี ๓ จำพวก คือ กิเลสนิพพาน ๑ ขันธนิพพาน ๑ ธาตุนิพพาน ๑ เท่านี้แล ล้ำนิพพาน ๓ จำพวกนี้ อันว่ากิเลสนิพพานนั้นมีแทบเค้ามหาโพธิ์นั้นแล ขันธนิพพานนั้นมีแทบเค้าไม้รัง ๒ ต้น ในเมืองกุสินารานั้นแล ธาตุนิพพานนั้นจักมีในกาลภายหน้าแล เมื่อใดศาสนาจักใกล้สิ้น ธาตุพระพุทธเจ้าจักมารวมกันในที่บูชาสักการะจากอันหาบูชาสักการะบ่ได้ ด้วยอธิษฐานแห่งพระพุทธเจ้านั้นคลาดคลาไปสู่ที่บูชาสักการะ ต่อเท่าถึงกาลเมื่อจักสิ้นศาสนา และจักหาที่บูชาสักการะบ่ได้แก่ธาตุสักแห่งแล ยามนั้นธาตุเจ้าหมู่ย่อย อันอยู่ในที่ทั้งมวลจักมารวมกัน แล้วจักเสด็จไปสู่มหาเจดีย์ในลังกาทวีปโพ้นแล แล้วจักคลาดจากที่นั้น จักสู่ราชายตนะในนาคทวีปเล่าแล แล้วคลาคลาดจากที่นั้น จักไปสู่โพธิบัลลังก์ในอุรุเวลคาม อันเป็นที่ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่สัพพัญญูเป็นพระนั้นเล่าแล ครั้งนั้นธาตุเขี้ยวทั้งหลายมารวมกันในที่นั้น แต่อันมีในเมืองนาคดาวดึงส์และพรหมโลกทุกแห่งแล แม้ยังเหลืออยู่ในที่ใดมาตรเท่าพรรณผักกาดก็หาบ่ได้แล ธาตุเจ้าครั้นว่ามาพร้อมชุมนุมกันบริบูรณ์ทุกองค์แล้ว ก็จักเทศนาสำแดงสงสารเสมอดังเมื่อตนพระ-พุทธเจ้ายังอยู่ ในวันอันได้ตรัสแก่สัพพัญญูเป็นพระหัวทีนั้นทีเดียวแล ครั้นกระทำฉะนั้นแล้ว ก็จักประดับเครื่องมหาปุริสลักษณะทั้งหลายได้ ๓๒ กับทั้งลักษณะน้อยทั้งหลายได้ ๘๐ ทัศ แล้วก็จักกระทำยมกปาฏิหาริย์เปล่งรัศมีออกไปทั้ง ๖ ประการทุกอันฉะนี้ ก็ด้วยอธิษฐานแห่งพระพุทธเจ้าแท้ไซร้ ครั้งนั้นเทวดาทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุ จักพากันมาชุมนุมในจักรวาฬอันเดียวนี้ จึงเจรจากันว่าฉะนี้ ดูกรชาวเราหมู่เทวดาทั้งหลาย พระพุทธเจ้านิพพานไปเสียจากเราทั้งหลายในวันนี้ และศาสนาของพระพุทธเจ้าแห่งเราจักคลาด-คลาจากเราในวันนี้แล เราจักได้เห็นพระพุทธเจ้าแห่งเราเป็นที่สุดที่ซ้อยในวันนี้แลนา ตั้งแต่นี้ไปภายหน้า เราทั้งหลายจักพลัดพรากจากไม้ใต้ควง

ประเสริฐ คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าแห่งเราปางนี้แท้แล เทวดาทั้งหลายร้องไห้ในวันนั้นยิ่งกว่าอันร้องให้ในปางเมื่อพระพุทธเจ้านิพพานในเมืองกุสินารานั้นแล เขาทั้งหลายก็ร้องไห้ร่ำไรไปมาว่าฉะนี้ โอ้เป็นทุกข์แก่เราในวันเมื่อพระพุทธเจ้านิพพานไปในเมืองกุสินาราวันนั้นก็ดี เราก็ยังใส่ใจว่าธรรมอันเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ กับทั้งธาตุพระพุทธเจ้าจักเป็นที่พึ่งแก่เรา เราก็ยังใส่ใจฉะนี้ แม้ทุกข์อันธาตุพระพุทธเจ้านิพพานเสียแก่เราครั้งนี้แล้ว เทวาอันเหลือกว่านั้นก็ร้องไห้ทุกตนแล ครั้นว่าเทวดามาแล้วด้วยประการฉะนี้ เขาก็พากันเล็งดูในพื้นที่นั้นบ่อย ๆ นั้นแล ที่นั้นเตโชธาตุหากบังเกิดแต่ธาตุพระพุทธเจ้านั้นแล้วก็ไหม้สรีรธาตุเจ้า อันมีทรงสัณฐานดังตนพระพุทธเจ้านั้นแท้ไซร้ ไฟก็พุ่งขึ้นไปเบื้องบนต่อเท่าถึงพรหมโลกโพ้น ตราบจนสรีรธาตุเจ้ายังเหลือประมาณเท่าเมล็ดพรรณผักกาดดังนั้น ไฟก็ยังลุกอยู่ ต่อเมื่อไหม้หมดไม่เหลือแล้ว ไฟก็จึงดับหายไปแล ธาตุพระพุทธเจ้าจักสำแดงอานุภาพมากนักด้วยประการฉะนี้แล้วก็หายไปแล ครั้งนั้น เทวดาทั้งหลายอันมาชุมนุมกันในที่นั้น เขาก็กระทำสักการบูชาด้วยดอกไม้ของหอม เครื่องสักการบูชาอันเป็นทิพย์แล้วก็พากันร้องไห้ว่า ในวันอันพระพุทธเจ้านิพพานก็ดีไม่เป็นทุกข์เท่าใดนักหนา ในเมื่อธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์หายไปเล่าเราก็เป็นทุกข์ถ้วน ๒ ทีเล่าแล แม้ดังนั้นก็ดี เราก็ยังว่าธาตุพระพุทธเจ้าแห่งเรายังเป็นที่พึ่งแก่เรานา ทีนี้พระธรรมแห่งพระพุทธเจ้า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ และธาตุแห่งพระพุทธเจ้าก็หายไปจากเราวันนี้เล่านา ตั้งแต่นี้ไปภายหน้า อันว่าสัตว์ทั้งหลายจะดำมืดอยู่ในสงสารแล เทวดาทั้งหลายมาชุมนุมกันบังเกิดความทุกข์โศกแล้วพากันร้องไห้ด้วยประการฉะนี้ เทวบุตรและเทวดาทั้งหลายมาชุมนุมกันปางนั้นพร้อมด้วยพรหมอันถึงอนาคาและอรหันต์แล้วนั้น บ่ร้องไห้ เขาก็พากันเข้าประทักษิณ ๓ รอบในที่นั้น

แล้ว เขาก็กล่าวว่าฉะนี้ ข้าแต่พระพุทธเจ้า ในเมื่อเจ้ากูหายไปฉะนี้แล้ว ตูข้าก็ยังจักได้เห็นหน้าพระพุทธเจ้าตนหนึ่งแลหรือ เทวดาทั้งหลายต่างคนต่างก็กลับไปยังที่อยู่ของตนวันนั้นแล

มูลศาสนานี้ พระพุทธพุกามกับพระพุทธญาณเจ้า(๑)หากรจนาไว้ให้เป็นที่ไหว้และสักการบูชาแก่นรานรทั้งหลาย คฤหัสถ์นักบวชเจ้าทั้งหลาย จงทรงไว้ปฏิบัติไต่ตามทำนองคลองแห่งอริยสัปปุริสเจ้าทั้งหลาย อันปฏิบัติมาแต่ก่อน ก็จะได้ถึงยังสุข ๓ ประการ มีนิพพานธรรมเจ้าอันเป็นยอดเป็นจอมนั้นเทอญ(๒)

---

(๑) ขอเสนอข้อสันนิษฐานว่า พระพุทธพุกามได้แก่พระพุทธรักขิต ซึ่งร่ำเรียนจากพุกามอยู่วัดสวนดอก จ.ศ. ๘๑๘—๘๓๐ และพระพุทธญาณเจ้าแห่งวัดหมื่นสาร จ.ศ. ๘๓๐—๘๓๗ (เป็นหลานของพระพุทธญาณวัดสวนดอก จ.ศ. ๗๘๐—๗๙๐)

(๒) หนังสือเรื่องนี้ฉบับใบลานว่าจำลอง (คัด) เมื่อ จ.ศ. ๑๑๙๙ (พ.ศ. ๒๓๘๐) ตรงในรัชกาลที่ ๓

สารบาญค้นเรื่อง

ก

กกุสนธ์ พระพุทธเจ้า ๔๕
กบิลวัตถุ เมือง ๔๒, ๔๔, ๕๑, ๕๒
กมลราช พระยา ๑๕๖
กมัญราช พระยา ๑๕๗
กรัณฑกะ เมือง ๑๕,๑๖
กลาง บ้าน ๑๘๗,
เมือง ๑๙๔
กพาราชน พระยา ๔๓
กัณฐก ขุมคำ ๕๖
กัณฑกัจจิ เมือง ๔๓
กัณณิกา ไม้ ๒๙
กัมพลวิสภะ พระยา ๔๒
กัมโพช พระยา ๑๕๖
กัลปโกลาหล เกิด ๔๗
กัลยา พระยา ๑๕๕
กัลยาณราช พระยา ๔๑
กัลยาณีคงคา แม่น้ำ ๒๔๗
กัสสป พราหมณ์ ๒๘,
สามเณร ๒๗๐
กัสสมิรนคร ๕๗
กากวัณณติสสะ พระยา ๒๔๕,
๒๖๑, ๒๖๕
กาเผือก พระยา ๑๑๕, ๑๗๑
กาสิก เมือง ๓๐
กาพุทายี อำมาตย์ ๕๖
กีทัสสิกา นางนาค ๒๔๕
กือนา ท้าว ๑๙๑, ๒๐๐
กุนาริกนาถ ๑๑๗
กุนารีโลละ พระยา ๑๑๗
กุนาลรสี พระยา ๑๑๗
กุนาสิสสราช พระยา ๑๑๗
กุมกาม เมือง ๑๘๗, ๒๑๙
กุมัญชะ พระยา ๑๕๔
กุมารกัสสป เจ้า ๒๑๒
กุลเทวะ พระยา ๑๕๔
กุลิสสนคร เมือง ๑๑๗, ๑๑๘
กุสาวดี เมือง ๔๒
กุสินารา เมือง ๔๓

กู่คำ ๑๙๘
กู่น้อย วัด ๑๙๑
เกล็ดหอย ๑๒๓
เกสธาตุ ๒๔๓, ๒๖๙
เก้าเลี้ยว วัด ๒๑๒
แก่นท้าว พระ ๒๒๒
แก้ว ดวง ๑๒๒
แก้วพันตา พระยา ๒๒๑
โกณฑัญญะ พระ ๒๑
โกนตบุตร เจ้า ๙๖
โกนาคมน์ พระ ๔๖
โกลาหล บังเกิด ๔๗
โกสัมพี เมือง ๔๓
ไก่ผู้เผือก ๑๖๖
ไกล วัด ๑๒๑

ข

ขัตติโย ๔๐
ขันธะ พระอัครสาวก ๓๑
ข่า แม่น้ำ ๑๑๖
ข้าวเปลือก ๑๒๒
ขุมคำทั้งสี่ ๕๖
เขมนคร เมือง ๓๐, ๔๕
เขมะ เจ้า ๑๙๓,
พระยา ๔๕
เขมังกร พระ ๓๑
เขมา นาง ๒๙, ๓๒
เขลางค์ พราหมณ์ ๑๔๘
เขลางคนคร เมือง ๑๕๐, ๑๘๓,
๑๘๖, ๑๘๙
เขางาม ดอย ๑๑๖, ๑๔๘
เขิน เมือง ๑๘๙
แขนเหล็ก พระยา ๑๓๗
โขงเขตต์ ๒๗๐

ค

คโชก ไม้ ๔๕
คมโน พระยา ๔๓
คระยอม ดอก ๒๐๗
คราม พระยา ๑๘๘
คะยอง ตำบล ๑๒๑
คะเยียง ตำบล ๑๒๑

คันธรัฐ	เมือง ๕๗	เครื่อง	เจ้า ๑๘๘
คันธิกะ	เมือง ๑๓๑	แคฝอย	ไม้ ๒๐,๓๑
คามสีมา	๒๑๓	โคตมะ	พระ ๑๕
คำฟู	พระยา ๑๙๐	โคธารายน	พระยา ๒๖๕
คุตตราช	พระยา ๑๕๕	โคธารายนกุมาร	เจ้า ๒๖๔

ฆ

ฆติการ	มาณพ ๔๖	ฆราช	พระยา ๔๔

ง

เงินกอง	หมื่น ๒๐๑	เงี้ยว	๒๓๑
เงินยาง	เมือง ๑๙๐		

จ

จรเข้	เทวดา ๑๖๗	จันทวตี	เมือง ๒๔
จวง	ไม้ ๒๖	จันทวัชชี	ภิกษุ ๗๒
จักกวัตติ	พระยา ๑๒๔	จันทา	นาง ๒๘,๓๑
จักกวัตติโกลาหล	๔๗	จันทิมมุข	พระยา ๔๔
จักเยกะราช	พระยา ๑๘๒	จัมปา	ไม้ ๒๘
จักรวรรติ	พระยา ๑๕๖	จัมปา	เมือง ๔๓
จักรวัตติ	ท้าวพระยา ๒๑๗, ๒๒๐	จัมปาก	เมือง ๒๔
จัณฑาโศก	พระเจ้า ๗๙	จัมปากวัตติ	พระยา ๑๒
จันทคุตต์	พระยา ๗๘	จามเทวี	นาง ๑๒๔
จันทมิตตา	นาง ๓๑	จาลา	นาง ๓๑

จารึก ๑๘๒
จิบา ดอย ๑๒๓
เจ็ดลิน บ้าน ๒๑๖
เจดีย์ ๑๕๗
เจติยราช พระยา ๔๑
แจม เมือง ๒๐๔
จุนทะ สามเณร ๒๖๗
จุลปิณฑปาติก พระเถระ ๒๖๖
จุฬามณี ๒๗๒
จุโฬทโร นาค ๒๔๕

ฉ

ฉันนามาตย์ นาย ๕๖
ฉิมพลี เจ้าไท ๒๖๙

ช

ชฎิล อำมาตย์ ๒๖
ชนสนธิ พระยา ๓๐
ชมพู วัด ๑๙๑
ชะลอ ไม้ ๒๔
ชะวา เมือง ๑๙๔
ชัยเสน พระยา ๒๙, ๓๐, ๔๔
พระยานาค ๒๖๘
ชัยเสนา พระยา ๒๖๘
ชาลี พระยา ๔๔
ชิตมิตตะ พระ ๒๕
ชุหบรรพต ดอย ๑๑๖, ๑๔๘
เชตุพน วัด ๒๑๓, ๒๑๘
เชษฐราช พระยา ๑๘๒
เชียงเคิ่ง ๑๒๑
เชียงทอง เมือง ๑๓๓
เชียงราย เมือง ๑๘๔, ๑๘๕, ๑๘๘
เชียงใหม่ ๑๘๘
เมือง ๑๙๕, ๑๙๙, ๒๑๓
แชสัก ๑๘๕
โชติบรรพต ดอย ๑๔๘
โชติปาล มาณพ ๔๖
ไชยเสน พระยา ๓๐

ซ

ซางคำ ไม้ ๒๗
เซ่ เมือง ๑๘๖

ญ

ญวน ขุน ๑๘๗
ญานมงคล เจ้า ๒๑๓
ญาณรังษี เจ้า ๒๑๕
ญานวชิรโพธิ์ เจ้า ๒๒๐
ญาณนสันตร พระเถระ ๒๒๐
ญีบา พระยา ๑๘๓

ด

ดอยบาไห้ ๑๘๖
ดอยบ่า วัด ๒๑๙
ดอยวก ๑๘๕
เดืองกา ไม้ ๒๕

ต

ต้นลาน วัด ๒๒๑
ตระราช พระยา ๑๕๕
ตวาญชะ พระยา ๑๘๓
ตักกสิลา เมือง ๔๓
ตัคคราช พระยา ๑๕๕
ตัณหังกร พระ ๒, ๑๘, ๑๙
ตัมพปั่ณณ เมือง ๔๓
ตาก เมือง ๑๓๑, ๑๙๐, ๒๐๙
ตาเดียว หนอง ๑๘๖
ตาล ต้น ๒๙, ๑๓๗
ติปิฎกสังฆราช พระ ๒๑๗
ติสสมหาวิหาร ๒๖๑
ติสส พรหม ๗๑
ติสสะ นาง ๒๑
พระ ๒๐, ๓๐, ๓๑, ๔๖
ตีนเป็ด ไม้ ๑๙
เตโว พระยา ๑๘๓
ไตย ชาว ๑๘๘

ถ

ถรด พระยา ๑๘๓
ถ่านไฟ ๑๒๒

ท

ทระคาม บ้าน ๑๑๓
ทลกะคาม บ้าน ๑๑๓

ทศพิธราชธรรม ๑๔๔
ทหนะ พระยา ๔๒
ทองกวาว ไม้ ๑๙
ทัสสราช พระยา ๔๔
ทาสก เจ้าไท ๕๘
ท่าสอด ๑๖๕
ทิตตะ พระยา ๑๕๗
ทิพพสมบัติ พระยา ๔๓
ทีฆสาโล นาค ๒๕๓
ทีปั่ง พระยา ๔๔
ทีปั่งกร พระ ๑, ๒
พระ ๑๔, ๑๕, ๒๐
ทุฏฐคามณี พระยา ๒๔๕, ๒๖๖
เทพบุรี เมือง ๑๓๑
เทวราช พระยา ๒๐
เทวละ พระ ๒๖
เทวานัง พระเถร ๕๗
เทวานังปิยดิส พระยา ๘๘
แท่นแก้ว ๒๔๕
ไทย เมือง ๒๑๓, ๒๒๒
ไทยอำมาตย์ ๑๘๓

ธ

ธนวดี นาง ๔๖
ธรณีนิคณา นาค ๒๕๓
ธรรมคัมภีร์ เจ้า ๒๑๓, ๒๑๖
ธรรมคุตร พระยา ๔๒
ธรรมไตรโลก พระเถระ ๒๑๔
ธรรมทินนา นาง ๒๘
ธรรมปาลีเถรี พระ ๙๖
ธรรมโพธิ พระ ๒๒๑
ธรรมราช พระยา ๑๙๘, ๒๐๑
ธรรมเสนะ พระ ๒๑
ธรรมเสน พระ ๓๐
ธรรมเสนา พระยา ๔๓
ธรรมา นาง ๒๘
ธรรมาโศก พระยา ๗๘
ธรรมิกราช พระยา ๑๘๐
สมเด็จ ๑๙๙, ๒๐๔
ธรรมิกราชเทวี พระนาง ๑๓๘
ธัญญวดี เมือง ๒๕
ธัมมทัสสี พระ ๒๗, ๒๙
โธโตทโน พระยา ๔๔
โธรการ พระยา ๑๘๒

น

นกุลา นาง ๒๓
นคร เมือง ๑๑๖
นครสีมา ๒๑๓
นพบุรี ๑๙๙
นรเทโว พระยา ๔๓
นรินทร์ พระยา ๔๓
นลาฏธาตุ ๒๕๓, ๒๕๖
นววาสีประเทศ เมือง ๕๗
นพรพุรกาม เมือง ๕๘
นันทบัญญา ๒๑๙
นันทา นาง ๒๐
นาคเทโว พระยา ๔๓
นาคสมาลา นาง ๒๗
นาคเสนแสนฝาง พระ ๒๑๙
นาคา นาง ๒๗
น่าน เมือง ๑๙๔
นารท พระ ๒๕, ๒๗
นาวกาน ไม้ ๒๑,๒๒
นำถุม พระยา ๑๘๙
นิกัพพะ ชี ๘๓
นิโครธ เจ้า ๘๔, ไม้ ๔๖
นิมิต เครื่องหมายบอกดีร้าย ประจำสถานที่ ๑๒๒
นิมิยจักรวัติ พระยา ๔๓
นิสภ พระ ๒๔

บ

บ่เพก พระยา ๑๓๗
บรมราช พระยา ๒๑๔
บวรจักรวัตติ–ธรรมราช พระยา ๒๑๗
บางพล เมือง ๑๓๑
บ้านกลาง ๑๘๗
บ้านทา ๑๓๒
บาไห้ ดอย ๑๘๖
บุญวงศ์ พระเถระ ๒๑๓
บุตริยะ อำมาตย์ ๑๖๑
บุนนาค ไม้ ๒๓
บุบผาราม ๒๒๑
บุพพนิมิตห้า ๔๙
บุรัฐี เมือง ๑๓๑

บุรา เมือง ๑๓๑
บุราง เมือง ๑๓๑
เบิก พระยา ๑๘๖
โบราณทีบั่งกร พระ- ๑๑, ๑๒
โบราณสากยมุนี พระ ๒

ป

ปฏิบัติติศาสนา ๒๒๓
ปฏิบัติติอันตรธาน ๒๒๕
ปฐมสมโพธิ ๒๓๑
ปฐมสังคายนา ๖๔
ปตปราช พระยา ๔๒
ปตาปรุจิ พระยา ๔๒
ปทุม พระ ๒๙
พระยา ๒๔, ๑๕๔
ปทุมพุทธ พระ ๒๔, ๒๕
ปทุมวดี นาง ๑๑๗
ปทุมา นาง ๓๐, ๓๒
ปทุมาวดี นาง ๑๑๙
ปทุมุตตระ พระ ๑, ๒๖
ปนาทราช พระยา ๔๒
ปภาวดี นาง ๒๗
ประดู่ลาย ไม้ ๓๐
ปรันตกชนบท เมือง ๕๗
ปริยัติติศาสนา ๒๒๓
ปริยัติติอันตรธาน ๒๒๖
ปลงเมือง ๒๑๖
ปลาเต่า ๑๓๒
ปวิสิตปกะ เจดีย์ ๑๓๒
ปวิสิตปตะ เจดีย์ ๑๓๓
ปภาวดี นาง ๒๗, ๓๒
ปัจฉิมสมโพธิ ๒๓๑
ปัพพตะ พระยา ๔๖
ปัพพตะ พระยานาค ๒๔๖
ป่าขุน วัด ๒๑๓
ปางจา เมือง ๑๙๕, ๑๙๖
ปาฏิหาริย์ ๓๕
ปาตลีบุตร เมือง ๗๘
ปาทระคาม บ้าน ๑๑๓
ปาลิต พระ ๒๒, ๒๘
ป่าไห ดอย ๑๑๖
ปิยทัสสี พระ ๒๗, ๒๘, ๑๙๓, ๑๙๔

ปุณฑริโก ขุมคำ ๕๖
ปุฏวัตินคร เมือง ๑๙
ปุรนคร เมือง ๑๑๘
ปุสสเทวะ พระ ๒๙
ปุสสะ พระ ๓๐
ปุสสา นาง ๓๐
ปู่ย่า ๑๕๖

ผ

ผัคคุณี นาง ๒๕
ผ้าเขียนพุทธรูป ๑๘๑
ผาแต้ม ดอย ๑๓๒
ผายุ พระยา ๑๙๑
เผือก กา ๑๑๕
แผ่นดิน ๓๓
ไผ่ ไม้ ๑๒๐

พ

พกทัต พระยา ๔๓
พกราช พระยา ๑๕๕
พโค เมือง ๕๘
พรหมกุมพกาม เจ้า ๒๑๓
พรหมกุมาร ๑๐
พรหมทัต พระยา ๔๒
พราหมณ์ ๔๖
พรหมเทวะ พระภิกษุ ๒๓, ๓๐
พรหมเทโว พระ ๑๖
พระยา ๔๓
พรหมฤษี ๑๐
พรหมินทร์ เมือง ๒๖๘
พระบาง เมือง ๑๓๑
พระยืน วัด ๑๙๑, ๒๐๘, ๒๑๓
พราหมณ์ ตระกูล ๗๔
พะแนงเชิง ๒๓๑
พัน เมือง ๑๙๑, ๑๙๙, ๒๒๒
พัวงัวบ่าแดง วัด ๒๑๕
พันธุมดี นคร ๓๑
นาง ๓๑
พันธุมา พระยา ๓๑
พันธุล พระยา ๔๓
พาราณสี เมือง ๕, ๔๒, ๔๓, ๔๖
พาสุเทว พระยา ๑๕๗

พิง	เมือง ๒๐๙
พิงครัฐ	เมือง ๑๑๓
พิงไชย	นคร ๑๙๙
พินไตย	พระยา ๑๘๓
พินทละราช	พระยา ๑๕๗
พินทุสาร	พระยา ๗๘
พิมพิสาร	พระยา ๔๓
แพง	พระยา ๒๒๐
แพร่	เมือง ๑๙๐
พุกาม	เมือง ๑๒๓, ๒๑๕, ๒๑๗
พุทธโกลาหล	๔๗
พุทธคัมภีร์	พระ ๒๑๓, ๒๑๔
พุทธชฏิล	ฤษี ๑๑๕, ๑๔๘
พุทธทัต	พระยา ๔๓
พุทธบัญญา	พระ ๒๑๒
พุทธภูมิ	ดูที่ ธรรม ๘ ประการ ๑๕
พุทธรักขิตต์	พระเถระ ๒๑๗
พุทธรูป	๑๓๗
พุทธวิปัสสี	พระ ๓๑
พุทธสาคร	พระ ๑๙๓
พุทธสิขี	พระ ๓๑, ๓๒
พุทธิชะ	พระ ๔๕
โพธิสัตว์	รูป ๒๖๗

ฟ

ฟ้า	ขุน ๑๘๗
ฟ้ากอง	หมื่น ๒๑๒

ภ

ภคิรสราช	พระยา ๔๒
ภรตราช	พระยา ๔๒
ภัททกัลป์	๓๓
ภัททปาละ	พระ ๒๕
ภัททเทโว	พระยา ๔๓
ภัททา	นาง ๒๓
ภัทรา	พระ ๒๑
ภารทวาช	พระ ๔๖
ภาวิตัตตะ	พระ ๒๒
ภิยโยสะ	พระ ๔๕

ม

มคธรัฐ เมือง ๑๐
มณีวัง บัณฑิต ๑๙๐
มณีอักขิ นาค ๒๔๗
มธุร เมือง ๔๒
ม่วงขาว ไม้ ๓๒
ม่วงแดง ไม้ ๑๙๔
มหันตยศ เจ้า ๑๔๐
มหากัสสป พระ ๕๗
มหากัสสปเถระ พระ ๙
มหากาล กฎมพี ๒๕๙
มหากาล อุบาสก ๒๕๘
มหากุกามญาณสารอด พระ ๒๒๑
มหากุล พระยา ๔๔
มหาเทว พระเถระ ๒๕๙
มหาธรรมรักขิต พระ ๕๘
มหานครเสนา พระ ๒๒๐
มหานันทบั๋ญญา พระ ๒๑๒
มหานาค พระยาอุปราชา ๒๖๕
มหาบรรพตสังฆราช ๑๙๒
มหาปตาปราช พระยา ๔๒
มหาปนาท พระยา ๔๒
มหาปุสสไทย พระ ๒๒๑
มหาปุสัปเปคุมกุกาม พระ ๒๒๑
มหาโพธิ ไม้ ๕๖
มหามติ พระ ๒๑๓
มหามายา นาง ๕๒
มหาเนรุ พระยา ๔๒
มหามุจล พระยา ๔๑
มหาโมคคลีบุตร พระ ๕๗
มหายสเถร พระ ๕๗
มหาโยนก พระเถระ ๕๗
มหารักขิต พระ ๕๘
มหาราชา พระยา ๑๕๔
มหารุจิราช พระยา ๔๒
มหาโรชราช พระยา ๔๒
มหาวัน วัด ๑๘๑, ๑๙๐
มหาวาลุก คงคา ๒๖๑
มหาสมมติ พระยา ๔๑
มหาสวามี เจ้า ๒๑๔
มหาสิคควะ พระ ๕๙
มหาสุมนะ พระ ๒๑๓
มหาโสณก พระ ๗๒
มหินท์ พระ ๒๒๐
มหินท พระยา ๔๓

มหินทกุมาร	พระ ๙๔, ๙๕
มหินทร	พระเถระ ๕๘
มหิยังคเจดีย์	๒๔๕
มหิศมณฑล	เมือง ๕๗
มหิสากัณฑระ	เมือง ๕๗
มโหทโร	นาค ๒๔๕
มะเดื่อ	ไม้ ๔๕, ๑๙๒
มังคล	ฤษี ๒๙,๓๐
มัฆเทวดา	พระยา ๔๓
มังราย	พระยา ๑๘๔
มัชฌันติก	พระเถระ ๕๗
มัชฌิมก	พระเถระ ๕๘
มัชฌิมสมโพธิ	๒๓๑
มันธาตุ	พระยา ๔๑
ม่าน	๑๘๘
มิคปติรสิณี	เด็กหญิง ๑๑๗
มิคสังคร	นคร ๑๑๗
มิถิลา	เมือง ๔๒, ๔๓
มิลักขรยะ	พระยา ๑๕๕
เมขลา	เมือง ๑๙, ๒๒
เม็ง	๑๘๘
	เมือง ๑๙๓
เมธังกร	พระ ๒, ๑๙, ๒๑๓, ๒๑๖, ๒๑๗
มุจลราช	พระยา ๔๑
มุจลินท	พระยา ๔๑
มุณฑ	เขา ๑๐
มุตตราช	พระยา ๑๕๕
มุตตะ	พระยา ๑๘๓
โมคคลี	พราหมณ์ ๗๒
โมคคลีบุตร	พระเถระ ๕๗

ย

ยศเถร	พระ ๕๗, ๖๘
ยศวดี	นาง ๒๐, ๓๒
ยศวะ	พระยา ๒๔
ยสวดี	นาง ๒๑
ยโสธรา	นาง ๑๙, ๒๔, ๕๖
ยอดเมือง	พระยา ๒๒๑
ยักขเสนาปติ	๒๔
ยัญญทัต	พราหมณ์ ๔๕
ยัตตรักษ์	พระยา ๒๖๕
ยัสสปาลนคร	เมือง ๑๕๔

ยาง ไม้ ๑๖๖
เยียราช พระยา ๑๕๗
โยคพระยา พระยา ๑๘๓
โยตตะ พระยา ๑๘๓
โยนก เมือง ๕๘

ร

รถราช พระยา ๑๘๑
รมติ เมือง ๒๑
รมิง แม่น้ำ ๑๒๓, ๑๓๙, ๑๖๕, ๑๖๘
ร้อย ขุน ๑๘๗
รัง ไม้ ๓๒
รัตนเจดีย์ พระ ๑๘๑
รัตนราช พระยา ๑๕๕
รัมมกคาม บ้าน ๑๓๘
รา เมือง ๑๒๘
ราชคฤห์ เมือง ๔๒, ๔๓
ราชา พระ ๔๑
ราม เมือง ๑๒๘
รามา นาง ๒๔, ๒๖, ๓๒
ราเสียด เมือง ๑๓๑
ราหุล พระ ๔๔, ๔๕
รำ เมือง ๑๖๕
รุจิราช พระยา ๔๒
รุทันตะ พระยา ๑๕๔
เรณุกสะ พระยา ๔๔
เรวตะ พระ ๒๑
เรวโต พระ ๒๒, ๒๓
เรวัต พระ ๒๙
เรวาง แม่น้ำ ๒๑๙
โรชราช พระยา ๔๑, ๔๒
โรราช พระยา ๑๕๕
โรหิณี แม่น้ำ ๑๖๖

ล

ลก ท้าว ๒๑๖
ลกิราช พระยา ๑๕๗
ลพุน เมือง ๑๒๓, ๑๓๓, ๑๓๙
ลมัก วัด ๑๓๔
ลวะ ๑๘๘
ดอย ๑๘๘

ละปั๋ก วัด ๑๓๔
ละโว้ เมือง ๑๑๖, ๑๒๔, ๑๕๕, ๑๕๗
ลังกา เจ้า ๒๑๙
เมือง ๕๘, ๑๙๑, ๑๙๙, ๒๐๗, ๒๑๓
ลัวะ ขุน ๑๔๔
ลานนา ท้าว ๒๑๗, ๒๒๑
ลาว ๑๘๘
ลำพาง ตำหนัก ๑๕๓
ลำพูน เมือง ๑๑๓, ๒๑๓, ๒๑๗, ๒๑๙
ลิงคอันตรธาน ๒๓๐
ลีเจียงพระ วัด ๑๙๑
ลือ ๑๘๘
ลุทธบรรพต ดอย ๑๔๘
แลง บ้าน ๒๑๙
โลกจุดี ท้าว ๒๒๐
โลชราช พระยา ๑๕๕
โลละ พระยา ๑๘๓

ว

วรกัลยาณ พระยา ๔๑
วรเทโว นายช่าง ๒๖๖
วรภัสสะ สระ ๒๖๑
วรราช พระยา ๔๑, ๑๕๕
วรโรชราช พระยา ๔๑
วรุณ พระ ๒๓, ๒๔, ๘๔
วังกะ แม่น้ำ ๑๔๘
วัชชีบุตร ภิกษุ ๖๙
วันตะ สามเณร ๒๗๐
วาเสฏฐะ พระ ๒๕
วาสุเทว ๑๑๕
วิชิตเสนา พระยา ๔๓
วิชิตาวี พระยา ๒๑, ๓๑
วิตโม นายช่าง ๒๖๖
วิทาสาโว พระยา ๔๓
วิธูร พระยา ๔๔
พระสาวก ๔๕
วิบุลนคร เมือง ๒๐
วิปุละ พระยา ๒๓
วิมาลา นาง ๒๓
วิลังคราช ขุน ๑๔๔
วิสาขา นาง ๔๕

วิสิงคลี เณร ๒๔๔
วิสุทธาเทวี นาง ๑๑
เวภารนคร เมือง ๒๙
เวสสภู พระพุทธเจ้า ๓๑, ๓๒
พระเถระ ๑๙๓, ๑๙๔
เวสสันดร พระยา ๔๔, ๔๕

ศ

ศรีธรรมราช เมือง ๑๕๕
ศรีธรรมาโศก พระยา ๑๗๖
ศรีอริยเมตไตรย พระ ๙
ศิริคุตต์ อำมาตย์ ๑๖
ศิริมหามายา นาง ๑๕
ศิริมา นาง ๒๒, ๓๐

ส

สกมันธาตุ พระยา ๔๑
สญชัย พระยา ๔๔
สฏาลังกาติสสะ เจ้าราชบุตร ๒๖๓
สมณโคดม พระ ๑๘, ๒๓, ๒๔, ๒๕
สมะ สามเณร ๒๗๐
สมัตโถ พระยา ๔๓
สมันตประเทศ เมือง ๑๑๓
สมุททา นาง ๔๕
สรณะ พระ ๒๒
พระยา ๒๙
สรณังกร พระ ๒, ๑๙, ๒๐
สรรพษิทธิ์ พระยา ๑๘๑
สระเหงา ๑๓๑
สละราช พระยา ๑๕๕
สวนดอกไม้ วัด ๑๙๑, ๒๐๘, ๒๑๔, ๒๑๕, ๒๑๗, ๒๒๐, ๒๒๑
สวนูปจาร ๑๓๔
สองแคว เมือง ๑๙๔
สอด ท่า ๑๖๕
สะปุง เมือง ๒๒๒
สังโข ขุมคำ ๕๖,
นายช่าง ๑๓๔
สังคายนา ปฐม ๕๗
สังฆมิตตา นาง ๙๕
สังสาระ พระยา ๑๕๔
สัชนาไลย เมือง ๑๙๔, ๑๙๖
สัญชีวะ พระ ๔๕
สัตตาปถนาทีโป พระ ๕

สัทธาติสสะ พระเถระ ๑๙๓, ๒๐๑
สันตะ พระ ๒๘
สัพพกาม พระ ๒๖
สัพพนามา นาง ๒๙
สัพพทัสสี พระ ๒๘
สัพพมิตตะ พระ ๔๖
สัพพสิทธิธรรม
ราชเทวี พระนาง ๑๓๔
สัมพล พระ ๒๙
สัมภวะ พระ ๒๓, ๓๐, ๓๒
สาขา นาง ๔๕
สาคร พระ ๒๐, ๒๖
พระยา ๒๘, ๔๑
สาครเทว พระยา ๔๑, ๔๓
สาธุการ ๒๖๒, ๒๗๓
สาน หมื่น ๒๑๙
สารนที แม่น้ำ ๑๔๘
สารัมภา นาง ๔๕
สาริบุตร ๒๑๗
สาลกัลยาณี ไม้ ๒๑
สาละ พระ ๒๔
สาวัตถี เมือง ๔๒
สิคควะ ภิกษุ ๕๙, ๗๒
สิทธ พระยา ๔๔
สิทธัตถ พระราชกุมาร ๔๔, ๕๕
สิทธัตถะ พระพุทธเจ้า ๑๓, ๑๔, ๒๙
สิมพลี นาง ๒๒
สิริคุตต์ อำมาตย์ ๑๖๕
สิริบุญชะ พระยา ๑๘๓
สิริมติ เมือง ๕
สิริมหามายา นาง ๕๒
สิริรัสสะ พระยา ๔๓
สิริสุทโธทนะ พระยา ๑๕, ๕๒
สิริสุทโธทโน พระยา ๔๔
สิวลา พระ ๒๙
สิวิราช พระยา ๔๔
สีมา ๒๑๒, ๒๑๙, ๒๒๑
สีลโล โอรส ๒๑
สีหวาหน พระยา ๔๔
สีหหนุ พระยา ๔๔
สุกกทันต ฤษี ๑๑๕
สุกโกทโน พระยา ๔๔
สุโขทัย พระยา ๑๙๘
เมือง ๑๙๒, ๑๙๔, ๒๐๒, ๒๐๙, ๒๑๓

สุจิราช พระยา ๔๒
สุชาต พระ ๒๖
พระยา ๓๐, ๔๔
สุชาตะ เจ้า ๑๙๓
สุชาตา นาง ๒๑, ๒๓, ๒๖, ๒๘
สุชาโต เจ้า ๒๑๒
พระ ๒๖, ๒๗
สุตตโสม พระยา ๑๙๑, ๒๑๓
สุทโธทน ท้าว ๑๕, ๕๒
สุทัต พระยา ๒๖
สุทัตตา นาง ๒๖, ๓๐
สุทัศน พระยา ๓๒, ๓๓, ๔๒
สุทัสน์ เมือง ๒๖
พระ ๒๗
พระยา ๒๒
สุทัสสนา นาง ๒๘
สุทินน์ พระยา ๒๘, ๔๓
สุเทพ ดอย ๑๑๖
สุเทวะ พระ ๑๙, ๒๑, ๒๗
สุธรรม พระยา ๒๓
สุธรรมนคร เมือง ๑๕๖
สุธรรมา นาง ๒๓, ๒๘
สุธัญญวดี เมือง ๒๓
สุนทรราช พระ ๒๒๐
สุนทรี นาง ๒๔
สุนันทราช พระยา ๑๙
สุนันทะ ท้าว ๒๑
สุนันทา ภิกษุณี ๒๐
พระนาง ๒๙
สุนันทาเทวี นาง ๑๙
สุเนตตะ พระ ๒๓, ๒๙
สุปดิตถะ พระยา ๓๒
สุผัสสา นาง ๒๙
สุพรหม ฤษี ๑๑๖, ๑๔๘
สุภัททะ ชี ๖๐
สุภัททา นาง ๒๓
สุภัทรา พระ ๒๑
สุมน พระ ๒๖
สุมนกูฏ เขา ๒๐๗
สุมนเทวราช เทวดา ๒๔๓
สุมนะ พระ ๒๑, ๑๙๒,
๑๙๔, ๒๐๐
สามเณร ๒๔๔, ๒๗๐
สุมนา นาง ๒๔, ๘๔
สุมโน พระ ๒๒
สุมังคล เมือง ๒๗

สุมังคละ พระยา ๑๙
พระ ๒๐, ๒๑, ๒๒
สุมาลา นาง ๓๒
สุมิตตะ พระ ๒๙
สุเมธ พระ ๒๔, ๒๗
พราหมณ์ ๒๐
สุเมธฤษี ๑๕
สุเมธาเทวี นาง ๒๐
สุเมโธ พระ ๒๖
สุรักขิต พระ ๓๐
สุรามา นาง ๒๔, ๒๖
พระ ๒๙
สุรุจิ พราหมณ์ ๒๒
สุวรรณ พระเถระ ๒๑๙
สุวรรณเจดีย์ ๑๘๐
สุวรรณเจดีย–
จังโกฏ ๑๕๓
สุวรรณภูมิ เมือง ๕๘
สุวรรณมัญชุ พระยา ๑๕๔
สุวัณณคีรี พระเถระ ๑๙๓, ๑๙๔
สุสิโม ฤษี ๒๙
เสต พระยา ๑๘๓
เสลราช พระยา ๑๕๕, ๑๕๗
เสละ มหาสระ ๒๖๑
เสลียม ไม้ ๒๖
แสนพอก วัด ๒๑๙
แสนพู พระยา ๑๘๙
แสนเมืองมา ท้าว ๒๑๑, ๒๑๕
โสณ พระ ๓๒, ๕๘
โสณก เจ้าไท ๕๘, ๕๙, ๗๒
โสณา นาง ๒๒
โสตถิช พระ ๔๕
โสภวดีนคร เมือง ๔๕
โสภิต พระ ๒๘
โสภีตะ พระ ๒๑, ๒๓
โสภิยะ พระ ๓๑
โสมเทวี พระนาง ๒๖๖
ไส ฑิต เจ้าเมืองตาก ๒๐๙

ห

หงสวดี เมือง ๒๖
หนองตาเดียว ๑๘๖
หนองเทา บ้าน ๒๒๒
หมากขามป้อม ไม้ ๓๑

หมากเดื่อ ไม้ ๒๔
หมื่นซาย วัด ๒๑๓
หมื่นสาน วัด ๒๒๑
หริภุญไชย เมือง ๓๑๓, ๑๔๐, ๑๘๘ ๒๐๕, ๒๑๓, ๒๑๓,
หลิทวัลลีนคร เมือง ๑๑๖, ๑๒๓
หวามราช พระยา ๑๘๓
ห้อ เมือง ๙
หัสดีลิงค์ นก ๑๒๓
หัสสร พระยา ๔๔
หาดแซว ๑๓๑
หาดเสียว ๑๓๑
หิมวันต เมือง ๕๘
เหียง ไม้ ๒๘
แหม บ้าน ๑๘๗

อ

อชิต พราหมณ์ ๒๓
อติเทว พราหมณ์ ๒๓
อติเทโว พระยา ๑๕, ๑๖
อตุมา เมือง ๖๐
อตุล พระยานาค ๒๒, ๓๑
อตุลยาธิก–มหาสวามี พระ ๒๑๗
อธิคมศาสนา ๒๒๓
อธิคมอันตรธาน ๒๒๔
อนารัฐคาม เมือง ๕๘
อนุมติ พระเถระ ๑๙๑, ๒๒๒
อนุรุทธ์ พระ ๒๑
อนุลา นาง ๔๖
อนุสิสส ๑๑๕
อโมปมะ เมือง ๒๘
อโนม พระ ๒๓, ๒๔
อโนมทัสสี พระเถระ ๒๔, ๑๙๒, ๑๙๔
อโนมนคร เมือง ๓๒
อโนมาเทวี นาง ๒๕
อภย พระ ๒๘
อภิโช พระยา ๔๓
อภิตัตตะ พระยา ๔๒
อภิภุยยนคร เมือง ๑๕๖
อภิภู พระ ๓๒
อภิเษก ๑๔๖

อมรปุรนคร เมือง ๑๑๗
อมรวดี เมือง ๒๐
อมิตตา นาง ๒๖
อมิโตทโน พระยา ๔๔
อโยธยา เมือง ๑๙๒, ๑๙๔, ๒๑๔
อริฏฐ เมือง ๔๒
อรินทมะ พระยา ๓๒, ๔๒
อรุณ พระยา ๓๒
อรุณวดีนคร เมือง ๓๒
อโศการาม วัด ๙๑
อสงไขย ๑
อสมา นาง ๒๖
อสันธมิตรา นาง ๘๘
อสมา นาง ๒๔
อโสก พระ ๓๑
พระยา ๔๓
อโสกา นาง ๒๒
อัคคิทัต พราหมณ์ ๔๕
อัคคิพรหมกุมาร พระ ๙๕
อัญชเถร พระ ๒๒๐
อัฏฐารส พระพุทธรูป ๑๘๐
อัตถทัสสี พระ ๒๗, ๒๘, ๒๙
อันตรธาน ๒๒๓

อา

อาการทั้งห้า ๕๐
อาตานนะ พระยา ๑๘๓
อาทิตตราช พระยา ๑๑๓, ๑๑๕, ๑๖๙
อานนท์ พระ ๕๖, ๖๖, ๑๙๓, ๑๙๔, ๒๐๐
พระยา ๒๖
อาบน้ำนาง ดอย ๑๓๒
อ้าย พระยา ๑๘๓
อ้ายพ่า อำมาตย์ ๑๘๔

อิ

อินทบัตต์ เมือง ๔๓
อินทมาณวิกา นางนาค ๒๕๔
อินทวร เจ้า ๑๔๐, พระยา ๑๕๗

อุ

อุคคตะ	พระยา ๒๗
อุจจิตตะ–จักรวรรดิ	พระยา ๑๕๕
อุจจุ	ดอย ๑๑๖
อุจจุบรรพต	ดอย ๑๘๘
อุจาลา	นาง ๓๑
อุตตร	พระ ๓๒, ๔๕, ๕๘
อุตตระ	เมือง ๒๑
	สามเณร ๒๖๗
อุตตรมาณพ	๒๗
อุตตรา	นาง ๒๕, ๔๕
อุทัย	พระ ๓๐
อุทุมพรบุบผา–มหาสวามี	พระเถระ ๑๙๒, ๑๙๙
อุเทน	พระยา ๑๘๓
อุเทนะ	พระ ๒๒
อุ่นเมือง	กลอง ๑๕๒
อุบาลี	พระ ๕๘, ๖๔
อุบาลีเถรี	๙๖
อุโบสถ	พระยา ๔๑
อุปติสสะ	นาง ๒๑
อุปเท่ห์	๑๙๓
อุปปสโห	พระยา ๔๒
อุปโล	ขุมคำ ๕๖
อุปสันตะ	พระ ๒๘, ๓๒
อุปสาละ	พระ ๒๔
อุปโสณา	นาง ๒๒
อุรุเวฬา	นาง ๔๖
อุสมะ	พระ ๒๓
อุสสาภิเษก	๑๔๖, ๑๙๐, ๑๙๒, ๒๐๗

เอ

เอกจักร	เมือง ๔๒, ๔๓
เอราวรรณ	ช้าง ๒๗๑
เอโล	ขุมคำ ๕๖

โอ

โอกกกากมุข	พระยา ๔๔

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร
นางสนิธวรรณ บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๑๙
โทร. ๒๒๑๕๕๕